

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN 1946-1980 YILLARI ARASINDA
PARLAMENTODA TEMSİLİ**

Doktora Tezi

SONGÜL MİFTAKHOV

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN 1946-1980 YILLARI ARASINDA
PARLAMENTODA TEMSİLİ**

Doktora Tezi

SONGÜL MİFTAKHOV

Danışmanı: YRD. DOÇ. DR. NURŞEN GÜRBOĞA KORALTÜRK

İstanbul, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

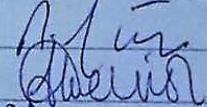
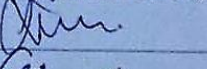
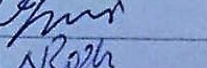
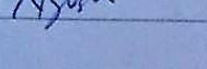
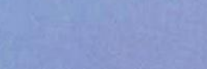
TEZ ONAY BELGESİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı
ULUSLARARASI İLİŞKİLER Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi SONGÜL CİCİ
MİFTAKHOV'ın DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN 1946 - 1980 YILLARI
ARASINDA PARLAMENTODA TEMSİLİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
20.06.2017 tarih ve 2017-14/40 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu
ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi³⁰ / ⁰⁶ / ²⁰¹⁷.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. NURŞEN GÜRBOĞA KORALTÜRK	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. AHMET DEMİREL	
3. Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. SERDAR ŞENGÜL	
4. Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. CANGÜL ÖRNEK	
5. Jüri Üyesi Prof. Dr. NURAY BOZBORA	

ABSTRACT

This study explores political representation and engagement of Eastern and Southeastern Anatolia regions, known to have dense Kurdish population and referred further to as Eastern region, in the Turkish parliament between 1946 and 1980. It is intended to bring forward essence of relations between political movements and local political capacities by looking into parliamentary system from 1946, shift to multiple-party democracy *époque* in Turkey, via Eastern perspective. In this respect election ballot distributions are analyzed for the region as well as political, social, economic and cultural profiles of the parliamentarians elected here.

Between 1946 and military coup of 1980 Eastern region were mainly represented through local notables. Multilayer would potentially be the best adjective for local notables profile that stands for powerful class from economic and social perspective in the region. These layers involve landlords, local *aşiret* (clan) leads, *tarikât* (religious order) leads as well as educated and intellectuals. Relations between abovementioned layers together with historic relations with the state are evolving through political, ideological, social and economic transformations from 1940s.

During *Demokrat Parti* rule all layers of local notables had opportunity to be represented in the parliament. Traditional local notables had most of the privileges to be represented given their connectedness with political parties. Another part of local notables known as *Doğucular* (the Easterns) evolved to become Kurdish *intelligentsia*. Relations with political parties started to transform over 1960s after Kurdish *intelligentsia* aimed to bring remediation for Eastern underdevelopment issues. Traditional local notables integrated into right-wing parties considering political and economic aspects. At the same time they kept control over local political involvement channels. As a result political representation and presence were monopolized at central, local and civil society levels. One part of Kurdish intellectuals was marginalized from the parliament after addressing issues in Eastern Anatolia and trying to develop solutions apart from the mainstream. Some of them took part in Kurdish oppositional left wing in 1960s and jounced power of settled notables in 1970s in local administrations or as independent members of the parliament.

Keywords: representation, parliament, elections, local nobles, Eastern and Southeastern Anatolia

Advisor: Assistant Professor Dr. Nurşen Gürboğa KORALTÜRK

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu çeşitli illerde, 1946-1980 yılları arasında siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır. Çalışmada, çok partili hayata geçilen 1946 yılı itibariyle siyasal partilerle bölgedeki siyasal temsili sağlayan yerel güçler arasındaki ilişkinin mahiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, seçime giren partilerin her genel seçim döneminde aldıkları oyların bölgedeki belirli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

1946 yılı ile 1980 askeri darbesi arasındaki dönemde bölgenin parlamentodaki temsili büyük ölçüde geleneksel yerel eşrafın elindedir. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden yerel eşraf, büyük toprak sahipleri, aşiret ve tarikat liderlerinin yanı sıra bu sınıfın eğitilmiş, aydın kuşağını da içeren çok katmanlı bir yapıdan oluşmaktadır. Bu katmanların, birbirleriyle, bölgeyle ve siyasal partilerle kurdukları ilişkiler, bu katmanlarla devlet arasındaki tarihsel ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin ve bölgenin 1940'lardan itibaren geçirdiği siyasi, ideolojik, sosyal ve ekonomik dönüşümlere göre şekillenmiştir.

DP iktidarı döneminde yerel seçkinlerinin tüm katmanları parlamentoda temsil olanağı bulmuştur. Bölgeyi ağırlıklı olarak parlamentoda temsil eden, siyasal partilerin patronaj ilişkisi içinde oldukları geleneksel yerel eşraf oluşturmuştur. Yerel eşrafın "Doğucular" olarak tanımlanan bir diğer katmanını ise dönemin Kürt aydın kuşağı oluşturmuştur. Doğu'nun geri kalmışlığına çözüm bulmak amacıyla parlamentoda yer aldıklarını ifade eden Kürt aydınlarının siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1960'lı yıllar itibariyle dönüşmeye başlamıştır. Geleneksel yerel eşraf sağ partiler üzerinden, siyasi ve ekonomik anlamda merkeze entegre olurken, bir yandan da yerel siyasal katılım kanallarını da ellerinde tutmuşlardır. Böylelikle siyasal temsil ve katılımın merkez, yerel ve sivil toplum düzeylerini tekelleştirmişlerdir. Kürt aydın kuşağının bir kısmı ise Doğu Anadolu'nun sorunlarına ve bu sorunların çözümlerine yerleşik siyasal bakışın dışından baktıkları için parlamentodan dışlanmışlardır. Bu kesimin bir kısmı 1960'larda sol içinden gelişen Kürt muhalif hareketi içinde yer almış, 1970'lerde ise siyasete yerel yönetimler ya da bağımsız milletvekillikleri aracılığıyla katılarak yerleşik seçkinlerin iktidarını sarsmışlardır.

Anahtar Sözcükler: temsil, parlamento, seçimler, yerel eşraf, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nurşen Gürboğa KORALTÜRK

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmam boyunca desteğini benden esirgemeyen, tezimi defalarca okuyarak yapıcı ve ufuk açıcı eleştiri ve katkılarda bulunan, tez danışmanım Yrd. Doç. Nurşen Gürboğa'ya sabrı ve emeği için teşekkür ederim.

Akademik çalışmalarında yol göstericiliği ve önerileriyle her zaman yanımda olduğunu gösteren Prof. Ahmet Demirel'e, yolumu her şaşırduğumda fikirleriyle yol gösteren, tez izleme komitesinde yer alarak, eleştirileriyle tezimin şekillenmesine katkıda bulunan Yrd.Doç. Serdar Şengül'e, çaba ve emeklerinden dolayı minnettarım.

Tezin redakte edilmesinde emeği geçen Prof. Büşra Ersanlı'ya ve tez yazım sürecinde karşılaşılan teknik sorunların çözümünde desteğini esirgemeyen Araş. Gör. Damla Eres'e yardımları için teşekkür ediyorum.

Son olarak bu sıkıntılı süreçte desteklerini ve sevgilerini benden esirgemeyen ve benim için en uygun çalışma ortamını oluşturmak için büyük çaba sarf eden sevgili eşime, kızıma, anneme ve babama sonsuz teşekkür etmek istiyorum.

Songül Miftakhov

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	i
ÖZET	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	1
BÖLÜM II.....	13
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN CUMHURİYET'E DEVLET VE KÜRT ELİTLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DÖNÜŞÜMÜ	13
2.1 Osmanlı İmparatorluğu Kurulurken Kürtler	13
2.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt Aşiret Yapısı ve İdari Mekanizmalar	15
2.3 Tanzimat Reformları, Merkezileşme ve Kürt Vilayetleri	18
2.4 Kürt Emirliklerinin Parçalanması ve Şeyhlerin Yükselişi.....	26
2.5 II. Abdülhamit ve Kürtler: İttifaklar ve İsyanlar	27
2.6 Şeyh Ubeydullah İsyanı.....	29
2.7 İktidar Kaynaklarının Yeniden Paylaşımı: Hamidiye Alayları	32
2.8 İttihat ve Terakki Döneminde Türk ve Kürt Aydın Kuşağının Muhalefette Birleşmesi	34
2.9 Meşrutiyet, Seçim ve Anayasal Süreçler	38
2.10 Kürt Yayınları ve Cemiyetler	43
2.11 Kürt Aydınları ve Toprak-Siyaset ilişkileri	48
2.12 Cumhuriyet Kurulurken Kürtler	51
2.13 Tek Parti Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu İdari Politikaları: Umumi Müfettişlikler ve İskân	53
2.14 Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento Temsili.....	56
2.15 Kemalizm'in Türklükle İmtihanı	60
BÖLÜM III	62
ÇOK PARTİLİ HAYATTA KÜRTLER'İN PARLAMENTO DENEYİMLERİ: 1946- 1961	62
3.1 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Taşra Teşkilatlarının Kuruluşu	62
3.2 1946 Yılı Genel Seçimleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Oy Dağılımı	67
3.3 1946 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri	68
3.4 1946-1950 Yılları Arasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler	80

3.5 Kürt Siyasal Temsilinin Özellikleri	82
3.6 Kürt Aydın Sınıfının Dönüşümü.....	85
3.7 1950 Yılı Genel Seçimleri ve Seçim Sistemi.....	87
3.8 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı.....	90
3.9 1950 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri	92
3.10 Dönemin Siyasi Gelişmeleri	106
3.11 Demokrat Parti İktidarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası.....	107
3.12 1954 Genel Seçimleri.....	115
3.13 Seçim Sistemi ve Seçim Sonucu.....	116
3.14 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı	117
3.15 1954 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri	119
3.16 Dönemin Siyasi Gelişmeleri	128
3.17 1957 Genel Seçimleri.....	132
3.18 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim sonuçları ve Oy Dağılımı.....	134
3.19 1957 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri	136
3.20 Dönemin Siyasi Gelişmeleri	144
3.21 Demokrat Parti İktidarı ve Kürtler	145
3.22 49'lar ve Kıvılcık Olayı.....	149
BÖLÜM IV	153
27 MAYIS 1961 DARBESİ VE SEÇİMLER.....	153
4.1 27 Mayıs Darbesi	153
4.2 İhtilal Sonrası	154
4.3 Kurucu Meclis	157
4.4 Ekonomik ve Toplumsal Değişimler	159
4.5 Mayıs Darbesi'nin Bölge Üzerindeki Etkileri: İlk Kürtçülük Davası ve Kürt Sürgünleri.....	160
4.6 Siyasete Geçiş Dönemi ve 1961 Genel Seçimleri.....	162
4.7 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı.....	164
4.8 1961 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri	171
4.9 "Doğucu"luktan Kürt Milliyetçiliğine Geçiş Süreci	183
4.10 1965 Genel Seçimleri.....	186
4.11 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı	188
4.13 Dönemin Siyasal Gelişmeleri.....	202
4.14 Sol'un Kitleleşmesi ve Kürtlerin Siyasallaşması.....	206

4.15 1969 Genel Seçimleri.....	214
4.16 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı	217
BÖLÜM V	228
12 MART MUHTIRASI 1973 VE 1977 SEÇİMLERİ	228
5.1 1971 Muhtırasına Giderken	228
5.2 Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milli Selamet Partisi.....	235
5.3 1969-1973 arası dönemde Kürt Siyasal Hareketi	236
5.4 1973 Genel Seçimleri	239
5.5 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı.....	240
5.6 1973 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri	244
5.7 Dönemin Siyasi Gelişmeleri.....	254
5.8 1977 Genel Seçimleri	258
5.9 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı.....	259
5.11 Dönemin Siyasi Gelişmeleri.....	273
5.12 1975 Sonrası Kürt Hareketi'nin Sahneye Çıkışı.....	277
BÖLÜM VI	283
SONUÇ.....	283

KISALTMALAR

CHP Cumhuriyet Halk Partisi

CHF Cumhuriyet Halk Fırkası

İTC İttihat ve Terakki Cemiyeti

DP Demokrat Parti

YTP Yeni Demokrasi Partisi

AP Adalet Partisi

CKMP Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

ÇTK Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

TİP Türkiye İşçi Partisi

MBK Milli Birlik Komitesi

MSP Milli Selamet Partisi

MNP Milli Nizam Partisi

CGP Cumhuriyetçi Güven Partisi

FKF Fikir Kulüpleri Federasyonu

TKSP Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi

TKDP Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi

T-KDP Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi

MHP Milliyetçi Hareket Partisi

DİSK Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DDKD Doğu Devrimci Kültür Dernekleri

DDKO Devrimci Doğu Kültür Ocakları

BÖLÜM I

GİRİŞ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yer alan illerin parlamentoda temsili genellikle 1990'lardan itibaren kurulan ve bölgeye özgü sorunları, talepleri ve çözüm önerilerini parlamentoya taşıma iddiasında olan çeşitli Kürt partilerinin parlamentodaki varlığıyla ilişkilendirilir. Ancak Kürt partilerinin ortaya çıktığı 1990'lara kadar geçen süreçte Bölge'nin parlamentoda nasıl ve kimler tarafından, hangi siyasi partiler veya oluşumlar aracılığıyla temsil edildiği sorusu sorulmamıştır.

Bu çalışmada, 1990'lardan itibaren bölgenin Kürt partileri aracılığıyla ilk defa temsil edilmesini mümkün kılan birikimin, 1960'lardan itibaren parlamento dışında kalan Kürt siyasi hareketinin 1970'lerdeki gelişimiyle oluştuğunu ileri sürebiliriz. Bu anlamda çalışmanın ana eksenlerinden birini Doğu'nun parlamentoda temsiliyeti diğerinin de Doğu'nun parlamento dışında nasıl temsil edildiği oluşturacaktır. İkinci eksenin gelişimini anlamak için parlamento dışında kalan Kürt siyasal hareketinin oluşum ve gelişim süreçleri incelenecektir.

Öncelikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerde, 1946-1980 yılları arasında, siyasal temsil ve katılımın parlamenter düzeyde nasıl sağlandığını anlatmayı amaçladım. Böylelikle parlamenter sisteme Doğu'dan bakan bu çalışma ile siyasal partilerle bölgedeki siyasal temsili sağlayan güçler arasındaki ilişkinin mahiyeti ortaya çıkmış olacaktır. Bu amaçla siyasal partilerin her genel seçim dönemi aldıkları oyların Kürt nüfusunun ağırlıklı olduğu çeşitli illere dağılımı ve bu illerden seçilen milletvekillerinin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel profilleri analiz edilecektir. Bunun için Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinden ve kişisel görüşmeler ve anılardan yararlanıldı.

Çok partili hayata geçilen 1946 yılı ile 1980 askeri darbesi arasındaki dönemde bölgenin parlamentodaki temsilinin büyük ölçüde geleneksel yerel eşraf, toprak ağaları

ve tarikat liderlerinin elinde olduğu bir gerçektir. Bu gerçek ise “yerel elit” kavramına açıklık getirmeyi zorunlu kılıyor. Öncelikle, bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden “yerel elit” ya da “yerel eşraf” kavramının çok katmanlı bir yapı olduğu söylenebilir. İçinde büyük toprak sahiplerini, aşiretleri, tarikatları ve bu sınıfın okumuş, entelektüel kuşağını içeren bu katmanların, siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimleri Türkiye’nin ve bölgenin geçirdiği sosyoekonomik dönüşümlerle beraber değişmiştir.

Siyasal partilerin bölgede genellikle aşiret, tarikat ilişkilerini araçsallaştırdığı bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda siyasal partilerin yerel seçkinlerle oy toplama yoluyla kurdukları ilişki biçimi dönemlere göre değişmiştir. Yerel seçkinlerin tüm katmanlarının parlamentoda temsil olanağı bulması 1950’li yılların DP iktidarı döneminin özelliğidir. Ancak bu katmanlar 1950’lerin sonu itibariyle dönüşmeye, ayrışmaya başlamıştır.

Siyasal partiler, merkezi otoriteye bağımlı, patronaja dayalı ilişkiler yaratarak aşiret, tarikat liderlerinin ülke siyasetine entegrasyonunu sağlamaya çalışmıştır. Siyasi partilerin kurduğu bu ilişki biçimi bir yandan yerel eşrafı devlete bağı kılarken bir yandan onların güçlerini bölgede artırmıştır. Bu katman içinden farklılaşarak ayrılan dönemin Kürt aydın kuşağı ise zamanla Doğu’nun sorunlarını tanımlama, tartışma çabasına girmiştir. Bir kısmı, elde ettikleri kültürel sermayelerini demokratik kanallar vasıtasıyla Doğu’nun sorunlarına çare bulmak adına kullanmak üzere parlamentoda yer almışlardır. Kürt entelektüellerinin siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1950’lerin sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. 1946-1980 yılları arasında parlamenter temsil yerel eşraf üzerinden gerçekleşmiş olsa dahi, 1946’dan 1980’e giden süreçte eşrafın temsil gücünde, söyleminde önemli değişimler gözlemlenmiştir. Böylelikle “yerel elit” tanımının kendisinde de dönüşümler yaşanmıştır. Bölgede “Doğuculuğu” öne çıkan Kürt aydın sınıfının başını çektiği yeni siyasi elitler ile parlamentoya yansıyan elitler arasında da büyük farklılıkların ortaya çıkması söz konusudur.

Kürt aydın grubunun bir kısmı siyasal sistem içinde edindikleri siyasal ve ekonomik gücü devam ettirirken bir kısmı ise, yerleşik siyasal bakışın dışından baktıkları için, giderek parlamento dışına itilmiştir. Yani ufak çapta da olsa ideolojik

ayırışma başlamıştır. Parlamento dışında kalan kesimin bir kısmı ise 1970'lerde illegal örgütlenmeler üzerinden legal siyasal alandan ayrıışmışlardır. Özellikle, 1973 ve 1977 genel seçimlerinde siyasete yerel yönetimler ya da bağımsız milletvekillikleri aracılığıyla katılarak hem yerleşik seçkinlerin iktidarını sarsmış hem de bölgenin 1980'ler sonrası siyasal temsilinde yer alacak yeni kadrolar ve yeni söylemlerin oluşmasına yol açmıştır. Parlamento alanı ise, özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren, merkez sağ partiler üzerinden devletle özdeşleşmiş, yerel eşraf sınıfına terk edilmiştir.

Yerel eşraf bölgeyi parlamento düzeyinde temsil ederken bir yandan da yerel siyasal katılım kanallarını ellerinde tutarak hem yerelde hem merkezde güçlerini korumuş ve nesilden nesile aktarmışlardır. Böylece siyasal temsil ve katılımın merkez, yerel ve sivil toplum düzeylerini tekelleştirmişlerdir. Ancak yerleşik seçkinlerin iktidarındaki bu tekelleşme, yukarıda da söz edildiği gibi, 1970'lerde farklı görüşlerle gelişen Kürt siyasal hareketi içinden çıkan adayların yerel yönetimler ya da bağımsız milletvekillikleri aracılığıyla siyasete katılmasıyla kırılacaktır.

1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'de siyasal temsil ve katılımın parlamento, yerel idari yapılar, sivil toplum örgütleri olmak üzere üç farklı düzeyine ilişkin çeşitli akademik çalışmalar yapıldı.¹ Ancak Türkiye'de siyasal temsil ve katılım konusunu ele alan çalışmalar arasında, 1990'lar öncesi için Doğu'nun parlamenter temsiliyetine ilişkin kapsamlı bir çalışma yer almadı. Bir anlamda Doğu'nun temsiliyetine ilişkin yapılan çalışmalar, Kürt partilerinin ortaya çıktığı 1990'lar itibariyle ele alındı. Oysa çok partili hayata geçilen 1946 ve 1980 yılları arasında da Doğu illerinin parlamentoda bir temsiliyeti vardı.

1946 yılı itibariyle 1980 arası dönemde Kürtlerin parlamento tecrübelerine ilişkin çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla tasarlandı. Çalışmanın ana sorunsalı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 1946-1980 yılları arasında, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerin

¹ Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan. "Kürtlerin Türkiye'de Yakın Dönem Siyasi Temsiliyet ve Katılım Mücadeleleri," ed. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan ve Nesrin Uçarlar, *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

parlamentodaki temsilini ortaya çıkarmaktır. Doğu'nun parlamentoda temsilini ele alan bu çalışma üç döneme ayrılarak yapılmıştır. Türkiye siyaseti açısından üç on yılın, 50'ler, 60'lar ve 70'ler, ortak noktası her birinin bir askeri darbeye başlamasıdır. Faal siyasetin her on yılda bir askeri darbeye kesilmesi, askeri yönetimlerin siyaseti bir süreliğine askıya almasının bölge özelinde etkileri, bölgenin parlamenter temsiliyetine tesir etmiştir. İşte bu nedenle çalışma boyunca Türkiye'nin geçirdiği toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bölge üzerindeki etkilerine yer verilecektir. Özellikle 27 Mayıs darbesi, 12 Mart darbelerinin bölge dinamiklerinde ve bölgenin parlamentodaki temsili üzerinde nasıl bir etki yarattığı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bu araştırma, Doğu'nun siyasal temsili meselesini Türkiye siyasi tarihine, özelde ise parlamento tarihine dahil etmeyi amaçlamaktadır. Bu çabamız bölge üzerinde yapılacak siyasal analizleri tarih dışı, soyut, şematik tahlillerden arındırıp somut verilere kılma çabasıdır.

Çalışmada ele alınacak konulardan biri sekülerleşme ve dindarlıktır. Yukarıda söz edilen elit dönüşümünün bir ayağını da sekülerleşme ve dindarlık boyutları oluşturmaktadır. Özellikle 1960'lar sonrası devlet, Doğu'nun geri kalmışlığını, geleneksel elit tabakasını kastederek, "feodal" değerlerin varlığıyla ilişkilendirmiştir. 27 Mayıs Darbesi sonrası Kürt ağa ve şeyhlerini "Sivas Kampı"nda toplayarak "feodal" unsurları budamak istemiştir.² Ancak siyasal partiler, bölgeyle ilişkileri geleneksel yerel elit üzerinden sürdürmeye devam etmiştir. Solla özdeşleşen ve sekülerleşen elit Kürt katmanı parlamento dışında kalmış, parlamento alanı ise "feodal" unsurların tekelinde varlığını sürdürmüştür.

Bölgenin parlamenter temsiliyetinde kendini gösteren bir diğer ayrım ise "Doğuculuk" olarak adlandırılan siyasal konumlanış ile merkez siyaset ve sağ partilerle patronaj ilişkisi üzerinden merkezle bütünleşen yerel eşraf arasında ortaya çıkar. Yerel elitler arasındaki bu iki ayrı konumlanış, yerel elitlerin kendi içindeki dönüşümünü de etkilemiştir. 1950'lerde DP içinde yer alan bölgenin geri kalmışlığının nedenlerine ve çözümlerine vurgu yapan "doğucuların" 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra

² Bakınız: Nevzat Çiçek. *27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı, İstanbul: Lagin Yayınları, 2010.*

parlamento dışına itilmesiyle merkez siyaset ile sağ partiler üzerinden bütünleşen yerel eşrafın parlamento profilinin giderek netleştiği göze çarpmaktadır.

İkinci temel eksen, parlamentoda temsil imkânı bulamayan siyasallaşmış Kürtlerin siyasete hangi mekanizmalar ve ne tür siyasal söylemler üzerinden katıldıkları konusudur. Kürt siyasal hareketi parlamentoda temsil imkânını 1990 öncesinde de bulmuştur. “Doğucuların” parlamentodaki varlıkları ve savundukları etnik kültürel haklar 1990’lar öncesinde akademik literatürde etraflı olarak ele alınmamıştır. Kürtler, Kürt etnik kimliğini, “Doğuculuğu” tartışarak parlamentoda 1950’li yıllardan beri yer almışlardır. Elinizdeki bu araştırma, elit katmanlarından kimlerin hangi partilerle işbirliği yaptığına yönelik sorulara sistematik bir cevap arayacaktır.

Araştırmamızda 1946-1980 yılları arası içinde Kürtlerin anadil olarak yoğunlaştığı çeşitli illeri baz alarak bu illerden çıkan milletvekillerinin parlamentoya, siyasal partilerle ilişkilerini inceleyeceğiz. Amacımız, 1946-1980 yılları arası dönemden bölgenin parlamento düzeyindeki temsil özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Böylece bölgenin Türkiye siyasi hayatına parlamento düzeyinde siyasal katılımı ve temsili bütünsel olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda parlamentoya seçilmiş milletvekillerinin siyasal, iktisadi, sosyal, kültürel profillerini çıkartarak bölgeyi temsil eden milletvekillerinin soyacağına da incelemiş olacak.

Kürt siyasal muhalefetiyle ilgili araştırmaların büyük bir kısmı isyanlar üzerinden anlatılmıştır. Oysa gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse erken Cumhuriyet döneminde devletle Kürtler arasındaki ilişkiler sadece çatışma üzerinden değil aynı zamanda işbirliği üzerinden de eş zamanlı olarak yürümüştür. Bölgenin yerel elitlerinin merkezle olan işbirliğinin tarihselliğini açığa çıkaran önemli çalışmalardan biri Nilay Özok-Gündoğan *Ruling the Periphery, Governing the Land The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840 – 70* makalesidir.³ Bu araştırma, bölgenin Tanzimat reformlarıyla, idari olarak merkeze entegre edilme sürecinde, merkezin yerel elitlerle işbirliğini Palu ve Eğil örneğinde vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’yla Kürtler

³ Nilay Özok Gündoğan, “Ruling the Periphery, Governing the Land The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan,” 1840 – 70. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34:1, 2014.

arasındaki işbirliğine vurgu yapan en önemli çalışmalardan biri de Janet Klein'in *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri* çalışmasıdır.⁴ Osmanlı İmparatorluğu ile erken Cumhuriyet dönemi arasında yerel elit ittifakındaki işbirliğini gösteren çalışmalardan biri de 1908 sonrası yapılan seçimlerle birlikte mebusan meclislerinde bölgenin kimler tarafından temsil edildiğini ortaya çıkaran İsmail Beşikçi'nin *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler* çalışmasıdır.⁵ Osmanlı Mebusan Meclislerinde ve Osmanlı Devleti'nin önemli bürokrasi kademelerinde Kürtlerin yer aldığı bilinmektedir. Beşikçi, bu çalışmada Tek Parti döneminde bölge doğumlu milletvekillerin soyağacını çıkarmış ve Osmanlı mebusan meclislerindeki Kürt yerel elitlerle aynı aileden geldiklerini ortaya koymuştur. Tek Parti döneminde yerel elitlerle Cumhuriyet Halk Fırkasının işbirliğini açığa çıkaran çalışmalardan bir diğeri ise Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan'ın hazırladığı *Necmettin Sahir Silan Raporları*'dır.⁶

İsyanlarla birlikte Kürt tarihi ve milliyetçiliğine yönelik çalışmalar da literatürde oldukça geniş yer tutmuştur. Kürt tarihi ve milliyetçiliği üzerine akademik çalışmalarda sıkça atıfta bulunulan çalışmalardan biri Martin Van Bruinessen'in eserleridir.⁷ Bruinessen'e göre Kürt milliyetçiliğinin keşfi Osmanlı Devleti'nde yayılan milliyetçilik hareketleri kadar eskidir. Bununla birlikte Bruinessen, Kürt milliyetçiliğinin Türk kültürel ve politik dominasyonuna bir reaksiyon olarak gün yüzüne çıktığını belirtir.

Abbas Vali'nin Kürt milliyetçiliğine ilişkin hem primordialist hem de inşacı yaklaşımları karşılaştırarak yaptığı çalışma, konuya önemli bir çözümleme alanı açmaktadır. Vali, genellikle Kürt hareketi üzerinde yapılan çalışmalarda Kürt etnisitesi

⁴ Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. Çev. Renan Akman, İstanbul: İletişim Yay, 2013.

⁵ İsmail Beşikçi, *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler*. Ankara: Yurt Yayınları, 1991.

⁶ Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan, *"Doğu Sorunu" Necmettin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

⁷ Martin Van Bruinessen, *Aga, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

ve Kürt milliyetçiliğinin aynı şeyler olarak ele alınmasını eleştirir ve bu milliyetçiliğinin ortaya çıkış koşullarının yeterince tartışılmadığını belirtir.⁸

Kürtlerin siyasal mobilizasyonuna yönelik araştırmalar daha çoktur. Bunlardan biri genel olarak Kürt tarihi üzerine çalışan ancak Kürt siyasal hareketinin ortaya çıkış süreçlerinin üzerinde ağırlıklı olarak duran David McDowall'dır.⁹ McDowall, "Modern Kürt Tarihi" kitabında, Kürtlerin Türk solu içinde nasıl politize olduğunu ve Kürt siyasal hareketinin gelişme evrelerini ayrıntılı olarak ele alır. McDowall'ın buradaki temel tezi, bizim de çalışmamızda yararlandığımız, solun ve Kürt entelektüellerinin 1960'lardaki birlikteliğinin, Kürtleri geleneksel kanattan ayırdığı ve dönüştürdüğüdür.

Kürt siyasal muhalefeti üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri Hamit Bozarslan'a aittir.¹⁰ Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkış koşullarının 19. yy da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrası çöküşüyle birlikte ortaya çıktığını belirten Bozarslan'a göre Kürt aydınlarının özellikle İTC içinde siyaset yapması önemli bir zemin hazırlamıştır. Bozarslan, 1960'lar sonu ve 1970'lerde Kürt siyasal muhalefetinin etnik bir hareket ve illegal örgütler üzerinden bölge halkını mobilize etme gücünün arttığını belirtir. Bozarslan'a göre solun yükselişi içinde Kürt gençlerinin kendini ifade olanakları bulması ve Irak'ta Barzani hareketinin etkisi Kürt siyasetinin etnikleşmesinde etkili iki önemli gelişmedir. Kürt siyasal hareketinin sol hareketten ayrılarak özerkleşmesini yine bu iki etkenin halk üzerinde karşılık bulamamasıyla açıklar. Solun parçalanması ve "ulusal sorun"u ertelemesi ve Barzani hareketinin yenilgisi Kürtlerin bu iki hareketten özerkleşmesine ve 1970'lerde ayrı örgütlenmeler içinde kitleleşmesine neden olmuştur.

1967-1969 yılları arasında TİP içindeki Kürt aydınlarının öncülüğünde, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin geri kalmışlığına, işsizliğe, ağa-şeyh sömürüsüne, devletin baskı politikalarına karşı gerçekleştirilen Doğu Mitingleri, Kürt siyasal muhalefetinin

⁸ Abbas Vali, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing," in *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, ed. Abbas Vali, California: Mazda Publishers, 2003.

⁹ David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004

¹⁰ Hamit Bozarslan. "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi: 1898-2000," içinde: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008; Hamit Bozarslan. *Kürtler ve Türkiye Devleti: Türkiye Tarihi, 1839-2010*. ed. Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

gelişiminde önemli rol oynamıştır. Azat Zana Gündoğan'ın, Doğu Mitingleri üzerine yaptığı yüksek lisans tez çalışması bu anlamda önemlidir.¹¹ Gündoğan, Kürt siyasal muhalefetinin oluşum ve mobilizasyon süreçlerini “Doğu Mitingleri” üzerinden açıklamıştır. Gündoğan'a göre bu mitingler sayesinde Kürt siyasal muhalefeti, “isyan” dışında bir kitlelilik ortaya koymuştur.

Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun parlamento-temsiliyet ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar ise oldukça azdır. Bu konuda literatüre katkıda bulunan en kapsamlı çalışma Ahmet Demirel’in “*Representation of the Eastern and Southeastern Provinces in the Turkish Parliament during National Struggle and Single-Party Era (1920-1946)*”¹² makalesi örnek gösterilebilir. Demirel, Tek Parti iktidarı boyunca yapılan her bir seçim döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni temsil eden milletvekillerinin profilini çıkarmıştır. Çalışmada, Bölge’nin büyük oranda merkezden atananlarca yönetildiği, dolayısıyla temsiliyetin son derece cılız kaldığı belirtilmiştir. Bölgeye atanan milletvekillerinin asker ve bürokrat kökenli olması ise, Tek Parti döneminin güvenlik merkezli politikalarının bir göstergesi olarak ele alınmıştır.

1990’larda Kürt partilerin temsiliyeti üzerine yapılan çalışmalar haricinde, 1990 öncesi Doğu ve Güneydoğu’nun parlamentoda temsiliyetini ortaya çıkaran çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmalardan Kerem Yavaşca’nın “Şark Meselesi”nden “Doğu Sorunu”na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu”¹³ adlı makalesi örnek verilebilir. Yavaşca, DP dönemine ilişkin son derece zengin analizler yapmasına rağmen, makalenin ağırlığını, parlamenter temsiliyetten çok Kürt meselesinin çok partili hayata geçişle birlikte nasıl tanımlandığı ve ele alındığı üzerine vermiştir. Seçimler ve seçim sonuçlarının incelendiği, siyasal partiler üzerinden değerlendirmeler yapıldığı bu makale, daha çok yerel seçkinlerin entelektüel katmanının 1950’lerde geçirdiği süreçleri incelemiştir.

¹¹ Azat Zana Gündoğan, *The Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of “the Eastern Meetings”* M.A Thesis, Middle East Technical University, Political Science and Public Administration, 2005.

¹² Ahmet Demirel. “Representation of the Eastern and Southeastern Provinces in the Turkish Parliament during National Struggle and Single-Party Era (1920-1946)” *New Perspectives on Turkey*, No:44, 2011.

¹³ Kerem Yavaşca, “Şark Meselesi”nden Doğu Sorunu”na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu,” içinde: *Türkiye’nin 1950 Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 2016

Türkiye’de siyasal partiler ve seçimler üzerine en kapsamlı çalışmaları yapan Tarık Zafer Tunaya ise, Bölge’ye ilişkin ancak birkaç genel değerlendirme yapmaktadır.¹⁴

1990’lardan itibaren Kürt partilerin ortaya çıkmasıyla beraber, Kürt partileri üzerine yoğunlaşan çalışmalardan söz edilebilir. Burada, derlemesini Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan’ın yazdığı “*Kürtlerin Türkiye’de Yakın Dönem Siyasi Temsil ve Katılım Mücadeleleri*”¹⁵ adlı makaleyi anmak gerekir. Makale, 2000 ve 2011 yılları arasında seçimleri, DTP ve BDP’yi inceleyerek, Kürt siyasal muhalefetinin katılımı ve temsiliyetini üç düzeyde, parlamento, yerel idare ve sivil toplum örgütleri, yeni önermelerle ele almıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1990’lar sonrası için yapılan araştırmalar 1980 öncesi için yapılmamıştır. Kürt siyasal muhalefetin siyasi partilerin kurulmasından, hatta 1980’lerden önce parlamenter yerel temsil içinde yer almışlardır. Bazen sağ partiler içinde siyasallaşmışlardır bazen bağımsız olarak seçimlere girmeyi tercih etmişlerdir.

1946-1980 yılları arasında parlamentonun kimler tarafından, nasıl temsil edildiği konusunun araştırmalarda fazla yer tutmaması Kürtlerin siyasal alanda henüz görünür olmamasıyla ilgilidir. Henüz görünür olmaması, kendi dilini, kurumlarını henüz yaratmamış oluşu ile ilgilidir. Araştırmamızla bu eksikliğı gidermeyi umuyoruz; Kürtlerin bu dönemde kimler tarafından, hangi sınıfları hangi katmanlar tarafından, hangi partiler içinde, hangi söylemlerle yer bulduğunu anlamaya çalışacağız. Böylece hem Tek Parti dönemi hem 1980 sonrası dönemlerle süreklilik ve kopuşları görme şansımız olabilecek, yasal ve meşru katılımın önemini ve Türk siyasal hayatına katkısını ele almış olacağız.

Birinci bölümde, yani Giriş kısmında çalışmanın amacı, temel sorunlara değinmek ve çalışmanın yöntemi üzerine değerlendirme yapmak olacaktır.

¹⁴ Tarık Zafer Tunaya. *Türkiye’de Siyasal Partiler*. Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

¹⁵ Büşra Ersanlı- Günay Göksu Özdoğan-Nesrin Uçarlar, İçinde: Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

İkinci bölümde ise, bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olduğu 16. yüzyıldan, erken Cumhuriyet Dönemi'ne kadar olan süreç ele alınacaktır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki toplumsal yapıyı, aşiret, ağalık ve şeyhlik gibi kurumların devletle olan ilişkilerinin tarihselliğini ortaya çıkarmak, Osmanlı Devleti ve erken Cumhuriyet dönemi ile olan devamlılıkları ve kopuşları göstermesi açısından önemlidir. Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu merkez idaresi ile Kürt yerel elitler arasındaki ilişkiler incelenecektir. Yerel seçkinlerin devletle kurduğu ilişkiyi tarihselleştirmek, çok partili hayata geçişle birlikte bu yerel güçlerin, parlamento temsilinin devam edip etmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Üçüncü bölümde çok partili sisteme geçilen 1946 ile 1960 yılları arasında, dönemin iki büyük partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin bölgeyi yeniden siyasal ve ekonomik olarak merkeze çekme süreci anlatılmaya çalışılacaktır. Bu dönem, yerel seçkinleri oluşturan katmanların ele alındığı ve tüm katmanların DP çatısı altında parlamentoda yer aldığı, ekonomik, kültürel ve etnik olarak iç içe geçtiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. 1950'ler döneminde, Kürt aydınlarının Doğu'nun ekonomik ve kültürel olarak geri kalmışlığına vurgu yaptığını ve "kalkınma" merkezli çözümler üretmeye başladığını görmekteyiz.

Dördüncü bölümde ise, 1960 darbesinin Türkiye ve bölge özelinde etkisi, ekonomik ve toplumsal değişimle birlikte ele alınacaktır. Bu dönemde 1950'lerde bir arada hareket eden yerel seçkinlerin tüm katmanlarının artık yollarını ayırmaya başladığı, bir kısmının parlamento dışına itildiği görülmüştür. Parlamento dışına itilen Kürt aydınlarının bir kısmı ise sol içinde politize olmaya başlamıştır. Bu durum, Kürt kimliğinin etnikleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. Kürt aydınlarının bir kısmı sol içinde parlamento dışında siyasallaşırken parlamento alanı sağ partiler üzerinden merkezle özdeşleşmiş olan yerel eşrafa bırakmaya başlamıştır. Böylelikle 1960'lı yıllarda parlamentoda bölgeyi temsil eden elit değişim yaşamıştır.

Beşinci ve son bölüm 1970-1980 arası dönemi içermektedir. Artık bölge, geleneksel yerel güçlerin hakimiyetinde ve daha çok sağ partiler çatısı altında parlamentoda temsil edilmektedir. Kürt siyasal muhalefetinin solla özdeşleşmesi, geleneksel kesimlerin kimlik sorunundan kopmaları ve daha da sağa kaymalarını

beraberinde getirmiştir. Bu dönem, Kürt ve sol örgütlenmelerin kendi içinde parçalandığı ve Kürt siyasal muhalefeti içinde kitle mobilizasyonunun özgün bir biçimde ortaya çıktığı bir dönem özelliği taşımaktadır. Kürt siyasal hareketinin aktörlerinin bölgede yarattığı hareketlenmenin, 1977 seçimleriyle yerel temsilde eşraf hakimiyetini kırmaya başladığı görülmüştür.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırmanın ilk safhasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve erken Cumhuriyet döneminde Tek Parti iktidarının Kürtlerle kurduğu ilişkiler tarihsel bir perspektiften incelenmeye çalışılacaktır. Böylelikle her iki dönemde devletle Kürt seçkinler arasındaki ilişkilerde süreklilikler ve kopuşların izi sürülmüş olacaktır.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan 1946 ile 1980 arası yılları üç alt döneme ayrılarak ele alınmıştır. Yakın tarihin Türkiye siyaseti ve siyasal-sosyal hareketleri tartışmasında, 50'ler, 60'lar ve 70'ler olmak üzere üç on yılın ortak noktası her birinin bir askeri darbeyle sona ermesi olmuştur. Bu dönemleme aynı zamanda Kürtlerin parlamentoda temsili ve Kürt hareketinin gelişim evreleriyle de uyumlu olmuştur.

Her dönemin kendi içinde bir özneliği olduğu varsayımından hareketle her bir dönem içinde gerçekleştirilen seçimler incelenerek; seçim sistemleri, seçim sonuçları, milletvekillerinin meslek, eğitim, yaş özellikleri çıkarılarak bir milletvekili profili çizilmeye çalışılacaktır. Türkiye İstatistik Kurumu Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, TBMM tutanaklarından yararlanılmıştır. Bu amaca uygun olarak bölgeyi temsil edecek büyüklükte tabakalandırılmış bir örnekleme yapılacaktır. Bunu yaparken iki ayrı ölçeklendirme söz konusudur. Biri anadili Kürtçe olanların oranının yüzde 20 ve üzerinde olduğu iller ile (geniş bölge) anadili Kürtçe olanların oranının yüzde 40 ve üzeri olduğu illerin (dar bölge) seçim sonuçları karşılaştırmasıdır. İki tablo arasında görünen uyum sonucu dar bölge olarak seçilen Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Urfa, Van illerinin doğru bir ölçeklendirme olduğunu düşündük. Bitlis'le birlikte bu iller Kürt hareketinin daha sonra neredeyse hegemonik bir konum kazanacağı iller olması açısından da tercih edilmiştir. Siirt, Bingöl tarikat dinamikleri ve

İslâmcı hareketin gücü nedeniyle dikkat çeken iller olarak ortaya çıkmaktadır. Mardin ve Urfa önemli bir oranda Arap nüfusu barındıran iki il olarak öne çıkmaktadır. Urfa aynı zamanda, bir sınır mıntıkası olarak da görünür. Diyarbakır, idari ve ekonomik anlamda tarihsel bir merkez olma özelliği nedeniyle seçilmiştir.

Araştırmanın ikinci safhasını milletvekillerinin siyasi ve aile soy ağacını çıkararak bu kişilerin sınıfsal ve toplumsal kökenlerini anlamaya çalışmak oluşturmaktadır. Bu safhada yazılı anılardan ve sözlü tarih yöntemi ile tanıkların perspektifinden bakarak milletvekillerinin sosyolojik özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın üçüncü safhasını ise her bir dönemde, 1950, 1960 ve 1970, Türkiye'nin geçirdiği önemli siyasal, ekonomik, kültürel süreçler ele alınacak, elde edilen verilerle bir bütünlük oluşturmaya çalışılacaktır. Bu süreçler, genellikle ikincil kaynaklar ve gazete arşivlerinden yararlanarak ele alınacaktır. Böylelikle, Osmanlı İmparatorluğu'ndan erken Cumhuriyet dönemine ve oradan da çok partili hayata geçilen tarihsel süreçlerin tüm parlamenter ilişkilere ne tür etkiler yaptığını göz önünde bulundurmuş olacağız.

BÖLÜM II

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN CUMHURİYET'E DEVLET VE KÜRT ELİTLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1 Osmanlı İmparatorluğu Kurulurken Kürtler

Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluğa henüz dönüştüğü 16.yy, aynı zamanda Kürt emirliklerini de içine alarak Anadolu'nun doğusunda yeni bir idari, siyasi ve toplumsal yapılanmanın kurulduğu döneme eşlik eder. Bir anlamda 16.yy Osmanlı Devleti ile Kürt Emirlikleri'nin karşılıklı bir akde dayalı ve doğunun bir merkez olarak kurulduğu dönemin başlangıcıdır. Yüzyıllarca süren çok merkezli bu ilişkiler Modern Türkiye'nin siyasi geleceğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

16. yüzyıl Osmanlı-Safevi ilişkileri, Kürtlerin toplumsal, politik ve iktisadi yapılarının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Safevi genişlemesine karşı Osmanlı Devleti'nin yönünü, doğu sınırlarını korumak ve Şii meydan okumaya karşı bir tampon oluşturmak amacıyla, Kürt bölgelerine çevirmesi, 23 Ağustos 1514'de Çaldıran'da iki imparatorluğu karşı karşıya getirir. Yavuz Sultan Selim'in görevlendirmesiyle Osmanlı Sarayı hizmetinde çalışan Kürt danışman İdris-i Bitlisi'nin Kürt aşiret reislerini Safevilere karşı örgütlemesiyle¹⁶ savaşın kaderi değişir ve Osmanlı İmparatorluğu ile Kürtler arasında Cumhuriyetin kuruluşuna kadar birbirini etkileyerek sürecek tarihin ortaklığı başlar.

Osmanlı Devleti ile “Kürdistan” denilen bölgedeki yerel güçler arasında yapılan ittifakla kurulan yeni düzen aynı zamanda iki güç merkezi arasındaki ilk akit olarak değerlendirilebilir. Bu akit İmparatorluğun idari, askeri, iktisadi gücünü paylaştığı yeni bir güç alanı yaratır. Kürt beyleri, güçlü bir siyasal yapının parçası olarak kendi tebaaları üzerindeki siyasal iktidarlarını sağlamlaştırırken, Osmanlı Devleti de Safevi tehdidine karşı bir tampon bölge oluşturmuş, aynı zamanda yeni bir vergi ve

¹⁶ Hakan Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.64-65

askeri kaynak elde etmiş olur.¹⁷ “Kürdistan” bölgesi yerel liderlerin yönetiminde çok katmanlı idare edilen bir yapıya dönüşür.

Bu tarihten itibaren 18.yy Safevi İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar süren iktidar mücadelesi, Kürt toprakları üzerinde birçok çatışma alanı yaratır. İki imparatorluk bir diğerinin tebaasına maddi ve idari güçler teklif ederek bağılıklarını kazanmaya çalışır. Kürtlerin her iki imparatorluğa bağılıkları iniş çıkışlar gösterir. Liderler bu sadakati daha çok özerklik, vergiden ve askerden muaf olma gibi ayrıcalıklar için gösterir. Bu özerk alan Kürt liderlere bölgede bir güç konsantrasyonu sağlamıştır.²

“Kürdistan” tanımının ilk kez son Büyük Selçuklu Sultanı Sancar Bey’in (M.Ö.1157) merkezi bugünkü İran’ın Hamedan kentine yakın “Kürdistan Eyaleti”nde kullanıldığı biliniyor. “Kürdistan” adına coğrafi bir terim olarak, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1525 ve 1553 tarihli fermanlarında da rastlanır. Kanuni zamanında Doğu sınırı pekiştiği için birkaç yeni eyalet oluşturulur ve Diyarbakır’a bağılı olan birçok sancak da diğer eyaletlere devredilir. Bu eyaletler şunlardır: Dulkadir, Musul, Bağdat, Erzurum, Şehrizer, Van.¹⁸

Diyarbakır idaresiyle ilgili 1518 tarihli ilk vergi kaydına göre Diyarbakır, merkezden yönetilen 12 sancaktan oluşmaktadır. Bunlar: Amid (Diyarbakır baş sancağı), Mardin, Arapkir, Kiğı, Harput, Ergani, Siverek, Sincar, Ruha (Urfa), Bire, Çemişgezek ve Çermiktir. I. Ahmet 1604 tarihli fermanında ‘Umum Kürdistan’ terimini kullanmıştır. 17.yüzyıl yazarı Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde ayrıntılarıyla

¹⁷ Çemişgezek, Palu, Çapakçur, Bitlis, Hasankeyf, Hizan, Cizre ve Sasun’dan oluşan Kürt emirlikleri arasında ittifak oluşturarak geniş bir Kürt ordusu meydana getiren İdris Bitlisi’ye Yavuz Sultan Selim tarafından Kürt toprakları için idari bir yapı oluşturma görevi verilir. Hakan Özoğlu s.66

İlk olarak Erzurum ve Sivas’ın güneyinde kalan ve yeni elde edilmiş Kürt toprakları Diyarbakır beylerbeyliği altında birleştirilir. (1515 yılı) Bknz, David McDowall, Modern Kürt Tarihi, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004, s.54-56

Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, İstanbul: Eren yayıncılık, 2001, s. 70-71

1638’e kadar doğu sınırları akışkanlık gösterir. Bağdat sürekli el değiştirir. 1638 yılında IV. Murat Bağdat’ı fethinden sonra İran-Osmanlı Devletleri arasında imzalanan yeni bir sınır hattı oluşturacak Kasr-ı Şirin anlaşması Osmanlı’nın Kürt toprakları üzerindeki hakimiyetinin de başlangıcına işaret eder.

¹⁸ Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 100-107.

‘Kürdistan’ bölgesini ve şehirlerini Kürt lehçelerini göz önüne alarak anlatır. Hem dilin hem de toprağın rolü buradaki tanımlamada önemlidir.¹⁹

Ancak “Kürdistan” idari bir isim olarak 19.yy’da kullanılır. Osmanlı Devleti, 1847’de sınırları belli bir idari yapı oluşturunca bu yapı ‘Kürdistan Eyaleti’ adını alır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa’nın 1847 yılında yönetim birimi olarak yeniden düzenlediği eyaletin merkezi Ahlat’tı ve Diyarbakır, Muş, Van, Hakkari, Cizre, Botan ve Mardin’i kapsıyordu. Merkez daha sonra Van, Muş ve Diyarbakır’a taşındı.²⁰ 1856’da bu eyaletin sınırları yeniden düzenlendi. 1864’te ise eyalet, Diyarbakır ve Van vilayetlerine bölünerek son buldu.

Dolayısıyla 16.yy’dan 19.yy’a kadar zaman zaman ‘Kürdistan’ olarak adlandırılan Kürt eyaletlerinin bulunduğu bölge, sınırları sabit olmayıp değişkenlik göstermektedir. Ulus devlete geçiş öncesi hudut bölgelerindeki akışkanlık bu tür tanımlamaları eksik bırakır. İmparatorlukların sınırları doğası gereği akışkan olduğundan, sınırlara henüz kutsal anlamlar yüklenmediği dönemlerde sınırların kesin hatlarla belirlenmesi mümkün olmamıştır. Bu anlamda 16-19.yy arası “Kürdistan” dediğimizde durağan bir “vatan”dan söz etmek mümkün olmayabilir. Bu dönemlerde yazılan kaynakların coğrafi ve etnik terimleri kullanırken ne kastettikleri bu nedenle anlamayı zorlaşmaktadır.

Modern anlamda bir toprak ve kimlik etkileşiminden ancak 19.yy itibariyle söz edilebilir. Toprak ve kimlik etkileşimine yüklenen modern anlam, 19.yy’da Kürt yayınları aracılığıyla toprak ve kimliğe yüklenen yeni anlamlar, bize ulus devlete geçiş esnasında en temel ihtiyaçlardan biri olarak belirlenen hudut bölgesinden sınırları belirginleşmiş bir coğrafi alana geçişin eşzamanlılığını işaret etmektedir.²¹

2.2 Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürt Aşiret Yapısı ve İdari Mekanizmalar

Kürt eyaletlerinin toplumsal örgütlenmesinin Osmanlı İmparatorluğu’na dahil olduğu 16.yy itibariyle nasıl biçimlendiğini aktaracak kaynak eksikliği Kürt toplumsal

¹⁹ Özoğlu, s. 48-50

²⁰ Özoğlu, s. 52

²¹ Bkz: Anthony Giddens, *The Nation- State and Violence, Volume of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, University of California Press, 1985

örgütlenmesi ve idari yapılanmasının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Kürtlerin toplumsal yapısı genel olarak aşiret üzerine kurulmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki “aşiret” değişmez bir toplumsal, ekonomik ve siyasi örgütlenme biçimi değildir. Aşiretlerin gerek kendi aralarında gerekse Osmanlı merkeziyle ilişkileri, etnik bileşimleri, örgütlenme biçimleri dönem dönem değişmiştir.²² Kürt toplumsal yapılanmasına karşılık geldiği için aşiret kavramı Richard Tapper’ın tanımlamasından yola çıkarak açıklanabilir.

Richard Tapper aşireti daha büyük bir toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimi olan konfederasyon içinde tanımlar. Tapper’a göre aşiret, akrabalık üzerinden örgütlenen, kültürel farklılığa vurgusu olan ve siyasal birliği sağlamaya yönelik bir toplumsal yapıdır. Ancak kültür, köken ve sınıf bileşimi açısından daha heterojen olan konfederasyon devletle ilişkili olarak merkezi bir otorite altında bir araya gelen aşiretlerden oluşur.²³

Tapper’ın tanımlamasından yola çıkarak Osmanlı Devleti’nin Kürtlerle ilişkileri bağlamında bakıldığında aşiret- konfederasyon ilişkisine denk gelen ilişki biçiminin aşiret-emirlik ilişkisi olduğunu görürüz. Dolayısıyla Tapper’ın tanımı Kürt aşiretleri: primordial ilişkilere dayanan üyelerinin kendilerini kültürel olarak ayrı gördükleri sosyopolitik bir varlığa işaret ediyor. Emirlik ise Tapper’ın konfederasyon tanımlamasından yola çıkıldığında daha heterojen, devletle olan ilişkisi açısından aşiretten farklı bir yapıya tekabül eder.²⁴

Bu yüzden ki Kürt Emirlikleri’ndeki siyasi ve toplumsal birimler tekil bir idari politika ile yönetilemeyecek kadar karmaşık bir yapı arz eder. Temel olarak Osmanlı yönetiminde sancak şeklinde örgütlenen bölgeler ile sınır bölgeleri ve vassal devletlere uygulanan idari uygulamalar Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de kendini gösterir. Genel olarak sınır bölgelerindeki beyler Osmanlı merkez idaresine daha yakın

²² Janet Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan 1890-1914*, Princeton University, 2002, s. 116

²³ Richard Tapper, *Tribes and State Formation in The Middle East*, ed. Philip Shukry Khoury, Joseph Kostiner, University of California Press. 1990, s. 9-10

²⁴ Richard Tapper *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*, New York: St.Martin’s Press, 1983, s. 11-13

sancakları yöneten beylerden daha fazla özerkliğe sahiptir. Bir sınır bölgesi olan Kürtlerin yaşadığı yerlerde bu idari farklılıklar çok nettir.²⁵

Osmanlı Devleti'nin Kürt vilayetlerinde uygulamaya çalıştığı politika güçlü Kürt gruplarını aşiret seviyesi üzerinden daha geniş ve daha yönetilebilir birimler haline getirmeye çalışmak olmuştur.²⁶ Tapper'ın konfederasyon ile devlet ilişkisi arasında kurduğu bağın çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin idari yapılanmasını şekillendiren unsurlardan biri devletle ilişkiyi daha kontrol edilebilir birimler ile yürütmeyi tercih etmesidir. Başka bir ifadeyle sırtını geleneksel Kürt yönetici tabakasına dayayarak Kürt aşiretleri üzerinde otorite tesis etmek Osmanlı Devleti'nin idari siyaseti olarak karşımıza çıkar.

Kürt vilayetlerinin bulunduğu bölgede Osmanlı idaresinin öznelliğinin anlaşılmasını sağlayacak en önemli kaynaklardan biri olan Evliya Çelebi, Diyarbakır eyaleti için hazırlanan kanunnameye dayanarak iki farklı idari birimden bahseder: Kürt sancakları (Ekrad Beyliği) ve Kürt hükümetleri.²⁷ Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinin de aynı askeri yükümlülüklerle tabi olduğu tımar, zeamet ve has arazilerini kapsayan sancaklar Kürt yöneticilerine yurtluk ve ocaklık olarak verilir.

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bir diğer idari biçim olan hükümetler ise en yüksek özerkliğe sahip birimler olmuştur. Bu birimlerde yönetim veraset yoluyla el değiştirir, iç işlerine ve yönetime kimin geçeceğine ise karışılmazdı. Sultan onayını resmi atama belgeleri yayınlayarak gösterirdi. Hükümetlerin tımar, zeamet ve hasları yoktu. Vergiden ve sipahi ordusuna düzenli askeri kuvvet sağlamakdan muaflardır.²⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez idaresi ile Kürt vilayetlerindeki idaresi karşılaştırılırsa; Kürt vilayetlerinde farklı idare tiplerini aynı anda görmek, emirlikten emirliğe değişen özerklik derecelerine rastlamak mümkündür. Birbirinden farklı

²⁵ İnalçık, , "Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I," s. 71

²⁶ İnalçık, , "Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I," s. 72

²⁷ Martin Van Bruinessen and Hendrik Boeschoten, Evliya Çelebi in Diyarbakir, New York, 1988, s.21

²⁸ Martin Van Bruinessen, Aga, Şeyh Devlet, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.158.

aşiretleri yönetebilmek için geliştirilen idari yapıdaki özerklik dereceleri bölgenin ulaşılabilirliğine, jeopolitik önemine ve Kürt aşiretlerin gücüne göre değişmektedir.²⁹

Kürt vilayetlerindeki iktidarın dağılımı Osmanlı ile Kürtler arasındaki ilişkilerin mahiyeti hakkında bilgi vermektedir; güçlü liderlik üzerine kurulan idari yapı iktidarın aynı ailenin elinde kalmasını sağlamakla mümkün olmaktadır.³⁰ Yönetimin babadan oğula devrini sağlayan sistem, emirliklerin zenginliklerini artırırken askeri, siyasi gücünü kuvvetlendirmekteydi. Emirlikler bir anlamda “özerk” alanlarını koruyabiliyor merkeze karşı gücünü konsolide ediyordu.³¹ Bir başka ifadeyle, Kürt mirlerinin de iktidarlarını koruma ihtiyacı merkez ve yerel elitler arasındaki ilişkiyi bağlayıcı kılıyordu. Bu karşılıklı bağlayıcılık bir yandan da Osmanlı Devleti’nin Kürt aşiret yapılarına müdahalesini sınırlıyordu.³² Dolayısıyla devletle ilişkili olarak bir araya gelen Kürt Emirlikleri’nin merkezle ilişkileri her daim canlı kalıyordu.³³

2.3 Tanzimat Reformları, Merkezileşme ve Kürt Vilayetleri

Avrupa’nın modernleşme ve uluslaşma süreçlerinin şekillendirdiği yenedünya ekseninde siyasal ve ekonomik merkez olma ayrıcalığını kaybetmekle karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu bir takım idari, askeri, mali ve hukuki ıslahatları uygulamaya ihtiyaç duymuştur. Modern devletin ihtiyaçlarına karşılık gelecek merkezi bir bürokrasi yaratarak devlet araçlarını modernleştirme, modern bir ordu, idare sistemi kurarak düzenli bir vergi sistemi uygulanabilmesi eski düzenin değişmesinin kaçınılmaz bir ön koşuludur. Bir anlamda İmparatorluğu yeniden inşa ihtiyacından doğan düzenlemeler özellikle İmparatorluğun periferisinde kalan ve 16.yy’dan itibaren bir tür

²⁹ Hamit Bozarslan, “Kürtler ve Türkiye Devleti”, İçinde: Türkiye Tarihi, 1839-2010, ed. Reşat Kasaba, Kitap yayınevi, s.75.

³⁰ Bruinessen, “Aga, Şeyh Devlet,” s. 85.

³¹ Baki Tezcan, "The Development of the Use of "Kurdistan" as a Geographical Description and the Incorporation of this Region into the Ottoman Empire in the 16th Century," The Great Ottoman-Turkish Civilization 3, Ankara: 2000, s.546-547

³² Bruinessen, “Aga, Şeyh Devlet,” s. 34. “Tribes and State Formation in The Middle East Tapper,” s. 9

³³ Kürtlerin yaşadığı yerlerde genel olarak aşiret özelliği gösteren ve göstermeyen olmak üzere iki toplumsal gruptan söz etmek mümkün. Aslında gelirin ana kaynağını da oluşturan aşiret dışı gruplar: gayrimüslimler (Yakubiler, Ermeniler) ve aşiret dışı Kürtlerden (köylü ve kentli Kürtler) oluşuyordu. Elbette ki bu ayırım tüm gayrimüslim grupların ve yerleşik Kürtlerin aşiret dışı olduğu anlamına gelmez. Örneğin, Hakkâri Emirliği’ne bağlı olan Hristiyan Nasturiler’den söz edebiliriz. Bknz: Şeref Han, Şerefname, Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, Deng Yayınları: s.III. Şubat 1998, s.380

zımnî sözleşmeyle İmparatorluğa katılmış Kürt vilayetlerinin toplumsal ve siyasal yapısını da önemli ölçüde etkiler.

İnalçık'a göre Tanzimat'ın temelini malî sahada yapılacak ıslahatlar oluşturur. İdari alanda yapılan ıslahatlar, mali merkezîyetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanılmıştır.³⁴ Mali ıslahatların en önemli parçasını ise vergi konusundaki düzenlemeler oluşturur.³⁵ İhtiyaç duyulan yeni idari düzenlemelerin Kürt vilayetlerinde nasıl uygulamaya konulduğuna bakmak merkezle yerel güç ilişkilerinin yeniden nasıl belirlendiğinin de ipuçlarını verecektir.

Tanzimat reformlarıyla amaçlanan, devletin bürokratları aracılığıyla taşradaki 'egemen gruplar' üzerinde denetim kurmak ve böylece merkezî yönetimin gelirlerini artırmaktı.³⁶ Merkezî iktidar eyaletlerde denetimi ya merkezden atanan memurlarla ya da güçlü liderleri yerel idareci yaparak bir anlamda memurlaştırarak kurmaya çalıştı. Eski yerel liderleri memurlaştırarak sadakat üretmek, modern devlet refleksinin bir stratejisi olarak uygulanmaya çalışıldı. Örneğin, bazı aşiretlerin olduğu yerlere nahiye statüsü verilmiş, liderleri de müdür olarak atanmıştı.³⁷ Hamit Bozarslan'a göre yönetimi merkezîleştirme politikası başarısız olduğu gibi daha çok ademi merkezîleşme üretti.³⁸ Otorite bazı yerlerde Osmanlı Devleti'nin bazı yerlerde Kürt mirlerinin elindeydi. Hatta atanan valilerin bir kısmı da yerel eşraf ve ileri gelenlerle ortak hareket etmek zorunda kalıyorlardı.³⁹ Devlet dolaylı kontrolünü yine aşiret reisleri üzerinden sürdürdü.⁴⁰

Tanzimat döneminde merkezle yerel güçler arasında iktidar paylaşımı geleneği devam etse de merkezî idarenin taşra üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi devam etti. Örneğin, eyaletlerin nüfus ve servet eşitliği temelinde alt birimlere bölünmesi, eyalet alt

³⁴ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren yayıncılık, 1992

³⁵ Ortaylı, s. 451

³⁶ Ortaylı, s. 26-27

³⁷ Ortaylı, s. 94

³⁸ Klein'in, Bozarslan ile 2002'de yaptığı şahsi görüşmeden.

³⁹ Stephan Duguid, *Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia*, *Middle Eastern Studies*, Vol.9, No:2, May: 1973, s.140-145

⁴⁰ İlginç bir şekilde Kürt nüfusunun ağırlıklı olarak yaşadığı sancakların bazı kaymakamları Paşa unvanını taşıyor. (Paşaların kendi içlerinde hiyerarşileri de vardı. Örneğin 1849 yılında Hakkâri valisi vezir ünvanlıydı.) s.84 Daha önceki Kürt elitleri Osmanlı unvanları taşıyordu. Sancak beyi mütesellim gibi. Fakat bunların hiçbiri Botan Emiri Bedirhan ve Diyarbakır valisi Cemil Paşa dışında Paşa rütbesine sahip değildi Hakan Özoglu.s.84

idari birimlerinde danışma meclislerinin kurulması ve ordunun eyalet birimlerine bölünüp başlarına İstanbul'dan atanan ve İstanbul'a karşı sorumlu olan müşirlerin atanması, merkezî idarenin hakimiyetini artırma çabalarının bir parçası olarak görülebilir.⁴¹ Eskiden taşra yönetiminde tüm gücü elinde toplayan, hem idari ve askerî otoriteye hem de vergi toplama yetkisine sahip paşaların yerine ayrı ayrı otoriteler konuldu. İdari otoriteyi valiler, adli otoriteyi ulema ve mali otoriteyi de muhassıllar-defterdarlar temsil etmeye başladı.⁴²

Merkezi devlet yerel yapılar üzerinde merkezi denetimi sağlayacak bir taşra idaresi kurarak İmparatorluk dahilindeki tüm halkların bağılıklarını sürdürmeyi amaçlıyordu.⁴³ Bu amaçla kurulan muhassıllık kurumu da vergileri düzenli toplayabilmek ve mali bütünlüğü sağlayabilmek için yerel temsilciler önderliğinde ama merkezin de kontrolü altında sağlanabilecek bir vergi toplama sistemi öngörmekteydi. Bu vergi toplama işinin parçasını da jandarma oluşturdu.⁴⁴

Bu doğrultuda iltizam kaldırıldı. Taşraya vergi tahsilinden sorumlu vali derecesinde yetkili muhassıllar gönderildi.⁴⁵ Vilayetlere gönderilen muhassıllara yardımcı olacak 'Muhassıllık Meclisleri' oluşturuldu. Dolayısıyla dönemin taşrasında meclis geleneğinin başlangıç noktasında Muhassıllık Meclisleri durur. Muhassıllık Meclisleri merkezi yönetimin taşradaki organları olmuştur. Yerel önderlerin buraya tayinle veya sözde secimle girmeleri yerel yönetimin başlangıcı sayılırdı.²⁷ Muhassıllık kaldırılınca meclislerin de adları "Memleket Meclisi" olarak değişti. Bu meclisler 1849'a kadar varlığını sürdürdü.²⁸ Muhassılların yerini zamanla vilayetlerde defterdar aldı.⁴⁶

⁴¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2.cilt Cambridge University Press,1985, 2000: 117-120

⁴² Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye*, İstanbul: İmge Yayınları, 1997:204

⁴³ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1956-1876*, Agora Kitaplığı, 2005, s.182

⁴⁴ Çadırcı, "Tanzimat Sürecinde Türkiye," s. 208

⁴⁵ İltizam sistemine daha sonra dönülse de bu görev eskisi gibi valilere ve taşra yöneticilerine verilmez. Bknz: Ortaylı, 2003:132

²⁷ Ortaylı, s. 36

²⁸ Çadırcı, "Tanzimat Sürecinde Türkiye," s. 208

⁴⁶ Muhassıllık Meclisleri geniş tabanlı bir katılıma izin vermemesine rağmen, Osmanlı milletini ilk kez seçim olgusuyla karşılaştırmıştır. Gerçi meclislere seçilenler ya o bölgenin ileri gelenleri, ya mülki amirin tayin ettikleri, ya da cemaat ileri gelenlerinin saptadıkları kişilerdi. Bknz: Ortaylı, 1985: 34-37

Bu meclisler bir anlamda taşrada Meclisi Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'nin küçük birer örneği sayılabilir. Bu meclisler sancak meclislerinin kararlarını inceleyip sonuca bağlamanın yanı sıra, eyaletin yönetim, maliye, güvenlik, bayındırlık, eğitim-öğretim işlerine bakmakla yükümlüydü. Ayrıca, mahkeme yaparak devlet memurlarını yargılıyor, ağır suç isleyenlerin soruşturmasını yapıyordu.⁴⁷

1842 düzenlemesi ile birkaç köyün bağlandığı, köyle sancak arasında idarî yeni bir birim olarak “kaza” oluşturuldu ve imparatorluğun yıkılışına dek varlığını sürdürdü. Kazaya yönetici olarak merkezden bir müdür atanıyordu. Bu kaza müdürlerinin çoğu da eskiden ayanlık, voyvodalık gibi görevlerde bulunan, bu anlamda bölgeyi eski alışkanlıklarla idare edenlerden oluşuyordu.⁴⁸

1864 Vilayet Nizamnamesiyle, “eyalet” sisteminden “vilayet” sistemine geçildi. Ülke vilayet, sancak, kaza ve köylere ayrıldı. Önceden taşranın mali, idari, adli örgütlenmesi sancak temelindeydi. Eyaletler askeri bir koordinasyon ünitesiydi. Yapılan değişiklikle sancak üst birim olarak vilayete bağlandı.⁴⁹ Vilayetlerin yönetimi valiye, sancağınki mutasarrıfa ve kazanın yönetimi kaymakama verildi. İdari hiyerarşinin bütünleşmesini amaçlayan bu reformlarla yerel meclislere ve idarecilere adli ve idari yetkiler verildi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile gayrimüslimlere de vilayet yönetimlerinde memuriyet hakkı tanındı.⁵⁰ 1840'larda kurulan eyalet meclislerinin yerine 1871 Vilayet Nizamnamesi ile “İdare Meclisleri” kuruldu. “Vilayet İdare Meclisi” ile bir tür danışma organı olan “Vilayet Umumi Meclisi” de vilayet yönetimine dahil edildi.³³

Osmanlı İmparatorluğu idari yapılanmasını tamamlayan 1871 Nizâmname, vilâyet, livâ (sancak), kazâ, nahiye ve köy yönetimini ayrıntılı bir şekilde belirledi. Vali muavinliği ilk defa bu nizamnameyle tesis edildi. Vali ve yanındaki görevliler her yıl

⁴⁷ Çadırcı, “Tanzimat Sürecinde Türkiye,” s. 184,185

⁴⁸ Çadırcı, “Tanzimat Sürecinde Türkiye,” s. 225

⁴⁹ Ortaylı, 1985: 53-59

⁵⁰ Davison, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform,” s. 136

³³ Nizamname hazırlanırken Niş'de başarılı bir valilik yapan ve karışıklıkları düzene koyan Mithat Paşa'nın tecrübelerinden yararlanılmıştır. Bir ön uygulama alanı olarak Mithat Paşa'nın valiliğinde Tuna vilayeti seçilmiş ve genel nizamnameden farklı olmayan ayrı bir nizamname daha hazırlanarak ilk uygulama buradan başlamıştı.1865 yılı başında başarılı Tuna tecrübesi sonucunda Anadolu, Arabistan ve Rumeli kıtasında bazı vilayetlerde de uygulamaya geçildi. Davison, 2005: 146

sonunda yapılan işleri bir raporla merkezî hükümete bildireceklerdi. Böylece devlet yapılacak işleri takip ve kontrol edebilecek, rasyonel bir şekilde planlayabilecekti. İlk kez bu nizâm-nâmeyle oluşturulan nahiyede ise nahiyeye müdürü mülkî amir olacaktı. Köyler seçimle gelen muhtarlar tarafından yönetilen en küçük idarî birim olarak bırakılmıştı. Tanzimat dönemiyle vilayet, sancak hatta kaza merkezlerinde devlet hizmetleri belirli binalarda yapılmaya başlandı. Devlet, hükümet ve mahkeme konağı, karakol gibi yapılar ortaya çıktı.³⁵ Tüm bu idari düzenlemeler Kürtlerin yaşadığı yerlerde de uygulanmaya çalışıldı ve bir dizi dirençle karşılandı.

Kürdistan bölgelerinin idari politikalarındaki değişimin en önemli örneği 1847 ve 1867 yılları arasında süren Eyalet-i Kürdistan'dır. Buradaki "Kürdistan" tanımı bölgenin idari sınırları belirginleşmiş, merkezi yönetime bağlı bir eyalet haline geldiğini gösterir.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun periferisini merkez idareye entegre etme çabası adına uygulanan düzenlemeler 19.yyda Kürt toplumsal örgütlenmesindeki yerel güç yapısını da etkiledi. Yerel elitlerin gücünü kırmak için önemli kanunlar çıkarıldı. Bunlardan en önemlisi, 1858 arazi Kanunnamesi ile toprağın dağılımını büyük toprak sahibinden küçük köylülere dağıtmak oldu. Büyük aşiret yapılarını küçültmek Kürt elitlerin gücünü kırmayı amaçlayan bu kanunname pratikte beklenen sonucu vermedi; tam tersine elitlerin gücünü daha da sağlamaştırdı.³⁷

Osmanlı Devleti taşrayı merkezine bağlamayı amaçlayan idari politikalarına uyum gösteren, merkez iktidarla hareket eden yerel seçkinler olduğu gibi, otoritelerini

³⁵ Böylelikle devlet fiziki görünüm bakımından değişerek yeni bir görünüm kazandı. Klasik devirde başkentte sadece Veziriazam, Şeyhülislam, Yeniçeri Ağası gibi belli görevlilerin bilgi ofisi vardı ve bu ofisler o görevlinin kendi konağıydı. Ortaylı, 2003: 146

³⁶ Devlet Salnamelerine bakıldığında 1867 yılı itibarıyla Kürdistan Eyaleti'nin artık var olmadığını görürüz. 1867 Salnamesinde 'Kürdistan' adının üzeri çizilerek yerine 'Diyarbakır' ve Anadolu Ordu Müşirliğine bağlandığı görülür. Özoğlu, 83İlber Ortaylı, s.93-94 Dipnot: Devlet Salnameleri Osmanlı'nın Kürdistan'a tanınmış idareciler atadığını ve sıklıkla yeni idari yapılar denediğini gösteriyor. 1847 Salnamesi 'ne göre Kürdistan'ın ilk valisi Müşir Esat Paşa'dır. Bir sonraki yılın Salnamesi Van, Muş ve Mardin'in Kürdistan'ın alt vilayetleri olduğunu, 1849 yılında ise bu listenin Hakkari, Dersim ve Diyarbakır'ı içine alacak şekilde genişletildiği görülüyor. Özoğlu, "Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği" s. 80-84

³⁷ Ariel Salzman, 'Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire', in *Extending Citizenship, Reconfiguring States* (ed. M. Hanagan and C. Tilly) N.Y: Rowman & Littlefield Publishers, 1999, s.199.

sarsan uygulamalara direnenler de oldu. Botan Emiri Bedirhan Bey ayaklanması Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikalarına verilen bir cevap olarak örnek verilebilir. Botan Emirliği özerk olarak yönetiliyordu ve başında mütesellim unvanı olan Bedirhan Bey vardı. Bedirhan Bey, başta yerel makamlara kendi adamlarını atayarak bir idare kurdu. Teknik olarak ise Diyarbakır valisinin yargı yetkisinde kalıyordu. Diyarbakır'a bağlı Botan Emirliği'nin kazası olan aynı zamanda Bedirhan Bey'in yaşadığı Cizre anlaşmazlık içinde olduğu Musul Valisi Mehmet Paşa'ya bağlanınca, gerek Osmanlı politikaları gerekse gelecekteki Kürt hareketi üzerinde etkili olacak Bedirhan ayaklanmasına yol açtı. Bedirhan ayaklanması bastırıldı ve 1847 yılında kalan son emirlik de ortadan kaldırılmış oldu, Bedirhan Bey İstanbul'a sürgüne yollandı.³⁸

Osmanlı Devleti 19.yüzyılın ikinci yarısında Kürt vilâyetlerindeki geleneksel iktidar yapısını küçültme ve bölgeyi merkezden atananlarca yönetme politikasını uygulamaya çalışmıştır. Ancak Bedirhan ayaklanması Tanzimat uygulamalarına karşı Osmanlı Devleti ile yerel güçlerin çatışmasına verilecek iyi bir örnek olmakla beraber genelleştirilmeyecek kadar karşı örnekler de vardır.⁵¹ Osmanlı Devleti, Kürt emirliklerinin elindeki toprakları kamulaştırarak ve bölerek standart bir toprak ve vergi sistemiyle dönüştürmek amacıyla sadece askeri değil son derece müzakereci bir takım politikaları da uygulamaya koydu.³⁹

Hangi bölgede ne gibi politikalar uygulanacağına, belirli bir bölgede kalıtımsal toprak yapısının kaldırılması ya da devam ettirilmesi konusunda karar verilmesine (sınır statüleri gibi) politik kaygılar yanında ekonomik hesaplar da rol oynadı.⁵² Dolayısıyla

³⁸ Martin Van Bruinessen, Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri, İstanbul: Avesta Yayınları, 2001, s. 184

⁵¹ Nilay Göksu Özdoğan, *Ruling the Periphery, Governing the Land The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840 – 70*. Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East. 34:1, 2014. s.162

³⁹ Gündoğan'ın "Ruling the Periphery, Governing the Land" makalesindeki Palu örneği bize idari politikalara olaylar üzerinden bakılabileceğini direniş ve askeri müdahale dışında pazarlık gibi farklı ilişki türlerinin de var olduğunu söylüyor. Modernleşme sürecindeki 18. ve 19.yy da Arnavutluk'ta da benzer politikalar mevcuttur. Sınır bölgelerinde güvenlik kaygısı reformların önüne geçerken, ana vilayetlerde reformlar müdahalelerle yürütülür. Özdoğan, 2014:173

⁵² Bu konuda daha detaylı bilgi için Bakınız: Ahmet Uzun, Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine ayrıntılı bir inceleme, İstanbul: Eren Yayınları, 2002

merkezi hükümet dönüştürmek istediği bölgeleri farklı idari politikalar uygulayarak yönetmeye çalıştı.⁵³

Hükümetin yurtluk-ocaklıklar hakkındaki politikaları Kürt beyleri ile merkezi hükümet arasındaki pazarlıklara ve onların sürece olan reaksiyonlarına göre değişim göstermiştir.⁴⁰ Örneğin Beyazıt sancağı, üzerinde anlaşılan maaş karşılığı topraklarının kamulaştırılmasına izin verir. Maaşın ölçüsü de bölgede toplanan gelirle orantılıdır.⁴¹

Osmanlı Devleti yeni idari mekanizmaları Kürt vilayetlerinin özelliklerine, coğrafi konumuna, örneğin sınırda yer alıp almadıklarına, toprak zenginliğine göre değişen durumlara göre uygulamaya koydu. Sınırlarda yer alan vilayetlere uygulanacak idari politikalar Merkez'in zorlandığı alanlardan biri olmuştur. Örneğin Van ve Erzurum hükümetin yeni politikalarına güçlük oluşturan iki örnektir. Hükümet burada Tanzimat reformlarını erteleme ihtiyacı duymuştur. Devlet Erzurum ve Van'da statükoyu değiştirmek için temkinli hareket ederken Diyarbakır'ın, Palu ve Eğil'in toprak rejimini değiştirmeye daha çok heves gösterir.

19.yy Palu'daki toprak mülkiyeti ve idari yapısı merkezileşen Osmanlı Devleti'nin yerel elitlerle ilişkisine, vergi politikalarının nasıl değiştiğine örnek teşkil eder. Her bir emirliğin sınır statüleri, yine onların görelî güçleri ve etkileri, büyüklük ve verimlilikleri Osmanlı Devleti'nin reformları uygulama ve belirli yurtluk ocaklıkları kamulaştırma ya da kaldırma kararlarında etkili oldu. 19.yy'da Palu'da tarımsal üretim ilişkileri beyin geniş toprak sahipliğine ve ortakçı nüfusuna dayanıyordu. Büyük oranda topraksız köylülük oluşmuştu. Tarımsal birikim kiralama ve aşara dayanıyordu. Ortakçılık, tarımsal üreticiyi borçlandırarak yönetme yolu olmuştu.⁴³ Osmanlı Devleti, artık sınır özelliğini yitirmiş ama verimli toprakları olan Palu'yu merkezi idarenin

⁵³ Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın belirli vergi ve toprak politikalarıyla Kürdistan'ı merkeze entegre etme sürecine tepkiler genellikle ayaklanma ve askeri müdahale açısından bakılır. Musa Çadircı da Tanzimat'a direnişi sadece yurtluk-ocaklıklardan geldiğini söyler. Oysa örnekler gösteriyor ki güçlü pazarlıklar da sürecin önemli bir parçasını oluşturuyor.

⁴⁰ Sabri Ateş, *Empires at the Marjin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples:1843-1881*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York University, May 2006, s.55

⁴¹ Yurtluk ve ocaklıkların yoğun olduğu Diyarbakır ve Erzurum örneğine bakıldığında, Erzurum'da toprak ayrıcalığına yönelik dönüşüm büyük bir direnç ile karşılaşır. Bknz: Ateş, "Empires at the Marjin", Özdoğan, "Ruling the Peripher," s. 164

⁴³ Özdoğan, "Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği," s. 165-166

denetimine almak için buradaki toprakları kamulaştırmış ve buradaki yerel elitleri maaşlı memurlara çevirerek dirençlerini kırmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yeniden inşa sürecinde merkezileşme çabalarının sınır kavramıyla kuvvetli bir ilişkisi vardır. Modern bir devlet olmanın bağrında yatan sınır yapma ve sınır güvenliğini sağlama, denetleme modern devlet olma sürecinde egemenlik kapasitesini artırmayı sağlar. Bu egemenlik kapasitesi devlete “güç kullanma meşruiyetini” tüm coğrafyası üzerinde uygulayacağı bir olanak sağlar.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde Kürt vilayetlerinde birbirine bağlı iki gelişme sınırların belirlenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan biri yerel emirliklerin yok olmasıyla Kürt toplumunun sosyal yapısındaki parçalanmadır. Bir diğeri ise politik kimlikler üzerinden sekteryanizmin yükselişe geçmesidir.⁴⁵ Tanzimat sonrası idari organizasyona dahil olan küçük liderlerin yükselişiyle ve var olan sosyal yapının giderek parçalanmasıyla bölge İstanbul alanına girdi. 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı ile Tahran'ın Sünni parçası üzerinden Şii hakimiyeti kurması ve sınırı yeniden kontrol altına almaya çalışması Hristiyan-Müslüman ve Şii-Sünni sekteryan kimlikleri harekete geçirdi. Osmanlı Devlet'i Kürt bölgesindeki bu ayrışmalar etrafında gelişen reaksiyonlara karşı, sınır bölgelerinde devlet kapasitesini artırdı.⁴⁶ Tilly, sınır bölgelerinde devlet kapasitesini artırırken üç sürece işaret eder. Bunlar; dolaylı yönetimin yerini doğrudan yönetimin alması, standart bir kimliğin oluşumu, coğrafi sınırlara nüfuz edecek politikaları uygulayacak araçların çoğalmasındır.⁴⁷ Bu anlamda Osmanlı Devleti yeni idari reformlarla bölgeyi merkeze entegre etmeye çalışırken bir yandan da bölge üzerinde siyasal denetimini de artıracak araçlara başvurdu; Devletin altyapısal gücünü ve merkezin periferiye nüfuzunu artırdı. Bunun için Osmanlı vatandaşlık projesi yerel elitlerin ve çıkar gruplarını maaşlı atananlarla yer değiştirmesi, bölgenin idari bölümlenmesinin yeniden organizasyonu, toprağı elinde tutan formaların değişimi, göçerleri iskâna zorlama, yeni tür vergilendirme, zorunlu askerlik, gümrüklerin ve sınır karakollarının çoğalması gibi pratikler kullandı.

⁴⁴ Eric Hobsbawn, *Nation and Nationalism Since 1870: Program, Myth and Reality*, Cambridge University Press. 1990. s.80

⁴⁵ Ateş, “Empires at the Marjin,” s. 53

⁴⁶ Ateş, “Empires at the Marjin,” 2006: 54-55

⁴⁷ Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Columbia University, New York, 2001, s.39

2.4 Kürt Emirliklerinin Parçalanması ve Şeyhlerin Yükselişi

Osmanlı İmparatorluğu Kürt bölgesinde yeni bir güç yaratmaya çabalarken yeni bir Kürt lider kuşağının ortaya çıkışına zemin hazırladı.⁵⁴ 1858 Arazi Kanunnamesi ile toprak mülkiyeti üzerindeki değişimler ve merkezi idare politikalarıyla Kürt bölgesinde değişen güç ilişkileri sonucu Emirlikler yok olunca devlet ile yerel tebaa arasındaki bağlantılar da kaybolmuştu. Hükümetin etkinliğini artırmayı hedefleyen nizamnameleri uygulayacak etkin idari araçlar yetersizdi. Dolayısıyla devlet yerel kadroları doldurmak, vergi toplamak gibi işlevleri yerine getirmek için yerel temsilcilere bir kez daha başvurmak zorunda kaldı. Bunlar aşiret reisleriydi.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda merkezileşme hamlesinin sonucu son emirlik olan Bedirhan Emirliği yıkıldı. Ortaya çıkan iktidar boşluğunda yeni güç mücadeleleri görülmeye başladı. Aşiretler de emirliklerin işlevlerini yerine getiremediler. Yeni toprak rejimi ve idari merkezileşme süreçleriyle küçülen aşiret yapıları daha net çizgileri olan, soy silsilesinin türdeşleştiği bir yapıya dönüşmüştü.⁵⁰ Aşiretler arasında güç mücadelesi arttı.¹ Yeni lider kuşağını, zamanla, bölgenin etkin şeyhleri üstlendi. Fakat büyük aşiretler de aşiret reislerinin de gücü hâlâ önemliydi.⁵²

Şeyhlerin bölge genelinde güçlenmelerinin emirliklerin otoritesinin ortadan kaldırılması sonrasında gerçekleştiğine dair literatürde genel bir kabul vardır.⁵³ Şeyhlik kurumunun 19.yy'ın ilk yarısında geçirdiği bir takım değişimleri görmeden, şeyhlerin bölgede etkinlik kurmasını beyliklerin ortadan kalkması ile ilişkilendirmek eksik bir değerlendirme olarak kalacaktır. 19.yy'ın ilk yarısında İslam aleminde özellikle Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında Avrupa etkisine karşı tepkiler artmış,

⁵⁴ Sadece Osmanlı Devleti merkezileşme süreci değil, Hristiyan Misyoner faaliyetleri, Rus savaşı, Nakşibendiliğin yükselişi, Hamidiye hareketi gibi tarihsel koşullar bu süreçte etkili oldu. Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çev. Renan Akman, İletişim Yay. 2013, s.115

⁴⁸ Ortaylı, s.93-94

⁵⁰ Bruinessen, "Ağa, Şeyh, Devlet," s. 169

⁵² Klein, "Hamidiye Alayları," s.120

⁵³ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, 1999, İstanbul, Wadie s. 90

Napolyon'un 1798'te Mısır ve Filistin'i işgali ve İngilizlerin Hindistan'daki varlığı İslam dünyasında bir kırılma yaratmıştır.⁵³ Bu gelişmelere paralel olarak Musul'a bağlı Şarêzor'lu (Şehrizer) Mevlana Halid isimli bir medrese âliminin Nakşibendilik tarikatı içinde gerçekleştirmiş olduğu reform ve Halid'in öncülüğündeki Nakşibendiliğin Kürtler arasında yayılan gücü önemliydi. Diğer yandan da özellikle Osmanlı modernleşmesi ile Hamidiye Hareketi'nin, Osmanlı Devleti'ni Avrupalı güçlere karşı koruma isteğinin, çakışmasına bakmak sanırım yeterli bir çerçeve sunacaktır.⁵⁴ Bu tarihsel çakışmaları dikkate almak bir yandan 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren bölgede etkinlik kuracak olan şeyh ailelerinin ortaya çıkışı ve icra ettikleri sosyal, siyasal ve dinsel fonksiyonları kavramak, bir yandan da şeyhlerin, medreselerin ileride doğacak olan Kürt milliyetçi hareketindeki katkısıyla bağ kurabilmek açısından önemlidir.

2.5 II. Abdülhamit ve Kürtler: İttifaklar ve İsyanlar

Osmanlı Devleti'nin modernleşme, merkezi bir devlet idaresi inşa etme ihtiyacı II. Abdülhamit zamanında da hızla devam etti. Fakat Abdülhamit'in devraldığı ortam devletin kontrol alanını genişletme çabasına birçok tehdit oluşturuyordu. Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan 1878 Berlin Antlaşması'yla devletin politikaları toprak kaybını engellemeye ve yabancı etkileri uzaklaştırma amacına evrildi.⁵⁵ 93 Harbi diye de adlandırılan bu savaşın sonuçları karşısında alınan tedbirler ve belirlenen yeni politikalar merkezle yerel elitler arasındaki ilişkilerin mahiyetini değiştirdiği gibi aynı zamanda devletin Ermeni politikası dolayısıyla Kürtler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin mahiyetini de değiştirdi. Bu değişimde özellikle iki ideolojik enstrüman önemli oldu: Panislamizm ve Osmanlıcılık.

Emirliklerden boşalan iktidar alanını şeyhlerin aşiret reisleriyle paylaşması Abdülhamit'in Kürt politikasını kolaylaştırdı. 93 Harbi sonucunda imzalanan Berlin

⁵³ Serdar Şengül, Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmeleriyle Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2008

⁵⁴ Serdar Şengül'e göre Halidiliğin Müceddidî kolunun temel öğretileri, İslam dünyasının içinde bulunduğu genel durum ve Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılması olayları bir araya gelmemiş olsaydı, şeyhler bu kadar güçlü ve nüfuzlu bir şekilde ortaya çıkamazlardı.

⁵⁵ Stephen Ralph Duguid, Centralization and Localism, Aspects of Ottoman Policy in Eastern Anatolia, 1878-1908, M.A Thesis, Simon Fraser University, 1970, s.206

Antlaşması'ndan çıkan Hristiyan topluluklara reform programı, bazı Ermenilerin Rusya'ya desteği Osmanlı Devleti'nin bölge üzerinde kontrol tesis etme dürtüsünü kuvvetlendirdi.⁵⁵ II. Abdülhamit bunu Kürt liderlerle kuracağı ittifak üzerinden yapmayı planlıyordu. Yerel güç odaklarıyla işbirliği yapmadan bölgeye nüfuz edemeyeceğini kavrayan Abdülhamid esnek, kendi kontrolünde sınırlı otonomilere izin vererek merkezi daha görünür kılmaya çalıştı.⁵⁵

II. Abdülhamit'in 1876-1909 yılları arası Kürt politikasında iki tavır hakim oldu: Kürt aşiret kuvvetlerini Osmanlı ordusuna eklemek ve yerel Kürt eşrafının İstanbul'a yerleşimini sağlamak. Devlet, Kürt aşiret kuvvetlerini Hamidiye Alayları adı altında bir araya getirmiş, ya da kendisine karşı tehdit olarak gördüğü Kürt eşrafını, aşiretler arası çatışmalar gibi nedenlerle, İstanbul'a çeşitli imtiyazlar dahilinde sürgün etmiştir. Bu yolla yerel güçleri pasifleştirmeye ya da Aşiret Mektebi gibi eğitim kurumlarında Kürt aşiret liderlerinin çocuklarını okutarak devşirmeye çalıştı.⁵⁶ Abdülhamit sürülmüş Kürt elitlerini kendi kaderlerine terk etmeyip maaşa bağladı, çeşitli devlet nişanları vererek nezaket hediyeleriyle bağlılıklarını korumaya çalıştı.⁵⁶ Aşiret içi sadakati aşan bir bağlılık kurma projesi olarak Aşiret Mektepleri ise Osmanlı yönetiminin aşiret topluluklarını devletin siyasal yaşamı ile bütünleştirmeyi amaçladığı girişimlerinden biri oldu.

II. Abdülhamid Osmanlıcılık ve Panislamizm gibi araçları sadece Kürtler için değil Osmanlı Devleti'nden kopmasını istemediği diğer etnik gruplar için de uyguladı.⁵⁷ Albert Hourani'ye göre Aşiret mektepleri, Osmanlı toplumunun en uzak ve eve yabancı

⁵⁵ Balkanlarda zayıflayan Türklükle Anadolu'yu Türkleştirme projesi bölgeyi, Türk olmayan Müslüman bir kenar tarafından savunulması gerekliliği periferiyi oluşturan Müslüman cemaatlerin merkeze entegrasyonunu gerektiriyordu. Hamit Bozarslan, 1898-2000 Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000), içinde: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, 4.Cilt, 2002, s.845

⁵⁵ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 845

⁵⁶ Alişan Akpınar ve Eugene L. Rogan, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, Aram Yayıncılık, 2001 s.83-107

⁵⁶ Bknz: Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset, Divan 1999, s.2

⁵⁷ Stephan Duguid, Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia, Middle Eastern Studies, Vol.9, No:2, May: 1973, s. 207

aşiretlerini merkeze yaklaştırmayı amaçlayan bir toplum mühendisliği projesiydi.⁵⁸ Dolayısıyla Aşiret Mektepleri sadece Kürtlere değil Arap ve Arnavutlar gibi topluluklara bu ulusüstü ideolojileri yaymaya çalışmanın bir aracı oldu.⁵⁹ Abdülhamit kentli eşraf, Kürt aşiret liderleri gibi otorite kaynaklarının İmparatorlukla bağımlı sembolik bir sadakat ilişkisi üzerinden, Sünni Müslümanlık üzerinden kurmaya çalıştı.⁵⁷

Abdülhamid'in İslamcı politikası bu yeni liderleri güçlendirirken bu liderleri de kendine bağımlı kıldı. Kürt aşiret liderleri merkezle kurdukları ittifak ile el koydukları Ermeni varlıklarıyla güçlerini artırdı ve toprak üzerindeki hakimiyetlerini güçlendirdi. Bu da devlete entegre olma halini artırdı.⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin Kürt ileri gelenlerini merkeze bağlama strateji koşullara göre değişti. Osmanlı Devleti Emirliklerin ortadan kalkmasıyla güçlerini yitiren ailelere bürokratik makamlar vererek devlet kapısını bir gelir kaynağı haline getirdi ya da Bedirhaniler, Cemilpaşazadeler gibi isyan edenleri sürgüne yolladı. Şeyh Ubeydullah gibi sürgünde olduğu İstanbul'dan kaçarak İmparatorluğa karşı direnç gösterenler de oldu. Eski güçlü hanedan ailelerini sürgün ya da bürokratik makamlar yoluyla bölgeden uzak tutma çabasının sonucunda bu ailelerin çocuklarının eğitim olanaklarından yararlanmaları ile Osmanlı Devleti'nin 19.yy'ın son çeyreğinde seçkinleri içinde yer alan bir kuşak ortaya çıktı. Örneğin Kürt Said Paşa. 1. kuşak dediğimiz bu kişiler ileride İttihat ve Terakki Dönemi (İTC) döneminin muhalefetine dönüşen ve çıkardıkları gazete, dergi ve kurdukları cemiyetlerle sesini duyurmaya çalışan ön milliyetçi kuşağı oluşturdu.

2.6 Şeyh Ubeydullah İsyanı

Sabri Ateş, 1842 -1914 yılları arasında gerçekleşen Kürt isyanlarını Osmanlı – İran sınırlarının belirlenmesi sürecinde, buna bağlı olarak merkezileşme sürecinin her iki tarafa yüklediği askere alma ve vergilendirme çabalarından, özellikle Ermeni ulusal hareketi, bölgede yoğunlaşan misyoner faaliyetleri, kıtlık gibi özellikle 93 harbi

⁵⁸ Alber Hoyrani, 'Ottoman Reform and the Politics of Notables' The Beginning of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century içinde, ed. W.R. Polk ve R.L. Chambers, University of Chicago Press, 1968, s.41-68

⁵⁹ Şükrü Hanioglu, Turkism and the Young Turks 1889-1908 in Hans Lucas Keiser. 2006, s. 6

⁵⁷ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 47-50

⁶⁰ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 54

kalıntıları üzerinden okumak gerekliliğini vurgular.⁶¹ Dolayısıyla Bedirhan Bey isyanı, Şeyh Ubeydullah gibi isyanlara aşiretlerin yaşadığı hudut bölgesinin sınırları belirlenmiş bölgeye dönüşmesi bağlamında bakmak gerekir.

Şeyh Ubeydullah 1870'li yılların en etkili kişisiydi. Kürtler arasında Sultan'dan da üstün bir yeri vardı. Şeyhin önemli bir dini figür olmasının yanında Osmanlı ve İran topraklarında geniş toprakları olması onun gücünü konsolide etmişti. Oluşturduğu geniş birliklerle 93 Harbi'ne katılması liderliğini güçlendiren etkenlerden biri oldu.⁶² Fakat giderek Ermeni milliyetçilerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme sürecinden ve İran yönetiminden rahatsızlık duydu.⁶³ Şeyh Ubeydullah tüm Kürt topraklarını kendi idaresi altında ama halifeye bağlı bir yönetim birimi olarak yönetmek istedi. 1880'in son aylarında Şeyh Ubeydullah liderliğinde binlerce İran ve Osmanlı Kürdü ayaklandı. Ayaklanma bugünkü İran'ın Doğu Azerbaycan ve İran Kürdistan'ının kuzey bölgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu tarafında Van ve Hakkari bölgelerini etkiledi. Ayaklanma bu bölgelerde yaşayan Kürt, Acem, Ermeni, Nasturi gibi halkların hayatlarında bir dönüm noktası oldu.⁶⁴

İsyan bastırıldı. İran'ın affıyla yalnızca İranlılar evine dönerken, Şeyh Ubeydullah İstanbul'a sürgüne gönderildi. Abdülhamid Şeyh'e büyük bir hürmet gösterdi ve saraya yakın bir konakta misafir etti. Fakat bir aylık misafirlikten sonra Şeyh yeni bir isyan için Hakkâri'ye gitti. Şeyh ve oğlu başarılı olamayınca bu defa Mekke'ye sürüldüler.⁶⁵ Şeyh Ubeydullah üzerine Garo Sasuni ve Sabri Ateş'in yaptığı çalışmalar isyana katılanların Osmanlı-İran hakimiyetlerinin dışında bir coğrafi yapı ve onunla uyumlu bir kimlik tasavvuru içinde hareket ettiği görüşündedir.⁶⁶ İsyanın milliyetçi tarafına vurgu yapan Kürt tarihçisi Bozarslan da isyandaki milliyetçi temaları

⁶¹ Ateş, "Empires at the Marjin," s.63

⁶² Ubeydullah hem İran'a hem Osmanlı İmparatorluğu'na askeri destek verir. Özellikle Sünni İran Kürtleri Kaçar hanedanının Şii sembolleri dayatması sonucu Ubeydullah'ı bir koruyucu olarak görmüş kendisine geniş topraklar vermiştir.

⁶³ Martin Van Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.111

⁶⁴ Sabri Ateş, Ubeydullah Nehri İsyanı III, Kürt Tarihi Dergisi , Ekim –Kasım 2013, s. 24

⁶⁵ Sürgünden dönen oğlu Seyyid Abdülkadir daha sonra Osmanlı Şûra-yı Devlet başkanlığına kadar yükselecek, ittihatçılarla işbirliği yaparak İran'ın Sünni Kürtlerini tekrar imparatorluğa katmaya çalışacak ve başarısız olacaktır. Daha sonra erken dönem cumhuriyet tarafından Kürtçü olduğu gerekçesiyle idam edilecektir. Bknz: Sabri Ateş, "Ubeydullah Nehri İsyanı III," s. 25

⁶⁶ Nihat Karademir II. Abdülhamid ve Kürtler, Nubihar yay. 2014, s.98

önemser.⁶⁷ İsyân, aşiret üstü karakteri ile insanların hafızasında Kürtleri bağımsız bir etnik grup olarak kurduğu gibi Osmanlı-İran statükosuna meydan okuma olarak da görür.

Fakat isyanın ekonomik boyutunun da gözden kaçırılmaması gerekir. İran ve Osmanlı topraklarında yaklaşık 200 köye sahip olduğu söylenen, hatta tütün ticaretine⁵⁸ hakim olan Ubeydullah'ın topraklarına her iki imparatorluğun vergi yüklemesi ve vergi toplamaya yönelik girişimlerin bu toprakların askerleriyle köylülerin karşı karşıya gelmesinde önemli bir etken olmuştur.⁶⁸

Duguid de isyanın ekonomik boyutuna vurgu yapar. Savaştan önce İran'dan mali destek alan Ubeydullah, 93 harbine katılarak İran'a verdiği tarafsızlık sözünü çiğnediği için bu ülkedeki haklarını kaybeder.⁶⁹ İran'daki iç karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin savaşın yıkımıyla sınırların denetimini kaybetmesi gibi süreçler Şeyhi kendi halkıyla baş başa bırakır. Şeyh bu iki devletin kötü yönetimini sorgular.⁷⁰ Üstelik Şeyhin hüküm sürdüğü bölge Osmanlı otoritesinin en zayıf olduğu sınır bölgesidir.⁷¹

Şeyh Ubeydullah isyanının ister sosyal ister milliyetçi saiklerle olsun Kürt halkını ortak bir cephede toplayamaması dönemsel sebeplerle açıklanabilir. Aşiretlerin merkezi devletlerle olan ilişkileri, göçebe ya da yerleşik olmaları, tarihsel aidiyet duyguları, milli kimlik etrafında birleşme idealini yaratacak şehirleşme, yayın organları ve eğitim yoksunluğu onları milli bir kimlik etrafında birleşmesini engelledi.⁷²

⁶⁷ Bozarlan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 843

⁵⁸ 1883 yılında kurulan Fransız tütün şirketi Regie rakip olarak yabancı sermayenin tekeline meydan olmuştur.

⁶⁸ Celile Celil, Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması, İstanbul: Avesta Yayınları. 1998, s.64

⁶⁹ Karademir, "II. Abdülhamid ve Kürtler," s. 107

⁷⁰ Duguid, "Politics of Unity," s. 150

⁷¹ Jwaideh, "Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi," s. 167-168

⁷² Ateş, "Ubeydullah Nehri İsyanı III," s. 32

2.7 İktidar Kaynaklarının Yeniden Paylaşımı: Hamidiye Alayları

Hamidiye Alayları Osmanlı İmparatorluğu'nu modern devlete dönüşme sürecinde Giddens'in ifadesiyle 'idari gücünü genişletme' ve sınır bölgesindeki siyasi coğrafyasını ve demografisini dönüştürme sürecinin bir parçası olmuştur.⁷³

Osmanlı Devleti'nin imparatorluktan modern devlete dönüş sürecinde merkez ve periferi çatışması güç ilişkilerini değiştirmiştir. Hudut bölgesinden sınırları belirlenmiş bölgeye geçme modern devlete geçişle yakında ilintilidir.⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin merkezileşme-modernleşme süreci Scott'un toplumsal bahçıvanlık ifadesine denk düşmektedir. Scott toplumsal bahçıvanlık olarak tanımladığı süreci devletin kontrol etme ve gözetim tekniklerini geliştirmesiyle açıklar.⁷⁵ Hamidiye Alayları tam da modern devlet olma sürecinde kontrol ve gözetim aracı olarak kullanılır. Osmanlı Devleti'nin modern devlet idaresini getirmesi, Klein'e göre iç sömürgeleştirme sürecini, Hamidiye Alayları yoluyla sağladığı söylenebilir. Kürt aşiretlerinin devletle ittifakı Osmanlı Devleti'ni dahili emperyal misyonundan öteye taşır, yeni katmanlar açar. Bu katmanda yerel güçler ve liderler de birer yerel sömürgeciye dönüştürmüş olur.⁷⁶

İmparatorluk aklından modern devlet aklına geçiş sürecinde idari otorite ve yönetimselliği güçlendirme çabaları yeni bir devlet inşa haline de işaret eder.⁷⁷ Bu anlamda daha önce de belirttiğimiz gibi sınır bölgelerinin denetimi önemlidir. Sınırın her iki tarafındaki halkların kontrolü ve tanımlanma çabası Ermenilik, Kürtlük, Türklük, Osmanlılık gibi yeni kimlikler üretir. Hamidiye tasarısı tam da bu kimliklerin de ayrıştığı bir döneme denk gelir.⁷⁸ Hamidiye Alaylarının dahil olduğu çatışmalarla bu etnik kimlikler belirginleşir. Hamidiye projesi, ulaşılamayan bölgelerdeki devingen nüfus üzerinde kontrol sağlama, aynı zamanda düzenli vergi ve asker sağlama aracı olarak önemlidir. Rusya ve İran ile Osmanlı sınırlarında tampon oluşturma, merkezin payeler dağıtarak sadakat üzerinden bölgeye Osmanlılık ithalini sağlama gibi tüm

⁷³ Giddens, "The Nation- State and Violence," s. 21

⁷⁴ Giddens, "The Nation- State and Violence," s. 21-119,

⁷⁵ James C. Scott. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* 1999, s.82

⁷⁶ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 44

⁷⁷ Foucault, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Milleri, The University of Chicago Press, 1991, s.23

⁷⁸ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 47

politikalar, Bourdieu’cu ifadeyle ‘sembolik sermaye’ birikimi ile yakından ilişkilidir. Bu anlamda Hamidiye aşiretleri İstanbul’a davet edilir ve görkemli törenlerle karşılanır. Adlarına üniforma ve sancaklar hazırlanır, geçit törenleri düzenlenir, rütbe ve nişanlar dağıtılır. Şark vilâyetlerinin Kürt aşiretleri birer Osmanlı zabiti olarak memleketlerine gönderilir. Devlet sadakat bağına periferiyi merkeze taşıyarak kurmaya çalışır. Bu aşiret üstü sadakat merasimleri, dağıtılan nişanlar bir yatırım aracıdır.⁷⁹ Dolayısıyla özel üniformalar sadece sembolik iktidar anlatısı değil, modernleşme projesinin bir parçasıdır da. Devlet artık bu üniformalarla görünür olur. Bu süreçte Hamidiye Alayları meşru güç kullanma tekeli devletle paylaşma ayrıcalığını elde eder.⁸⁰ Giddens’in ifadesiyle, devletin idari gücünü genişletmesi sınır bölgesinin siyasi ve demografik karakterini dönüştürme adına bir güç paylaşımıdır. Klein’e göre ise Hamidiye Alayları için bu simgeler birer vatanseverlik anlamı taşımaz, ancak belirli “ayrıcalıklardan” yararlanacak simgeler olduğu için sahiplenilir.⁸¹

Ya da Joel S. Migdal’ın ifadesiyle devlet neden şiddet kullanma tekeli bir başka güçle paylaşarak imajına ters hareket eder? Migdal’a göre devletler konumlarını güçlendirmek için koalisyonlar kurarlar bu koalisyonlar devlet yapılarının içine de işler. Koalisyon mücadelelerinin bedeli ise devletin başlangıçtaki beklentisinden farklı sonuçlanmasıdır.⁸² Devletin icraatının doğrudan devlet fikriyle nasıl çelişebildiği sorusuyla ilişkili olarak Hamidiye Alaylarıyla paylaşılan iktidar alanı Osmanlı Devleti’nin modern devlet olma fikriyle çelişir. Ulus devletin bağrında yatan, şiddet tekeli kullanma meşruiyeti bir başka güçle paylaşılmaz. Fakat Hamidiye alayları örneğinde olduğu gibi istisnai durumlar da söz konusudur. Osmanlı Devleti modern merkezi bir devlet olma yolundaki arzusunda gücünü, şiddet tekeli Hamidiye Alayları ile paylaşır. Devlet kimlerle paylaşacağını seçerken seçilenler de bu paylaşımına katılır. Yeni bir güç yoğunlaşmasını devlet eliyle de olsa bölgede kurmak Hamidiye Alaylarının işlerine gelir. Başka bir ifade ile merkezileşme politikalarına isyanların yanında bölgede kendi güçlerini kurmak ve genişletmek adına devletle işbirliği

⁷⁹ Selim Deringil, *Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, LB.TAURIS Publishers,1998, s.35

⁸⁰ Giddens: *Nation State and Violence*, 1985:230

⁸¹ Klein, “Hamidiye Alayları,” s. 78

⁸² Joel S. Migdal, *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, 2001

yapmaya gönüllü yerel liderler vardır. Hamidiye Alaylarına katılan aşiret liderleri bunun birer örneğidir.

Şakir Paşa ve Müşir Zeki Paşa'nın komutasında oluşturulan Hamidiye Alayları (1890-1909) Ağrı Dağı'nın kuzeyinden Cizre'ye ve buradan Erzincan'a kadar uzanan geniş araziye kapsıyordu. Bu arazi stratejik açıdan da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaş cephesine ve Ermeni milliyetçiliğinin yükseldiği alana denk gelir. Janet Klein'e göre devletin asıl hedefi medenileştirme, Kürtleri Osmanlı vatandaşlarına dönüştürme projesidir. Bunun ilk adımı aşiretleri iskân girişimi olur. Merkezileşme ile arazi kullanım pratiklerindeki değişimlerle güçlü ayanların köylü mülklerine el koymasının uzun vadeli sonucu Ermeni mülksüzleşmesi olur.⁸³ Bir anlamda kaynaklar üzerindeki çatışma ve arazi kullanım hakkının değişimi Kürtler ve Ermeniler arasındaki çatışmaları da belirler. Devlet idari gücünü yayarak toprağı kontrol etmeye çalışırken, Kürt aşiretleri de kaynaklar üzerindeki kontrolü artırmaya çalışır. Toprağın ticarileşmesiyle, milislere yazılan Kürtler, bu kaynağın peşindedir.⁸⁴ Bir anlamda Osmanlı Devleti'nin ulus devlete geçiş sürecinde araziyi sınıflandırma ve kontrol çabası, kaynaklar üzerinde çatışma yaratır. Bu çatışma zamanla milliyetçi ideojilerle birleşip etnikleşmeye başlar.⁸⁵ Hamidiye Alayları ile kırsal güç yapısı değişir ve yerel güç ve kaynaklar el değiştirir. Hamit Bozarslan'a göre Sünni aşiret reislerinin önderliğinde bu ordunun kurulması Kürtler arasında inanç bölünmesine de yol açar.⁸⁶

2.8 İttihat ve Terakki Döneminde Türk ve Kürt Aydın Kuşağının Muhalefette Birleşmesi

19.yy'ın ikinci yarısı Osmanlı Devleti'nde yaşayan 'milletlerin' uluslaşma süreçlerinde ivme kazandığı bir dönemdir. Avrupa'da eğitim gören Osmanlı aydın kuşağının beraberinde getirdiği hürriyet rüzgarı Arnavut, Arap, Kürt gençlerini de etkiler. 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile başlayan muhalefet I. Meşrutiyet (1876-1877) sonrası Jön Türk hareketi olarak devam eder. Avrupa'dan Arapça, Arnavutça Ermenice, Kürtçe, Türkçe yayınların ülkeye yayıldığı bu dönemde aktivistleri bir araya

⁸³ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 21

⁸⁴ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 34-38

⁸⁵ Foucault, "The Foucault Effect", s. 80-110

⁸⁶ Hamit Bozarslan, Türkiye Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.165

getiren şey Abdülhamit rejimine muhalefettir. Bu grupların içinde İstanbul'a aileleri tarafından eğitime gönderilen ya da sürgün sebebiyle Kürt vilayetleri dışında tutulan Kürt eşraf aileleri ve aşiretlerin çocukları da vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı unsurlarını bir araya getiren bu muhalefet ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti altında toplanacak ve Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyecektir.

Avrupa'da Jön Türk çevrelerinde yetişen dört muhalif askeri tıbbiye öğrencisi tarafından 1894'te kurulan İTC, 1908 devrimiyle yoluna siyasi bir parti olarak devam eder.⁸⁷ Kuruluşunun dinamiğini sürgündekiler oluşturur. Fakat ilginçtir ki Osmanlı Devleti'nin periferisini etrafında toplayan bu muhalefetin ilk kurucuları içinde hiç Türk yokken Balkanlar'da örgütlendikçe Türkleştiği görülür.⁸⁸

İTC'nin kurucuları, Tanzimat sonrası açılan modern eğitim kurumlarından gelen ilk Kürt entelektüellerimden Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti'dir. Diğer üyeler ise Çerkez Mehmet Reşit ve Arnavut İbrahim Temo'dur.⁸⁸ 1847'de ayaklanan Botan Emir'inin oğlu Bedirhan Bey, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Nehri Şeyhi Seyit Abdülkadir Efendi ve Bitlisli Saidi Nursi de İTC üyesiydi. Ayrıca Abdülhamid döneminin önemli devlet adamlarından Hariciye Nazırı Kürd Said Paşa'nın oğlu, Stockholm elçisi Şerif Paşa da İTC üyelerindendi.⁸⁹ Abdullah Cevdet, İshak Sükûti gibi İTC'nin kurucuları gazete yazılarında Osmanlılık çatısı altında tüm halkların eşit haklara sahip olacağını savundular.⁵⁹

İTC'nin Kürt vilayetlerinde örgütlenmesi, sürgündeki aydınlar ve yurtdışında basılıp ülkeye gizlice sokulan gazeteler aracılığıyla oldu.⁹⁰ Bu anlamda 1905-1908 yılları arasında Kürt illerindeki olayların İTC'nin buralarda örgütlenmesiyle bağı dikkat çekicidir. Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Harput, Van ve Sivas'ta kentli tüccar ve esnafın

⁸⁷ Bozarslan, "Türkiye Tarihi," s. 195

⁸⁸ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim yay, 2004, s.98-99

⁸⁸ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 88

⁸⁹ Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Dipnot Yayınları, 2010, s.77-93, Rohat Alakom, Eski İstanbul Kürtleri, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998, s.35-38

⁵⁹ Yener Koç, Kürdistan Gazetesi (1908-1909) Üzerine bir kaç not, İstanbul: Kürt Tarihi Dergisi, s.43 (Ağustos-Eylül 2013)

⁹⁰ Duguid, "Politics of Unity," s. 315-316

önderliğinde yaşanan başkaldırılarda bir dereceye kadar Jön Türk örgüt ve fikirlerinin katkıları vardı. Bu başkaldırılarda Hamidiye Alayları'ndan şikayetler de rol oynadı.⁹¹

İTC'nin Diyarbakır şubesi, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra açılmıştı. Şube üyelerinden biri olan Cemilpaşazadelerden Ahmet Cemil, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti üyelerindendi. Diyarbakır'da Mehmet Ziya Gökalp, Pirinçizade Arif, Yasinzade Şevki, Cizreli Aziz, Hacı Kadırağazade Rıza Beyler İTC anlayışını paylaşan Kürtlerdi. Bunların birçoğu daha sonra 1908'de Meclisi Mebusan'da görev alacak ve Cumhuriyet döneminde de devletle ilişkileri hep taze kalacak toprak zengini Kürtlerdi.⁹²

Kürtleri İTC çatısı altında bir araya getiren nedenler Osmanlılık üst kimliği ve Abdülhamid rejimine olan muhalefetti. İTC, henüz milliyetçi bir içerik taşıyamıyordu ve hareketi zayıf kılan şey tam da bu muhalefet dışında herhangi sosyopolitik projeleri olmamasıydı.⁹³ Fakat 1908 devrimi Kürtlerin siyasal tarihi içinde önemli bir sürece işaret eder. Duguid'e göre Kürt muhalefeti Abdülhamid despotizmine karşı genel bir Osmanlı muhalefeti içinden gelişmiştir.⁹⁴ Ortaklıklar üzerine kurulu bu hareket kendilerini diğer muhaliflerle birleştiren değerleri de paylaşıyordu: Hürriyet, reform, batılı değerler ile Osmanlı-İslam uygarlığı arasında kalmışlık. 1907'de ise İTC'nin önde gelen üyelerinin tümünün Türk olduğunu, gayri Müslimlerin örgüte üyeliğinin de yasaklandığını görüyoruz. Bir Türk babaya sahip olma ya da inkâr edilemez şekilde Türk olma koşulu İttihatçıların kapısını aralamanın şartı olmuştu.⁹⁶

İhtilâli izleyen yıllarda Balkanlar'da artan milliyetçi hareketler, Bulgaristan ve Bosna Hersek'in ayrılması gibi büyük toprak kayıpları, "Osmanlılık" ideolojisinin sonu oldu. Balkan Savaşları'nın yenilgisi "Osmanlılık"tan "milliyetçilik" ideolojisine geçişte büyük bir kırılma yarattı. Jön Türkler'in politikalarını keskinleştirdi. Başta geliştirdiği kapsayıcı söylem giderek Türklük ve Osmanlılık arasında sınırları muğlaklaşan bir söyleme dönüştü. İTC, kendilerine karşı gelişen muhalefeti bastırırken zorla

⁹¹ H. Zafer Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, S.90.

⁹² Rıfık Arslan, Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme, San Matbaası, 1992

⁹³ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 88.

⁹⁴ Duguid, "Politics of Unity," s. 315-316

⁹⁶ Bozarlan, "Türkiye Tarihi" s. 206

Türkleştirme ve merkezileşmiş bir idari yapı kurma planlarını uygulamaya başladılar.⁹⁵ Dolayısıyla Jön Türklerle Türk kökenli olmayan Osmanlı milliyetçileri arasındaki ittifak bozuldu. Siyasal cemiyetler, gazeteler kapatıldı. Çeşitli milliyetçi hareketler yeraltına çekildi.

İTC Türkleşirken, İTC'ye destek veren birçok Kürt aydını ve İstanbul'daki Kürt dini önderlerin bir kısmı da giderek Kürtleşmeye başladılar. 1908 Meşruiyet döneminde Selanik'teki Hürriyet Meydanı'nda İttihatçılarla beraber olan Saidi Kürdi, 1909'da artık 'İttihad-ı Muhammediye'deydi. Zamanın İTC desteği giderek İTC karşıtlığına dönüştükçe Kürt aydın kırımı başladı. İTC ile uyum sağlayamayan Kürt şeyhleri, feodalleri baskı gördüler. Örneğin, 1914'te Mustafa Barzani'nin ağabeyi Abdüsselam Barzani idam edildi. Şeyh Berzenci'nin babası Şeyh Said öldürüldü. Yine Bedirhan Bey ailesinden Hüseyin Bedirhan idam edildi.⁹⁷

Kürtlerle İttihatçıların ilişkisini koparan en önemli olaylardan biri 1914'te kurulan İsk'ân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti'nin politikaları oldu. Kanun uyarınca önce 1916'da Kürtçe coğrafi ve yerleşim yerlerinin isimleri Türkçeye dönüştürülmeye başlandı. Ardından Harbiye Nazırı Talat Paşa'nın emriyle⁶⁰ savaş sırasında değişik yerlere göç etmiş Kürt nüfusun Türk nüfus içinde yüzde beş oranında dağıtılmasına başlandı. Amaç, Kürtleri daha "medenî" olduğu düşünülen Türk gruplarının arasında eriterek modernleştirmektir. Kürt asıllı sosyolog Ziya Gökalp'in birbiri ardına yayınladığı raporlar bu politikanın temel nedeniydi. Kürt tehciri sırasında açlık, soğuk, hastalık ve jandarma şiddeti sonucu büyük can kayıpları oldu.⁹⁸ Türk milliyetçiliği, Kürt milliyetçiliğini geliştirdi. Bu dönemlerde İTC üyesi pek çok Kürt aydını rakip Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldılar.⁹⁹

⁹⁵ Jwaideh, "Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi," s. 199

⁹⁷ Bozarslan, "Türkiye Tarihi," s. 207

⁶⁰ Talat Paşa 2 Mayıs 1916 tarihinde Diyarbakır vilayetine şifre ile bildirdi: "Kürt mültecilerini Urfa, Zor gibi havali-i cenubiyyeye göndermek kesinlikle caiz değildir. Bunlar oralarda Araplaşmak veyahut milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle yine gayrimüfid (faydasız NK) ve muzir bir anasır halinde kalacakları cihetle.....sevk ve iskanları lâzımdır..." Bakınız: Suat Parlar, Türkler ve Kürtler. Bağdat Yayınları, 2005, s.595

⁹⁸ Fuat Dünder, Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, 1913-1918, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 399-422

⁹⁹ Kutlay, "İttihat Terakki ve Kürtler," s. 100

2.9 Meşrutiyet, Seçim ve Anayasal Süreçler

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern devlet inşa süreci, imparatorluğun yönetiminin de sorgulanmaya başladığı kaçınılmaz bir süreci beraberinde getirdi. Osmanlı aydınlanma sürecinde 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanuni Esasi padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, parlamenter sisteme geçiş, anayasacılık gibi kavramları ülke siyasetiyle buluşturması açısından oldukça önemlidir. Padişahın atamasıyla oluşturulan Ayan Meclisi ve seçimle oluşturulması öngörülen Meclis-i Mebusan ile beraber çift meclis sistemi uygulanmaya çalışıldı. Osmanlı tarihindeki ilk siyasi seçim olan Mebusan Meclisi seçimleri, henüz bir seçim kanunu yokken yapılmıştı. "Talimât-ı Muvakkate" adıyla hazırlanan geçici yasa ile seçimlerin usulüne yönelik esaslar belirlenmiş, iki dereceli olarak yapılacak seçimlerde 130 kişi olarak belirlenen mebuslardan 80'inin Müslüman 50'sinin gayrimüslim ahaliden seçilmesine karar verilmişti. İlk seçimler İstanbul ve çevresinde yapıldı.¹⁰⁰

İstanbul ve civarı için çıkarılan Beyannâmede, seçimlerle emlak sahibi olmak, 25 yaşından büyük olmak gibi kriterler getirilmişti. Talimât-ı Muvakkate'ye göre İstanbul ve çevresi 20 seçim dairesine bölünmüş olup her daireden iki kişi ikinci seçmen olarak seçilecekti. İkinci seçmenleri belirleyecek seçmenlerde bulunması gereken vasıflar ise seçim yapılan dairenin ahalisinden ve Osmanlı vatandaşı olmaktı. İstanbul için 5'i Müslüman ve 5'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 10 mebus seçilecekti. İstanbul ve civarındaki 20 seçim bölgesinden seçmenler toplam 40 kişilik ikinci seçmeni belirleyecek, bu ikinci seçmenler de 10 kişiyi yukarıdaki esaslara göre seçecekti. Seçmenler için her mahallenin muhtarı bir defter düzenleyecek, bu defterlere kayıt olabilmek için en az bir yıl İstanbul'da ikamet etmiş şartı aranacaktı.¹⁰²

Taşrada ise daha pratik çözümler uygulandı. İlk Meclis-i Mebusan üyelerinin tespiti için seçim yapılmayıp vilâyet, livâ ve kazâlardaki İdare Meclisleri üyeleri ikinci seçmen olarak kabul edilmişlerdi. İkinci seçmenlerin belirleyeceği mebuslar dolaylı olarak halk tarafından seçilmiş kabul edileceklerdi. İdare Meclisleri âzaları (ikinci seçmenler), Talimât-ı Muvakkate'de belirlenen seçilme şartlarını taşıyan kendi

¹⁰⁰ Seydi Vakkas Toprak, İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 26. Sayı, 2013/1, 171-192

¹⁰² Toprak, "İlk Osmanlı Seçimleri," s. 174-175

vilayetleri halkından, o vilayet için istenilen sayı kadar ismi bir kâğıda yazarak altına imza ve mühür koyduktan sonra kazada kaymakama, livâda mutasarrıfa teslim etmişlerdi. Vilâyet İdare Meclisleri'nin de onayı alındıktan sonra on beş kişiden oluşan bir komisyon huzurunda zarflar açılarak oylar sayılmış ve en çok oy alanlar, o vilayetin mebusu olarak belirlenmiş ve evrakları vali tarafından Şurâ-yı Devlet'e gönderilmişti.¹⁰³

Kürt vilayetlerinde seçilen mebuslar hakkında bilgiler oldukça dağınık olduğundan kaç Kürt milletvekilinin yer aldığı bilinmiyor. Osmanlı topraklarında 'ümme' ve 'Osmanlı' kimlik duygusunun hala geçerliliğini koruduğu bu dönemde Kürt mebusların 'Müslüman' mebuslar içinde sayıldığı yüksek bir olasılık.

Tarık Zafer Tunaya'nın 'siyaset laboratuvarı' olarak adlandırdığı II. Meşrutiyetin ilanı ardından yapılan 1908 seçimlerinde I. Meşrutiyette talimat-ı mukaveme ile yürütülen seçimler eleştirilmiş, yerine İttihat-ı Mebusan Kanunu'yla seçme ve seçilme şartları ve seçim sistemi belirlenmiştir. Seçimlerin sonunda dönemin en örgütlü yapısı olan İttihat ve Terakki çoğunluğu sağladı. Her 50.000 erkek nüfusu için az olan yerlerde de geçerli 1 mebus seçilecekti. Nüfusu 125.000'e kadar olandan iki, 175.000 kadar üç, 225.000 kadar dört mebus seçilecekti. Her sancak bir seçim bölgesiydi.¹⁰⁴ Sancaklardan seçilecek mebus sayısı mahalle ve köy düzeyinde hazırlanacak nüfus defterlerince belirlenecekti. Defterlerin hazırlanmasına, o yerin din adamları ve ileri gelenleri yardım edecekti.

İki dereceli olan seçimlerde birinci seçmenler ikinci seçmenleri seçecek, onlar da mebusları seçecekti; 1.seçmen olabilmek için 25 yaş sınırı, devlete az çok vergi vermek gibi şartları içerirken, mebus seçilebilme koşulu ise; 30 yaş sınırı, Türkçe okuyup yazabilmek, seçildiği vilayet halkından olmak şartları getirildi. Kazada seçim işlerini denetlemek ise belediye meclis üyelerinden oluşan heyeti teftişiyeye verildi.¹⁰⁵ Basit çoğunluk, sınırlı oy yöntemine göre düzenlenen seçimlerde oy kullanmak ve mebus seçilmek için aranan şartlar arasında en ilginç olanı hizmetçi olmamak ve az çok

¹⁰³ Toprak, "İlk Osmanlı Seçimleri," s. 174

¹⁰⁴ Fevzi Demir, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, İstanbul: İmge Yayınları, 2007, s.50-51

¹⁰⁵ 4 Aralık 1908 - 1912 dönemi Meclis-i Mebusan'ında 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni (bunlara 4 Taşnak ve 2 Hınçak mensubu dahildi), 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Vlah mebus bulunmaktaydı. Demir, 2007: 52-53

vergi vermek şartlarıydı. Böylelikle mülk sahibi olmayan alt sınıflar, yoksullar seçme ve seçilme sürecinin dışında bırakılıyordu.

1908 yılı milletvekili seçimi Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan renklerin yansıdığı bir çerçeve sundu. Arnavut, Sırp, Rum, Ermeni, Arap, Dürzi toplumları isimleri anılarak seçimlere gidildi. 1908, 1912, 1914 ve 1919 olmak üzere ve her biri farklı ortam ve koşullarda yapılan seçimlerin ortak özelliği blok oy sistemiyle İTC'nin hakimiyetin sağlanması ve taşrayı daha kolay denetleyebilmenin araçlarının kullanılması oldu. Her dört seçimde de taşrada feodal unsurların egemenliği görülür.¹⁰⁶

1908 seçimlerini inceleyen çalışmalara bakıldığında Kürt vilayetlerine seçilmiş mebusların kökenleri hakkındaki bilgilerin oldukça dağınık olduğu görülür. Kürt illerinden seçilen mebuslar 'Türk' olarak gösterilir. Kürt coğrafyası İTC'nin tam olarak örgütlenemediği, merkezden uzak yerlerden biriydi. Meşrutiyete pek sıcak bakmasa da kitle desteği olan kentli eşraf ve toprak ağaları üzerinden kurulan ilişkiden İTC burada da yararlandı.¹⁰⁷ Kürt vilayetlerinde seçilen 28 mebusun Cumhuriyet döneminde de birlikte hareket edecek önemli toprak sahipleri, eşraf ve ulema kesimin ailelerinden gelmiştir.¹⁰⁸ Bu konuda en güvenilir bilgileri Mehmet Emin Bozarslan'ın Türkçeye çevirdiği *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'ndeki yazılar ve meclise gönderilen mektuplar sunuyor. İTC'nin güçlü aşiret ve yerel güçlerle kurduğu ilişkide İstanbul'daki Kürt aydınların desteği önemliydi.¹⁰⁸

1908 seçimlerinin Kürt vilayetlerindeki yansımalarını Kürt Teavün Gazetesi'ndeki yazılarda bulabilmek mümkündür: İTC'nin Diyarbakır Vilayeti eşrafından olan Pirinççioğlu ailesi ile kurduğu ilişki, toprak-siyaset ilişkilerini anlamak açısından önemlidir. Pirinççioğlu ailesinin Cumhuriyet dönemi parlamentolarında da görülmesi bu ilişkinin devamlılığını göstermektedir. 58 oydan 42'si olarak seçimleri

¹⁰⁶ Fevzi Demir, "Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet," s. 351

¹⁰⁷ Feroz Ahmet, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, s.45

¹⁰⁸ 1. Dönem 3 ve 2. Dönem 4 ve 3. Dönem 6 olarak görülen Kürt milletvekillerini İTC yanlısı olarak verir. 1., 2., 3. ve 4. dönemlerin tümünde görev yapan Pirinççizade Feyzi'dir. Demir 2007: 335

¹⁰⁸ 1908 seçimleriyle gündeme gelen 'Sandık Alayı' seçim sandıklarının seçim heyetine süslü bir araba içinde halk ve ileri gelenler tarafından davullar zurnalar eşliğinde götürülmesiyle seçimin kutlanması bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bknz: Bozarslan Kürt teavün ve Terakki Gazetesi İkinci Sayı 'Milletin İlk Egemenlik Gelin Alayı' başlıklı yazı. M. Emin Bozarslan, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*, Deng yayınevi, İstanbul, 1998, s.116

kazanan Pirinççioğlu ailesinden Arif Efendi, İdare Meclisi ve İstinaf Mahkemesi üyeliklerinde bulunmuştur.¹⁰⁹ Abdülhamid rejimine karşı olduğu bilinen Pirinççioğlu ailesinden Arif Efendi Diyarbakır Telgrafhane baskınlarında öncülük etmiş, İTC ile çalışan yerel eşraftandır aynı zamanda.⁶¹ Fakat Diyarbakır mebusu seçilen Arif Efendi'nin mebusluğuna karşı çıkmış,¹¹⁰ Arif Efendi'nin seçilmesinden kısa bir süre sonra, 1909'da vefatı üzerine, yerine oğlu Pirinççizade Fevzi Bey 27 oyla seçilmiştir.¹¹¹

Bir başka örnek Ergani'deki seçimdir. Ziya Gökalp'in aday olduğu Ergani'den seçimleri Hacı Niyazi Bey'in kazanması ilginçtir. Yine *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'nde yer alan bir habere göre Ziya Gökalp'in kaybetmesi bölgede İTC haricinde bir grubun varlığı ve Meşrutî rejim aleyhtarlığıyla ilgilidir.¹¹² Yapılan itirazlarla Hacı Niyazi Bey'in vekilliği düşmüş, buna Niyazi Bey'in jurnalcılığı sebep gösterilmiş, Ermenilerle birlikte devlet aleyhine çalıştığına yönelik söylentilerle Divanı Harp'te yargılanmış ve anayasal düzeni yıkmaya yönelik eylemlere girişmekle suçlanmıştır.¹¹³ Yine Kürd Teavün ve Terakki gazetesine bakılırsa, Siverek sancağı bölgesi de seçimlerin sorunlu geçtiği yerlerden biridir.¹¹⁴ Gazetede yer alan bir haber Viranşehir ilçesiyle çevresinin karıştığını, seçimlerin engellenmek istendiğini, bazı aşiret liderlerinin tutuklandığını göstermektedir.¹¹⁵

Mardin mebusluğuna Alaybeyzade Jandarma Tabur Kâtibi Said Bey 38 oyla, Urfa mebusluğuna da Kürkçüzade Mahmud Nedim Bey ve Medrese kökenli Şeyh Saffet Yetkin seçilir. Van'dan Vahan Papazyan Efendi, Siirt'ten Abdürrezzak Efendi, Dersim'den Lütfi Fikri Bey Meclis-i Mebusan'a giren mebuslardır.¹¹⁶ Baban aşiretinden her dönem mecliste temsilci olmuştur. 1. dönemden Bağdat'tan Babanzade Hakkı, II.

¹⁰⁹ Bozarslan, "Kürt teavün ve Terakki Gazetesi," s. 323

⁶¹ Hamidiye Alayları'nın baskılarından dolayı Ziya Gökalp ve Pirinççioğlu Arif Efendinin de aralarında olduğu vilayet halkı tarafından telgrafhanenin 1907 yılında basılması olayı.

¹¹⁰ Bozarslan, "Türkiye Tarihi," s. 271

¹¹¹ Kenan Olgun, Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Ara Seçimler (1908-1912), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Dergisi, Mart 2012, s.27

¹¹² Bozarslan, 2015:190.

¹¹³ Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 409 İhsan Güneş, Türk Parlamento tarihi, TBMM Basımevi, Ankara, s. 334

¹¹⁴ Bozarslan, "Türkiye Tarihi," s. 223

¹¹⁵ Bozarslan, s. 132

¹¹⁶ Malsimanij, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, İstanbul: Avesta Yayınları, 2002, s.149
Demir, "Mebusan Seçimleri," s. 355-385

dönemden Süleymaniye'den Hikmet Babanzade ve Basra'dan Ahmed Naim Kürt oldukları bilinen vekillerdir.¹¹⁷

Meclise Kürt vilayetlerinden gelen çokça tebrik yine *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'nde yer alan "Meclis'e Kürtlerin Teşekkürlerinin Sunulması" başlıklı yazısıyla dikkat çeker.¹¹⁸ Yine gazetede Kürtçe olarak dönemin önemli aşiretlerinden biri olan Motike aşiretinden Halil Hayali tarafından yazılan yazı dikkat çekicidir: "*Bu zalimler (istibdat döneminden bahsediyor) biz Kürtleri okuyup yazmaktan, ticaret ve tarımdan yoksun bıraktılar.... Allah'ı ve Peygamber'i hatırlarına getirmediler. İttihad Cemiyetinin himmeti, askerlerimizin yardımıyla Anayasa ilan edildi, zulüm ve istibdad belası üzerimizden kaldırıldı*"¹¹⁹

Yine de mevcut verilerle 1908 seçimlerinde Kürtlerin büyük oranda İTC'ye destek olduğunu söylenebilir mi? Hamidiye Alayları ile kazandığı gücünü kaybetmek istemeyenlerle, bu rejim altında ezilmiş halk, eşraf ve Kürt aydınları arasındaki çatışmanın belirleyiciliği de gözardı edilemez. Aynı şekilde İstanbul'da, Avrupa'da okumuşlardan oluşan bir sürgün hareketinden doğan Meşruiyetin ilk başta vaat ettiği özgürlük, anayasal haklar ve eşitlik gibi kavramları sahiplenen Kürt aydınlarını İTC çatısı altında bir araya getiren sebeplerle, Kürt vilayetlerindeki İTC desteğinin sebepleri aynılaştırılmaz. İstibdata karşı duyulan muhalefet, kaybettikleri hakları geri almak, İmparatorluğun ayakta kalması gibi nedenler yerelde daha belirleyici olmuştur.

18 Nisan 1912'de toplanan ikinci Meclis-i Mebusan'da Kürt Vilayetlerindeki mebus sayısı 41 olarak görülür. Babiâli Baskını sonrası şartlarında, 1914'te tek parti düzeninde seçime gidilmiş ve 5. Meclis-i Mebusan üyeliklerinin tamamını İttihat ve Terakki elde etmişti. Bu mecliste Kürt olarak tanıtılan hiçbir isme rastlanmamaktadır. Kürt vilayetlerinde görülen mebus sayısı 5'dir.¹²¹

¹¹⁷ Fevzi Demir, s. 54

¹¹⁸ Bozarslan, "Türkiye Tarihi," s. 275

¹¹⁹ Bozarslan, "Kürt teavün ve Terakki Gazetesi," s. 424

¹²¹ 1912 seçim kampanyalarında Kürtlerin durumu tartışılır. Tanin gazetesinde Pervari ve Ulema eşrafının "Bedirhanzadelerin otuz bin Kürd namına Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na müracaatla..." şubeler oluşturmak için program istediklerine ilişkin' haberler yalanlanarak da olsa çıkar. Demir, 2007:236

18 Mart 1920'de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin bazıları İstanbul'daki işgal güçleri tarafından tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, önemli bir kısmı ise Ankara'ya geçerek kurulacak Büyük Millet Meclisi'nin 1. Dönemi'nin nüvesini oluşturmuştu. 19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip, her livadan 5'er kişiden oluşan, bir meclis oluşturulmasına yönelik bir genelge yayınladı. 1876'dan beri uygulanan usullere göre yapılan seçimlere göre 66 sancağın zamanında mülki amirler tarafından belirlenen "ikinci seçmenleri" Ankara'nın da desteklediği adaylar arasından 5'er kişiyi belirlemişlerdi. Bu 330 kişiye ek olarak Meclis-i Mebusan üyeleri de vardı. 437 mebusu olan Birinci Meclis'te Kürt olduğu tahmin edilen mebus sayısı 72 olarak görünüyor. Ahmet Demirel'e göre son Mebusan Meclisi seçimleri son derece demokratik, kendi ilinin önde gelen eşraf, bürokrat ve din adamlarının adaylıklarını koyarak meclise girdiği bir dönemdir.¹²² 1923 seçimleriyle bu çoğulculuk ve ortaya çıkan muhalefet yerini tek ve otoriter yönetici elite bırakacak ve Mustafa Kemal'in kurduğu halk fırkasıyla 1946'ya kadar tek başına ülkeyi yönetecektir.¹²³

2.10 Kürt Yayınları ve Cemiyetler

II. Meşrutiyet dönemi bir anlamda Kürt aydınlanması dönemidir. Gerek İstanbul'da gerekse Avrupa'da Kürt yayınların çıkması, birer kültür kulübü işlevi gören derneklerin kurulması sürecinde yeni bir Kürt aydın kuşağı oluşur. Bu aydın kuşağının sosyolojik temelini geleneksel toprak ağası sınıfından gelen, Batı dillerine hakim sürgün çocuklar oluşturur. Yerel etkilerden uzak, Osmanlılık kimliği altında, II. Abdülhamid rejimine muhalefetle yolu Jön Türklerle kesişen bu kuşağın arasında gelişen millet fikri ancak 1918 sonrası birer milliyetçi örgütlenmeye dönüşür.¹²⁴

Kahire'de 1889'da Midhat Bedirhan ile daha sonra 1897'de Cenevre'de kardeşi Abdurrahman Bedirhan'ın çıkardığı "Kürdistan" gazetesi bunun ilk örneğiydi. "Kürtleri ikaz ve tehsil-i sanayi'ye teşvik için Kürtçe gazetedir" alt başlığıyla

¹²² Ahmet Demirel, İlk Meclis'in Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İstanbul: İletişim Yay. 2010, s.

¹²³ 1. Meclis'teki Muhalefet için Bknz: Ahmet Demirel, Birinci mecliste Muhalefet: İkinci grup, İstanbul: İletişim yay, 1994

¹²⁴ Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği" s. 845

yayınlanan gazetede Ahmedê Xanê'nin *Mem u Zin* adlı ünlü destanı dizin halinde yayınlanır.¹²⁵ Jön Türk devriminin liberal ortamında Şemdinanlar, Bedirhaniler gibi eski emir ailelerinin farklı Kürt ayan aileleri ile bir araya gelerek 1908 yılında kurduğu örgütlerden biri ise Kürdistan Teavün ve Terakki Cemiyeti'dir. (Kürt Dayanışma ve Gelişme Cemiyeti, KKTC)¹²⁶ Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir tarafından kurulan cemiyetin diğer üyeleri arasında Saidi Nursi, Babanzade İsmail Hakkı gibi Kürt ileri gelenler de vardır. Cemiyet, Takvim-i Vekai gazetesindeki mektuplara göre Bitlis, Musul ve Diyarbakır'ın kentsel bölgelerinde faaldir.¹²⁷

Cemiyet, Osmanlılığa, İslâm'a, Kürtlüğe bağlılığın esas olduğu bir sosyal kulüp işlevi görür. Cemiyetin halk ayağını Seyyid Abdülkadir'in cemaatine yakın olan İstanbullu hamallar oluşturur.¹²⁸ Cemiyet aynı isimde bir gazete çıkarmış ve Kürt çocuklarının eğitimi için Meşrutiyet adında bir okul açmıştır. Gazeteyi çıkaranlar, Kürt kimliğine sahip çıkılması, Kürtçenin eğitim dili haline getirilmesi ve medeniyetin önemine vurgu yaparlar. Cemiyet, Kürt modernleşmesinin öneminden bahsederken bunu Osmanlı içinde bütünleşme arzusuyla dile getirir. Fakat İTC kültürel de olsa milliyetçi akımlara sıcak bakmaz. Kürt cemiyetleri ve okul 1909 yılında Jön Türkler tarafından kapatılır.¹²⁹

Bu dönem taşrada ise Bitlis, Erzurum, Muş, Van gibi birçok kentte Kürt dernekleri kurulur. Klein'e göre bu dernekler KTTC'nin şubeleri olarak görülse de derneklerin örgütlenme amacı tüm üyeler için benzer şeyleri ifade etmez. Taşranın örgütlenişi yalnızca ideolojik değil son derece ekonomik nedenlerle ya da yeni rejimden hoşnutsuz, eski gücünü kaybetmiş kesimlerin tepkisinden de olabilir.¹³⁰ Gözden kaçırılmayacak bir başka unsur da II. Abdülhamid döneminde kazandığı ayrıcalıkları

¹²⁵ Lale Yalçın- Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, 2002, s.57 s.55,

Naci Kutlay, 2010: 23

¹²⁶ Jwaideh, "Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi," s.200

¹²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler Süreci. İttihat Terakki Partisi. C. III*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.1404

¹²⁸ Meclis-i Vükala'da Kürt vilayetlerine yönelik eşitsiz muameleler gündeme gelir. Örneğin, Van vekili Mithad Bey, vilayetinin evelden beri Osmanlı'nın Sibiryası muamelesi gördüğünü, Dersim vekili ise bölgenin az gelişmişliğinden ve okuma yazma oranının düşüklüğünden şikayet eder. Özoğlu, 2005:104

¹²⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s.405-407.

¹³⁰ Jwaideh, "Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi," s.285

kaybetmek istemeyen bir kesimin tepkisidir. Dolayısıyla Klein, taşradaki Kürt derneklerinin İstanbul'daki derneklerin kolları sayılamayacağını, bunların yeni hükümete karşı komiteler olabileceğini belirtir.¹³¹

Bir başka dernekleşme, 1910'da öğrenci derneği olarak açılan Talebe-i Hevi Cemiyeti'di. Diyarbakirli Cemilpaşazadeler gibi eski emir ailelerinin çocukları tarafından kurulan dernek, I. Dünya Savaşı sonrasında Kemalist rejim tarafından kapatılır.¹³² Hevi'nin yayın organı olan *Roja Kurd* Osmanlıca ve Kurmanci dilinde yayınlanıyordu. Roja Kurd, kapatıldıktan sonra yerine Hetawe Kurd yayınlanmaya başlar. "Kürdistan'dan Mektuplar" başlıklı köşede Kürtlerin yaşadığı çeşitli bölgelerden haberlere yer verilen gazetenin amacı Kürtlerin cahilliğine ve yoksulluğuna çare bulmaktı.¹³³ Fakat İttihat ve Terakki'nin 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra izlediği Türkçülük söylemleri Hevi Talebe Cemiyeti'ne mensup bazı Kürtler üzerinde tepki yaratır ve üyeler radikalleşmeye başlar.¹³⁴

20.yy başında Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği toplumsal ve siyasal dönüşüm içindeki örgütlenmeleri homojen değildi. Dolayısıyla Kürtçülük anlam olarak değişiyordu. 1908-1909 arasına bakıldığında İstanbul'daki dernekler için Kürtlük eğitim ve bilim yoluyla geliştirilen kültürel bir bilinçti. Oysa taşrada derneğe üye olanlarca Kürtlük; Kürtlerin haklarını korumak anlamına geliyordu. Buradaki haklar ise aşiret reislerinin haklarına tekabül ediyordu. Bu haklar kültürel haklar ve özerklik anlamına gelmiyordu.¹³⁵ Janet Klein, 1908-1909 arası döneme bakarak KTTC'nin kent ve taşra kollarını karşılaştırır. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bu iki farklı

¹³¹ Kleine göre başkentteki Kürt seçkinlerden ziyade taşradaki milliyetçi olmayan Kürtçü hareket sorundur. İTC yetkilileri Abdülhamid gibi taşra nüfusunun önemini biliyorlardı. İTC'nin merkez komitesi KTTC'nin kurucu üyelerinden Şeyh Abdülkadir taşra Kürtlerini yeni rejimi desteklemeye yöneltmesi için temsilci olarak Kürdistan'ı dolaşmak için görevlendirir. Saidi Kürdi'nin de nüfusunu bu iknaya kullanıp çeşitli yerleri gezdiğini biliyoruz. 1909 dernekler kanunuyla birçok Kürt derneği kapatıldıysa da taşra eyaletlerinde varlığını korumuştur. Klein, s. 291-292

¹³² Jwaideh, "Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi," s. 201

¹³³ Malmisanij, "Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti," s.43

¹³⁴ Lale Yalçın- Heckmann, Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.57.

¹³⁵ Ümit Kurt- Güney Çeğin, Kıyam ve Kital, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yay, 2015, s.280

yaklaşım imparatorluğun çöküşüne karşı geliştirilen tepkinin yarattığı ortak bir zeminde bir araya gelir.¹³⁶

Birinci Dünya Savaşı öncesi isyanlarının toprak üzerindeki denetimlerini yeniden ele geçirmek arzusu içinde olan yerel Kürt ayanının istekleriyle ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Buradan Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Kürt milliyetçiliğinin olmadığı yorumunu çıkaramayız.¹³⁷ Sadece Kürt kimliğini öne çıkaran toplumsal ve siyasal hareketler, Osmanlılık gibi diğer kimlikler ve hareketlerle çatışma içinde olmadı. Kürtler İTC'nin ve Kemalist kadroların milliyetçi siyasalar benimsemesine dek Osmanlı kimliklerini muhafaza ettiler. Klein, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar birçok Kürt'ün Osmanlı olduğunu açıklarken milliyetçilikle imparatorluğun sonu arasındaki ereksel bağlantıya dikkat çeker.¹³⁸ Buna göre bu bağlantı 1918-20 arası açığa çıkar. Bu dönem Kürt milliyetçiliği için yeni bir evredir. İTC'nin Balkan Harbi sonrası hakim unsur olarak kurmaya çalıştığı Türkçü idealin Kürt toplumunda yarattığı hayal kırıklığı ile Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren I. Dünya Savaşı dönemi Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşmaya başladığı yıllardır. İçinde muhtariyet gibi talepleri barındıran Bitlis, Barzan, Soran isyanları buna en iyi örnek olarak verilebilir.¹³⁹ Kürtlerin milliyetçiliğe kayış nedenini, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde Osmanlı Devleti'yle Kürtlerin kurduğu zımnî sözleşmenin artık üretilmemesinde aranabilir. Kürt milliyetçiliği, primordial bağlar ve dinsel aidiyetler tarafından beslenen büyük bir kısmı toprak sahibi Kürtlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına bir cevabı olarak okunabilir.

Savaş sonrası Kürt şehirlerinde Kürt kulüpleri, İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti kurulur. Bu sırada Woodrow Wilson halklara kendi kaderini tayin hakkı veren 14 maddelik bildirgesini 30 Ekim 1918'de ilan eder. Bu dönem Kürt milliyetçilerinin aileleri "Kürdistan"da tımar sahibi ya da mültezim olarak geniş arazilere sahip ailelerdi. Bu ailelerin büyük bölümü Babanlar, Cemilpaşazadeler, Bedirhanlar ve Şemdinanlar

¹³⁶ Klein, "Hamidiye Alayları," s. 220

¹³⁷ Türk milliyetçi akımlara karşı Kürt milliyetçiliği siyasileşmeye başlar. Buna en iyi örnek 1914'te Barzan, Soran ve Bitlis gibi isyanlardaki muhtariyet talepleri verilebilir. Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 846

¹³⁸ Ümit Kurt- Güney Çeğin, Kiyam ve Kital, s. 294.

¹³⁹ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 849

gibi sufi, özellikle Nakşibendiydiler.¹⁴⁰ Kürt milliyetçileri el altından dağıtılan yayınlar ve sözlü konuşmalarla Kürt illerinde örgütlenmeye çalıştılar. Medreseler de milliyetçi fikirlerin yayılmasında önemli bir etken oldu.¹⁴¹ Kürt seçkinlerin önemli bir bölümünü oluşturan şeyhler Kürt kitlelerin içinde milliyetçi karakterleriyle de öne çıktılar.¹⁴² Cemiyet için Seyit Abdülkadir gibi otonomi ile yetinmek isteyenler ile Bedirhanlar ve Cemilpaşazadeler gibi bağımsız Kürdistan isteyenler arasında büyük çatışma vardı. Bu anlamda cemiyetin net bir siyasi programı yoktu.¹⁴³

KTC Tüzüğü'nün 1.maddesi derneğin kuruluş amacını açıklar. Kürtlerin refahını sağlamak temel amaç olarak belirtildikten sonra Madde 4'te heyet-i istişarenin görevinin Kürdistan'ın ve Kürt kavminin gelişmesi için çalışmak olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁴ Jin adlı yayın organıyla Cemiyet Kürt milliyetçiliğinin artık modern anlamda dile getirilmeye başladığı ilk platform olur.

KTC 1920'de İstanbul'daki Kürt aileleri içindeki anlaşmazlıklara bağlı olarak dağıldı. Jin yayın hayatına son verdi. Cemilpaşazadeler, Bedirhaniler ve Babanlar birlikte Teşkilat-ı İctimaiye adının da yeni bir örgüt kurdularsa da ağlarını genişletemediler.¹⁴⁵ Kürtlerin örgütlü bir hareket olarak kitleleşmemesi başka ilişki biçimlerini, ittifakları zorunlu kıldı. Bu süreç Milli Mücadele'nin hilafeti savunulmak için verildiğini söyleyen Kemalistlerle Kürtlerin bir kısmını yakınlaştırdı. Mustafa

¹⁴⁰ Tunaya, "Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi," s. 187-203

¹⁴¹ Medreselerin bu sürecin ivme kazanmasındaki rolü büyüktür. Buradan yayılan fikirler daha hızla taraftar buldu. Bkz: Serdar Şengül yayınlanmamış Doktora tezi, Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmeleriyle Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri. Hacettepe Üniversitesi, 2008

¹⁴² Bahdınan bölgesindeki şeyhlerin ve bazı Kürt seçkinlerin Bab-ı Ali'ye telgrafı Kürt milliyetçi fikirlerin şeyhler üzerindeki etkisini ortaya koyar. Bakınız s. 204 Jwaideh Barzanlı Şeyh Abdülislam ve Duhoklu Şeyh Nur Muhammed: 1. Beş Kürt kazasında resmi dilin Kürtçe Kabul edilmesi 2. Kürt bölgelerinde eğitim dilinin Kürtçe olarak kullanılması 3. Kürtçe konuşan nahiye müdürü, kaymakam ve memurların atanması 4. İslam'ın devlet dini olduğundan yola çıkarak hukuk işlerinin ve adaletin Şer'i hükümlere uygun yürütülmesi 5. Kadı ve müftülerin Şafii mezhebine mensup kişilerden seçilmesi 6- Vergilerin Şeriata uygun olarak konulması 7. Çalışma hizmetinden kurtulmak için alınan vergilerin, beş Kürt kazasındaki yolların tamiri ve düzeltilmesinde kullanılması koşuluyla yürürlükte kalması. Jwaideh, s. 204,

¹⁴³ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 847

¹⁴⁴ Tunaya, "Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi," s. 208-209

¹⁴⁵ Kürt aşiret ağaları ve şeyhlerinin büyük çoğunluğu bu her iki projeye uzaktırlar. Tehcirden kurtulan Ermenilerin geri gelmesinden korkan Kürt ileri gelenleri hilafeti ve Kürtlük-Türklük birliğini savunan Mustafa Kemali desteklerler. Sevr'e karşı çıkarlar fakat zamanla marjinalleşip Cumhuriyet Türkiye'sinde Kürt elit milliyetçiliğiyle ortak hareket edeceklerdir. Lale Yalçın-Heckmann, s. 60

Kemal Paşa Anadolu’da gücünü aşiret liderleri ve şeyhlerle paylaştı, ilişkilerini geliştirdi.

2.11 Kürt Aydınları ve Toprak-Siyaset ilişkileri

Osmanlı Devleti’nin 19.yy sonundaki stratejisi Kürt soylu sınıfını Osmanlı bürokrasisiyle bütünleştirmek oldu. Dolayısıyla ilk dönem Kürt milliyetçilerinin çoğu, yüksek mevkilerdeki Osmanlı memurları olup toprağı yöneten geleneksel aşiret liderleri ve Nakşibendi seçkinlerinin çocuklarıydı. Kürt milliyetçilerin başka ortaklıkları da Kürt vilayetleri dışında zorunlu olarak ikamet eden sürgün çocukları olmasıydı. Devlet Kürtlerin sadakatini idari ve askeri yapılarla bir anlamda altyapısal gücüyle sürdürmede yetersiz kalınca, periferinin yerel güçlerini merkeze taşıyarak bunu aşmaya çalıştı. Kürt ileri gelenlerini merkeze taşıma stratejisi Kürt milliyetçilerin halkı mobilize etmesini zorlaştırdı.

19.yy’ın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulan okullardan biri olan Aşiret Mektebi’nin Kürt mezunları, kendi halklarının tarihine, kültürüne ilgi duyan, memur, subay ve hekimlerden oluşan zayıf bir tabaka oluşturdu.¹⁴⁶ Bu tabaka siyasi gelişimlerini Avrupa’da sürgünde sağladılar. Avrupa’da edindikleri yeni fikirlerle, bu sürgün hareketi Jön Türk muhalefetinin bir parçası olarak, sultanın otokrasisini ortadan kaldırmak ve Ermenilerle bozulan ilişkileri iyileştirmek adına harekete geçti. Türk ve Kürt muhalifleri arasındaki bu yakınlık 1908 sonrası açıldı. 1908 sonrası ayrışmalarla gelişen Kürt entelektüel ve muhalif hareketi I. Dünya Savaşı’yla milliyetçi bir renge dönüştü. Bu kuşağın ilk temsilcilerinden biri Osmanlı imparatorluğunun sivil ve askeri bürokrasisiyle bütünleştirilmiş, aynı zamanda büyük toprak sahipliğinden gelen, dinsel sembolik değeri olan Şemdinan ailesinden Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Seyyid Abdülkadir oldu. Bu kuşağın temsilcilerinden bir diğer aile önceki bölümlerde de sık sık adı geçen Bedirhanilerdi. Kürdistan Teali Cemiyeti’nde faal olan fakat aynı zamanda Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal’in ittifak kurmaya çalıştığı Cemilpaşazadeler de Diyarbakır ve çevresinde ve hatta Suriye’de

¹⁴⁶ Lale Yalçın- Heckman, s. 54

geniş topraklara sahip ailelerindendi. Ahmed Cemil Paşa Diyarbakır'ın önemli bir yerel ayanı ve Osmanlı bürokratyıdır.¹⁴⁷ 1860 yılında Diyarbakır Vilayet Meclis Üyeliği'ne atanmış kendisine büyük haslar verilmişti.

Nakşibendi tarikatının önemli mensuplarından, Hakkari civarında toprakları olan Arvasi ailesi önemini Cumhuriyet döneminde de koruyan ailelerdendir. 1920-1950 yılları arasında milletvekili listelerinin vazgeçilmez ismi İbrahim Arvas'ın Kürt olduğunu kabul etmediği bilinir.¹⁴⁸ Kürtlüğünü kabul etmeyenlerden bir diğeri ise kökeni aşirete dayanan, 1920-1943 yılları arasında ölümüne kadar sürekli mebus seçilen Hakkı Ungan'dır. Meclis-i Mebusan'da üçüncü ve dördüncü dönemde mebusluk yapan, Kemalizm'e ve Türklüğe bağlılığını sıkça dile getiren Van mebusu Minip Bey, 1946'ya kadar siyasetle ilişkisini sürdürmüştür. Siirt mebusu Şeyh Halil Hulki, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın dördüncü döneminden öldüğü 1940 yılına kadar mebus seçildi. 1923-1943 yılları arasında Urfa mebusluğu yapan Refet Ülgen yine Kürt olduğunu kabul etmeyenlerdendir. Mahmut Soydan Siirt mebusluğu yapmış, İş Bankası hissedarlarındandı. Ali Sanip Ursavaş, Kürt olup Adana ve Urfa mebusluğu yapmıştır.¹⁴⁹

Cumhuriyet Türkiye'sinde toprak ağalığı-siyaset ilişkileri açısından öne çıkan ailelerden biri Pirinççilerdir. Pirinççizade Arif Efendi'nin 1879 yıllarında otuz kadar köye sahip bulunduğu, belediye başkanlığı, İstinaf Mahkemesi üyeliği, il idare meclisi üyeliği, ticaret odası başkanlığı yaptığı, II. Meşrutiyet'in ilk yılında Diyarbakır milletvekili iken öldüğü kaydedilir. Ailenin toprak sahipliği, tımar ve zeamet sisteminden gelmektedir. M. Arif Efendi'nin ölümünden sonra oğlu Fevzi Bey Millet Meclisi II. dönemi sonuna kadar Diyarbakır'ı temsil etmiştir. Bir süre Bayındırlık Bakanlığı da yapan Fevzi Bey, akrabaları olan Şeref Uluğ ve Ziya Gökalp'la birlikte mecliste bulunmuşlardır. Vefik Pirinççioğlu, Kurucu Mecliste ve I. dönem milletvekilliği yapmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁷ İsmail Beşikçi, Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler, Yurt yay, 1991, s. 132-133, Rıfki Arslan, s. 65

¹⁴⁸ Beşikçi, s. 40, İbrahim Arvas, Hatıralarım, Ankara 1964, s.3-4

¹⁴⁹ Beşikçi, Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler," s. 210

¹⁵⁰ Beşikçi, s. 150

Bir koluyla Ulema sınıfına dayanırken bir koluyla da bürokrasi içinde olmuş Müftüzadeler, Uluğlar, ailesinin de Çermik'e bağlı tımar ve hasları bulunduğu ve daha sonra Diyarbakır'a göç ettiği hakkında bilgi vardır.¹⁵¹ Ziya Gökalp ailenin ilk politikacısı olmuştur. Amcazadesi Şeref Uluğ belediye başkanlığı ve I, II, VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmış bir siyasetçidir.¹⁵²

Nakipler, Ocaklar, ailesi de ulema sınıfından gelmektedir. Diyarbakır müftülüğü de yaptıkları bilinen aile fertlerinden Müderris Hacı Rağıp Bey'in 1840 yılında Tanzimat'ın getirdiği yeni mülkiyet düzenine göre arazi, vakıf ve diğer emlakının mazbatalarını almak üzere İstanbul'a gittiği, kaydedilir. Daha önce değindiğimiz "Vali Behram Paşa Olayı", "Ermeni Tehciri" ve Milli Mücadele'de kurulan cemiyetlerde aile fertlerinin isimleri geçer.¹⁵³ 1920 de açılan ilk mecliste aileden Nakibzade Bekir Sıdkı Bey Siverek mebusu olarak bulunmuş, Osman Ocak ise VII ve VIII. dönem milletvekilliği yapmıştır.

Zülfizadeler, Tiğreller, ailesinden Zülfü Tiğrel son Osmanlı Millet Meclisi'nde I -V. dönemleri arasında devamlı olarak milletvekilliğinde bulunmuş, İhsan Hamit Tiğrel ise VIII, X ve XI. dönemde Diyarbakır'ı temsil etmiştir.¹⁵⁴ "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nın Diyarbakır'daki kurucularından olan ve daha sonra oğlu Mustafa Ekinci ile mecburi iskâna tabii tutulan Yasinzade Şefki de Ekinciler ailesindedir. Azizoglu ailesi de geniş topraklara sahiptir ve çok partili hayatta da milletvekili olarak siyasi yaşamlarına devam eden ailelerdendir. Yusuf Azizoglu, Diyarbakır DP teşkilatının kurucuları arasında yer almış, IX, X. ve 1960 yılından sonraki I. dönem ve II. dönem milletvekilliği yapmıştır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Beşikçi, s. 157

¹⁵² Rıfki Aslan, "Diyarbakır'da Toprak Mülkiyeti," s. 63

¹⁵³ Beşikçi, s. 160

¹⁵⁴ Beşikçi, s. 162

¹⁵⁵ Rıfki Aslan, s. 67

2.12 Cumhuriyet Kurulurken Kürtler

Milli mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki aşiret reislerinin ve yerel eşrafın gücünü arkasına almaya çalışmış ve bunların bir bölümüne de TBMM'nde milletvekili olarak yer vermişti.¹⁵⁶ Anadolu Hareketi'nin en büyük bileşenlerinden biri olarak Kürtlerle işbirliğinin tarihsel zorunluluğu, Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'dan Erzurum'a götüren temel nedenlerden biri oldu. Amasya protokolleriyle ortak yurt idealine dayalı Türk- Kürt ittifakının Erzurum Kongresi'nde çekirdek yapısı oluşturuldu. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nde cisim bulan hareketin dinamikleri burada Kürt önde gelen aileler ve dini liderlerin desteğiyle oluşturuldu.¹⁵⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) çekirdek oluşumu olan, Erzurum Kongresi'nin Kürt öncülerinden Erzurum Albayrak Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı Süleyman Necati (Güneri) Bey hatıra defterinde 'Kürtler, Erzurum Kongresi'nin bütün hedeflerine gönülden katılmışlardır' der. M. Kemal'in de Erzurum kongresinden hemen sonra yaptığı konuşmada; 'Kürtlerle Türkler birleştiler' dediği bilinir.¹⁵⁸

Balkan Harbi'nden sonra hakim unsur olarak kurulmaya çalışılan Türklük, Kurtuluş Savaşı'nda ortak yurt idealiyle Türk-Kürt ittifakına dönüşmüştü. Bu ittifak, Cumhuriyet kurulurken tasfiye edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun heterojen toplumsal alanı, ulus-devlet mantığıyla, tek dil ve Türklük üzerinden türdeşleştirilmeye çalışıldı. Modern, milli, seküler devlet kurma pratikleri Kürt vilayetlerinde tam olarak hayata geçemedi. Ulusal pazar örgütlenmesinin yetersizliği, coğrafi dezavantajlar, cumhuriyetin mali yetersizlikleri, kaynakların yeniden dağılımındaki eşitsizlikler gibi sorunlar Kürtlerin eğitim, ulaşım, zorunlu iskân yoluyla Türkleştirilmesinin önündeki engeller oldu.¹⁵⁹ Ulusal ve kültürel homojenleştirme enstrümanlarına karşı cevap isyanı oldu. Zorla iskân, mübadele gibi yöntemlerle bölge zapturap altına alınmaya çalışıldı. Kürtlerle kurulan tarihsel, kurumsal bağların tasfiyesi iki toplum arasında büyük bir

¹⁵⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim yayınları, 2006, s. 177-178

¹⁵⁷ Şükrü Hanioğlu, "İttihatçılık," içinde: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İstanbul: İletişim yay. 2009, s.20, Cemilpaşa Ailesinin Kızı Cemil anlattığı Anılarında Bu Birlikteliği Anlatır. Bknz: Songül Miftakhov Söyleşi, *Taraf Gazetesi*

¹⁵⁸ Hanioğlu, "İttihatçılık," s. 24

¹⁵⁹ Kutlay, "İttihat ve Terakki," s.32

yarılma yarattı. Bu yarılma Cumhuriyet'in yeni bir ulusal kimlik inşa etme sürecinde Kürt kimliğine karşı siyaseti değiştirdikçe arttı. Kürtçe kamusal alanın dışına itilirken güçlü Kürt ağaları ve aşiret reisleri batı kentlerine sürüldü.¹⁶⁰

Cumhuriyetin türdeş toplum yaratma süreci, Müslüman olmanın ötesine geçerek, Türklüğü yurttaşlığın temeli yaptı. İttihatçı dönemde Kürtleri, Türklerden ayıran sınırlar Kemalist iktidar tarafından keskin hatlarla çizildi.¹⁶¹ Kemalist hareketin sınırları Kürtler'in sınırlarını da belirledi. Bozarslan'a göre Kürtleri radikalleştiren Ankara'nın milliyetçi politikalarıydı. Musul vilayetinin terki, Kürt bölgesi sınırlarına asker yığılması ve hilafetin kaldırılması Kemalistlerin ihaneti olarak görüldü. Bu, Kürtlerde iki muhalif hareketi birleştirdi. Kemalizm'i 'dinsiz' bir rejim olarak reddeden aşiretler ve tarikatlardan oluşan dini ve geleneksel liderlikler ile Türklük niteliğini reddeden Kürt *intelligentsiasının* kesişmesi bir dizi isyana yol açtı. 1923'te Azadi (özgürlük) komitesi 1927'de Xoybun (öz kalma) komitesinde biraraya gelindi. İçlerinde eski Hamidiye Alayları'ndan üyeler olduğu gibi Dr. Nuri Dersimi gibi Alevi-Kürt aydınları, Bedirhaniler, Cemilpaşazadeler gibi eski emir ailelerinden ya da şehir eşrafından gelen aileler de vardı.¹⁶² İki kesimin muhalefeti farklı nedenlerden kaynaklansa da, Kürt *intelligentsiası* Türklük ideolojisine, Kürt yerel güçler de Osmanlılık geleneğine göre davranılmadığından, birbirini etkiledi, dönüştürdü. İki muhalif hareket, milliyetçilikte siyasi bir dilin gelişmesine neden oldu. Buna en iyi örnek, Şeyh Said İsyanında Nakşibendi tarikatının önemli temsilcileriyle Fehmi-e Bilâl gibi ateist kişilerin de olduğu Azadi örgütünün ittifakı gösterilebilir. Fakat her zaman olduğu gibi Cumhuriyet 'eskinin geleneğiyle' elit Kürt katmanlarında tercihe şayan beyler oluşturmayı da başardı.¹⁶³

¹⁶⁰ Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi," s.178

¹⁶¹ Talat Paşa'nın savaş döneminde gönderdiği telgraflardan ittihatçıların Kürt göçmen ve mültecilerin sayısının yeni yerleştikleri yerlerde nüfusun yüzde 5'ini aşmaması ve özellikle şeyh, imam gibi liderliklerin iletişimini engellemek istendi. Bozarslan bu önlemlerin önleyici olduğunu zira 1914'te Kürt milliyetçiliğinin Bitlis ve Barzan bölgesinde (Irak Kürdistanı) yerel isyanlarla politikleştiği görülse de Kürt ileri gelenlerin bir çoğu, aşiretler ve din adamları için İslam, Türklerle aralarında sağlam bir bağdı. Bozarslan, 2011:297-298

¹⁶² Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 848

¹⁶³ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 849

2.13 Tek Parti Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu İdari Politikaları: Umumi Müfettişlikler ve İskân

1925 Şeyh Said İsyanı sonrası Ankara'nın hazırladığı Şark Islahat Planı Kürtleri iç tehdit olarak görmenin açık bir kabulüydü. Hedef, Fırat Nehri'nin doğusunu Türkleştirmektir.¹⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa, 1925 sonrası seçimlerde Kürt nüfusun yoğun olduğu yerlere kendisine sadık siyasetçileri yerleştirerek denetimini artırdı. Örneğin, Denizli doğumlu ve Arap kökenli Mazhar Müfit Kansu Hakkâri mebusu yapıldı. İstanbul doğumlu bir Çerkez olan Rafet Orbay Sivas mebusu yapıldı. İzmir doğumlu Ali Haydar Yuluğ Van mebusu yapıldı. İstanbul doğumlu bir Türk olan Hacı Şükrü Bey, Diyarbakır mebusu yapıldı. Selanik doğumlu bir Türk olan Cahit Erdal Bey, Kars mebusu yapıldı. Bu arada muhalif Kürt milletvekilleri de idam edildi: Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Şeyh Said İsyanını yönlendiren Azadi örgütüne üye olmak suçundan 14 Nisan 1925'te idam edildi. Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey, Kasım 1925'te "Müstakil bir Kürt devleti kurmaya teşebbüs" suçundan idam edildi.¹⁶⁵ Şeyh Said İsyanı sonrası askeri yöntemler ve iskân politikalarıyla ayaklanmalar önlenmeye çalışıldı. Bölge'de sıkıyönetim ve umumi müfettişlikler yoluyla olağanüstü yönetim kuruldu. Tüm bu ayaklanmalar ya dinsel içerikli, ya uluslararası aktörlerin kışkırtması ya da eşkıyalık olarak gösterilmeye çalışıldı.¹⁶⁶

Ahmet Demirel'e göre hem Kürt kimliğine yönelik bir isyanın bastırılması hem de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bu isyan bahane gösterilerek İstiklal Mahkemesi'nce kapatılmasıyla bu isyan iki müdahaleyi meşrulaştırmıştır. Böylelikle Meclisteki muhalefet Mustafa Kemal lehine kırılır.¹⁸¹

Mete Tunçay'a göre isyanı çıkaranların kafasında da ulusal-ayrılıkçı ve dinsel kimlik arasında kesin bir ayrım yoktur. Mete Tunçay bu ayaklanmayı daha çok "dinsel

¹⁶⁴ Bknz: Mehmet Parlak, Kürtlere Vurulan Keleçe: Şark Islahat Planı, Öz-Ge Yayınları, 2013

¹⁶⁵ Sonraki yıllarda TBMM'de Kürt milletvekilleri oldu ama Kinyas Kartal, Gıyasettin Emre, Abdülmelik Fırat, Şerafettin Elçi gibi çok azı 'sadece 'etnik' anlamda Kürtlüklerini ifade ettiler. Bazıları ise Kürtlüklerini hiç açıklamadılar; Septioğlu ailesinin üyeleri gibi. Erzurum Mebusu Cevat Dursunoğlu, Bitlis Senatörü Kamran İnan gibi bazıları da Türkçü oldular. Bknz: Naci Kutlay, Anılarım, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998

¹⁶⁶ İsyân sonrası Dersim'in nüfusu 98.172 iken 13 bine inmiştir. Soner Çağatay, Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları Toplum Bilim Sayı, s. 93, 2002, Şükrü Aslan: Herkesin Bildiği Sır: Dersim Tarihi, İstanbul: İletişim yayınları, 2002, s.406

¹⁸¹ Bknz: Demirel, Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri, Ufuk Yayınları, 2013.

bir giysi altında ulusal bir başkaldırı” olarak tanımlar.¹⁸² İstiklal Mahkemesinin verdiği çeşitli mahkûmiyet kararlarına bakıldığında, bağımsız “Kürdistan” oluşturmaya kalkışma suçlaması göze çarpar.¹⁸³ Şark İstiklal Mahkemesi başkanı Mazhar Müfit Bey, dava için “*Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi alet, kiminiz ecnebi kışkırtması ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdüğünüz*” der.¹⁸⁴

Şeyh Said ayaklanması sırasında, 21 Şubat 1925’te Mustafa Kemal Paşa başkanlığında alınan kararla doğu vilayetlerin bir bölümünde ilan edilen sıkıyönetim 23 Kasım 1927’ye kadar sürdü. 5 Aralık 1927 yılında çıkarılan bir kanunla Şeyh Said ayaklanması ve daha sonraki eşkıyalık olaylarıyla fiilen ilgisi olmayanlar ve nakledildikleri yerlerde kötü hali görülmeyenlerin eski yerlerine geri dönmekte özgür bırakılabilecekleri hükme bağlandı. Ayrıca hükümete teslim olan ‘şaki’lerin aileleri de zorunlu göç kapsamından çıkarıldı. Af kapsamı dışında kalan sürgündekilerin arazileri hazineye devredildi. 2 Haziran 1929’da Doğu Anadolu’da muhtaç çiftçilere arazi tevziine dair kanun çıkarıldı ve hazineye devrolunan topraklar halka dağıtıldı.¹⁷¹

Henüz sıkıyönetim bitmemişti ki 25 Haziran 1927’de “Umum Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanun” TBMM’de kabul edildi. Bir tür bölge valiliği özelliği gösteren ve görevi bölgedeki asayiş ve inzibatı sağlama amaçlı kurulduğu belirtilen umumi müfettişlik¹⁶⁷ 23 Kasım 1927’de sona eren sıkıyönetim ardından yürürlüğe girdi. Buna göre Birinci Umum Müfettişliği Diyarbakır, Elazığ, Muş, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin illerini kapsıyordu. Şubat 1929’da Birinci Umum Müfettişlik bölgesine Ağrı, Bayezid, eklendi. Yine 19 Şubat 1934’te Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ’ı kapsayan İkinci Umumi Müfettişlik, 6 Eylül 1935’te Erzurum, Erzincan, Ağrı, Birinci Umum Müfettişliği’nden üçüncüye alınır, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Rize ve Trabzon’u kapsayan üçüncü umumi müfettişlik, 6 Haziran 1936’da Tunceli, Elazığ, Birinci Umum Müfettişlik bölgesinden alınarak buraya eklenir, Bingöl illerini kapsayan

¹⁸² Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.136

¹⁸³ Tunçay, s. 136

¹⁸⁴ Behçet Cemal, Şeyh Sadi İsyanı, Sel Yayınları, 1955, s.113

¹⁷¹ Demirel, s. 217

¹⁶⁷ Demirel, Tek Parti’nin Yükselişi, İletişim Yay, 2012, s.214, Çağlayan Ercan, Tek Parti’nin ‘Gözü ve Kulağı’ Umumi Müfettişlikler, Kürt Tarihi, sayı 21, s.28

Dördüncü Umumi Müfettişlik kuruldu. Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmadan önce 25 Aralık 1935'te Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun adında özel bir kanun çıkarılmıştı. Kanun "Ordu ile irtibatı baki kılmak ve rütbesinin salahiyetini haiz bulunmak üzere" korkomutan rütbesinde birinin vali ve kumandan olarak tayin edilmesini öngörüyordu. Bu kanunla 4. Umum Müfettişi Abdullah Alpdoğan'a geniş idari, askeri ve hukuki yetkiler tanındı. Kanuna göre asayiş bakımından gerekli görüldüğü takdirde Tunceli'de ikamet eden kişiler ve aileleri vali tarafından il sınırı dışına gönderilebiliyordu.¹⁶⁸ Dördüncü Umumi Müfettişlik'in ilk icraatlarından biri Tunceli'de karakollar kurmak, köprüler ve yollar yapmak oldu. Devlet alt yapısal gücünü bir müdahale aracı olarak burada kurmaya çalıştı. Devlet bir yanda Karaköprü Hadisesi gibi şiddete dayalı yöntemler yanında Türk Ocakları, Halkevleri, bölge yatılı okulları açarak, Alpdoğan'ın ifadesiyle "milleti devlete kalben bağlamak" amacıyla faaliyet gösteriyordu. Dönemin CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esandal'ın deyişiyle 'bir terbiye müessesesi olarak' adlandırılan Umumi Müfettişliklerin uygulamalarına Hasanan aşiretinden Seyid Rıza ve Koçgirili Alişar gibi bölgenin önde gelen liderleri tepki gösterdi.¹⁶⁹

14 Haziran 1934'te 2510 sayılı yasa "İşkân Kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla demografik ve toplumsal yapıyı değiştirme, dilde ve kültürel boyutta ulusal bütünlüğü sağlama amacıyla ülke nüfusunun yerleşimi yeniden düzenlendi.⁶² İçişleri Bakanlığı'na ülke nüfusunun yerleşimini "Türk kültürüne bağlılık" kriterine göre yeniden düzenleme yetkisi veren kanun "Türkçeyi ana dil olarak konuşmak" şartını bu düzenlemenin merkezine alıyordu. Kanun ayrıca dışarıdan Türkiye'ye göçmen kabulü için de "Türk soylu olma" ve "Türk kültürüne bağlılık" koşulu arıyordu. Kanun'un amacı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyolojik yapısını kırmak, aşiret, ağalık, şeyhlik düzenini değiştirecek politikalar geliştirmektir. Yeni İşkân Kanunu göçebelere de kapsıyordu. Türk kültürünü paylaşmayan göçebelere Türk köy ve kasabaları etrafına dağıtarak

¹⁶⁸ Yine bu kanunla birlikte Cumhuriyetten sonra il yapılan, 1926 yılı itibarıyla Elazığ'a bağlanan ve 1935'e kadar Dersim olarak anılan Tunceli yeniden il haline getirildi. Demirel, 2012:214-215

¹⁶⁹ Ercan Çağlayan, Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası, İletişim Yayınları, 2014, s.81-109, Bknz: Cemil Koçak, Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İstanbul: İletişim yay, 2003

⁶² Kemal Kirişçi, Gareth M.Winrow, Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009

yerlerine Kafkas ve Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesi amaçlanıyordu.¹⁷² Bu kanun Türkiye'yi üç yerleşim bölgesine ayırıyordu; birinci iskân bölgesi Türk kültürüne bağlı nüfusun yoğunlaştırmayı amaçlayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu, ikinci iskân bölgesi Türk kültürünün benimseneceği nüfusun yerleştirileceği iç ve Batı Anadolu bölgeleri, üçüncü bölge ise Tunceli, Van, Siirt, Bitlis, Ağrı ve Kars'ı kapsayan coğrafi, kültürel ve askeri nedenlerle boşaltılıp iskâna kapalı tutulacak alanlardı.¹⁷³ İskân Kanunu ve 1 yıl sonra çıkan Tunceli Kanunu ile çok sayıda kişi doğu illerinden Batı'ya nakledildi. 1947 yılında zorunlu göçe tabi tutulanların nakledildikleri yerlerde oturma zorunluluğu kalkınca, bir kısım önceden yaşadıkları topraklara geri döndüler. Yine yerleşime kapatılan yerler yeniden yerleşime açıldı ve hazineye devredilen araziler eski sahiplerine iade edildi.¹⁷⁴

Umumi Müfettişlikler uygulamaları, İskân Kanunu'nun bölgede yarattığı tepkiler Hasanan Aşireti'nden Seyid Rıza ve Koçgirili Alışar Aşireti gibi bölgenin önde gelen liderlerini harekete geçirdi. Tunceli'de çıkan isyanın ardından devlet 1936-1937 kış aylarında Tunceli'yi kuşattı. 1937 yılı itibariyle ordu hava harekâtları gerçekleştirmiş, üstünlüğü ele geçirmişti. Seyid Rıza'nın da aralarında bulunduğu birçok Kürt isyancı yakalanarak yargılandı. Yargılanan 58 kişiden 7'si idam edildi. Hükümet, 1938 yılının Ağustos ayında Tunceli sınırları içinde iki yasak bölge ilan etti. 15 Eylül'e kadar bu yasak bölge içinde bulunanlar ya sürgün edildi ya da öldürüldü. İdari, askeri ve sosyal nedenlere dayanarak doğudaki sıkıyönetim bölgesi ve Beyazıt ili olmak üzere 1.400 kadar kişinin aileleri ile birlikte, adı geçen bölgelerdeki ağır ceza mahkûmlarının batı illerine nakli için yetki verildi.¹⁷⁰

2.14 Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamentoda Temsili

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'da kalan eski toprakları üzerinde kurulan yeni Cumhuriyette yerel elitlerin devletle olan ilişkileri biçim değiştirirken bölgenin nasıl ve hangi kaynaklar üzerinden temsil edileceği de bu yeni Cumhuriyetin sorunsallarından biri oldu. Osmanlı Devleti'nin Kürt illerindeki yerel eşraf ve toprak

¹⁷² Demirel, "Tek Parti'nin Yükselişi" s. 217

¹⁷³ Demirel, "Tek Parti'nin Yükselişi," s. 218

¹⁷⁴ Demirel, s. 218-219

¹⁷⁰ Demirel, s. 216

sahipliği üzerinden kurduğu gevşek ilişki yerini hiyerarşik ve kaynakların daha merkezden dağıtıldığı bir ilişkiye bıraktı. Fakat bu sırada modern devletin küreselleşen dili, ideolojileri Kürtleri de kuşatmıştı.

Cumhuriyetin döneminde siyasal temsil, seçimler gibi kavramlar, yeni olmasa da, gündelik hayatın idaresinde daha belirleyici oldu. Dolayısıyla Kürtlerin yoğun yaşadığı illerin parlamentoda temsiliyetine bakmak siyasal temsil, yerelleme temsiliyet ilişkisi, devlete ittifak yapanların ortaklıkları, direnç gösterenlerin farklılıkları gibi daha geniş bir fotoğrafı görmemizi sağlayacaktır. Nüfus hareketliliğinin zayıf olduğu Tek Parti Dönemi'nde siyasal temsilin karakteri dönemin siyasetini algılamamızı sağlayan önemli bir kavramdır.

Tek Parti Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin TBMM'de temsiliyetini, CHP/F lider kadrolarının yerel politikalara yönelik tutumlarına bakarak anlamaya çalışmak, CHP'nin bölgeye yönelik siyasetin nasıl belirlendiğini gösterir. Bu konuda Ahmet Demirel'in Birinci ve İkinci Meclis döneminde görülen zengin yerelliğin 1927 itibariyle nasıl kesintiye uğradığını anlatan çalışması önemli bir kaynaktır. Bu bölgelerden seçilen milletvekillerinin Birinci Meclis döneminde yüzde 69,8'i, İkinci Meclis döneminde de yüzde 70,0'i doğdukları ildir. Milli Mücadele ile Cumhuriyet'in başında görülen yüksek yerellik, Şeyh Said ayaklanmasından sonra yapılan ilk seçim olan 1927 seçimlerinde 32,7'ye düşer. Yine yerellik 1931'de yüzde 30,4, 1935'de yüzde 19,7, 1939'da yüzde 18,6 ve 1943'de yüzde 26,6'dır.¹⁷⁵

1927'de iller ve ilçelere göre dağılımı da göz önüne alarak yapılan ilk genel nüfus sayımı ile 1965'e kadar yapılan diğer nüfus sayımlarında, halka anadilleri sorularak istatistiki sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, Türkiye nüfusunun yüzde 8,7'sinin anadili Kürtçedir. 1927'de bölge illerinin yüzde 64'ünde ana dili Kürtçe olanların oranları yüzde 50'nin üzerinde sayılmıştır. Yine anadili Kürtçe olanların

¹⁷⁵ Demirel, Tek Parti'nin İktidarı, Türkiye'de Seçimler Ve Siyaset (1923-1946), İstanbul: İletişim yay, 2013 s.50

oranlarının yüzde 25-50 arasında olduğu ilçe sayısı 15, yüzde 20-25 arasında olanların sayısı da 12'dir.¹⁷⁶

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yerel örgütlenmesi de nüfus sayımlarındaki anadil oranları göz önüne alınacak bir şekilde parti teşkilatlarını belirledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında CHF/F ülkenin birçok ilinde örgüt kurmuştu. CHP/F 1925 Şeyh Said isyanı sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illerin büyük çoğunluğunda parti teşkilatlarını kapattı. Örneğin 1935 seçimlerine bakıldığında Beyazıt, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van'da CHP'nin örgütü bulunmadığını görürüz. 1935 sonunda Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli olmak üzere dört il daha kurulmuştu. CHP bu illerde de parti örgütü kurmadı. Dolayısıyla 1935 sonu itibariyle CHP'nin bölgede örgütlü olmadığı il sayısı 12'ydi. O dönemde Türkiye'de 62 il mevcuttu. Bu iller kongrelerde bölgeye yabancı ve temsil ettikleri bölgeyi görmemiş milletvekilleriyle temsil edildi. Parti, bölge halkıyla ilişkiyi yine büyük toprak sahipleri ve eşraf üzerinden kuruyordu.¹⁷⁷

1927 seçimleri sonrası tek parti dönemi boyunca bölgeyi temsil edecek milletvekilleri özenle seçildi. Batı'da doğmuş, yetişmiş ve muhtemelen bölgeyi daha önce hiç görmemiş bürokratlar bölgeyi temsil etmek üzere milletvekili adayı olarak gösterildiler. Bu vekiller iki dereceli seçim sistemi ile kolaylıkla seçilebildiler. Doğu ve Güneydoğu'dan seçilen milletvekilleri sayısı da 1927 itibariyle hızla azaltıldı. 1920-1923 yılları arası bölgede seçilmiş milletvekillerinin tüm milletvekillerine oranı yüzde 25,4, 1923-1927 yılları arasında yüzde 18,0 iken bu oran 1927'den 1946'ya kadar yüzde 13 ile 15 arası seyretti. 1927'den 1946'ya kadar bölgede 295 milletvekilliği için seçim yapıldı ve bu seçimlerde 146 farklı kişi seçildi. Bu durumda her bir milletvekilinin 1927

¹⁷⁶Cumhuriyet'in kuruluşundan 1936'ya kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde birçok idari değişiklikler yapılmıştır: Bu değişimler illerin nüfus yapısında birtakım değişikliklere neden olur. Örneğin, ana dili Kürtçe olanların oranları Erzincan dışında hep yüzde 20'nin çok üzerinde olmuştur. 4 Ocak 1936 idari değişikliğinden sonra, Kürt nüfusunun büyük bir çoğunluk oluşturduğu Pülümür ilçesi Tunceli'ye bağlanmış, Kiğı da Bingöl'e bağlanarak Erzincan'dan ayrılmış, Nüfusunun tamamına yakını Türklere Malatya'nın Kemalpaşa ilçesinin Erzincan'a bağlanmasıyla Erzincan Kürt nüfusunun önemsiz bir düzeye indiği bir il haline gelmiştir. Dolayısıyla bölgeden seçilen milletvekillerinin profilini incelerken 1920 ila 1935 arası seçilen Erzincan Milletvekilleri değerlendirmeye alınmış bu ilden 1939-1943'te seçilen milletvekilleri kapsam dışı bırakılmıştır. Ahmet Demirel, *Representation of the Eastern and Southeastern Provinces in the Turkish Parliament during National Struggle and Single-Party Era (1920-1946)*, *New Perspectives on Turkey* 44, 2011, s. 73-102

¹⁷⁷ Eric Jan Zürcher, 1999: 179

itibari ile seçim yapılan beş ayrı meclise ortalama iki kez seçildi. Aynı zamanda Bölge milletvekillerinin yaş ortalamasının da giderek artması demektir. Bölge milletvekillerinin 1920’de 44,1, 1923’te 45,1 olan yaş ortalaması 1927’de 47,9, 1931’de 51,8, 1939’da 54,8, 1943’te 54,8 olarak yükselmesi demektir.

Şeyh Said ayaklanmasına kadar parlamentoda bölge temsili oldukça kuvvetlidir. 1920-1923 yılları arasında bölge milletvekillerine bakıldığında her dört milletvekilinden üçü ana dili Kürtçe olanların oranının yüzde 20’nin üzerinde olduğu il ve ilçelerde doğmuştu. Bu oran 1923-1927 yılları arası hemen hemen aynı düzeydeydi: % 76,7. 1927 itibariyle tüm tek parti iktidarı boyunca bu oran hızla düştü. 1927 seçimlerinde yüzde 34,7, 1931’de 30,4, 1935’te 16,7’ye düştü. 1939 ve 1943’te yüzde 20’li rakamlarda kaldı. Buna karşılık İstanbul ve Balkan; Makedonya, Yunanistan kökenlilerin oranlarında artış gözlemlendi. Doğu ve Güneydoğu illeri temsilcileri içinde İstanbul ve Balkan ülkelerinde doğmuş olanların toplamı 1920’de yüzde 7,3, 1923’te 10,0 iken bu oran 1927’de yüzde 28,6, 1931’de 41,3, 1935’te yüzde 45,4’e yükseldi. 1939’da yüzde 41,4, 1943’te yüzde 35,9 olarak seyretti.¹⁷⁸

Bölgeyi temsil edenler milletvekillerinin çoğu İstanbul ve Balkan doğumlu, asker ve sivil bürokratlardan oluşuyordu. Bölge’de 1920-1923 yılları arasında düşük eğitilmiş ya da medrese gibi dini okullarda eğitim görmüş olan milletvekili oranı yüzde 21,32’dür. Her dört milletvekilinden üçü ya lise ya da daha düşük eğitim görmüş veya dini bir kurumdan mezun olmuştu. 1923-1927 meclisinde de bölge milletvekilleri arasında lise ve daha düşük eğitim almış olanların oranı benzerdir. Yüzde 46,7 lise ve daha düşük eğitimliler olup, dini eğitim almış olanların oranı ise yüzde 11,7’dir. 1927 sonrası dini eğitim alanların oranı ile lise ya da daha altında eğitim görmüş olanların oranı hızla düşerken, üniversite ve askeri okul mezunların oranının hızla arttığı gözlenir. Askeri okul ve üniversite eğitimi almış olanların oranının toplamı 1920-1923 arasında yüzde 22,4, 1923-1927 arasında yüzde 43,3, 1939’da yüzde 64,3, 1943’te yüzde 67,2 olarak gerçekleşir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Demirel, “Representation of the Eastern and Southeastern Provinces,” s.83

¹⁷⁹ Demirel, “Tek Parti’nin İktidarı,” s. 178

2.15 Kemalizm'in Türklükle İmtihanı

Yukarıdaki verilere bakıldığında Şeyh Said İsyanı Cumhuriyet sonrası ilk ciddi kopuş olarak görünüyor. 1925 isyanına getiren etkenler yukarıda da değinildiği gibi Türklük üzerine kurulmaya çalışılan inkılapçı ideoloji ile Kürtlüğün temsil ettiği değerler arasındaki çatışma ile ilgilidir. Cumhuriyet'in bu anlamda homojen bir ulus-devlet yaratma projesinin dayandığı ilerlemeci, medeniyetçi misyonu Kürtler'in toplumsal yapısında karşılık bulmadı. Osmanlılık geleneği hala yerel dini ve aşiret liderleri arasında sürerken Türklük vurgusu, benzer ideolojik formasyondan geçse de, elit bir Kürt aydın kesimin Kürtlük vurgusunu güçlendirdi. Bu iki akımın Cumhuriyet Türkiye'sindeki kesişme noktalarında Tek Parti İktidarı boyunca birçok ayaklanma meydana geldi. Bu ayaklanmaların en önemlileri Şeyh Said, Dersim ve Ağrı Ayaklanmaları oldu. Kemalizm dönemi muhalefeti ve Kürt milliyetçiliğini temsil eden bu ayaklanmalarda dini figürler, Xoybun gibi son derece seküler örgütlerle birlikte hareket etti. Bu süreç boyunca bölgenin siyasal temsil alanı daralırken, Türk Ocakları, halkevleri gibi altyapısal araçlarla asimilasyon, tedip ve tenkil kanunlarıyla bölgenin Türkleştirilmesi ve askeri müdahalelerle bölgeyi zapturap altına alma geleneksel müdahale yolları haline geldi.

Tek Parti dönemine Bölge'deki yerel güçler sadece isyanlarla cevap verdiği söylenemez. Ergun Özbudun, Tek Parti döneminde ulusal rejimle taşranın yerel güçleri arasında zımnî bir ittifaktan bahseder. Yerel ileri gelenlerin rejimin modernleşme programını desteklemesine karşılık ya da en azından muhalefet etmemesine karşılık rejim de onların yerel güç kaynaklarının, toprak mülkiyeti, sosyal statü, devamını sağlamaya yönelik hareket etmeyi tercih eder. Merkez güçlenirken eşrafı iktidarı artar.¹⁸⁷

Özellikle 1938 Dersim İsyanı ardından gelen Kürtler arasında büyük yorgunluk ve suskunluk dönemi 1959 dönemine kadar sürdü. Kemalizm'in Kürt şehirlerini Türkleştirme çabası sonucu Cumhuriyet Türkiye'si değerlerine yakın yeni bir eğitilmiş

¹⁸⁷ Ergun Özbudun, *Established Revolution versus Unfinished Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey*, S.P Huntington ve C.H. Moore (der.) *Authoritarian Politics in Modern Society*, New York: Basic Books, 1970, s.380-405

sınıf ortaya çıkmıştı. Bu sınıf hem coğrafi hem de ideolojik olarak Türklük alanı içinde düşünmeye başlayan bir elit kesimiydi. Çok Partili sisteme geçişle birlikte Kürt Kimliği ve İslamcılıkla bir süreliğine de olsa barışılması yereli temsil eden bu kesimin merkeze entegrasyonunu hızlandırdı. Türk eğitim formasyonundan geçmiş eğitilmiş Kürt elitleriyle, aşiretlerin-tarikatların sisteme entegrasyonu merkezle ayrıcalıklı ilişkilerin yeniden kurulmasını sağladı. Merkez yine yerel elitler üzerinden bölgeyi temsil etme ve bağ kurma stratejisini devam ettirdi.

Bu arada 1920'ler ve 30'lar sonrası sessiz görünen Kürt milliyetçi kuşağın milliyetçi eğilimleri devletin uyguladığı fiziki ve sembolik şiddetle daha da güçlenmişti. Kürt kimliğine, diline, kültürüne sahip çıkma ile milliyetçilik arasında gelip giden sarkaç 1950- 1961 yılları arasında, özellikle öğrenciler arasında güçlenerek devam etti. 1959 yılında 49'lar olayı olarak bilinen DP'lilerin 49 Kürt aydınını tutuklamasıyla Kürt milliyetçiliği gün yüzüne çıktı. Özellikle ıslahatlar sonrası modern merkezi bir devlete geçişle yerel elitin merkezle ittifak ve direnme ikileminde kurduğu ilişki biçimi çok partili hayata miras kaldı.

Dolayısıyla, ikinci bölümde çok partili hayatın başladığı 1946 ile 27 Mayıs İhtilali'nin olduğu 1961 aralığını inceleme alanı olarak aldım. Bir yandan çok partili hayata geçişle CHP ve Demokrat Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Kürt illerinde nasıl bir mücadele alanına dönüştüğünü, bölgenin yeniden güçlü bir temsiliyet alanına nasıl girdiğini seçimler ve Kürt illerindeki vekillerin merkezle olan ilişkileri bağlamında ele almaya çalıştım. Böylelikle Osmanlı ve Tek Parti dönemiyle sürekliliklerini varsa kopuşlarını görmek istedim. Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte göç, tarımda makineleşme gibi birçok toplumsal değişimin yaşandığı 1950'ler Türkiye'sindeki gelişmelerle 1961 askeri müdahalesi arasındaki on bir yıllık süreci yine seçimler, temsiliyet ve kimlik açısından inceledim.

BÖLÜM III

ÇOK PARTİLİ HAYATTA KÜRTLER'İN PARLAMENTO DENEYİMLERİ: 1946-1961

3.1 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Taşra Teşkilatlarının Kuruluşu

Tek parti iktidarından çok partili bir demokrasiye geçiş fikri, bir takım iç ve dış gelişmelere bağlı olarak ortaya çıktı. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeninde kendine yer bulmaya çalışan Türkiye, Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olarak safını belirlemişti. Artık karşısında 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet saldırmazlık paktını uzatmayacağını ilan eden bir Sovyet tehdidi de vardı. Batı saflarında yer almanın bedeli içeride de bir takım düzenlemeleri gerektiriyordu. İsmet İnönü 1930'da kurulan Serbest Fırka gibi kontrollü bir muhalefete izin verilmesi gerektiğini düşünerek parti içi muhalefeti parti dışı bir muhalefete yöneltirken⁶³ Demokrat Parti'nin (DP) öngörülemeyen yükselişini ve 1950 genel seçimleriyle iktidarı devralacağını hesaba katmamıştı.

Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun kabulü ve Dörtlü Takrir'in reddedilmesi ile CHP içinden giderek yükselen muhalefet, muhaliflerin CHP ile bağlarını koparmasına neden oldu.⁶⁴ 1945 yazında *Tan* ve *Vatan* gazetelerinde ortak bir muhalefet cephesi kuruldu. Gazetelerde süreci eleştiren yazılar yazan Adnan Menderes, Fuad Köprülü, ardından Refik Koraltan partiden ihraç edilince Celâl Bayar da istifasını sunarak partiden ayrıldı. CHP'den ayrılan muhalifler 1946 yılında DP'yi kurarak Türkiye siyasi hayatında yeni bir dönemin kapılarını açtı.⁶⁵

CHP karşısında, DP'den önce kurulan bir diğer muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi oldu. İstanbul'un zengin sanayicilerinden Nuri Demirağ, Türkçü Cevat

⁶³ Ahmet Demirel, "Tek Partinin İktidarı," s. 308

⁶⁴ Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve ideolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.29 Dörtlü Takrir, Cumhuriyet Halk Partisi içinde demokrasinin olmadığını, mili hakimiyetin tek tecelli bulunduğu yer olan meclisin rahat çalışması için, Halk Partisinin üzerine düşen vazifeyi yapmaya çağırarak bir bildiridir. Bildiri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından meclis genel kurulunu sunuldu.

⁶⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş yay. 2010, s.235

Rifat Atılhan ve Birinci Meclis'in İkinci Grup muhaliflerinden Hüseyin Avni Ulaş'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi'nin somut sorunlar üzerinde ayrıntılı bir programı yoktu, fazla etkili olmadı.⁶⁶

1925 Şeyh Said İsyanı sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da parti teşkilatlarını kapatan CHP, buradaki idaresini Umum Müfettişlikleri, Halkevleri ve valilikler aracılığıyla yürütmeye çalışmıştı. Bölgeyi temsil edecek vekillerin büyük bir kısmını Batı'dan, bölgeyi hiç tanımayan asker ve bürokrat sınıfından seçen CHP, bir kaç temsili yerel bağları da canlı tutmaya çalışmıştı. Bu bağlar daha çok İttihat ve Terakki döneminden itibaren siyasetini devlete entegre olarak yürütmüş yerel eşraf üzerinden sürmüştür.

CHP'nin Doğu'daki temsiliyetinde ilk kırılma, partililerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yaptığı "Şark Vilayetleri Gezisi" ile oldu. Şark vilayetleri gezisi, iç ve dış konjektürel değişimlere bağlı olarak CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esandal'ın 1942 yılında "*Doğu vilayetlerinde parti teşkilatı kurarak buraların ülke birliği ve bütünlüğü içinde bir yama gibi olmaktan kurtarmaya bir yol aramak*" amacıyla yaptığı bir geziydi.⁶⁷

Esandal'a göre parti teşkilatlarının doğu vilayetlerinde olmaması daha çok dil farklılığından kaynaklanmaktaydı. Bu farklılıkları giderecek kurum olarak parti teşkilatlarından önce "*birer kültür kurumu olan Halkevleri açmak dil ve bilgi yayımı için çok doğru bir karar olmuştur.*" diyen Esandal Diyarbakır, Elazığ, Urfa, Bitlis ve Van ile "ev dilleri" Türkçe olan kazalarda kademeli olarak parti teşkilatının kurulmasının partinin gelecek kongresinde kararlaştırılmasını önerir.⁶⁸ Esandal ile geziye İsmet İnönü de katılır. İnönü Doğu ve Güneydoğu'da parti teşkilatları açılmasından yana değildir. İnönü'ye göre Doğu vilayetlerinde "geçmişin intikamını almak isteyenler" olabilecektir. Geçmişin kötü hatıralarını uyandırma endişesiyle başta

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015 s.638

⁶⁷ Bu konuda yayınlanan Rapor hakkında Bknz: Nizam Önen, "Bir Tek Parti Dönemi Politikacısının Gözünden Cumhuriyet'in 'Doğu' Meselesi ve Bürokrasinin Hali: CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esandal'ın Doğu Gezisi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 12, Bahar 2011, ss. 153-198.

⁶⁸ BCA, 490.01/571.2274.1.

teşkilat açılmasını istemeyen İnönü bu geziyle fikrini değiştirir.⁶⁹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki söz konusu illerde teşkilatlanma çalışmaları 1944 sonbaharında başlamış, küçük yerleşim birimlerinde teşkilatlanma ise ancak 1947’de tamamlanabilmişti.

Örneğin 1. Umum Müfettişlik bölgesi olan Diyarbakır’da parti teşkilatı 1944 sonbaharında kurulabilmişti. CHP Diyarbakır teşkilatının il başkanlığına Adil Tigrel, İl İdare Kurulu üyeliklerine Nedim Pirinççi, Abdullah Pirinççi gibi büyük toprak sahipleri, yerel eşraftan aileler yer almıştı.⁷⁰ CHP’nin parti teşkilatı kurduğu doğu vilayetleri söz konusu aileler arasında iktidar ve çıkar mücadelelerine sahne olmuştu. Bu da parti teşkilatının bu aileler arasında sıkça el değiştirmesine daha sonra da bir “muhalif parti” olarak DP’nin şehirde taraftar bulmasına yol açmıştı.⁷¹

Bu çatışmalara verilecek örneklerden biri olarak CHP’nin Diyarbakır il idare kurulunda yer almış Nazım Önen’in, DP’nin Diyarbakır teşkilatını kurmasının ardından, 1935-1943 yılları arasında Birinci Umum Müfettişliği yapmış Abidin Özmen’den aldığı mektup gösterilebilir. Özmen mektupta; *“Dönemin şartları gereği toplumun tümünün aynı iz üzerinden gitmesiyle ancak sahil-i selamete kavuşulacağını, harici düşmanların birliğimizi parçalamanın bir yolu”* olduğunu belirterek, Önen’in DP’den ayrılmasını istemiştir. Nazım Önen ise *“Doğu vilayetlerinde ve Diyarbakır’da parti hayatının değil, diktatör ruh ve zihniyetli devlet ve hükümetin tesri ve icra kuvvetlerini topyekün şahıslarda gören fakat idari teşkilatının hikmeti vücudunu bilmeyen bir takım idare amirlerinin kötü, keyfi idareleri tehlike doğurabilir”* diyerek söz konusu teklifi

⁶⁹ Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, s.141.

⁷⁰ BCA, 490.01/277.1112.2

⁷¹ Bknz: Doğu Sorunu: Necmettin Sahir Silan Raporları (1939-1953), (Der.) Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yay.2012

reddetmiştir.⁷²

Kurulduktan sonra taşrada belli bir güç merkezi olmak isteyen DP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yerinde teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştı. Teşkilatlanma çalışmaları ekonomik yetersizliklerden dolayı yavaş seyretse de kimi yerlerde valilerin engelleriyle karşılaşılması, çalışmaları zorlaştırmıştır. Tarık Ziya Ekinci Diyarbakır'a gelen DP heyeti ile rastlantısal karşılaşmalarını şöyle aktarır: *"Henüz bir tıp öğrencisiyken tatil nedeniyle Diyarbakır'daydım. Genellikle ders çalıştıktan sonra dışarı çıkar, çevredeki arkadaşlar, dostlarla sohbet ederdim. Bir gün DP teşkilatını kurmak için Diyarbakır'a geleceklerini haber alan valilik sokak sokak duyuru yapıp kimsenin evden çıkmaması emrini vermişti. O gün sokağa çıktığımda çarşı bomboştu. DP üyeleriyle sokakta karşılaştım. Saat geçti ve kalabilecekleri bir yer yoktu. Ben de evimde ağırladım."* Ekinci, DP heyetini evde ağırlaması üzerine babasının kendisine kızdığını ve *"bizi sürdürtecek misin oğlum"* diyerek çıktığını anlatır.⁷³

Ahmet Emin Yalman ise DP teşkilatı kurulurken karşılaştığı zorluğu şöyle anlatır: *"İlk zamanlarda genişleme imkânları şiddetli baskı altında idi. Her nerede teşkilat kurmak üzere bir müteşebbis heyet getirilse, bu heyet tek parti devrinin valileri ve CHP ocakları tarafından türlü türlü yollardan korkutuluyor, çekilmeye zorlanıyordu."*⁷⁴

Taşra teşkilatlanmasında iki partiyi karşı karşıya getiren yerlerden bir diğeri de Muş'tur. DP'nin taşra teşkilatlanmasında bakıldığında Muş İl Teşkilatı 1946 yılında kurulmuştur.⁷⁵ DP'nin kurulmasıyla birlikte CHP-DP rekabeti burada da görülmüştür. CHP, Muş'ta kendi partilerinden DP'ye geçenlerin çoğunluğunu esnafın oluşturduğunu, siyasi farklılıktan ziyade şahsi çıkarlarını ön planda tutulduğunu öne

⁷² BCA, 490,01/578.229.4

⁷³ Tarık Ziya Ekinci ile yapılan görüşme kayıtlarından, 13 Ekim 2016.

⁷⁴ Kenan Öner, Siyasi Hatıralarım Bizde Demokrasi, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948, s. 183, Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970,s.52.

⁷⁵ Mehmet Pınar, Demokrat Parti'nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:3, Sayı:21, Aralık 2015, s.126

sürmüştür.⁷⁶

1947'de DP teşkilatının Van'da açılması süreci de oldukça çekişmeli geçmiştir. Van Ziraat Bankası Ajanslığı, köylüye para yardımında bulunmuş, bunun üzerine CHP kendi partileri aracılığıyla bankaya müracaat edenlere bankanın sıkıntı çıkarttığı ve ödeme yapmadığını; DP aracılığıyla müracaat edenlere bankanın kolaylık sağlayarak ödemeleri geciktirmediğini iddia etmiştir. Bunun üzerine CHP, partililik zihniyeti ile hareket eden Ziraat Bankası'nı Genel Merkez'e şikâyet etmiştir.⁷⁷

Bir başka seçim çevresi olan Ağrı'da ise DP'liler, CHP'nin sandık oyunlarına başvurduğunu, jandarmanın halk üzerinde baskı kurduğunu, alay kumandanının CHP lehine propaganda yaptığını, sandık başında bulunan Nimet Sümer'in tehdit edildiğini; Halil Dilmen ve Kıyas Alkazak'ın sandık başından uzaklaştırıldığını; Şeref Saraçoğlu'nun köyden jandarma zoru ile çıkarıldığını; Fahri Öztürk'ün mahkeme ile tehdit edildiğini, DP afişlerinin vali ve emniyet müdürlüğü tarafından kaldırıldığını ve seçimlerden sonra DP'ye oy veren bazı aşiret liderlerinin cezalandırıldığını iddia etmişlerdir.⁷⁸

DP ve CHP'nin iletişim kurmaya çalıştığı toplumsal tabanların eşraf, şeyh ve aşiret liderleri gibi bölgenin dinamiklerinde belirleyici konumda bulunan aktörler olması, merkezden bölgedeki halkla bu kanallar vasıtasıyla iletişim kurmayı amaçlaması, rekabetin ana eksenini oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden 1950 yılına kadar 30 yıl boyunca CHP'den Van milletvekilliği yapmış İbrahim Arvas bu duruma örnek gösterilebilir. Nakşibendî tarikatının en güçlü kolu olan bu aile, hemen her dönem parlamentoya temsilci göndermiştir. Arvasiler, aşiret ve cemaat başlarının iç içe geçtiği ekonomik ve siyasal güç olarak nüfuzların ve güçlerini bütün hükümetler

⁷⁶ 1946 Genel Seçimlerinden sonra Muş ve Malazgirt'te aslen Gürcü olan Ali Demir adlı birinin DP ile birlikte hareket ederek halkı, CHP'den soğutmak istediğini, her fırsatta CHP'yi eleştirerek DP'yi övdüğü, köylerde Komünizm propagandası yaptığını ve rejim aleyhinde hareket ettiğine dair suçlamalarda bulunur. Pınar, s. 127

⁷⁷ Mehmet Pınar, Van'da Demokrat Parti Teşkilatlanması, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk dergisi, 2013, s. 31-55

⁷⁸ Şükrü Saraçoğlu, Demokrat Parti ve Kuruluşu, XI Yayla, 1953. Aktaran: Mehmet Pınar, Ağrı'da Demokrat Parti Teşkilatlanması, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences, Sayı 12, Sonbahar 2013.

dönemlerinde sürdürmüşlerdir.⁷⁹

3.2 1946 Yılı Genel Seçimleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Oy Dağılımı

CHP'nin önünde 1947'de yapılması planlanan bir genel seçim duruyordu. DP ise eski partisinden katılımlarla genişlemeye başlamıştı. Parti programında ekonomik ve siyasal alanda liberalleşme, temel hak ve özgürlükler ve tek dereceli seçimlere geçilmesi gibi görüşler hakimdi. DP'nin örgütlenmesine imkân vermemek adına seçimler 1946 yılına çekildi. DP sadece 6 aylık bir partiydi ve seçime hazır değildi. 465 milletvekili seçilecek parlamentoya sadece 273 aday gösterebildi. Tek Parti iktidarı boyunca iki dereceli yapılan seçimler 5 Haziran'da milletvekili seçim yasasıyla hızla değiştirilerek tek dereceli seçim yasasına geçildi.⁸⁰ 21 Temmuz 1946 yılında açık oy, gizli sayım ve çoğunluk sistemine göre yapılan seçimler adli denetim dışında gerçekleşti.

Liste usulü basit çoğunluk sistemiyle yapılan seçimde her il bir seçim çevresi olarak belirlendi. Nüfusu 40 bin -55 bin kadar olan yerler 1 milletvekili, 55 bin -95 bin arası 2, 95 bin -135 bin arası 3, 135 bin -175 bin arası 4 milletvekili tahsis edildi.⁸¹ 1946 seçimlerinin en temel özelliği, seçmenlerin partilere değil adaylara oy vermesi oldu. En çok oyu alan aday partilere bakılmadan milletvekili seçilebiliyordu. Seçimde partilere değil adaylara oy verildiğinden partinin oy oranını da saptamak mümkün değildir. 465 milletvekilinden oluşan sekizinci Büyük Millet Meclisi'nde CHP 397, DP 61 ve bağımsızlar ise 7 milletvekilliği aldı.⁸²

Seçimler 4918 sayılı milletvekili seçim kanunu göre yapıldı. Bu kanunun sakıncalarından biri; seçimi yürütme ve kontrol etme ve sonuçlarını duyurma gibi görevler verilen 'seçim kurulları'nın belediye başkanları ve belediye meclis üyelerinden oluşturulmuş olmasıdır. Bir diğeri ise; seçim kurullarının CHP üyelerinden oluşmasıdır. Burada hükümetin memurlarının yargı denetiminden yoksun bir şekilde bu görevi

⁷⁹ Sait Ebiñç, Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 112.

⁸⁰ Demirel, "Tek Partinin İktidarı," s. 313

⁸¹ Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-2002, İmge Kitapevi, s.48

⁸² Demirel, "Tek Partinin İktidarı," s. 309

üstlenmiş olması seçimlerin bağımsızlık ilkesinin çiğnendiğini açıkça gösterir.⁸³ Böylelikle CHP bu seçimden galibiyetle çıkarken, 1946 seçimleri Türkiye tarihinin en “şaiBELİ seçim” sıfatıyla tarihe geçti.

Devlet İstatistik Enstitüsü 1946 seçim sonuçlarına ilişkin verileri yayınlamamıştır. Farklı kaynaklardan elde edilen veriler de birbiriyle uyumlu gözükmemektedir. Yine seçimde partilere değil adaylara oy verildiği için partilerin oy oranlarını saptamak mümkün olmamıştır. Fakat partilerin çıkardığı milletvekili sayıları belirlidir. Buna göre 1946 seçimlerinde CHP'nin bölgedeki dar ölçeklendirme alanımızda yer alan illere göre çıkardığı milletvekili sayısı 43'tür. Bu illerin hepsinde CHP tam liste çıkarmıştır. Bunun nedeni DP'nin doğudaki teşkilatlarını tamamlamamış olması, dolayısıyla seçimlere buralardan aday gösterememesidir. Buna göre CHP Ağrı'da 3, Bingöl'de 2, Bitlis'te 3, Diyarbakır'da 7, Hakkâri'de 1, Mardin'de 10, Muş'ta 3, Siirt'te 4, Urfa'da 7, Van'da 3 milletvekili çıkarmıştır.⁸⁴

3.3 1946 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1946 milletvekili listelerine bakıldığında, Mebusan Meclislerinde de görev almış, Tek Parti döneminde devletle uyumlu hareket eden geleneksel ailelerin listelerde yer aldığı görülmüştür. Bunlardan biri Nakşibendi tarikatının önemli mensuplarından Hakkari civarında toprakları olan Arvasi ailesidir. Arvasi ailesinde İbrahim Arvas, 1920-1950 yılları arasında CHP listelerinin vazgeçilmez ismi olmuştur.

Cumhuriyet Türkiye'sinde toprak ağalığı-siyaset ilişkileri açısından öne çıkan ailelerden bir diğeri Pirinççilerdir.⁸⁵ Bir süre Bayındırlık Bakanlığı da yapan Fevzi Bey, akrabaları olan Şeref Uluğ ve Ziya Gökalp'le birlikte Mebusan Meclislerinde

⁸³ Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul: İletişim yay, 1991, s.71

⁸⁴ TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011

⁸⁵ Pirinççizade Arif Efendinin 1879 yıllarında 30 kadar köye sahip bulunduğu, belediye başkanlığı, İstinaf Mahkemesi üyeliği, il idare meclisi üyeliği, ticaret odası başkanlığı yaptığı, 1908 Meşrutiyeti'nde Diyarbakır milletvekili iken öldüğü bilinir. Arif Efendi'nin ölümünden sonra oğlu Fevzi Bey'in Millet Meclisi II. dönemi sonuna kadar Diyarbakır'ı temsil ettiğini görüyoruz. Rıfki Arslan, “Diyarbakır'da Toprak Mülkiyeti,” s. 57-58

bulunmuşlardır. Vefik Pirinççioğlu, Kurucu Meclis'te I. dönem milletvekilliği yapmıştır.⁸⁶

1946 - 1950 döneminde Diyarbakır'da CHP listesinde yer alan toplam yedi milletvekilinden altısı bizzat büyük toprak sahibi ailelerinin yakınlarıdır. Şeref Uluğ, Osman Ocak, Vedat Dicleli, Feyzi Kalfagil, İhsan Hamit Tiğrel büyük toprak sahipleridir. Fazıl Ahmet Aykaç eski bir ailenin mensubu olup, merkezden listeye konulmuştur. Cavit Ekin yine önemli bir ailenin yakını olup öteki milletvekillerinin desteği ile CHP'den listeye girmiştir.⁸⁷ Listenin toprak sahipliği yanı sıra bir başka özelliği de Şeref Uluğ ve Osman Ocak gibi bazılarının yarım asra yakın bir zamandan beri politika ile uğraşmalarıdır. Bu kişilerin Osmanlı Devleti'nde Müftüzadeler ve Nakipler olarak ailece bürokraside de yer aldığını, topraklarını kentten idare ettiğini söylemek mümkündür. Osman Ocak edebiyat öğretmenidir. Vedat Dicleli ve Cavit Ekin Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olup bürokraside çalışmışlardır. Şeref Uluğ, on yıl belediye başkanlığı yapmıştır. Politik geçmişi İttihat ve Terakki Fırkası'na kadar uzanır. İhsan Hamit Tiğrel'in politik geçmişi ağabeyi ile birlikte Birinci Meşrutiyet'e kadar uzanır. Feyzi Kalfagil, toprak sahibi ve tüccardır.⁸⁸ Görülüyor ki toprak sahipliği - siyaset - bürokrasi üçlüsü biri birinden güç alan bir sistemi kurmuş ve örgütlemiştir.

⁸⁶ TBMM Milletvekilleri Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No:22

⁸⁷ Rıfki Arslan, "Diyarbakır'da Toprak Mülkiyeti," s. 144

⁸⁸ Bir koluyla Ulema sınıfına dayanırken bir koluyla da bürokrasi içinde olmuş Müftüzadeler (Uluğlar) ailesi de büyük toprak mülkiyeti sınıfında gelir. Ziya Gökalp ailenin ilk politikacısıdır. Amcası Şeref Uluğ Belediye başkanlığı ve I, II, VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmış bir politikacıdır. Nakipler (Ocaklar) ailesi de Ulema sınıfından gelmektedir. Diyarbakır müftülüğü de yaptıkları bilinen ailenin Milli Mücadele'de kurulan cemiyetlerde isimleri geçer. 1920'de açılan ilk mecliste aileden Nakibzade Bekir Sıdkı Bey Siverek mebusu olarak bulunmuş, Osman Ocak ise VII, VIII. dönem milletvekilliği yapmıştır. Zülfizadeler (Tiğreller) ailesinden Zülfü Tiğrel son Osmanlı Meclisi'nde ve I -V. dönemleri arasında devamlı olarak milletvekilliğinde bulunmuş, İhsan Hamit Tiğrel ise VIII, X, XI. dönemde Diyarbakır'ı temsil etmiştir.

Tablo 3.1

1946 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekilleri

İl	Parti	Milletvekili Adı ve Soyadı	Meslek	Doğum yeri
Ağrı	CHP	Halit Bayrak	Asker, Ticaret,	İzmir
Ağrı	CHP	Müştak Aktan	Erzurum Türk Ocakları İdare Heyeti, Katiplik, Ticaret,	Erzurum
Ağrı	CHP	Ahmet Alpaslan	Çiftçi	Ağrı
Bingöl	CHP	Feridun Fikri Düşünsel	Avukat	İstanbul
Bingöl	CHP	Hasan Tahsin Banguoğlu	Öğretim Üyesi	Yunanistan
Bitlis	CHP	Arif Özdemir	Bitlis Polis Müdürü, Belediye Başkanı	Bitlis
Bitlis	CHP	Ziya Gebeloğlu (Ara Seçim)	Kulp Polis Memuru, Varto, İlisu, Sorgu Hakimi, Avukat	Bitlis
Bitlis	CHP	Muhtar Ertan	Başvekalet Neşriyat ve Müdevveriat Umum Müdürlüğü	İstanbul
Diyarbakır	CHP	İhsan Hamit Tıgrel	Çiftçi	Diyarbakır
Diyarbakır	CHP	Cavit Ekin	Başbakanlık Özel Kalem Müdürü, maliye nezareti genel müd., silvan kaymakamı	Diyarbakır
Diyarbakır	CHP	Abdurrahman Şeref Uluğ	Diyarbakır İdadisi Müdürlüğü, öğretmenlik, çiftçi, Belediye Başkanı	Diyarbakır
Diyarbakır	CHP	Fazıl (Fadıl) Ahmet Aykaç	Gazeteci, Yazar, Öğretmenlik, Latin Harfleri Dil Heyeti Üyesi	İstanbul
Diyarbakır	CHP	Osman Ocak	Öğretmen, Halkevi başkanı	Diyarbakır
Diyarbakır	CHP	Fevzi Kalfagil	öğretmen, Elazığ Sulh Hakimi, Savcı, Avukat	Diyarbakır
Diyarbakır	CHP	Vedat Dicleli	Maliye Vekaleti memuru, Üniversite hocalığı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı	Diyarbakır
Hakkâri	CHP	Selim Seven	İmamlık, vaizlik	Hakkari
Mardin	CHP	Abdürrezak Şatana	Ziraat, Tüccar, Mardin Ziraat bankası idare meclis başkanı, Harp gelirleri ambar müd.	Mardin
Mardin	CHP	Rıza Erten	Ziraat Genel Müd.	Mersin
Mardin	CHP	Kazım Sevüktekin	Asker	İstanbul
Mardin	CHP	İrfan Ferit Alpaya	Avukat	İstanbul
Mardin	CHP	Şemsettin Ekmen (Ara Seçim)	Ağır Ceza Reislığı	Gercüş (Batman)
Mardin	CHP	Yusuf Mardin (Ara Seçim)	Robert Koleji Öğret. Hukuk müşteşarlığı	İstanbul
Mardin	CHP	Seyfi Düzgören	Asker	İstanbul
Mardin	CHP	Aziz Uras	Askeri Doktor, Türk Ocağı ve Halkevi Başkanı, Çocuk esirgeme k.bşk, Belediye bşk.	Mardin
Mardin	CHP	Abdülkadir Kalav	Ticaret, Belediye Baş., Halkevi Başk.	Mardin
Mardin	CHP	Mehmet Kamil Boran (Ara Seçim)	Sorgu Hakimliği İstanbul Yargıçlığı ileri hukuk dergisi sahibi	Mardin
Muş	CHP	Halit Onaran	İzmir Valiliği	İzmir
Muş	CHP	(Abdul)Bari Dedeoğlu	Çiftçi, Tüccar, Halkevi Baş.	Muş
Muş	CHP	Hamdi Dayı (Ara Seçim)	Çiftçi, Tüccari Muş il Genel Meclis Üyeliği	Muş
Siirt	CHP	Ali Rıza Esen	Ziraat Vekaleti Müffettişliği, baytarlık	Antalya
Siirt	CHP	Etem İzzet Benice	Gazeteci, öğretmeni	İstanbul
Siirt	CHP	Küfî Yavuz	Siirt Belediyesi yazı işleri memuru, Siirt Belediye Başkanı	Siirt
Siirt	CHP	Sabri Çelikutğ	Siirt Belediye Başkanlığı, Türk Ocağı başkanlığı, Çocuk Esirgeme Kurumu Bşkn.	Siirt
Urfa	CHP	Razi Soyer	Demiryolu ve Limanlar İnşaat	İzmir
Urfa	CHP	Esat Tekeli	Mülkiye öğretim üyesi	Samsun
Urfa	CHP	Suut Kemal Yetkin	Öğretim Üyesi,	Urfa
Urfa	CHP	Hasan Oral (Ara Seçim)	Diş Hekimi, Çiftçi	Urfa, Söğütü
Urfa	CHP	Atalay Akan	MEB Hukuk Müş. Merkez Bank. YKÜ, avukat	Urfa, Birecik
Urfa	CHP	Osman Ağan	Çiftçi, Tüccar, Urfa Ticaret ve Sanayi Odası Başk.	Urfa
Urfa	CHP	Vasfi Genger	İçişleri Hukuk Müş. Kaymakam, nüfus işleri genel müd. Mahalli idareler müd, nafia ve	Siverek
Van	CHP	İbrahim Arvas	Hakkari Nüfus Katip. Gevaş, Şemdinan Kaymakamlığı	Hakkari
Van	CHP	Muzaffer Koçak	Tüccar	Van, Erciş
Van	CHP	Rüştü Oktar	Asker	Van

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I.

Yerellik düzeyi, milletvekilinin doğduğu il ile temsil ettiği ilin karşılaştırılmasıyla bulunmuştur. Her iki ilin aynı olması dahilinde o milletvekilinin yereli temsil ettiği kabul edilir. TBMM’de milletvekillerinin doğum yerlerinin coğrafi bölgelere göre dağılımı ile temsil edilen illere göre dağılımının ilk iki mecliste görünen uyumu 1923 sonrası hızla düşüş gösterir. Bu düşüş büyük oranda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde görülmüştür. Birinci bölümde de bahsedildiği gibi 1925 Şeyh Said İsyanıyla CHF teşkilatları hızla kapanmış ve bölge atanmış bürokratlar aracılığıyla yönetilmeye çalışılmıştır. Bölgeyi temsil eden vekiller ise seçtikleri iller hakkında hiç bir bilgisi olmayan, genellikle asker kökenli, Batı illeri ya da Balkan doğumlular olmuştur.⁸⁹

1946 seçim sonuçlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu milletvekillerinin doğum yerlerine bakıldığında, 1925 sonrası hızla düşen yerelleşme oranının tekrar artmaya başladığı görülmüştür. 1946 çok partili hayata geçiş hazırlıkları sürecinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde CHP’nin parti teşkilatlarını hızla çoğaltması 1946 yılı seçim sonuçlarına yansımış ve doğdukları il ve civarından milletvekili seçilenlerin sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir.

Bölge milletvekillerinin temsil ettikleri illerle doğdukları illerin dağılımında uyumluluk artmıştır. Doğdukları iller ve çevresinden vekil olanların oranı 1943-1946 arası ölçümlerde yüzde 29 görülürken; 1946 yılında yüzde 65,1 gibi yüksek bir orana çıkmıştır. 1946 seçimlerinde milletvekili doğum yerleriyle temsil ettikleri yerlerin dağılımına bakıldığında, daha önceki meclislerde yüksek oranda görülen, yoğunluklu olarak Marmara bölgesi ve özellikle İstanbul ve Balkan doğumluların oranında düşüş gözlenmektedir. 1946 yılında bölge illerinden seçilen milletvekillerinden İstanbul doğumlu olanların oranı yüzde 18,6, Balkan ve diğer illerde doğanların oranı ise yüzde 16,3’dür.

⁸⁹ Demirel, “Tek Partinin İktidarı,” s. 218

Tablo 3.2
1946 Parlamentosu'nda Bölge Milletvekillerinin Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar alan hesaplaması)	1946-1950
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28
Yüzde 40'nin Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%
İstanbul	8
	18,6%
Diğer Yerler	7
	16,3%
TOPLAM	43
	100,0%

Kaynak: TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı 1940-1950, Vilayetler İtibariyle Nüfus, Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu, s. 10-27.

İl bazında örnek verilirse; Diyarbakır'da 7 milletvekilinden 5'i Diyarbakır doğumlu, Urfa'da 7 milletvekilinden 5'i Urfa doğumlu, Mardin'de 10 milletvekilinden 6'sı Mardin doğumludur. Tek Parti döneminde İbrahim Tali Öngören 8.döneme kadar Diyarbakır milletvekili iken 8.dönemde Elazığ milletvekili olarak seçilmiştir. Diyarbakır'da yerel eşraftan aileler öne geçmiştir. 1908 Meclis-i Mebusanında görev yapmış ve Tek Parti dönemi boyunca siyasette rol almış Pirinççioğulları ailesi olduğu gibi, Tek Parti döneminde listelerin vazgeçilmez ailelerinden Ocaklar, Kalfagiller, Azizoğlu gibi isimlere de rastlanmıştır. Görülüyor ki CHP, Tek Parti iktidarı süresince bürokratları aracılığıyla da olsa yerel eşrafla kurduğu ilişkiyi koparmamış, bir yandan da yeni ittifaklar oluşturmaya çalışmıştır.

Milletvekili sürekliliği, seçilmiş milletvekilinin bir önceki dönemde milletvekilliği yapıp yapmadığını, ya da seçilme sıklığını gösterir. Bölge'de milletvekilliği sürekliliğine bakıldığında, anadili yüzde 40 ve üzeri olan iller baz alındığında, 1946 yılında ilk defa seçilenlerin oranı yüzde 39,5'dir. 1946 yılı ve öncesi seçilenlerin oranı ise yüzde 60'5'dir.

Başka bir ifade ile 1946 meclisinin yüzde 39,5'i yenilenmiştir. Meclise bir önceki dönemden devam edenlerin oranı ise yüzde 60,5'dir.⁹⁰ 1946 meclisinde Doğu'nun temsiliyetinde yerelliğin artması ve meclisin yenilenmesi CHP'nin çok partili hayata geçerken bölge politikasındaki farklılaşmaya işaret etmektedir. 1946 meclisinde Doğu'nun temsiliyeti öne çıkmaya başlamıştır. Güvenlik, geri kalmışlık üzerinden bölgeye bakış değişirse de CHP'nin siyaset tabanını genişletme ihtiyacı ve bunun 'oy'a yansması, yerel eşrafla ittifakını genişletmeyi zorunlu kılmıştır.

Tablo 3.3

1946 Yılı Bölge Milletvekillerinin İllere Göre Sürekliliği

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Urfa	Siirt	Van	Toplam
Milletvekili	3	2	3	7	1	10	3	7	4	3	43
Sayısı	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
1946'da	2	0	1	1	1	4	2	3	1	2	17
seçilen	66,7%	0%	33,3%	14,3%	100,0%	40,0%	66,7%	42,9%	25,0%	66,7%	39,5%
1946 öncesi	1	2	2	6	0	6	1	4	3	1	26
seçilen	33,3%	100,0%	66,7%	85,7%	0%	60,0%	33,3%	57,1%	75,0%	33,3%	60,5%
Toplam	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I ve Cilt II Bilgilerine dayanarak oluşturulmuştur.

⁹⁰ 1946 yılında doğdukları il ve çevresinden ilk defa seçilenlerin oranı yüzde 37,2'dir. Doğdukları il ve çevresinden 1946 yılı ve öncesi seçilenlerin oranı yüzde 27,9'dur. Anadili yüzde 20 ve üzeri baz alındığında ise doğdukları ilden seçilenler 1946'da % 65,3'dür. İstanbul doğumlular % 16,7, diğer illerde doğanlar yüzde ise %18,1'dir.

Tablo 3.4
1946 Yılı Bölge Milletvekilleri Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1946 ve öncesi
Doğdukları iller ve çevresinden ilk defa seçilenler	16
	37,2%
Doğdukları iller ve çevresinden daha önce seçilenler	12
	27,9%
Diğer illerden ilk defa seçilenler	1
	2,3%
Diğer illerden daha önce seçilenler	14
	32,6%
Toplam ilk defa seçilenler	17
	39,5%
Toplam daha önce seçilenler	26
	60,5%
Toplam	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, I, II

1946 seçimleriyle parlamentoya Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden seçilen milletvekillerinin yaş ortalaması 49,7'dir. Bu illerden Parlamento'ya seçilen en genç üye Mardin milletvekili 31 yaşındaki Yusuf Mardin'dir.⁹¹ Tek parti döneminin yaş ortalamasınının 1927 yılı itibariyle 50 yaş üstü olduğu⁹² bilgisi ile karşılaştırıldığında, 1946 meclisi daha genç bir meclis görünümü vermektedir. Ancak ortalama ömrün 49 yaş olduğu düşünülürse, mecliste bölgeyi temsil eden milletvekillerinin yaş ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir.

Tek Parti dönemi 1930 ve 1945 yılları arası yükseköğretim görmüş milletvekillerinin oranı yüzde 45'in üzerindedir. Tek parti dönemi boyunca görülen eğitim oranındaki artış 1946 yılında da devam etmiştir. 1946 yılı Doğu ve Güneydoğu

⁹¹ TBMM Albümü, Cilt I.

⁹² Demirel, "Tek Parti'nin Yükselişi," s. 37

bölge milletvekillerinde üniversite eğitimi almış olanların oranı yüzde 53,5'dir. 1946 yılı yerellik oranındaki artış ile yüksek eğitim oranındaki artış ve yaş oranındaki gençleşme yerel seçkinlerin yüksel eğitim olanaklarından yararlandığına işaret etmektedir. Türkiye genelinde düşüş gösteren medrese ve benzeri dini kurumlardan mezun olanların oranı bölgede de düşüş gösterir; 1923 yılında yüzde 13,9 oranda iken 1943 yılında yüzde 3,3 oranına kadar gerilemiştir.⁹³ 1946 yılında yüzde 2,3'dür. Bu Türkiye geneliyle uyumlu görünmektedir.

Tek Parti döneminde medreselerin kapatılması ve yeraltına çekilmesi ile medrese eğitimi gerilemiştir. 1946 yılı itibariyle imam hatiplerin açılması karşısında din eğitimi almanın önü açıldıysa da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 1980 yılına kadar incelenen meclis profilinde, imam hatip mezununa rastlanmamıştır.

1946 yılı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan seçilen milletvekillerinin eğitim düzeyinde 2. en yüksek oranı yüzde 27,9 ile lise ve daha düşük eğitimliler oluşturmuştur; düşük eğitimliler de üniversite mezunları da yerel eşrafa dayanmaktadır. Mecliste yer alan bölge milletvekillerinin aynı sınıftan gelmesi, yerel eşraf ve devlet ittifakındaki sürekliliği açığa çıkarmaktadır. Yerel eşrafın düşük eğitimli geleneksel kesimi ile bunların üniversite okuyabilen çocuklarının meclisteki oranı elit ittifakının gücünü göstermektedir.

1946 Parlamentosu'nda görev almış milletvekilleri arasında elit temsiliyetine işaret eden bir başka özellik; master ve doktora yapanların oranlarının yüksekliğidir. Araştırma kapsamına giren bölge illerini temsil eden milletvekillerinin yüzde 14'ü Türkiye'de ya da yurtdışında master ve doktora yapmıştır. 1940'lara kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük kentlerinde lise yoktur. Okumak isteyen yerel eşrafın çocukları ancak Adana gibi yakın kent merkezlerinde eğitim alma fırsatı bulabilmişlerdir. Diyarbakır'da lise ancak 1941 yılında açılmıştır. Yerel eşrafın çocukları 1940'lardan sonra, Diyarbakır gibi, bölgenin büyük kent merkezlerinde açılan liselerde okuma imkânı bulmuşlardır.

⁹³ Demirel, "Tek Partinin İktidarı," s. 218-220

1946 yılında, bölgede, askeri okul mezunu milletvekili oranı yüzde 16,3'dır ve milletvekili eğitim sıralamasında üçüncü sırayı almıştır. Askeri okul oranının önceki yıllara göre gerilediği görülmektedir. 1923 -1946 yılları arası Türkiye genelinde yüzde 20'lere kadar çıkan askeri okul oranı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1930 yılı ve sonrası yüzde 50'yi bulmuştur. Askeri okul mezunu milletvekili profilindeki bu düşüş, Tek Parti döneminde Batı'dan atanan milletvekillerinin azalmasıyla ilişkilendirilebilir. Meslek okullarının oranı yüzde 7 ile beşinci sıradadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni temsil eden milletvekillerinin eğitim düzeyinde dikkati çeken bir başka unsur yabancı dil bilen vekil oranının fazlalığıdır. Arapça ve Farsça, bölgeyi temsil eden milletvekilleri arasında, Arap nüfusunun yüksek olduğu düşünülürse, yaygın bir dildir. Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerini öğrenmek ya da yüksek lisans yapmak için yurtdışına giden milletvekillerine de rastlanmıştır. Bunlardan biri Fransa'da yüksek lisans yapan Tarık Ziya Ekinci'dir. Ekinci ile yapılan röportajda, kendisine yabancı dil oranının yüksekliğinin nedeni sorulduğunda; "yabancı dil bildiklerini iddia eden vekillerin bir kısmının aslında çok iyi düzeyde bilmediklerini" ifade etmiştir. Ancak, aşağıda söz edilen yabancı dil oranları milletvekili albümünde kayıtlara geçen resmi ifadelerle göre çıkarılmıştır.

Yabancı dil bilen 26 milletvekilinden 12'si bölge doğumlulardır. Bölge doğumlu olup da yabancı dil bilenlerin oranı yüzde 46,2'dir. Bunlardan 9'u yani yüzde 34,6'sı Fransızca bilmektedir. 5'i yani yüzde 19,2'si Arapça, Farsça ya da her ikisini konuşabilmektedir. 1 kişi, yüzde 3,8 de İngilizce bilmektedir.

Tablo 3.5
1946 Parlamentosu Bölge Milletvekili Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	1946-1950
	12
Lise ve daha düşük	27,9%
	3
Meslek Okulu	7,0%
	7
Askeri Okul	16,3%
	23
Üniversite	53,5%
	6
Master-Doktora	14,0%
	1
Dini Okul	2,3%
Millet Vekili Sayısı	43

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2002, Cilt I ve II

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da 1946 yılı meclisinin meslek profili Tek Parti döneminin özelliklerini taşır. Bu özellik üst düzey bürokrasinin oranındaki yüksekliktir. 1946’da yüzde 30,2 ile üst düzey bürokrasi meslek sıralamasında ilk sırada yer alır.

Bölge’de 1927 itibariyle üst düzey bürokratların sayısı artmıştır. Bunlar arasında ilk sırayı askerler almışlardır. 1931-1935 meclisinde Doğu’yu temsil edenlerin yüzde 41,3’i asker, yüzde 17,4’ü kaymakam, vali gibi mülki yöneticilerden oluşmuştur. 1946 meclisinde ise askerler yüzde 23,3 ile ikinci sırada yer almıştır. Askerler ve mülki yöneticiler bölgenin politikaların sürdürülmesinde güvenlik merkezli yaklaşımın göstergelerinden biridir.⁹⁴ Mesleki dağılım, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin Tek Parti uygulamasının yerel temsilin Şeyh Said sonrası nasıl hızla azaldığını gösterir.

⁹⁴ Demirel, “Tek Partinin İktidarı,” s.223-224

1946 meclisinde üçüncü sırada yer alan eğitimci oranındaki yükseklik de (18,6) Tek Parti döneminin özelliklerinden bir diğerine işaret etmektedir. Tek parti döneminde eğitimciler de askerlerle birlikte en önemli meslek gruplarından birini oluşturmaktadır. Her iki grubun sosyalizasyon açısından önemli kurumlar olması önemlidir.

Gerek Milli Mücadele döneminde yüzde 21,9'la gerekse İkinci Meclis'te (1923-1927) yüzde 28,3'lük bir oranla Doğu ve Güneydoğu milletvekilleri arasında en büyük meslek grubunu çiftçi ve tüccarlar oluşturmuştu. 1927 itibarıyla tüccar, din adamı ve çiftçi kökenleri oranında ise azalma görülmeye başlanmıştı. 1946 yılı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu parlamentoda temsil eden milletvekilleri arasında çiftçi ve tüccar oranında, Tek Parti dönemine göre, artış gözlemlendi. 1946 yılı meclisinde bölge milletvekillerinin mesleki dağılımında çiftçi ve tüccar oranı yüzde 16,3 oldu. Çiftçi ve tüccar oranındaki artış yerellik oranındaki artışla ve eşraf temsiliyetinin gücüyle ilişkilendirilebilir.

Özetle, 1946'ya gelindiğinde bölgede üst düzey bürokratlar oranını korumuş, askerlerin oranında ise önceki yıllara göre düşüş gözlenmiştir. Mülki yöneticilerin oranı ise yüzde 9,3'dür. Bürokrasinin egemenliği 1946 öncesi güvenlik merkezli yaklaşımın devam ettiğini gösterir. Bürokrasiden sonra ikinci sırayı çiftçi ve tüccarlar izler. Belediye başkanlarının oranı ise yüzde 11,6'dır. Görülüyor ki asker oranı azalırken bürokrat ve mülki yönetici oranı önemini korumuş, hatta artış göstermiş, aynı zamanda çiftçi ve tüccar oranında da artış gözlenmiştir.

Bu veriler, Tek Parti döneminde partiyle yerel elitlerin bir kısmı arasındaki bağın tam olarak kopmadığını fakat yerellik oranında artış olduğunu göstermektedir. Bölge doğumlu olan asker, mülki yönetici, çiftçi ve tüccar milletvekillerinin varlığı çok partili sisteme geçmeye karar veren bir devlet-parti yapılanmasının yerel elitlerle ilişkisini yeniden güncellediğine ve ağlarını genişlettiğine işaret etmektedir.

Tablo 3.6
1946 Parlamentosu Bölge Milletvekilleri Meslek Profili

Meslek	1946-1950
	10
Asker-Askeri Tıp	23,3%
	4
Mülki Yönetici	9,3%
	2
Hakim-Savcı	4,7%
	4
Avukat	9,3%
	8
Eğitimci	18,6%
	5
Maliye, Bankacılık	11,6%
	5
Belediye Başkanlığı	11,6%
	3
Alt Düzey Memur	7,0%
	13
Üst Düzey Bürokrat	30,2%
	1
Sivil Tıp	2,3%
	4
Basın-Yayın	9,3%
	7
Çiftçi-Tüccar	16,3%
	-
Müteahhitlik	-
	1
Din Adamı	2,3%
Milletvekili Sayısı	43

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2002, Cilt I ve II

3.4 1946-1950 Yılları Arasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

1946 seçimleri ne kadar şaibeli de olsa “sadık muhalefet” olarak kurmaya çalıştığı DP güçlü muhalefeti ve liberal söylemi ile basın, aydınlar ve geniş halk kitlelerin desteğini kazandı. DP'nin hızla güçlenmesi CHP'yi halkın DP'ye kaymaması için bir takım önlemler almaya itmişti. Örneğin, Haziran 1946'da tek dereceli seçim usulü kabul edilmiş, basın yasasının hükümete gazete kapatma yetkisi veren hükmü kaldırılmış ve üniversitelere özerklik tanınmıştı.⁹⁵ CHP'nin, DP örgütlenmesinin önünü almak için başvurduğu ikinci önlem, 1947 yılında yapılması planlanan seçimleri bir yıl erkene alması oldu.⁹⁶

Muhalefetin sürekli olarak idari baskılardan söz ettiği ve daha seçimler yapılmadan yolsuzlukların gündeme geldiği bir ortamda, partiler aday listelerini ilan etmişlerdi. CHP'nin aday listesinde 152 yeni isim yer almıştı. Seçime az bir zaman kala DP 41 ilde ve 200 ilçede örgütlenmesini ancak tamamlayabilmişti.⁹⁷ DP adaylarından 52'si avukat, 41'i toprak sahibi, 40'ı doktor, 39'u iş adamı, 15'i emekli general, 14'ü mühendis, 13'ü öğretmen ve geriye kalanları da farklı meslek dallarından olmak üzere, toplam aday sayısı 272'yi buluyordu. CHP adayları ise; çoğunlukla emekli asker, tanınmış siyasi kişilikler veya yüksek idari görevlilerle, kısmen de serbest meslek sahiplerinden meydana geliyordu.⁹⁸

CHP bütün illerde seçime katılırken; DP; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van olmak üzere 16 ilde, örgütlenme fırsatı bulamadığı için, seçimlere katılamıyordu.⁹⁹

DP kentlerde iyi sayılabilecek sonuçlar almasına rağmen, iktidarın kontrolünü daha kolay yapabildiği küçük yerleşim merkezlerinde bir varlık gösteremedi. Özellikle

⁹⁵ Cem Eroğul, Çok Partili Düzenin Kuruluşu (1946-1971) Schick İrvin Cemil- Ertuğrul Ahmet Tonak, Geçiş Sürecinde Türkiye içinde, Bilim Dizisi, 1987, s.115

⁹⁶ Eroğul, s.116

⁹⁷ Celal Bayar, Başvekilim Menderes, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, 1969, s. 56

⁹⁸ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası 1967, s.143

⁹⁹ Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, Bilgi Yayınevi, Ankara,1990, s.169

İktidar partisinin tekeli altındaki Doğu Anadolu’da CHP büyük oy topladı. 1946 seçimleri tüm olumsuzluklarına rağmen siyaset alanı yeniden tanzim eden, yeni bir siyaset-toplum ilişkisi sürecini beraberinde getiren bir döneme kapı açması açısından önemlidir. Seçimlerden sonra DP’nin ilk tepkisi 1946 seçimlerinden zaferle çıkan CHP’nin karşısında büyük meydan mitingleri yapmak oldu. DP’nin halkçı muhalefet yöntemi Türk siyasal hayatında önemli bir yenilikti.

DP kuruluşunun birinci yıl dönümünde, ilk kongresinde, “Hürriyet Misakı” adında bir belge yayımladı. Anayasadaki anti demokratik hükümlerin temizlenmesi, tam güvenceli seçim yasası, İnönü kişiliğinde cisimleşmiş parti-devlet başkanlığının terki, yönetimin yansızlığı sağlanmadığı takdirde, DP genel merkezi meclisi terk edip mücadeleyi ‘sine-i millete’ götüreceğini belirtiyordu.¹⁰⁰ CHP ile DP arasındaki çekişmeler, CHP’yi 1949’da hükümet değişikliğine götürdü. Daha liberal bir hükümet kurma ihtiyacıyla CHP Şemsettin Günaltay başkanlığında yeni bir hükümet kurdu. Koşullar, Günaltay hükümetini yeni bir seçim yasasını gündeme almaya itmişti. DP 20 Haziran 1949’da ikinci kongresini topladığında yayınladığı “Milli Husumet Andı” ile ‘yurttaşın oyuna saygı göstermeyen iktidarların milletin husumetiyle karşı karşıya kalacağına yönelik hükümeti ikaz etti ve 16 Ekim 1949 ara seçimlerine katılmadı. Bunun üzerine CHP grubu Aralık 1949’da seçimlerde yargı denetimi ilkesini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰¹ Bu yeni yasa tasarısı 18 Şubat 1950’de TBMM tarafından kabul edildi.¹⁰² Bununla gizli oy, açık sayım ilkeleri benimseniyor, seçim kurullarına parti temsilcileri alınıyor ve bunlar yargıçların başkanlığında yapılıyor, tüm seçimin yasallığını denetlemek üzere yargıçlardan oluşan bir Yüksek Seçim Kurulu kuruluyordu.

¹⁰⁰ Timur, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş,” s. 75

¹⁰¹ Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu,” s. 119

¹⁰² 16 Şubat 1950 gün ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu, Resmi Gazete, 21 Şubat 1950, sayı 7438

3.5 Kürt Siyasal Temsilinin Özellikleri

1946-1950 yılları arası DP'nin güçlü muhalefeti DP'yi Tek Parti döneminin küskünlerinin toplanabileceği bir çatı partisi haline getirdi. 1946-1950 yılları arası güçlü muhalefetle bu küskünleri kazanmaya çalışan DP, sivil özgürlükler üzerinden destek kazanmaya başladı. Nüfusun büyük kısmının kırsal kesimlerden oluştuğu bir dönemde Kemalist dini reformlara yönelik gizli küskünleri de parti çatısı altında toplayabildi. Halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile Ernest Gellner'ın deyimiyle resmi İslam'ı geriletmişti düşünülürse de halk İslam'ı varlığını koruyabildi. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerinde sufi tarikatlarının hâlâ güçlü olması buna örnek verilebilir.¹⁰³

Dolayısıyla DP dini özgürlükleri savunarak şeyhlerin, güçlü aşiretlerin ve eşrafın oy potansiyelini kendisine kaydırmayı başardı. Bu alanda CHP saf dışı kalmak istemeyince birtakım dini reformlar gerçekleştirmeye başladı. Ocak 1947'de okullarda din eğitimi verilmesine ve dini okulların açılmasına izin verdi. Fakat DP'liler Anadolu'da öyle hızlı bir bağ oluşturmuşlardı ki Said Nursi, Mevlana Halid'in Nakşibendi hareketi, Kadiriler DP'lileri destekledi.¹⁰⁴ DP dini popülizm yanında, Türk milliyetçiliğinin savunucusu olarak, Kemalist devletin yerleşik değerleriyle de bağını sürdürmeye devam ediyordu.

Afyon, Isparta, Eskişehir gibi yerler dışında dini ve siyasi dayanışmalar arasındaki bağın en güçlü açığa çıktığı yer, Dersim istisnası dışında, yine Doğu illeriydi. McDowall'a göre Sünni Kürtlerin çoğunun kendilerini Alevi Kürtlerden çok Sünni Türklere yakın hissettiğini, bunun da Türklüğün yerleşmesini güvence altına alan bir faktör olduğunu söyler.¹⁰⁵ Bu yaklaşım doğru olmakla beraber Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde, DP'ye destek olan Kürtleri sadece Müslümanlık üzerinden tanımlamak eksik kalacaktır. CHP Tek Parti döneminde, devleti jandarma dipçeğinin gölgesinde tanımış bir toplum için, DP'yi kendilerini yeniden görünür kılacakları bir mecra ve kaybettikleri güçleri yeniden kazanma şansını yakalayabilecekleri bir olanak olarak görenlerin oranını da dikkate almak gerekiyor.

¹⁰³ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 526

¹⁰⁴ McDowall, s. 526

¹⁰⁵ McDowall, s. 527

Dolayısıyla yerel eşrafla DP arasında kurulan ittifakın katmanları da farklılaşıyor. Dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanında, 1940'larda üniversitelerde okuyan daha genç eğitilmiş kuşakları da unutmamak gerekiyor. Bir yandan geleneksel toprak, tarikat ve eşrafın devletle süreklilik kazanan ilişkileri, bir yandan CHP iktidarına tepki ve bir yandan da bölgenin sorunlarını tartışan, bu sorunlara çözüm bulma ümidiyle parlamentoya giren daha genç, eğitilmiş aydın kuşaktan bahsedebiliriz.

DP, 1946 ile 1950 arasında kırsal kesimlerin ihtiyaçlarını çok iyi kavradı ve kılcal damarlarına ulaşmayı başardı. Eski ağa sınıfıyla işbirliği yaptı. Tek Parti döneminde sürgün edilen ailelerin toprakları köylerinde duruyordu. Dönemin tanıklarının anılarından anlaşıldığı üzere, Cumhuriyet döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan arazilere dokunulmamış tapuları verilmişti. Fakat CHP'nin de ağa, şeyh ve eşraf kesimiyle bağını tümüyle koparmadığı söylenebilir. CHP birçok ağayı sürgüne göndermişti, fakat kendine yakın olanlara dokunmamıştı. Rejimi destekleyenler de ideolojik olmaktan ziyade maddi avantajlar ya da yerel rekabetten dolayı destek veriyorlardı. Bu kaygılarla partileri destekleyenler Tek Parti dönemi boyunca da listelerin vazgeçilmez isimleri olmuşlardı.

1946 seçiminden sonra Mecliste temsil edilen DP, Mecburi İskân Kanunu'nun kaldırılması konusunu gündeme getirdi. CHP, DP'nin kırsal kesimlerle kurduğu bu ilişki karşısında geniş eşraf kesimi sürgünde bırakmanın tehlikesini anlamış, 1947 yılında iki bin sürgün ağa ailesinin geri dönmesine izin vermişti.¹⁰⁶ Bu kanunun mağduru olan sürgündeki Kürtler memleketlerine geri döndüler. Uzun yıllar bölge dışında kalan bu Kürt eşrafı eski özerkliklerini sürdürmenin mümkün olmayacağını ve yeni koşullara uyum sağlamak zorunda olduklarını anlamışlardı.¹⁰⁷ Çok partili hayata geçmiş olmanın sağladığı avantajlardan yararlanmanın ve yeni ittifaklar kurmanın koşulları oluşmuştu. Artık devletle yapılacak örtülü bir ittifakla eski mülklerini kullanabilirlerdi. Kürt eşrafı, yerel devlet otoriteleriyle işbirliği yapacak ve devlete itaat edeceklerdi. Karşılığında eski topraklarına kavuşacak ve nüfuz alanlarında bulunan köylüler üzerinden varlıklarını sürdürecektlerdi. DP'liler yenilgiye uğramış, yorgun düşmüş, sürgünden dönenlerin desteğini kazanmaya çalıştı. 1950 seçimlerindeki zaferin

¹⁰⁶ 1947'de 5098 sayılı kanunla mecburi iskân kaldırıldı.

¹⁰⁷ İkinci ile yapılan her iki görüşmeden ve dönemin başka tanıklarından çıkarıldı.

arkasında bu sürgün ailelerin desteği vardı. Bu desteğin arkasındaki zımnî anlaşma 1950'ler sonrası açık bir ittifaka dönüştü. CHP ve DP'nin il ve ilçe yönetimleri, belediye başkan ve üyelikleri, il genel meclis üyelikleri Kürt eşrafının eline geçti.¹⁰⁸

Bu ailelerin üniversitelerde eğitim gören gençleri de DP ile parlamentoya girecek ve bölgeyi temsil edeceklerdi. Örneğin, uzun yıllar ailesiyle birlikte Malkara'da sürgünde olan Yusuf Azizoğlu 1946 yılında Silvan Belediye Başkanı olmuştu. Azizoğlu 1950'de DP'ye girdi. Diğer sürgün aileleri arasında; Mustafa Ekinci, Mehmet Tevfik Bucak, Edip Altunakar sayılabilir.¹⁰⁹ Diyarbakır'ın güçlü ailelerinden Şeyh Abdürrezzak Ensarioğlu 1946-1950 yılları arasında CHP'nin Dicle ilçe başkanı iken 1950 yılından sonra DP'ye geçti. Siverek ilçesinin en güçlü liderlerinden Bucak aşireti reisi Hasan Oral sürgünden dönünce 1946 ve 1950 seçimlerinde CHP'den milletvekili seçildi. İktidar değişikliğiyle DP'ye geçti. Bunların DP'li olan karşıtları da CHP'ye geçtiler. Ağalar ile şeyhlerin ilişkileri de önemliydi. Ağaların bir kısmı ya şeyh ve aynı zamanda toprak sahibiydi veya şeyh aileleriyle evlilik ve müritlik ilişkisi vardı. Örneğin 1960 yılında Van milletvekilliğine seçilen Kinyas Kartal Said Nursi'nin müridi bir aşiret ağasıydı.

CHP'den DP'ye kopuşların bir nedeni de Toprak Reformu Yasa Tasarısı oldu. Toprak Reformu Yasa Tasarısı'nda amaç çok az toprağı olan ve topraksız köylülere toprak tahsis ederek tarıma elverişli alanlardan yararlanmaktı. Tahsis edilecek arazilerin çoğu devlet arazileri ya da 50 hektarın üzerindeki eski vakıf topraklarıydı.¹¹⁰ Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu tip topraklar fazlasıyla olduğu gibi böyle bir reform, gücünü topraktan alan sınıfların toplumsal hiyerarşisini bozmak anlamına da geliyordu. CHP, söz konusu toprak reformunu uygulamakta, kırsal kesimden gelen oyları denetleyen ağaları kaybetmemek için vazgeçtiyse de DP'ye kayışlar oldu.

1946 yılından itibaren özel mülkiyeti savunan DP'liler, tarımı seçim çalışmalarının ana eksenine oturtmuşlardı. Büyük arazilerin en kârlı alanlar olacağını savunuyorlardı. 1950-1954 seçimlerinde çiftçi ve tüccarların sayısındaki patlama bu

¹⁰⁸ Tablo 5'te görülen belediye başkanlığı sayılarının fazlalığı bunu kanıtlıyor.

¹⁰⁹ İkişine Doğru, cilt 4, no 19, 20 Mayıs, 1990

¹¹⁰ Timur, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş," s. 69

politikayı doğrulamaktadır. DP, CHP'nin 1945-1950 yılları arasında köylülere dağıttığı arazilerin çoğunun sadece otlak olmaya elverişli topraklar olduğunu ileri sürdü. Bir yandan da şeyhlerden özel mülkiyeti kutsayan fetvalar çıkardılar. DP büyük toprak sahiplerini korumayı vaat ediyordu.¹¹¹ 1946-1950 yılları arasında siyasi tercihler yeniden şekilleniyordu. Ailelerin birbirleriyle olan çekişmelerinden de yararlandı. Eğer bir aile DP destekliyorsa rakibi diğer partiyi destekliyordu. Oyların kolaylıkla el değiştirmesi DP'ye oy veren Kürtlerin oy verme davranışının ideolojik olmadığını göstermektedir.

3.6 Kürt Aydın Sınıfının Dönüşümü

DP'nin büyük toprak sahipleriyle kurduğu ittifak bu sınıfın genç aydın kuşağına da uzanıyordu. Bozarlan'ın deyimiyle Kemalist iktidar Kürt hareketini marjinalleştirmiş, yirmiler ve otuzların faal nesilleri ile yeni nesiller arasında tarihsel kopukluk yaratabilmişti.¹¹² Ancak geçmiş yılların nesilleriyle kopukluk olduğu kadar süreklilikler de vardı. Bu dönemin en temel özelliği, İkinci Meşrutiyet'te (1908-1918) yetişmiş ve siyasallaşmış, genellikle 1921-1938 yılları arasındaki isyanlar döneminde ülkeden kaçmak zorunda kalmış ya da sürgünde yaşayan Kürt aydın kuşağının, Ciğerhun gibi, arkasından Kürt aydın ve entelektüel sınıfının yeniden canlanmış olmasıdır.¹¹³

1940-1950 yılları arasındaki Kürt aydınlarının temel özelliği ideolojik kaygılar taşımadan, birbirinden farklı arkadaşlıklar etrafında biraraya gelerek güncel meseleleri tartışmaları ve kültürel değerleri yaşatmaya çalışmaları olmuştur. Tartışmalar Doğu'nun geri kalmışlığı üzerinden yapılmış; piknikler, folklor gösterileri gibi öğrenci faaliyetleri ile yürüyen bir dayanışma söz konusudur. Artık yeni nesil aydınların kültürel kodlar ve eğitim yoluyla sembolik kültürel sermaye birikimini oluşturmaya önem verdikleri görülmüştür.¹¹⁴

¹¹¹ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 530

¹¹² Bozarlan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 852

¹¹³ Ahmet Alış, Üç Devrin Tanığı: Modern Kürt Siyasi Tarihinin İçinden Musa Anter'i Okumak, Birikim Dergisi, 20 Eylül, 2010

¹¹⁴ Pierre Bourdieu, "Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field," Sociological Theory Volume 12, No. 1, 1994, 1-18 Bourdieu çalışmalarında ele aldığı dört çeşit sosyal güçten, sermaye

1950'lerde siyasette yer alan Kürt milletvekillerinin çoğu 1940'ların başında İstanbul ve Ankara'ya okumaya giden ya da Tek Parti döneminde sürgün edilen yerel eşraf ailelerinin çocuklarıdır. 1940 yılında Mustafa Remzi Bucak tarafından kurulan ve Kürt aydın sınıfının oluşumunda oldukça önemli bir rolü olduğu iddia edilen Dicle Talebe Yurdu, öğrencilere düşük ücretle barınma temin etmiştir. Dicle Talebe Yurdu Tarık Ziya Ekinci'ye göre bu öğrenciler için "siyaseten sosyalleşecekleri bir okul" görevi görmüş ve daha çok kültürel değerler etrafında bir araya gelinmiştir. Ekinci, "dışarıda yabancı, Dicle Talebe Yurdu'nda Liceli biri olarak, 1950'li yılların Kürtçe konuşarak Kürt olma" biçimini belirlediğini açıklamıştır. Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, Ziya Şerefhanoglu, Faik Bucak, Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Ali Karahan, Edip Karahan, Ziya Şerefhanoglu, Edip Altınakar, Necat Cemiloğlu gibi isimler yurttan yetişen isimlerdir. Yurdun adı 1943'te Fırat Talebe Yurdu olarak değiştirilmiştir. Yurdun İstanbul'daki Kürtleri bir araya getiren etkinlikleri, 1948'de çıkarılan *Dicle* haftalık dergisi ve yurdun genel atmosferi Kürt aydın sınıfının oluşumunda büyük rol oynamıştır.

19. yüzyılda birçok dernek ve yayın etrafında biraraya gelen Kürt entelektüelleri gibi 1948 yılı yayın hayatının canlandığı bir dönemdir. Hüseyin Dikici, Talat Saygın, Veli Dolu Kasımoğlu ve Musa Anter *Dicle Kaynağı* gazetesini

biçiminden bahseder. Bunların ilki ekonomik sermayedir; ekonomik sermaye, bireylerin sahip oldukları para ya da maddi değerleri ifade etmektedir. İkinci sermaye türü ise, kültürel sermayedir. Kültürel sermaye, toplumda yüksek olduğu düşünülen değerler hakkında bilgi sahibi olmaktır. Mesela diploma ya da okul, kültürel sermaye için önemli bir yere sahiptir. Bourdieu'de önemli bir nokta da, dolaşımı incelenen kültürel sermayenin inşa edilen toplumsal uzamın yapısına göre "dini sermaye", "bürokratik sermaye", "politik sermaye", "eğitimsel sermaye" gibi gömlekler giyebilmesidir. İnşa edilmiş bir araç olan kültürel sermaye Bourdieu'ye göre üç halde var olur; Bedenselleşmiş hali, nesnelleşmiş hali, kuramsallaşmış hali. Bedenselleşen kültürel sermayeye örnek olarak, çocukluktan başlayarak ailenin sosyal durumuna göre öğrenilen dil alışkanlıkları, yazma stili gibi özelliklerle kazanılan ve eşitlik etkisini en şiddetli biçimde eğitim alanında üreten sermaye verilebilir. Nesnelleşen kültürel sermayeye örnek olarak kitaplar, resimler, üretim için öznelenmiş kültürel beceriler gereken nesnelere formu verilebilir. Kuramsallaşan durumda ise Bourdieu sosyolojisinde eğitimsel onaylama ve kutsama sisteminin ve bürokrasi alanının eyleyicilerinin eşitsiz toplumsal konumlara dağıtılması üzerindeki kurumsal etkisi örnek verilebilir. Sosyal sermaye (bir gruba üyelikten kazanılan) ise, bireyin toplum içerisinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteklerini alabileceği, güvendiği fertler ağına işaret eder. Bu sermaye türü, insanoğlu için faydalıdır, çünkü insanlarla olan ilişkiler, onların hareketlilik durumlarının göstergesidir. Eyleyicinin diğerleri ile olan bağlantıları, grup üyelikleri, bu ilişkilerin getirdiği hükümler, ayrıcalıklar ve itimat söz konusudur. Tekabül ettiği ilişki ve özellikler, toplumsal uzamı kurucu ekonomik-kültürel sermaye dağılımına bağlıdır. Sembolik sermaye ise bireyin kendisi ile ilgili görünüş, şeref, prestij, duruş ve konuşma gibi özellikleridir.

çıkarmıştır. 1951 yılında Musa Anter ve Kemal Sülker *Şark Mecmuası*'nı çıkarmıştır. *İleri Yurt* yine Musa Anter, Canip Yıldırım, ve A. Efem Dolak tarafından çıkarılır. Buradaki tartışmalar da kalkınmacılık paradigması üzerinden gitmiştir. Gazetelerde geçmişin acılarına yönelik yazılar yazılmıştır. Musa Anter'in, "DP'den yana olduğumuz için her şeyi söyleyebildik. CHP'nin 27 yıllık zulmünü ortaya çıkardık" sözü dönemin Kürt aydınlarının DP'ye bakışını özetler. Bu dönemin Kürt entelektüellerinin en belirgin özelliği yayınlar yoluyla iktisadi gelişmecilik ekseninde Doğu ve Güneydoğu illerinin fakirliğine vurgu yapmak olmuştur.

3.7 1950 Yılı Genel Seçimleri ve Seçim Sistemi

İktidar ve muhalefet arasında seçim sistemi konusundaki görüş ayrılığı en çok, 1948 yılının ortalarına doğru, boşalan milletvekilliklerinin bir ara seçim ile doldurulması söz konusu olduğunda ortaya çıktı. Muhalefetin ve basının desteğiyle, 21 Temmuz seçimlerini "kötü ve antidemokratik" bir olay olarak ilan etmelerinin de etkisiyle meydana gelen olaylar sonucunda 1948 ara seçimlerinden sonra iktidara gelen Günaltay Hükümeti yeni bir seçim kanunu hazırlamak zorunluluğu duydu.¹¹⁵ 1949 yılında Şemsettin Günaltay Hükümeti üniversite, Yargıtay, Danıştay ve barolardan oluşan temsilcileriyle bir bilim komitesi kurdu. Amaç seçimlerin serbestliğini ve güvenliğini sağlayacak bir yasa tasarısı oluşturmaktı. Bilim kurulu tarafından hazırlanan yeni seçim sistemiyle ilgili yasa tasarısı 16 Şubat 1950 yılında kabul edildi.

5545 sayılı yeni yasaya göre, milletvekili seçimi tek dereceli oldu. Çoğunluk yöntemine göre genel, eşit ve gizli oy ilkesi kabul edildi.¹¹⁶ Seçimlerde adli denetim, gizli oy ve açık sayım esasları uygulanacaktı. Siyasal partiler de sandık kurullarında temsilcilerini bulundurabilecekti. Yalnızca yöntem değişikliği getiren bu kanunda milletvekili seçilme şartlarında bir farklılık olmadı. Seçim yasası kabul edildikten sonra seçimlerin 14 Mayıs 1950'de yapılması kararlaştırıldı. İktidarla muhalefet arasındaki

¹¹⁵ Haluk Ülman, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasal Partilerimiz", Ankara Üniversitesi. S.B.F. Dergisi, Cilt -22,1957, s. 48.

¹¹⁶ 16 Şubat 1950 gün ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi kanunu, Resmi gazete, 21 Şubat 1950, sayı 7438

anlaşmayı yansıtan bir seçim yasasının varlığı, 1950 seçimlerine Türk seçim tarihinin demokratik olarak yapılan ilk seçimleri olma özelliğini kazandırdı.

1946'daki gibi bu seçimlerde de liste usulü çoğunluk uygulandı.¹¹⁷ Liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılan tek dereceli seçimlerde siyasi partiler her bir seçim çevresi için belirlenen milletvekili sayısına göre ya da daha az aday gösterebilirdi. Yine en fazla iki seçim bölgesinden aynı kişi aday gösterebilirdi. Seçmenler karma liste oluşturarak da oy kullanabileceklerdi. Dolayısıyla 1950 seçimlerinde partilere değil, adaylara oy verildi.¹¹⁸

Buna göre siyasi partiler her seçim bölgesinde seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısını aşmayacak kadar aday göstermelidir. Bir kimse en çok iki seçim çevresinde aday gösterebilecek, her iki seçim çevresini kazanırsa tercihte bulunacak diğer boş kalan seçim çevresi için tekrar seçim yapılacaktır. Oylar beyaz boş kağıda ya da partilerin daha önce Yüksek Seçim Kurulu'na bildirerek belirlediği matbu oy pusulularına kullanılabilir. Bu oy pusuluları üzerinde diledikleri gibi adayları gösterebilir, karma liste oluşturabileceklerdi.¹¹⁹ Bu karma listeler içinde bağımsız aday da yazılabileceği gibi her partiden birer aday da yazılabilir. Bu yöntem partilerin değil adayların oy oranını ortaya çıkardığından partiler için herhangi bir kayıt tutulmamıştır. Partilere göre oy dağılımını gösteren istatistik veriler arasındaki görünen farklılıklar bundandır.¹²⁰

14 Mayıs 1950 seçimleri 20. yüzyıl Türkiye tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri oldu. Bu seçimlerde Türkiye'de halk ilk defa serbest irade ve oy yoluyla iktidarı değiştirmiş, kendi yöneticilerini seçmişti.

1946 seçimlerinden sonra CHP, DP'nin giderek güçlenmesi ve toplumsal desteğini artırmasıyla Tek Parti döneminin getirdiği alışkanlıkları yavaş yavaş

¹¹⁷ 16 Şubat 1950 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu için bkz: Tarhan Erdem, Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982) İstanbul, Milliyet Yay. 1982, s.200-237

¹¹⁸ Ahmet Demirel, Türk Siyasal Hayatı Ders Notları, 2013 s.28

¹¹⁹ Erdem, "Anayasalar ve Seçim Kanunları," s.200-237.

¹²⁰ Ahmet Demirel'in DİE'nin istatistiklerinde gösterilen oyların aritmetik ortalaması alınmış olduğundan farklı görünmektedir. Bu aritmetik ortalamadan yola çıkarak seçim sonuçlarını değerlendirmesi. Örneğin Ordu'da CHP 6 DP 2 olarak görünen dağılım DİE tarafından CHP 2, DP 6 olarak verilmiştir.

birakmaya, DP'nin muhalefet çizgisinin düşünceleri doğrultusunda bazı kararlar almaya başlamıştı.¹²¹ DP ise tüm gayretini yeni bir seçim kanunu çıkarılması üzerinde toplamıştı. Seçim mevzuatının 1950 seçimlerinden önce parti idarecilerini en fazla ilgilendiren ve partilerarası tartışmalara en fazla konu teşkil eden noktası seçim güvenliği idi. Ancak seçim konusundaki tartışmalar alanında ön plana geçen seçim çevreleri ve seçim usulü meseleleri henüz tartışma konusu olmaktan uzaktı.¹²²

CHP ve DP ülke genelinde seçime katılırken MP sadece 22 ilde seçime katıldı. Seçime katılım oranı yüzde 89,3'dü. DP oyların yüzde 55,2'sini CHP 39'6'sını alırken çoğunluk sistemine göre ülke genelindeki 487 milletvekilliğinin 416'sını DP, 69'unu ise CHP almıştı. Bağımsızlar oyların yüzde 4,8 aldı ve 1 bağımsız çıkardı. Seçimler DP'liler tarafından "Beyaz İhtilal" olarak anıldı.¹²³

Seçime katılan her bir adayın iki seçim çevresinden aday gösterilmesiyle boş kalan sandalyeler düşünüldüğünde 474 vekil seçilmiş oluyordu. Ahmet Demirel'e göre iki seçim çevresinden aday gösterip seçilenlerin hepsi DP'li olduğundan sandalye sayıları 403'e düşmüştür. Ayrıca DP'nin kendi listesinde bağımsız adaylara yer vermesi ve seçim sonrası bağımsızların partiden ayrılmasıyla sayı 398'e inmiştir.¹²⁴

1950 seçimleri CHP için büyük bir hayal kırıklığıydı. Aslında yüzde 39,6 oy azımsanamayacak bir orandı. 1950'de iktidarın seçimle el değiştirmesine konjektürel nedenler, yerleşik bir iktidara karşı yıllardır biriken yakınmalar, iki parti arasındaki yapısal farklılıklara temel teşkil etti. Ancak bunun yanında daha belirleyici olan, CHP döneminde siyasetle uğraşma tekeli elde etmiş egemen bir azınlığın dışında kalan bazı toplumsal sınıf ve tabakaların DP içinde örgütlenerek politika sahnesine çıkmış olmalarıydı. DP'nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, büyük toprak sahipleri ve

¹²¹ Tevfik Çavdar, *Siyasal Gelişimin Evreleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VIII*, İstanbul, 1983, s.2020.

¹²² Ülman, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz," s. 53.

¹²³ Demirel, "Ders Notları," s.33

¹²⁴ DP 63 genelinde kazandığı 416 milletvekilinin 13'ü iki seçim çevresinde olunca 403 milletvekili parlamentoya taşınmış, boş illerde ara seçimler sonra yapılmıştır.

tüccarlarla yaptığı ittifak, köylünün önemli bir kesimini de peşinde sürükleyerek, bürokrasinin önderliğinde geleneksel CHP tabanını yenilgiye uğrattı.¹²⁵

3.8 Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

1950 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu bölge halkı Cumhuriyet tarihinde ilk kez kendi oylarıyla temsilcilerini seçmiş oldu. Dolayısıyla gerek CHP’nin gerek DP’nin, yerel adayları tercih etmesiyle milletvekili profile de değişti. Yerelliğin güçlendiği bir seçim oldu. DP’nin dini hassasiyetleri okşayan tavrı, Tek Parti döneminin baskısını üzerinde hisseden Kürtleri DP’ye yöneltmişti.¹²⁶ Naci Kutlay’a göre bu süreçte Kürt muhalefeti “Doğu sorununu konuşmaya başladı. 14 Mayıs seçimlerinde Kürtlerin, o günlerin muhalefet partisi olan Demokrat Parti’yi destekleyeceğini bekleyenler ihtiyatlıydı. Sindirilmiş Kürtlerin bu hareketini riskli bulanlar vardı. Ancak Kürtler muhalefete oy verdi.” diyerek DP’nin Kürtlerde bir umut meydana getirdiğini ifade eder.¹²⁷

Ancak 1950 seçimlerinde Kürtler’in bir kısmı DP’ye destek verirken bir kısmı ise CHP’yi desteklemeye devam etmiştir. Bölgede DP’nin aldığı yüzde 46,7 oy karşısında CHP yüzde 46,5 oy almıştır. DP ile CHP bölge oylarının birbirine yakınlığı oyların henüz netleşmemiş olduğunu göstermektedir. Oyların henüz netleşmemesinin nedeni, CHP’nin az gelişmiş yerlerde daha güçlü olması ve yerel liderler arasında tarihsel olarak kurulan bağın köklü olmasından kaynaklanmaktadır.¹²⁸ Bu bağ ancak 1954 seçimleriyle büyük ölçüde kırılır.

1950 seçimlerine göre dar alan ölçeklendirmesine giren 10 ilden çıkan 39 milletvekilliğinin 28’ini DP, 11’ini CHP almıştır. Katılım oranı ise yüzde 88,7 gibi

¹²⁵ Mete Tuncay, Siyasal Gelişimin Evreleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt:7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983. s.1977.

¹²⁶ Altan Tan, Kürt Sorunu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s.316

¹²⁷ Naci Kutlay, Kürt Kimliği’nin Oluşum Süreci, Ankara: Dipnot Yayınları, 2012, s.28-29

¹²⁸ Ergun Özbudun, Türkiye’de Siyasal Değişme ve Siyasal katılma, AÜHF, Ankara, 1975, s.83, Özbudun’a göre Zenginleşmek isteyen işadami, esnaf, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına öncelik veren bir parti olarak DP 1950 seçimlerinde Marmara ve Ege bölgesinde toplanan sosyoekonomik olarak en gelişmiş iller ve nüfusu 50 bin üzerinde olan illerin favori partisi olmuştur.

yüksek bir oranda olmuştur. 1950 seçimlerinde Türkiye genelinde çoğu ili DP kazanmasına rağmen, bölgede bazı yerlerde CHP'nin önde gittiği görülmektedir. Bitlis, Bingöl ve Hakkâri çok büyük farklarla CHP'yi desteklemiştir. Ağrı, Siirt ve Diyarbakır'da ise DP'nin oy oranı CHP'nin oldukça üzerinde olmuştur. DP; Ağrı'da yüzde 64,5, Siirt'te yüzde 59, Diyarbakır'da yüzde 52,8 oy oranı ile CHP'yi geçmiştir.¹²⁹

1950 seçimlerinde DP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da patlama yaptığına yönelik yorumlara bir anlamda katılmakla birlikte CHP ile aralarındaki oy farkının yakın olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu yakınlık bize yerel eşrafın CHP ile olan ilişkisinin devam ettiğini göstermektedir. CHP ile DP'nin aldığı oylar birbirine oldukça yakınken DP'nin çıkardığı milletvekili sayısının fazlalığı ise çoğunluk esasına dayalı seçim sistemiyle ilgilidir.

Tablo 3.7

1950 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı (o/o)	92,6%	92,3%	90,8%	90,2%	64,2%	88,2%	89,8%	87,7%	88,7%	88,2%	88,7%	89,3
Milletvekili Sayısı	3	2	3	7	1	7	2	4	7	3	39	487
CHP	35,2	56,2	60,7	47,2	100	49,7	48,7	41	48,1	50,5	46,5%	39,6
DP	64,5	29,9	30,3	52,8	54,4	42,8	51,3	59	51,9	41	46,7%	55,2
Millet Partisi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0%	4,6
Bağımsız	0,3	0	0	0	0	7,6	0	0	0	8,5	4,3%	0,6

Kaynak: TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

Aşağıda Tablo 8'de görülen temsil esasına göre oy dağılımında; 1950 seçimlerinde CHP'nin Doğu illerindeki temsil oranı yüzde 28,2 iken, DP'nin temsil oranı yüzde 71,8 görünmektedir.

¹²⁹ CHP'nin Kars'ta aldığı oyları göz önüne alırsak (58,5) tüm milletvekillerini kazanmış olması DP ile arasındaki açığı kapattığını söyleyebiliriz

Tablo 3.8
1950 Seçimleri Temsil Esasına Göre Oy Dağılımı

Partiler	Adayların Aldığı Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı Eksi Oy Oranı
CHP	46,5%	11	28,2%	-18,3%
DP	46,7%	28	71,8%	25,1%
Millet Partisi	0,0%	0	0,0%	0,0%
BĞMSZ	4,3%	0	0,0%	-4,3%
Toplam	97,5%	39	100,0%	

Kaynak: TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

Oysa oy oranlarına bakıldığında DP yüzde 46,7, CHP ise yüzde 46,5 oy almıştır. İki partinin oy yakınlığına rağmen, temsil oranı arasındaki büyük açıklık yine çoğunluk sisteminden kaynaklıdır. DP'nin oy aldığı illerin büyüklüğü milletvekili sayısına yansıdığından daha çok temsil hakkı kazanmıştır. Bölge'nin Parlamento'daki temsiliyetinde DP ağırlığı vardır.

3.9 1950 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

Milletvekili profiline göre, Doğu ve Güneydoğu Bölge illerini parlamentoda yerel eşraf temsil etmektedir. Büyük toprak sahibi, tüccar ve şeyh ailelerinin önde gelen isimleri milletvekili listesinde yer almıştır. Ağrı'da Kasım Küfrevi, Halis Öztürk gibi toprak sahibi aynı zamanda şeyh olan aileler DP listesinde yer almıştır. DP'nin blok oy çıkardığı Diyarbakır'da 1946 döneminde ve tüm Tek Parti boyunca listelerin vazgeçilmez isimlerinden Tigrel, Uluğ, Ocak ailelerinin liste dışı kaldığı görülmektedir. DP'nin Diyarbakır listesinde yepyeni isimlerle karşılaşmaktadır. Bunlardan bir kısmı İskân Kanunu'nun kalkmasıyla, bölgeye geri dönen sürgün aileleri olduğu gibi bir kısmı da CHP yönetimine tepki duyan ailelerdir.

Demokrat Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nde elde ettiği gücün arkasında büyük oranda sürgün aileleri vardı. Ağrı'dan Halis Öztürk, Kasım Küfrevi ve

Celal Yardımcı, Diyarbakır'dan Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Remzi Bucak, Urfa'dan Hacı Şeyh Ömer Cevheri, Erzurum'dan Abdülmelik Fırat sürgünden dönüp DP milletvekili olan yerel seçkinlerdi.

1950 genel seçimlerinde CHP'ye yakınlık duymayan, devletle bağı kopmuş kesimlerin DP'ye yöneliş nedenleri de siyasal parti tercihlerinin neden net olmadığını göstermektedir. Örneğin Canip Yıldırım, dayısı CHP'yi desteklerken, kendisi ve ailesinin DP'yi desteklediğini belirtir. Yıldırım, *“ne kadar muhalif varsa, CHP'den zarar görmüş görmemiş ne kadar aile varsa biraraya geliyorlar. Sıkıntıları, baskıları direkt, indirekt yaşamış aileler. Sadece devletten hâlâ korkan aileler bunlar. Başımıza bir iş her an gelebilir diye de bu parti işlerine pek de güvenmiyordu.”*¹³⁰ Bir diğer örnek; Tarık Ziya Ekinci'nin babası Diyarbakır CHP parti teşkilatı başkanlığını yaptığı dönemde DP'nin Diyarbakır şubesinin kurulmasında etkili olmuş, daha sonra 1957 sonrası tekrar CHP'ye geçmiştir.¹³¹ Bu akışkanlık Doğu ve Güneydoğu Anadolu oylarının birçoğunun ideolojik olmadığını göstermektedir.

Bu anlamda 1950 yılında seçimleri kazanan DP listesindeki parlamenterlerin durumu toprak ve siyaset ilişkileri açısından biraz farklıdır. Diyarbakır'da parlamentoya giren milletvekillerinin niteliklerine bakıldığında: Ferit Alpiskender hukukçudur. Devlet görevlerinde bulunmuş, toprak ilişkisi yoktur. Fakat büyük toprak sahibi Pirinççi ailesi ile yakın akrabadır. Kâmil Tayşî serbest doktordur. Diyarbakırlı olmayan tek milletvekilidir. Fakat uzun yıllar kentte oturmuş, “Yıl Çıbanı” aşısını bulduğundan halkın sevgisini kazanmış biridir. Mustafa Remzi Bucak toprak sahibi, avukattır. Mustafa Ekinci, büyük toprak sahibi ve Tek Parti dönemindeki isyanlara adı karışmış “Yasinzadeler” ailesindedir ve çiftçidir. Nazım Önen, politik hayatı İkinci Meşrutiyet'e kadar uzanan, üç defa Diyarbakır belediye başkanlığı yapmış, Piran ilçesinin güçsüzleşmiş beyler ailesine mensuptur. Yusuf Azizoğlu ise doktor ve Silvan

¹³⁰ Orhan Miroğlu, Hevsel Bahçelerinde Bir Dut Ağacı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005 s.146, Canip Yıldırım daha sonra Hürriyet Partisi'ne Katılmıştır.

¹³¹ Tarık Ziya Ekinci, Lice'den Paris'e Anılarım, İstanbul, İletişim, 2010, s.229,240

ilçe belediye başkanlığı yapmış ve büyük toprak sahibi Azizoğulları ailesindedir. Yusuf Kâmil Aktuğ, emekli askerdir.¹³²

Görülüyor ki, DP Diyarbakır'dan parlamentoya girenlerden üçü hariç diğerlerinin bürokrasi ile ilişkisi olmamıştır. Kamil Tayşi, Ferit Alpiskender serbest meslek sahipleridirler ve köylü ile en yakın ilişkileri kurabilecek durumdadırlar. Üç büyük toprak sahibi ise köyde iktidar sahipliğini de temsil etmekte, böylece serbest meslek temsilcilerini tamamlamaktadır. Toprak sahiplerinden Tarık Ziya Ekinci ve Nazım Önen aynı zamanda ezilmişleri temsil etmektedir.

1950 yılı bölge milletvekillerinin profilinde görülen bir başka özellik ise yerel eşrafın Batı'da eğitim gören çocuklarının DP listesinde parlamentoda yer almasıdır. Yusuf Azizoğlu, Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci bunlardan birkaçıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kapitalizmin ve eğitim kurumlarının gelişmesine paralel olarak 1950'li yıllarda bir aydın sınıfı gelişti. 1940'lı yıllarda sadece 50 civarında üniversite okuyan Kürt öğrenci sayısı köylerde okulların açılmaya başlaması ve üniversitelerin yaygınlaşmasıyla hızla artmaya başladı.¹³³ Çoğunluğu eşraf ailelerinden gelen bu kuşağın gençleri, devlet-ağa ittifakının görece dışına çıkmışlardı.

Özetle, DP'nin 1950 yılı Doğu ve Güneydoğu bölge temsilinin genel görünümü, henüz iktidarla kaynaşmamış, reaksiyoner, halka inebilmiş serbest meslek erbabı ve büyük toprak sahiplerinin koalisyonudur. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, büyük toprak sahiplerinin çoğunluğu çekimser veya gizli destek sağlama safhasındadır. Bundan sonraki seçimlerde saflar daha belirginleşecektir. Siyasi partiler, büyük toprak sahiplerinin rekabetinden ve politik kamplaşmalardan faydalanacaklardır.¹³⁴ Parlamantonun bir başka birleşeni ise yerel eşrafın okumuş Kürt aydın kuşağıdır. Bu kuşağın sloganı ise 1950'ler boyunca "Doğu'nun geri kalmışlığı" olacaktır.

1955 yılından sonra tarım kredilerinden faydalanmak isteyen büyük toprak sahiplerinin çoğu artık tek saftadır ve il dışından aday gösterilen toprak sahiplerine de

¹³² TBMM Albümü Cilt I ve II, Tarık Ziya Ekinci Anıları, s.252, 1967-1973 Diyarbakır yıllıkları Kara-amed Dergisi sayı, 1-4,

¹³³ Tarık Ziya Ekinci, "Lice'den Paris'e Anıları," s.224

¹³⁴ Biyografiler 1967 ve 1973 Diyarbakır yıllıkları, Kara-Amed Dergisi, s. 1, 2, 4

destek olmaktadır. 1954 seçimlerinde il dışından aday gösterilen büyük toprak sahibi Ragıp Karaosmanoğlu ve Eyüp Şahin buna örnek verilebilir. 1950 sonrası güçlerin, serbest meslek -tüccar - toprak sahipliği koalisyonu devletin kaynaklarının küçük çiftçi dışında daha geniş bir alana aktarılmasını sağlamıştır. Bunlardan biri Tarım kredileri yoluyla makinalaşmadır.

Tablo: 3.9
1950 Yılı Milletvekillerinin Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

İl	Parti	Milletvekili Adı ve Soyadı	Meslek	Doğum yeri
Ağrı	DP	Kasım Küfrevi	Öğretim Üyesi, Şeyh, İslam Ansiklopedisi muharrirliği ve müşav. Cumhuriyet Senatosu	Bitlis
Ağrı	DP	Halis Öztürk	Çiftçi, Sıpkı Aşireti	Ağrı
Ağrı	DP	Celal Yardımcı	Maarif ve adalet Bakanlığı, Avukat	Doğubeyazıt, Ağrı
Bingöl	CHP	Feridun Fikri Düşünsel	Avukat	İstanbul
Bingöl	CHP	Mustafa Nuri Okçuoğlu	Ağır Ceza Hakimlikleri, Yargıtay Üyeliği,	Kiği, Bingöl
Bitlis	DP	Nusrettin Barut	Tapu, Vergi memurlukları	Bitlis
Bitlis	CHP	Selahattin İnan	Nahiye Müd. Hizan Kaymakamlığı, Kuva-i Milliye Kumandanlığı, çiftçi	Bitlis
Bitlis	CHP	Muhtar Ertan	Başvekalet Neşriyat ve Müdevveriat Umum Müdürlüğü, iktisat vekaleti	İstanbul
Diyarbakır	DP	Yusuf Kamil Aktuğ	Tuğgeneral	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Abdurrahman Ferit Alpiskender	Sulh ve Asliye Hukuk Hakimliği, Avukat, öğretmen, gümrük müd. Katibi	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Yusuf Azizoğlu	Silvan Belediye Başkanlığı, Belediye Hastanesi Başhekimliği, Sağlık ve Sosyal Yardım B	Diyarbakır, Silvan
Diyarbakır	DP	Mustafa Remzi Bucak	Avukat	Diyarbakır, Siverek
Diyarbakır	DP	Mustafa Ekinci	Çiftçi, Tüccar	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Nazım Önen	Belediye Başkanlığı, ziraat, çiftçi	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Kemal Tayşi	Askeri Doktor, Viranşehir, Siverek Hükümet tabibi, Diyarbakır belediye tabipliği	Antalya
Hakkâri	CHP	Selim Seven	İmamlık, vaizlik	Hakkari
Mardin	DP	Abdurrahman Bayar	Hakimlik, Cumhuriyet Savcılığı, DP Kurucu Üyesi, avukat	Mardin
Mardin	CHP	Ali Rıza Erten	Ziraat Genel Müd. Öğretmenlik	Mersin
Mardin	DP	Cevdet Öztürk	Serbest Eczacılık, Verem Savaş Derneği Başkanlığı	Mardin
Mardin	DP	Kemal Türkoğlu	Adalet Bakanlığı, İktisat Bakanlığı, Sümerban Hukuk Müşavirliği, Ekonomi Bakanlığı	Mardin
Mardin	CHP	Aziz Uras	Askeri Doktor, Türk Ocağı ve Halkevi Başkanı, Çocuk esirgeme k.bşk, Belediye bşk.	Mardin
Mardin	DP	Abdülkadir Kalav	Ticaret, Belediye Baş., Halkevi Başk.	Mardin
Mardin	CHP	Mehmet Kamil Boran	Sorgu Hakimliği İstanbul Yargıçlığı, ileri hukuk dergisi sahipliği, icra memuru	Mardin
Muş	DP	Ferit Kılıçlar	Ticaret, Solhan Maliye tahsildarı	Muş
Muş	DP	Hamdi Dayı	Çiftçi, Tüccar	Muş
Siirt	DP	Baki Erden	Eskişehir Şeker Fabrikası İşletme Müd.	Siirt
Siirt	DP	Mehmet Daim Süalp	Avukat, Hazine Avukatlığı, Ticaret bankası memuru	Siirt
Siirt	DP	Ali Şefik Türkoğlu	Edirne Savcı Yard., Avukatlık	Trabzon
Siirt	DP	Ahmet Cemil Yardım	Siirt Maliye Tahsil Memurluğu, İl Meclisi İdare Başkanlığı, Özel Saymanlık Gelir Mem	Siirt
Urfa	DP	Necdet Açısal	Çiftçi, PTT Fen Müfettişliği	Urfa
Urfa	DP	Feridun Ayalp	Suruç, Bismil, Hükümet Tabipliği, (şih)	Urfa, Birecik
Urfa	DP	Hacı Ömer Cevheri	Çiftçi, Aşireti, şeyh	Urfa
Urfa	DP	Hasan Oral	Diş Hekimi, Çiftçi, Toprak sahibi, Bucak Aşireti lideri	Urfa
Urfa	DP	Feridun Ergin	Öğretim Görevlisi, Prof. Bürokrat	İstanbul
Urfa	DP	Celal Öncel	Savcı, Avukat, Aşiret	Urfa
Urfa	DP	Reşit Kemal Timuroğlu	Çiftçi, Noter	Urfa
Van	CHP	Kazım Özalp	1924-1935 TBMM Başkanlığı, Asker	Köprülü (Makedonya)
Van	CHP	Ferit Melen	Maliye Müfettişliği, Güven Partisi Kurucusu, 14. Başbakanlık, Gelirler Genel Müd.	Van
Van	CHP	İzzet Akın (Mehmet)	Asker, Mardin Jandarma Komutanı, Diyarbakır Bölge Komutanı	Van

Kaynak: TBMM Albümü, Cilt II.

1950 yılında Doğu ve Güneydoğu bölgesinde seçilen milletvekilleri ile doğum yerleri arasındaki dağılım 1920 ve 1923 düzeyine dönmüştür. 1920 ve 1923 meclislerine seçilen 67 milletvekilinden yüzde 70,1'i ana dili Kürtçe olan nüfusun oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il veya ilçelerde doğmuşlardı. 1927'den başlayarak Tek Parti dönemi sonuna kadar toplam vekillerin yarısına yakını İstanbul ve Balkan kökenli milletvekilleri idi. 1950 yılında ise İstanbul ve Balkan kökenli milletvekillerinin oranı yüzde 7,5'e düştü. Dolayısıyla, 1950 meclisinde bölge temsilindeki yerellik oranı hızla yükseldi.

Seçilen milletvekillerin temsil ettikleri illerle doğdukları illerin dağılımındaki uyumluluk büyük oranda artış gösterdi. Kürtçenin Anadil olarak yüzde 40 ve üzeri olduğu illerde doğanların kapsadığı dar ölçeklendirme alanına bakıldığında, 1946-1950 arası dönemde yüzde 65,1 olan temsil oranı 1950 yılında yüzde 82'ye yükseldi. Geniş bölge ölçümlemesine göre ise bu oran yüzde 80,4 oldu.

İstanbul doğumlu olanların oranı ile diğer illerde doğanların oranında ise büyük düşüş görüldü. İstanbul doğumlu olanların oranı bir önceki seçimde yüzde 18,6'dan 1950 seçiminde yüzde 7,7'ye diğer illerden doğanların oranı sırasıyla yüzde 16,3'den, yüzde 10,3'e geriledi. Yine 1950 yılı seçim sonuçlarına bakıldığında Diyarbakır'dan seçilen yedi milletvekilinden altısı doğdukları illerden seçilirken sadece 1 kişi diğer illerden seçildi. Mardin'in tümü bölge doğumlu olup, Urfa'dan seçilen 7 milletvekilinden altısı Urfa doğumluydu.¹³⁵

¹³⁵ TC Milletvekili Albümü, 1920-2002, Cilt II

Tablo 3.10
1950 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1
İstanbul	8	3
	18,6%	7,7%
Diğer Yerler	7	4
	16,3%	10
TOPLAM	43	39
	100,0%	100,0%

Kaynak: TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus, s.142-145.

Milletvekillerinin önceki meclislerde görev alıp almadığını belirleyen süreklilik tablosuna göre; 1950 meclisinde bölgeyi temsil eden milletvekillerinin yüzde 23,1'i daha önce seçilmiştir. Bu demektir ki parlamento yüzde 76,9 oranında yenilenmiştir.

Milletvekillerinin yerellik ve süreklilik ilişkilerine göre bakıldığında ise; doğdukları il ve çevresinden ilk defa seçilenlerin oranı yüzde 66,7'dir. Bölge doğumlu olan 32 milletvekilinden 26'sı ilk defa seçilmiş, 6'sı ise bir önceki dönemlerde de milletvekilliği yapmıştır. Diğer illerden ilk defa seçilenler ise yüzde 10,3, daha önce seçilenlerin oranı ise yüzde 7,6'dır.

Görülüyor ki 1950 seçimlerinde doğdukları ili temsil eden ve daha önce vekillik yapmamış olanların oranı 1946 seçimlerinde yüzde 39,5 iken, 1950 seçimlerinde yüzde 66,7'ye yükselmiştir. Milletvekilliği sürekliliğindeki azalma DP'nin bölge politikasındaki temsiliyetinin niteliği hakkında yepyeni bir şey söylemektedir. Yeni bir parlamento görünümü, Tek Parti dönemi küskünleriyle olan ittifakın yerel eşraf üzerinden yapıldığını göstermektedir.

Tablo 3.11
1950 Parlamentosu Milletvekili Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1946 ve öncesi	1950 ve öncesi
Doğdukları iller ve çevresinden ilk defa seçilenler	16 37,2%	26 66,7%
Doğdukları iller ve çevresinden daha önce seçilenler	12 27,9%	6 15,4%
Diğer illerden ilk defa seçilenler	1 2,3%	4 10,3%
Diğer illerden daha önce seçilenler	14 32,6%	3 7,7%
Toplam ilk defa seçilenler	17 39,5%	30 76,9%
Toplam daha önce seçilenler	26 60,5%	9 23,1%
Toplam	100,0%	100,00%

Kaynak: TBMM Albümü, Cilt II.

Bölgenin parlamentodaki süreklilik oranı Türkiye geneli ile uyumluluk göstermektedir. Türkiye genelinde de parlamento büyük oranda yenilenmiştir. 1950 seçimlerinde, Türkiye genelinde, 403 DP’li milletvekilinin 353’ü; yüzde 87,6’sı ilk kez vekil seçilirken 50’si; yüzde 12,4’ü daha önce de mecliste yer almıştır. Doğu ve Güneydoğu bölge illerinde ise 28 DP’li vekilden 25’i yenidir ve bölge milletvekillerinin yüzde 89,3’u ilk kez seçilmiştir.

Tablo 3.12
1950 Parlamentosu İllere Göre Süreklilik Oranı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Urfa	Siirt	Van
Milletvekili	3	2	3	7	1	7	2	7	4	3
Sayısı	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
1950'de	3	1	2	7	0	3	1	6	4	3
seçilen	100,0%	50,0%	66,7%	100,0%	0,0%	42,9%	50,0%	85,7%	100,0%	100,0%
1950 öncesi	0	1	1	0	1	4	1	1	0	0
seçilen	0,0%	50,0%	33,3%	0,0%	100%	57,1%	50,0%	14,3%	0,0%	0,0%

Parti özelinde bakıldığında, CHP’de daha az yenilenme görülmektedir. Türkiye genelinde, CHP’nin 69 milletvekilinden 30’u, yani yüzde 43,5’i ilk kez vekil seçilirken 39’u yüzde 56,5’i daha önceki meclislerde yer almış, parlamento deneyimine sahiptir. ¹³⁶ Bölgede ise 11 CHP milletvekilinden 6’sı önceki meclislerde yer almıştır. CHP’nin gerek Türkiye gerekse bölge düzeyinde eski ilişkilerini büyük oranda sürdürdüğünü göstermektedir.

1950 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu’da dar bölge ölçeklendirmesi içinde yer alan illerdeki yaş ortalaması 1946 yılına göre küçük bir düşüş göstermektedir. 1946 yılında yüzde 49,7 olan yaş ortalaması 1950 yılında 47,4’dür.

1950 seçimlerinde bölge parlamentosunda yer alan milletvekillerinin eğitim profili önceki yıllara göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, lise ve daha düşük eğitim almış olanların oranı 1946 seçimlerine göre yüzde 0,3 puan yükselirken (28,2) askeri okul mezunlarının oranının yüzde 16,3’ten yüzde 12,8’e kadar düştüğü görülür. Düşük eğitilmiş milletvekili oranındaki yükseliş çiftçi ve tüccar oranındaki artış ile ilişkilendirilebilir. Bu ilişki, toprak zengini yerel seçkinlerin parlamentodaki yükselişine işaret etmektedir. 1950 yılı parlamentosunda Doğu ve Güneydoğu bölge illerini temsil eden milletvekilleri arasında üniversite mezunu oranında artış gözlemlenmiştir: Üniversite eğitimi alan milletvekillerinin oranı yüzde 53,5’den yüzde 59’a yükselmiştir. Master ve doktora mezunları ile birlikte yükseköğretim mezunu oranı yüzde 66,7’e ulaşmıştır. Üniversite ve yüksek eğitim alanların sayılarındaki artış, yerel eşrafın

¹³⁶ Demirel, Tek Partinin Yükselişi, s. 223

1940'larda Ankara ve İstanbul'da okuyan ve 1950 yılında parlamentoya giren çocuklarının yarattığı etkiden kaynaklıdır. Okumak, siyasette ve bürokrasinin çeşitli kademelerinde yer almak için bir fırsat olarak görülmüştür.

Tablo 3.13
1950 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954
Lise ve daha düşük	12	11
	27,9%	28,2%
Meslek Okulu	3	1
	7,0%	2,6%
Askeri Okul	7	5
	16,3%	12,8%
Üniversite	23	23
	53,5%	59,0%
Master-Doktora	6	3
	14,0%	7,7%
Dini Okul	1	1
	2,3%	2,6%
Millet Vekili Sayısı	43	39

Kaynak: TBMM Albümü, Cilt II.

Bölgenin meclis dağılımında yabancı dil bilenlerin oranında önceki yıllara göre artış görülmektedir. Toplam 39 milletvekilinden 26'sı en az bir yabancı dil bilmektedir. Buna göre yabancı dil bilen milletvekillerinin oranı yüzde 66,7'dir. Bunlardan 20'si bölge doğumludur. Bölge doğumluların yüzde 51,2'i en az bir dil bilmektedir. 20 kişiden 14'ü Fransızca bilmektedir. 4 milletvekili Almanca 4'ü de İngilizce bilmektedir. Arapça ve Farsça bilenler 11 kişidir. Bunların dışında 1 kişi Rumca, Bitlis'ten 1 kişi Kürtçe, Diyarbakır'dan Kürtçe, Zazaca olarak belirtilmiştir. Yabancı dil oranındaki artış eğitim oranındaki artışla ilişkilidir. Üniversite oranı ile yabancı dil oranının aynı oluşu (66,7) her üniversite mezununun en az bir yabancı dil bildiğini göstermektedir. Yabancı dil bilenlerin hangi oranda bir dili kullanabildiklerine dair elimizde veri yoktur. Söz konusu oranlar TBMM albümünde yer alan bilgilerden edinilmiştir.

1950 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu ölçeklendirmesinde yer alan illerdeki milletvekillerinin meslek dağılımına bakıldığında göze çarpan özelliklerinden biri asker kökenlilerin oranında 1946 ve öncesine göre büyük bir azalma olmasıdır. Asker kökenlilerin oranı 1946 seçimlerinde yüzde 23,3 iken 1950 seçimlerinde yüzde 10,3'e düşmüştür. Üst düzey bürokrat, mülki yönetici oranında bir önceki seçime göre yüzde 10'luk azalma görülmekle birlikte yüzde 20,5 ile hâlâ yüksekliğini korumaktadır. Asker, bürokrat ve mülki yönetici oranındaki azalma sivilleşmeye doğru bir gidişe işaret etmekle beraber yerleşme ile de ilgilidir. Bölgeyi temsil eden milletvekillerinin, Batı'dan atanan asker bürokratlardan daha çok bölgenin yerel eşrafı olduğuna işaret eder. Bunu destekleyen verilerden biri ise çiftçi, tüccar sayısında artıştır; Bölgeden seçilen milletvekillerinin yüzde 28,2'i çiftçi ya da tüccar kökenlidir. 1946 yılında bu oran yüzde 16,3'tür.

Çiftçi ve tüccarlardan sonra, üniversite mezunlarının çoğunun hukuk kökenli olmasıyla avukatlar yüzde 20,5 ile ikinci büyük grubu oluşturmuştur. 1946 seçimlerinde yüzde 9,3 olan avukatlık oranı 1950 seçimlerinde oldukça yükselmiştir. Üniversite mezunları arasında 1946 yılında yüzde 2,3 olan doktorluk 1950 yılında yüzde 7,7 oranına yükselir. Dolayısıyla 1950-1954 yılları arasında parlamentoda görev yapan Doğu ve Güneydoğu'dan gelen milletvekillerinin mesleki dağılımında çoğunluğun, tüccar, çiftçi, avukat ve doktor olduğu söylenebilir. Bu nedenle mesleki dağılımda serbest meslek erbabı en yüksek dilimi oluşturmaktadır.

Üst düzey bürokrat, mülki yönetici sayısının yüksekliği Tek Parti döneminde de gördüğümüz tablolardan biridir. Mülki yönetici sayısında da bir önceki döneme göre artış görülür. 1946 yılında yüzde 9,3 olan mülki yönetici oranı 1950 yılında yüzde 14,4'e çıkar. Meslek dağılımında dikkat çeken bir diğer husus yerel eşrafın üniversite okumuş çocuklarının oranının yüksekliğidir. Yerel elitlerin eğitilmiş sınıfı meslek dağılımında kendini göstermektedir; bürokraside, mülki idarede ve yerel idarelerde görev aldıkları görülür. Parlamentoda yer alan hukuk mezunu bir avukatın, farklı zamanlarda, mülki yöneticilik, belediye başkanlığı gibi farklı alanlarda görev aldığına rastlanılmıştır.

Mesleklerin ve alanların tekelleşmesine yol açan eşraf hakimiyeti DP'nin bölge siyaseti konusunda bir önceki dönemin anlayışından kopmadığını göstermektedir. Bölgedeki temsiliyet yerel elitler üzerinden gerçekleşen bir temsiliyet olarak hegemonik bir görünüm kazanmıştır. Temsiliyetin mesleki açıdan dağılımında ise, kamu alanında ve belediye başkanlıkları, il genel meclisleri gibi yerel idarede aynı hegemonik alanı kapsadığı görünmektedir.

Tablo 3.14
1950 Parlamentosu Milletvekili Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954
	10	4
Asker-Askeri Tıp	23,3%	10,3%
	4	6
Mülki Yönetici	9,3%	15,4%
	2	3
Hakim-Savcı	4,7%	7,7%
	4	8
Avukat	9,3%	20,5%
	8	4
Eğitimci	18,6%	10,3%
	5	2
Maliye, Bankacılık	11,6%	5,1%
	5	4
Belediye Başkanlığı	11,6%	10,3%
	3	5
Alt Düzey Memur	7,0%	12,8%
	13	8
Üst Düzey Bürokrat	30,2%	20,5%
	1	3
Sivil Tıp	2,3%	7,7%
	4	1
Basın-Yayın	9,3%	2,6%
	7	11
Çiftçi-Tüccar	16,3%	28,2%
	-	-
Müteahhitlik	-	-
	1	2
Din Adamı	2,3%	5,1%
Milletvekili Sayısı	43	39

Kaynak: TBMM Albümü, Cilt II.

3.10 Dönemin Siyasi Gelişmeleri

1950 seçimleri Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası oldu. 27 yıl süren bir Tek Parti iktidarı, parti-devlet arasında kurulan özdeşlik yerini parlamenter demokrasinin kurallarının geçerli olduğu bir sürece bıraktı. DP'ye destek toplumun farklı katmanlarından geldi. Bu katmanlar arasında bürokrasinin bir kısmının niyetlendiği toprak reformundan korkan büyük toprak sahipleri, özel sektörün gelişmesini isteyen işadamları olduğu gibi topraksız köylü, aydınlar, din ve inanç üzerindeki sınırlamaların kalmasını bekleyen dindarlar gibi var olan iktidar hiyerarşisinde kendine yer bulamayanlar vardı.

Yeni dönemin milletvekili profili de eskisinden farklıydı. DP milletvekillerinin toplumsal özelliklerine baktığımızda Kemalist dönemden ayıran bir takım farklılıklar göze çarpar. Öncelikle daha genç bir meclis profili vardır. Seçim bölgeleriyle kurdukları bağ çok daha kuvvetlidir. En büyük farklılıklardan biri de bürokratik/askeri formasyona sahip milletvekillerinin azlığıdır.

Yeni meclis cumhurbaşkanlığını Celal Bayar'a, başbakanlığı da halkın desteklediği Adnan Menderes'e verdi. Menderes, CHP zamanında cumhurbaşkanına ait olan parti genel başkanlığını da aldı. Böylelikle bir siyasal partinin toplumu denetleme, yönetme araçlarından biri ortadan kalkmış oldu.¹³⁷ Kemalist dönemden farklı olarak milletvekilleri parti bürokrasisine egemen oldu. DP eski yönetimin bürokrasisine, ordusuna da güvenmedi. Bunları denetim altına almak için yer yer parti devlet bütünleşmesine geri döndü. Silahlı kuvvetlerin önde gelen komutanları emekli edildi.¹³⁸

3 Eylül 1950'de belediye seçimleri bir ay sonra da il genel meclisi seçimleri yapıldı. Bu seçimleri DP'liler büyük farklarla kazandılar. İktidara geldiklerinden 6 ay sonra artık tüm ülkede iktidar değişikliği oturmuştu. DP, muhalefetteyken savunduğu siyasal liberalleşmeyi beklenildiği kadar yapamadı. Genel af ilan etti. Liberal bir basın yasası kabul etti. Fakat 1951 yılının başından itibaren bunlardan da geri dönüşmeye

¹³⁷ Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.101

¹³⁸ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye Tarihi, İstanbul: İletişim Yay. 2008, s. 322

başladı: Ceza Kanunu'nun baskıcı hükümlerini artırdı. Mayıs 1951'de basın özgürlüğüne darbe vuruldu. Resmi ilanları dağıtma yetkisi hükümete verildi.¹³⁹

Bunun yanında muhalefetin varlığına yönelik tehditler arttı. Hükümet Temmuz 1951 yılında CHP'nin malvarlığına tasfiye kararı koydu, 1953 yılında da tüm servetini hazineye devretti. Bu arada CHP 1951, 1953 kongrelerinde yenilenme ihtiyacı duyarak "Altı Ok"u yeniden tanımlamadı.¹⁴⁰ 1948 yılında DP kendilerinden ayrılan bir grup tarafından kurulan Millet Partisi'ni Atatürk devrimlerine karşı geldiği gerekçesiyle 1954 yılında kapattı. Millet Partisi bir süre sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi olarak tekrar kuruldu. DP, solun her türlüüne ve sağın gayrı meşru hallerine kapılarını kapadı. Ocak 1951 de komünist tutuklama kampanyası gerçekleştirdi. Said Nursi'nin Nurculuk faaliyetleri engellendi. Ama hükümet sağa karşı daha esnek oldu. 16 Haziran 1950'de Arapça ezan yasağını kaldırdı.¹⁴¹ 24 Aralık 1952'de anayasayı değiştirerek 1932 yılında Türkçeleştirilmiş olan ezan tekrar eski haline getirildi.

1950 seçim zaferinden hemen sonra Ceza Yasası'nın 526. maddesini değiştirerek müezzinlerin Arapça ezan okumalarına, dini radyo yayınlarına izin verdi. Ekim 1950'de okullardaki din eğitimi zorunlu hale getirildi.¹⁴² Bir yandan da dindar fanatiklere karşı Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarıldı. 9 Mart 1954 genel seçimlerden önce 6334 sayılı basın yasası ile resmi görevlilerin saygınlığına, ününe ya da servetine zarar verebilecek yayınlar ağır yaptırımlara bağlanmıştı.¹⁴³

3.11 Demokrat Parti İktidarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası

Cumhuriyet kurulurken Kürtlerle bozulan "zımnî ittifak" çok partili hayatın ilk yıllarında tekrar kuruldu. 1950 seçimlerinden sonra genel olarak Türkiye'de yaşanan değişimler Kürt yerel eşrafını da etkiledi. Doğu illerindeki ailelerden CHP'ye yakınlık kuramayanların bir kısmı DP'ye yöneldi.

¹³⁹ Mete Kaan Kaynar, Türkiye'nin 1950'li Yılları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

¹⁴⁰ Zürcher, "Modernleşen Türkiye Tarihi," s. 323

¹⁴¹ Demirel, "Türkiye'nin Uzun On Yılı," s. 124

¹⁴² McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s.527

¹⁴³ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu," s. 124

Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) uygulanmasında¹⁴⁴ toprak ağaları ile sağlanan ittifak 1950 seçimlerinde DP'ye bu ailelerden gelen desteği önemli ölçüde artırdı. Tarımda makineleşme, ÇTK arazi dağıtımının hız kazanması, ekilen arazileri genişletti. Kanunda yapılan düzenlemelerle 1945-1959 yılları arasında ailelere tahsis edilecek arazi büyüklükleri iki katına çıkartıldı. Bu topraklandırma programından varlıklı çiftçiler yanında küçük üreticiler de yararlandı. Ekilen arazilerin genişlemesi ve tarımsal üretimdeki artışta hükümetin sabit fiyatlı destekleme alımları önemli rol oynadı.¹⁴⁵ Böylelikle DP, daha önce CHP saflarında yer almış olsalar dahi, güçlü Kürt ağa ve şeyhleri kendi saflarına katabildiler. Böylelikle DP oyların ve Doğu'daki milletvekillerinin önemli bir kısmını CHP döneminde sürgün edilen ağaların, yerel eşrafın tabanından almış oldu. David McDowall DP'nin güçlenmesini şöyle aktarır:

*“1950’lerde ilk demokratik çoğulculuk belirtileri ortaya çıktıktan sonra şeyhler ulusal politikada kendi müritlerini muhafazakâr dini ya da sağ kanat partileri desteklemeye teşvik ederlerken, Kürt milliyetçileri de sol siyaset içinde güç aramaya çalıştı. Zaman içinde her ikisi de birbirleri için kâbusa dönüşecekti. (...) Şeyhlerin ve müritlerinin kaç oy sağlayabileceğini gayet iyi bilen Demokratlar bu duyguları istismar etmekte hızlı davrandılar ve dini özgürlükleri açıkça savundular. (...) Said Nursi 1950’de kendi müritlerini hararetle Demokratları desteklemeye teşvik etti. Bu davranışında yalnız değildi: Said Nursi ile yakın bağları olan, Bitlis ve Hizan civarındaki Mevlana Halid Nakşibendi hareketi de çoğu Kadiri gibi Demokratları destekledi. Demokratlar Anadolu’yu saran bir ağ oluşturmuşlardı ve bu ağın en güçlü olduğu yer doğuydu.”*¹⁴⁶

¹⁴⁴ 1947 ve 1948 yılında CHP tarafından çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu’nu tadil den 5098 Sayılı Kanunu değiştirmesi, 5227 Sayılı Kanun ile yasaklığı kaldırılan ve boşaltılmış bölgelerde köyler teşkili ve halkın yerleştirilmesi hakkında çıkardığı 5826 Sayılı Kanun ile yasak bölge ilan edilen yerlerde yerleşimi serbest bırakarak ve tapuya bağlı olarak devlete geçmiş olan taşınmazları eski sahiplerine geri verilmesinin sağlanması, sürgündeki Kürtlere yönelik adımdı. Resmi Gazete, Sayı:7880, Kabul Tarihi:3.VIII.1951, İlan Tarihi:9.VIII.1951, Kanun Nu:5826

¹⁴⁵ Feridun Cemil Özcan, Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. İçinde: Türkiye'nin 1950'li Yılları, Der. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim, 2016

¹⁴⁶ McDowall, “Modern Kürt Tarihi,” s. 526

Ayrıca DP Tek Parti döneminin sürgün ailelerine milletvekili listelerinde yer vererek “..Seçim kampanyası döneminde doğudaki kültürel kısıtlamaların bir kısmını ortadan kaldırma ve jandarmanın kırsal kesimlerdeki baskıcı uygulamalarını azaltma” sözü de vermişti.¹⁴⁷ 1950’li yılların başında DP’yi destekleyen, daha sonra Kürt milliyetçi hareketinde yer alan Canip Yıldırım şöyle anlatır: “*Lice’deki yüzbaşı hakkında halkın şikayetlerine karşı, Lice DP il başkanı dedi ki ‘bu yüzbaşmayı hemen buradan alın...’ hemen aldılar. Bu başlı başına bir devrimdir. Ümidini, cesaretini kaybetmiş bir halk hiçbir şey yapacak durumda değil ve olmadığını da farkındaydı. Bir sandığa oy atmakla dünya değişti.*”¹⁴⁸ DP’nin bu uygulamalarını Altan Tan geçmişteki rejim muhalifi ailelerinin çocuklarını “cesaretle” meclise taşımalarını büyük başarı olarak görüp kendi bünyesinde eritme ve kendine benzetme operasyonu olarak tanımlamıştır.¹⁴⁹ Bu şekilde DP’ye destekleri karşılığında siyasal ve ekonomik kaynakların paylaşımı ile CHP muhalifi ağa, şeyh gibi bölgenin nüfuslu ailelerinin sosyal, ekonomik ve siyasal statüleri yeniden pekişmiş oldu. Bir yandan da CHP’ye muhalif olmanın yanında Kürt kimliğini, Kürtlerin haklarının tanınmasını savunanların da DP’den meclise girmeleri, siyasi etkileri kırılmış Kürtçülük fikrinin savunucularının güçlenmesine yol açacaktı.

1946 yılında ülkede başlayan makinalaşma olayı, 1948 yılından sonra ve özellikle 1950 sonrasında hızla artmıştı.¹⁵⁰ DP’nin liberal ekonomi programı ve Marshall Yardım Planı sonucu devletin kaynak dağıtımından Doğu ve Güneydoğu da yararlanmıştı. Bu, DP ile bölge yerel eşrafın ilişkisini güçlendirdi. DP’nin sağladığı imkanlardan yararlanan büyük toprak sahiplerine traktör, biçerdöver ve tarım zararlılarıyla baş edecek imkanların sağlanmasıyla işbölümü değişti. Köylünün emeğine duyulan ihtiyaç azalınca köyden kente göç başladı. Büyük şehirlerin etrafında kırsal değer yargılarının sürdürüldüğü gecekondu kuruldu. Göç edenlerin birbirine yakın yerlerde yaşama eğilimleri kentsel bölgelerde Kürt kimliğinin kalıcılığını sağladı.

¹⁴⁷ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi, 1990, s.49

¹⁴⁸ Orhan Miroğlu, “Hevsel Bahçeleri’nde,” s. 172

¹⁴⁹ Tan, “Kürt Sorunu,” s. 316

¹⁵⁰ Zürcher, 2008:326 Devletçi bir ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçiş kararı esas dönüm noktası 1950 değil 1947’de CHP’nin almış olduğu karardı. Marshall Planı dahilinde ilk olarak 1949’da traktörler gönderildi. Fakat Demokratlar Türkiye gibi bir ülkede modernleşme hamlesinin tarımdan başlamak zorunda olduğunu CHP’den daha fazla kavramışlardı

1980'lerde Kürt milliyetçiliğinin kitleselleşmesini sağlayacak mecralar buralarda oluştu. Göç edenlerin yüzde 41'i İstanbul'a, yüzde 18'i Ankara'ya, yüzde 15'i Adana'ya ve yüzde 4'ü İzmir'e göç etti. Yıllar geçtikçe bu sayılar arttı.¹⁵¹ Sanayileşme ayağı eksik kalan toprağa dayalı zenginleşme sosyal yapıyı bir anlamda korudu. Eski toprak sınıfının bu göç eden kesimler üzerindeki etkisi bir süre daha devam etti. Artık büyük toprak sahipleri, aşiret liderleri, şeyhler birer 'toprak ağa'sıydı.¹⁵² Hem ekonomik hem de siyasal olarak güçlenmişlerdi. Devletten aldıkları tarım kredileri, destekleme primleri ve sübvansiyonlarla siyasal partiler aracılığıyla devlete bağımlı Kürt tarım burjuvazisi oluşmuştu.

Bu sınıfın devletle ittifakı çok yönlü okunabilir. Devletten alınan ekonomik destekle siyasi nüfuzunu da artırdılar. DP iktidarı yıllarında karayolları siyasetine ağırlık verildi. Karayolu, inşaat sanayii, tarım sanayi alanında yoğunlaşıldı. 1950-1954 yılları arasında yeni yollar bağlandı. Köyler dışarı açıldı. Bu süreç sosyal farklılaşma ve tabakalaşmayı da artırdı.¹⁵³ Ziraat Bankası kredileri artırıldı.¹⁵⁴ Özel girişimcilere kredi sağlamak amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştu.¹⁵⁵

Ulaşım olanakları yaygınlaşınca eski dönemin eşraf kesimi de ticarete girdi. Kürt tarım burjuvazisi Kürt ticaret burjuvazisini geliştirdi.¹⁵⁶ Giderek batıdaki sanayi burjuvazisine bağlı bir Kürt ticaret burjuvazisi oluşmaya başladı. Hem büyük toprak sahipleri hem de tüccar oldular. Kredi bulmak ve yeni temsilcilikler almak için siyasal partilerinin yerel örgütlerinde görev aldılar. İktisadi bütünleşme onları devlete daha bağımlı kıldı. Hem siyaset yapıyor, hem tarım ve ticaretle uğraşıyorlardı. Biçerdöver, suni gübre, akaryakıt, tarım ilaçları ticaretine girdiler.¹⁵⁷ Bu şekilde Kürt ticaret burjuvazisinin oluşmasıyla; *"Artık siyaset sahnesinde Osmanlı döneminin özerklik yanlısı ve çatışmacı Kürt feodalitesinin yerinde ve onun değer yargılarını kullanan devletle işbirliği içinde bir Kürt burjuva sınıfı vardır. Bu sınıf geniş halk yığınlarının*

¹⁵¹ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 534

¹⁵² Tarık Ziya Ekinci, Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi, İstanbul: Sosyal Tarih yayınları, 2011, s. 57

¹⁵³ Kemal Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul: Timaş yayınları, 2004, s.75 Makineleri tamir edecek, yol yapımında çalışacak Devlet hizmetlerinde çalışacak teknisyenlere ihtiyaç doğdu.

¹⁵⁴ Zürcher, "Modern Türkiye Tarihi," s. 327

¹⁵⁵ Eroğul, "Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi," s. 124

¹⁵⁶ Aytekin Gezici, Kürt Tarihi, Ankara: Tutku yayınevi, 2013, s.164

¹⁵⁷ Ekinci, "Kürt Siyasal Hareketleri," s. 58

yükselen ulusal demokratik taleplerine karşı statükoyu korumakta ve değişime dolaylı yoldan karşı çıkmaktadır.” ¹⁵⁸ Bu şekilde DP döneminde sadece geleneksel Kürt seçkinleri patronaj siyasetinin içine çekilmiş ve göreceli bir ekonomik gelişme olmuştur.

İklim koşullarının elverişliliği yanında Kore Savaşı'nın etkisiyle dünya piyasasında buğday fiyatlarının yükselişi kimi çiftçileri zenginleştirdi. Arazilerin tarıma elverişli hale getirilmeleri, büyük verimli araziler ve makineleşme tarımsal kalkınma hedefleriydi. 1948'de ülkede 1750 traktör varken 1950 sonunda 10.000 rakamına ulaştı. Bu rakam 1953'te 30.000'e 1954'te ise 40.000'e ulaştı. Traktörleşme küçük çiftçileri ve kiracı olarak çalışan sınıfları altüst etti.¹⁵⁹ Küçük çiftçiler ve kiracılar arazileriyle traktör alamayınca ekinlerinin bir bölümü karşılığında büyük toprak sahiplerinden traktör kiralamaya başladılar. Çoğu küçük çiftçi ve toprak sahipleri toprağını koruyamadı, toprak ağalarına satarak işsiz kaldı.¹⁶⁰ Toprak ağaları oy tabanlarını da kaybetmemek için küçük topraklar dağıtmak, evlere elektrik, su vermek, okul yapmak vaatleri ile göçü engelleyecek girişimlerde bulduysa da 1950'lerin ortalarında ekonominin kötüye gitmeye başlaması DP'nin Kürt tabanında kaymaya neden oldu. CHP ve diğer küçük partiler bazı ağaların ve onların güdümündeki seçmenlerin desteğini kazanabildi. Rakipleri de DP'liler gibi kendilerine oy veren her yere yol, traktör, elektrik, okul, daha İslamcı Cumhuriyetçi Millet Partisi ise cami vaadinde bulundu.¹⁶¹ DP Kürtlerin yoğun yaşadığı illerdeki oyların büyük bir kısmını 1957-1961 arasında kaybetti.

Tarımda makinalaşma, tarımsal kredinin de desteği ile büyük toprak sahipleri ve ticaret erbabını güçlendirerek, küçük çiftçiyi yok etmiştir. 1955 yılında yapılan bir araştırma bize aşağıdaki sonuçları veriyor.¹⁶² Bu araştırma Türkiye'yi bölgelere ayırmış, Güneydoğu Anadolu bölümünde 68 köy incelemiş, bunlardan 15'i Diyarbakır'ın toprak mülkiyeti yönünden büyük toprak sahipliğinin yoğunlaştığı üç ilçeden (Merkez-Bismil-Silvan) seçilmiştir.

¹⁵⁸ Gezici, "Kürt Tarihi," s. 165

¹⁵⁹ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 530

¹⁶⁰ Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.200

¹⁶¹ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 531

¹⁶² Türkiye'de Zirai Makinalaşma, Ankara: SBF Yayını, N. 39-21, Ankara, 1955.

—Makina satın alanların % 84,5'i daha önce çiftçilik yapmakta, % 15,5'i ise hiç yapmamıştır. Bunların yüzde 84'ü toprak satın alarak veya kiralarak tarıma başlamış yüzde 16'sı da kira ile toprak sürüp kazanç sağlamaktadır.

—Koopratif ve köy idaresi yoluyla makina satınalma veya kullanma yok denecek kadar azdır. Bu iki veri, makinaya ancak büyük toprak sahipleri ile kentte kapitali olanların sahip olduğu argümanını desteklemektedir.

—Makinalaşmanın etkisi çift hayvanlarının azalması ve onları kullanan ortakçı ve marabaların daimi işçi olmaktan çıkıp, mevsimlik işçi olmaları veya toprağı terk etmeleri yönünde olmuştur.¹⁶³

Türkiye'de bu yöndeki büyüme, 1948 - 52 yılları arasında yüzde 31 iken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yüzde 36 olmuştur. Büyüme iki yönde olmaktadır. Ya sahiplik artmakta veya büyük toprak sahipleri küçük toprakları kiralamaktadır. Sahiplik toprakların artışı dört yılda yüzde 6'dır ve satın alınan toprakların yüzde 69'u aynı çevrededir. Bu tür toprakların yüzde 67'sinin daha önce tarım yapılan topraklar olması küçük işletmelerin tasfiye edildiğini, dolayısıyla çiftçilerin tarımı bıraktıklarını göstermektedir.

Diyebiliriz ki, teknolojiyi kullanma olanağına sahip büyük toprak sahipliği ve kapitali elde etme imkânını bulanlar mülkiyet yapısının daha işin başında, politik destekle birlikte kendi lehlerine değiştirmeye başlamışlardır.

1950'li yıllardan itibaren toplumsal mobilizasyon ve sosyoekonomik gelişmelere bağlı olarak tarımsal zenginleşme sonucu artan göç ile eğitimin önemini kavrayan Kürt elitlerinin çocuklarının okuma oranları arttı. Kökleri 19.yy'a uzanmakla beraber, 1940'larda yeniden oluşmaya başlayan Kürt aydın tabakası, 1950'lerde genişledi. Yatılı bölge okullarının artması bu süreci hızlandırdı. Tarık Ziya Ekinci'nin aktardığına göre "1940'a kadar Adana'ya gidebilenler lise okuyabiliyorlardı. Tek Parti döneminde Diyarbakır'da kapatılan Lise 1941 yılında tekrar açıldı. 1950'lerde artık

¹⁶³ Türkiye'de Zirai Makinalaşma, s.21

çoğalmıştı. Bizim zamanımızda Lice'den 1 üniversite mezunu çıkarken 1950'lerde bu sayı 50'lere çıkmıştı.”¹⁶⁴

Fakat 1950'lerdeki koşullarda henüz milliyetçi duygular güçlü değildi. Anılardan ve tanıklıkların anlatılarına göre devletle işbirliği içinde olan büyük toprak sahipleri zaten son derece devletçiydiler. Kırdan büyük şehirlere okumaya giden eşraf ailelerinin çocukları ise “Kürt” olduklarını “dışarıda” anladılar. İkinci “biz köyde Kürtçe, Diyarbakır'da Türkçe konuşulur zannederdik” der. Ancak öğrenci olarak gidilen yerlerde farkına varılan bir kimlik olan Kürt kimliği son derece folklorik bir anlam taşıyordu.¹⁶⁵

Okuryazarlık oranının Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de artmaya başlaması güçlü yerel Kürt ailelerinin yanında küçük esnaf çocuklarının da eğitim olanaklarından yararlanmasına zemin hazırladı. Sürgündeki Şeyh Selahattin'in oğlu Kamran İnan liseyi Bursa'da okumuştur. İnan gibi sürgünde büyüyen çocuklar okuyarak avukat, doktor olmuşlardı. Dolayısıyla göç ve eğitim yoluyla Kürt toplumunun kendi içinde bütünleşme süreci de hızlandı.¹⁶⁶

İktidara gelmesiyle birlikte Kürtlerle barışmak için çeşitli girişimler başlatan DP'nin, meşruiyetini ve tabanını genişletme çabasını ve bu yönde toplumun çeşitli kesimlerine yönelik toleransını bir fırsat olarak değerlendiren Kürt aydınları DP'de Kürt kimlikleriyle siyasete katılmaya başlamışlardır. DP de Kürt aydınlarının bu yaklaşımına, Van-Özalp'da 1943'te meydana gelen *Mustafa Muğlalı Olayı* ya da *33 Kurşun Olayı*'nin sorumlusu olarak yargılanan Orgeneral Mustafa Muğlalı'yı yargılayıp cezalandırmakla karşılık vermiştir.

1950 seçimlerinden önce, 3 Aralık 1948'de DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik'in olayı meclis gündemine getirmesi ile olay yeniden alevlenmiş, Nakşiler de destekleyince, 19 Ocak 1949'da Muğlalı'nın soruşturulmasına başlanmıştır. Bu şekilde DP bu davayı CHP'ye karşı Tek Parti dönemiyle özdeşleştirerek kullanmış, söz

¹⁶⁴ İkinci ile Söyleşi, 27.07.2016

¹⁶⁵ İkinci ile Söyleşi, 31.01.2017

¹⁶⁶ Kinyas Kartal, Bucak aşiretinden Mustafa Remzi Bucak gibi dönemin önemli Kürt aydınları DP ve daha sonra AP'de yer almış ve Kürt kimliğine yönelik çalışmalarda bulunmuşsa da bunların sayıları parlamento içinde giderek azalmıştır.

konusu dava hukuki bir dava olmaktan ziyade siyasi bir gösteriye dönüşmüştür. Daha sonra 2 Mart 1950'de Muğlalı 20 yıl hapse mahkûm edilmiş, fakat bu karar Askeri Yargıtayca bozulmuştur. 27 Eylül 1950'de sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilen Muğlalı'nın durumu ile ilgili DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci, “eğer deliyse tımarhaneye, aciz ise Darülaceze'ye, sağlam ise hapishaneye” gönderilmesini isteyerek konuyu yeniden meclis gündemine getirmiştir.¹⁶⁷ Böylece DP'nin Kürt isyanlarının bastırılmasında önemli bir rol oynadığı için Kürtlerin öfke duyduğu Muğlalı'yı yargılatması ve Muğlalı'nın idama mahkûm edilmesi Kürtçü aydınları teşvik etmiştir. 1952'de Kürtler için tarihi başka bir gelişme, Mustafa Remiz Bucak'ın önerisiyle Umumi Müfettişliklerin kaldırılması olmuştur.

Ancak DP'nin Kürtlerle olan ilişkilerinde iyileştirici adımlar atmasına rağmen Celal Bayar'ın kişiliğinde durumun farklı olduğuna yönelik iddialar vardır. Mustafa Remzi Bucak, Bayar'ın Kürt sorununa bakışını şu şekilde aktarır; “*Bayar DP'nin kahır bir ekseriyetle iktidarı kazanabileceğini kestirebilmiş olsa idi, bizi listesine, denemeyi, ön seçimi, kazanmış olmama rağmen almayacağı aşikâr idi.*” Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar Çankaya Köşkü'nde bir yemekte Bucak'ı; “*Remzi Bey, senin kim olduğunı, ne maksat güttüğünüzü biliyoruz. Hareketlerini yakından takip ediyoruz. Unutma ki, Kürt meselesi bizim için Ermeni meselesinden çok, pek çok daha önemlidir. Aynı akıbetin başınıza gelmesini istemiyorsanız, bu kadar muamele ve müsamaha size çoktur bile*” diyerek tenkit ettiği anlatılır.¹⁶⁸ Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, tenkit edilseler de geçmişin acılarını mecliste tartıştılar. Musa Anter, “*DP'den yana olduğumuz için her şeyi söyleyebildik. CHP'nin 27 yıllık zulmünü ortaya çıkardık*” diyerek Kürt aydınlarının DP'den beklentilerini özetlemiştir. Ortak kimlik bu tartışmalar etrafında zamanla güçlenecekti, ancak bu kişilerin parlamentodaki sayıları da giderek azalacaktı.

Bu dönemde gerek parlamentoya seçilen milletvekilleri gerekse yayınlar yapan Kürt aydınları arasında Kürt sorunu, “Doğu sorunu,” “kalkınma sorunu” olarak tartışıldı. Gazetelerde geçmişin acılarına yönelik yazılar yazıldı.

¹⁶⁷ 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, Serler Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 30.

¹⁶⁸ Tan, “Kürt Sorunu,” s. 317-318

3.12 1954 Genel Seçimleri

14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP oyların yaklaşık yüzde 40'ını toplayıp TBMM'de çok ufak bir milletvekili kitlesi tarafından temsil olunmaya başlayınca ilk defa çoğunluk sisteminin sakıncaları üzerinde durmak zorunluluğunu hissetti. 1950 ile 1954 seçimleri arasındaki süreçte seçim sonuçlarını partilerin aldıkları oy sayılarına yaklaştıracak ve bu suretle farklı kanaatlerin mecliste temsiline imkân verecek yeni bir seçim yöntemi arandı. Ancak iktidar partisi bu meselede kayıtsız kalınca, 5545 sayılı milletvekili seçim kanununda bazı değişiklikler yapıldıysa da, oy kullanma ve adaylık kriterleri konusunda 1950'deki esaslar değişmedi. 1954 seçimleri de aynı esaslarla, yani çoğunluk ve liste usulüne göre yapıldı.¹⁶⁹

1950 seçimlerinden sonra Dokuzuncu Meclis 12 Mart 1954'de son toplantısını yaptığında seçime katılacak olan partiler seçim kampanyalarına daha önceden başlamışlardı. Türkiye genelinde yüzde 88,6 katılımın olduğu, 2 Mayıs 1954 yılında gerçekleşen seçimleri DP, CHP ile arasındaki farkı açarak kazandı. Seçimlere dört parti katılmıştı. DP ve CHP tüm illerde aday gösterirken, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 40 ilde aday gösterebildi. 16 Mayıs 1952 yılında kurulan Türkiye Köylü Partisi ise 19 ilde aday gösterdi.

28 Martta yapılan aday yoklamalarının ardından iktidar partisi olan DP'nin aday listelerinin büyük oranda değiştiği gözlemlendi. Eski milletvekillerinden 260'ı listelere girmeyi başarmış, 281'i ise yeni isimlerden oluşmuştu.

Katılımın yine yüksek olduğu seçimlerde oyların yaklaşık yüzde 41,7'sine sahip olan muhalefet (CHP, CMP, HP, Bağımsızlar) sandalyelerin ancak yüzde 6,7'sini alabiliyorken, iktidar partisi oyların yüzde 56,6'sı ile sandalyelerin yüzde 93,2'sini alarak temsil edildi. Bu sonuç kuşkusuz seçim sisteminin getirdiği adaletsizliğe açık bir

¹⁶⁹ Cemal Aygen, Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri, Ankara: SBF, Mart, 1962 s.208.

CHP, 1954 seçimleri arifesinde Celal Bayar'ın köyde davar güden bir resmini dağıtarak onu yıpratmak istemiş ve DP örgütünden şiddetli tepkiler almıştı. Oysa ileriki yıllarda Sayın Demirel'i, çocukluğundaki "Çoban Sülü" imgesiyle tanıtmak için bizzat DP'nin kendisi çaba harcayacaktır. Bu karşılaştırma, Türkiye'de siyasal anlayış düzeyinin on yıl içerisinde ne kadar değiştiğinin ilginç bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁶⁹ Bkz. Mete Tunçay, Siyasi Gelişmenin Evreleri, CDTA, cilt 7, s.1979

örnek oluşturmaktadır. Böylece iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin gittikçe sertleştiği bir dönemde, seçim sisteminde değişiklik yapılması yolundaki tartışmalar yoğunluk kazandı. Muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılması yoluna giden DP, Türk siyasi tarihinde ilk kez rastlanan bir çeşit “*Gerrymandering*” gerçekleştirdi.¹⁷⁰ Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne oy veren Kırşehir ilinin ilçeleri başka illere bağlanarak oyları bölündü. CHP’ye çoğunluk sağlayan Malatya seçmenini ise DP, Adıyaman ilçesini Malatya’dan koparıp il haline getirerek cezalandırdı.¹⁷¹

3.13 Seçim Sistemi ve Seçim Sonucu

1954 seçimi yapılmadan önce 1950 tarihli 5545 sayılı milletvekili seçim kanununda bazı değişiklikler yapıldı. Ancak oy kullanma ve adaylık kriterleri konusunda 1950’deki esaslar değişmedi. 30 Haziran 1954’te kabul edilen 6428 sayılı yasayla yapılan değişikliklerden biri, mensubu bulunduğu partiden başka bir siyasi partinin seçim bölgesinden aday gösterilebileceğine ilişkin 35.madde ile ilgiliydi. Buna göre bir aday birden fazla siyasi partiden aday gösterilemediği gibi bağımsız olarak da adaylığını koyamıyordu. Aynı madde çeşitli partilerin ortak liste halinde aday göstermesini de yasakladı.¹⁷²

Oy pusulalarına ilişkin değişiklik ile matbu oy pusulaları yasaklandı. 1950 seçiminde seçmen boş bir beyaz kâğıda dilediği adayları karma olarak da olsa yazarak oy pusulası kullanabiliyordu. Şayet seçmen partilere ait matbu oy pusulası kullanıyor ise seçmen o pusulanın üzerindeki isimlerde de değişiklikler yapabiliyordu. 1954 yılındaki değişiklikte oy pusulalarının, sadece aday isimler beyaz bir kâğıda yazılmak

¹⁷⁰ Seçim çevrelerinin eşitsiz temsil edilişi parlamenter rejime geçiş aşamasını yaşayan bütün ülkelerin karşılaştığı bir sorundur. ABD’de de kırsal bölgeler kentlere nazaran daha ağırlıklı temsil edilmiştir. Zira eyaletlerin seçim çevrelerine bölünmesinde nüfus eşitliği değil idare taksimat esas alınır, bu işlem yapılırken de eşit yoğunlukta nüfus gibi bir duyarlılık gösterilmez ve hatta eyaletlerin seçim çevrelerine bölünmesinde siyasal amaçlar göz önünde tutulur. 1812 yılında Massachusetts Valisi Elbridge Gerry, kendi partisi lehinde bölge taksimatı yapan bir yasa çıkarmış, ortaya da kertenkele şekline benzeyen bir seçim haritası çıkmıştı. Valinin adı ile kertenkele sözcüğünün İngilizcesinden türetilen “*Gerrymandering*” terimi, o günden bu yana seçim çevrelerinin siyasal amaçlı düzenlendiği durumları ifade için kullanılır. Bkz. Hikmet Sami Türk- Erol Tuncer, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar, 1995, s.43

¹⁷¹ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789–1980, Yapı Kredi Yayınları, 2017 s.267

¹⁷² Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi,2004, s.226

suretiyle kullanılabilceği hükme bağlandı.¹⁷³ Ancak 1954 seçimlerinde el yazısıyla oğaltılmış oy pusulaları geçerliydi. Yani boş bir beyaz kâğıda önceden yazılan aday listeleri seçmenlere dağıtılabiliyor, seçmenler de bunları kapalı oy verme yerinde zarfa koyarak kullanabiliyorlardı. Bu arada siyasi partilerin radyodan seçim propagandası yapmalarına da son verildi. Devlet ve hükümet içlerinde vazife alanların yapacakları konuşmalar ve yayımlar ise seçim propagandası sayılmayacaktı.¹⁷⁴

1954 seçimlerinde DP büyük bir zafer elde etti. 1946 ve 1950 esasları 1954 yılında da geçerliliğini korumuş oldu; seçmenlerin partiye değil adaylara oy verdiği bir seçim oldu. Dolayısıyla her ilde adayların aldıkları oyların ortalaması alınarak ortalama oy oranı bulundu. Buna göre: toplam 64 ilin 57'sinde DP tam liste halinde seçimi kazanarak yüzde 58,4 oy oranıyla 505 milletvekili çıkardı. Temsil oranı ise yüzde 93,2 oldu. CHP'nin oyları yüzde 35,1 olmasına karşı çoğunluk sisteminden kaynaklı sadece 31 sandalye kazanmıştı. Dolayısıyla temsil oranı yüzde 5,7 gibi düşük bir düzeyde kaldı. DP'nin meclis grubu görünümünde olan yeni dönemde Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan da Meclis Başkanlığı'na yeniden seçilmiş, hükümeti kurma görevi Adnan Menderes'e verilmişti.

3.14 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

1954 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da seçim sonuçlarının Türkiye geneliyle uyumlu olduğu söylenebilir. Oyların her iki partiye de dağıtıldığı 1950 seçimlerine göre 1954 seçimlerinde, DP'ye kayma anlamında, oylarda kararlılık olduğunu söylemek mümkündür. Bu DP'nin bir muvazaa partisi olmadığına duyulan kanaat ile yerel güçlerin Türk burjuvazisiyle bütünleşme eğilimine de işaret etmekteydi.

Dar alan leklendirmesi içinde yer alan 10 ildeki katılım oranının yüzde 90,0'ı bulduğu seçimlerde, DP büyük bir zafer kazanarak Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van'da tam liste çıkardı. Buna göre Ağrı yüzde 70,3 ile DP'nin zirve yaptığı il oldu. Bitlis yüzde 67,2, Van yüzde 64,1 oy aldı. Çoğunluk esasına göre belirlenen oy oranından ziyade o ilden çıkan oy sayısına bakıldığında Diyarbakır'ın 72 bin 907 oy sayısıyla nde olduğu görülmektedir. Bölge oy dağılımı

¹⁷³ Albayrak, s. 226

¹⁷⁴ Erdem, "Anayasalar ve Seçim Kanunları," s. 244.

ortalamasına bakıldığında ise toplam 44 milletvekili çıkarılan illerde DP yüzde 53,7 oy alırken CHP'nin oy oranı yüzde 32,2'de kalmıştır. Bölge ortalaması, Türkiye ortalamasıyla karşılaştırıldığında 1950 seçimlerine göre daha uyumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 3.15
1954 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	95,2%	91,7%	91,1%	92,8%	77,8%	87,3%	89,1%	83,5%	90,9%	93,0%	90,0%	88,6
Milletvekili Sayısı	4	3	2	8	1	7	3	4	8	4	44	541
CHP	28,7	26,1	22,4	35,7	23,8	41,2	28,7	26,2	39,1	35,3	32,2%	35,1
DP	70,3	31,7	67,2	61,4	54,4	44,9	43,3	59,5	49,8	64,1	53,7%	58,4
CMP	0	14,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,8%	5,3
KP	0	0	0	2,9	0	0	0	0	0,2	0	0,5%	0,6
Bağımsız	1	28	10,4	0,1	21,8	2,9	28	14,3	10,9	0	10,1%	0,6

Kaynak: TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

Tablo 15'te görüldüğü üzere CHP yüzde 32,2 oy almasına rağmen temsil oranı 0'dır. DP yüzde 53,7'lik oy oranıyla yüzde 100 temsil hakkı kazanmıştır. Dar alan ölçeklendirmesi içinde yer alan 10 ilden CHP milletvekili çıkaramamıştır. CHP'nin 1954 genel seçimlerinde aldığı yüzde 32,2 yüksek bir oran olmasına rağmen temsil hakkı kazanamaması, liste usulü çoğunluk sisteminden kaynaklanmaktadır. Fakat DP'nin oy oranının yüksekliği 1950 seçiminde CHP'ye oy veren kararsızların oyunun, 1954 seçimlerinde netleştiğini göstermektedir.

Tablo 3.16

1954 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı eksi Oy Oranı
CHP	32,2%	0	0,0%	-32,2%
DP	53,7%	44	100,0%	46,3%
CMP	0,8%	0	0	-0,8%
KP	0,5%	0	0	-0,5%
BĞMZ	10,1%	0	0,0%	-10,1%
Toplam	97,3%	44	100,0%	2,70%

Kaynak: TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

3.15 1954 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1954 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu'yu temsil eden milletvekillerinin profilleri, toprak-tarikat-siyaset ilişkisinin netleştiğine işaret eder.¹⁷⁵

Ağrı'da 1950 listesinde de yer almış olan Halikan Aşireti'nin lideri Halis Öztürk 1954'te de milletvekili seçilmiştir. Yine bir önceki seçimde aday gösterilen Şemski Aşireti lideri, aslen Bitlis doğumlu Kasım Küfrevi de şeyh olup yeniden milletvekili seçilenler arasındadır. Bitlis'ten ikinci defa seçilen Selahattin İnan da şeyh ailesindedir. Diyarbakır'dan Yusuf Azizoğlu eşraftandır. Diyarbakır listesinden seçilen milletvekili Mustafa Ekinci, Urfa'dan Bucak aşiretinden Hasan Oral, 1925 sonrası sürgüne gönderilen ailelerin çocuklarıdır.

Bitlis'ten seçilen Veysi Oran, Nakşibendi tarikatının önemli simalarından biridir. Gıyasettin Emre, büyük toprak sahibi ve din adamıdır. Bitlis'ten Metinan Aşireti'nden Nusret Barut, Selahattin İnan tekrar seçilmiştir. Mardin'den Halim Şatana Mardin'in önemli ailelerindedir.

Bingöl milletvekillerinden Mehmet Sait Göker, Zikte Aşiret lideridir. Diyarbakır'da bir önceki döneme göre liste hemen hemen aynıdır. Yeni isimler Bucak

¹⁷⁵ TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.612

Aşiret lideri Remzi Bucak, Milli Aşireti'nden Mustafa Ekinci ve Kulp'un en büyük aşiretlerinden olan Turgutlu Aşireti'nden Halil Turgut'tur. Hakkâri'de Şeyh Selim'in oğlu Ubeydullah Seven, DP'nin Muş adayı, Nur Cemaati'nin önemli simalarından Gıyasettin Emre milletvekili olarak seçilmişlerdir. Van'da yine aşiretlerin büyük ağırlığını görülmektedir. Hamit Kartal Bruki, Muslih Görantaş ise Görantaş Aşireti'ndendir. Urfa'da bir önceki dönemde seçilen Şeyhanlı Aşireti lideri Hacı Ömer Cevheri aday olmazken, Bucak Aşireti'nden Hasan Oral yerini korumuştur.

Tablo 3.17
1954 Yılı Milletvekillerinin Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

İller	Parti	Milletvekilleri	Meslek	Doğum Yerleri
Ağrı	DP	Kasım Küfrevi	Öğretim Üyesi, Şeyh, İslam Ansiklopedisi muharrirliği ve müşav. Cumhuriyet Senatosu Ağrı üyesi	Bitlis
Ağrı	DP	Halis Öztürk	Çiftçi, Sıpkı Aşireti	Ağrı
Ağrı	DP	Celal Yardımcı	Maarif ve adalet Bakanlığı, Avukat	Doğubeyazıt, Ağrı
Ağrı	DP	Nimet Sümer	Türk Ocağı, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlıkları, Belediye Başkan Yardm.	Van
Bingöl	DP	Necati Aras	Erzurum ve Hatay Cumhuriyet Savcılıkları, Malatya Asliye Ceza Yargıçlığı,	Bingöl, Kiği
Bingöl	DP	Mustafa Nuri Okçuoğlu	Ağır Ceza Hakimlikleri, Yargıtay Üyesi,	Kiği, Bingöl
Bingöl	DP	Sait Göker	Çiftçilik, Genç Belediye Başkanlığı, Müteahhitlik,	Bingöl, Genç
Bingöl	DP	Ekrem Yıldız	Maliye Bakanlığı Genel Müd. Memurluğu, Başbakanlık Levazım Müd. Şefliği,	Bingöl, Kiği
Bitlis	DP	Nusrettin Barut	Tapu, Vergi memurlukları	Bitlis
Bitlis	DP	Selahattin İnan	Nahiye Müd. Hizan Kaymakamlığı, Kuva-i Milliye Kumandanlığı	Bitlis
Diyarbakır	DP	Yusuf Azizoğlu	Silvan Belediye Başkanlığı, Belediye Hastanesi Başhekimliği, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	Diyarbakır, Silvan
Diyarbakır	DP	Fikri Anıç	Serbest Doktorluk, Belediye Meclis Üyesi, Karayolları 9. Bölge Müd. Doktorluğu	Mardin
Diyarbakır	DP	Mustafa Ekinci	Çiftçi, Tüccar	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Ragıp Karaosmanoğlu	Gazetecilik, Yazarlık, Akhisar Belediye Başkanlığı	Manisa
Diyarbakır	DP	Eyüp Şahin	Serbest Ticaret, Topkapı Sarayı Mihmandarlığı, Fabrikatör ve Tüccarlık,	Aydın
Diyarbakır	DP	İhsan Hamit Tigrel	Diyarbakır Milli Eğitim Müd. Diyarbakır Belediye Reislığı, Ziraat Bankası Mersin, Trabzon ve Eskişehir	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Halil Turgut	Öğretmenlik, Çorum Milli Eğitim Müdürlüğü	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Mehmet Hüsrev Ünal	Avukat	Diyarbakır
Hakkari	DP	Ubeydullah Mümtaz Seven	Avukat	Hakkari
Mardin	DP	Cevdet Öztürk	Serbest Eczacılık, Verem Savaş Derneği Başkanlığı	Mardin
Mardin	DP	İbrahim Ethem Aybar	Çermik Kaymakamlığı, Diyarbakır Borsa Umumi Kâtipliği, Mardin Belediye Başk.	Mardin
Mardin	DP	Abdurrahman Bayar	Hakim ve Savcılık, DP Kurucu Üyesi,	Mardin
Mardin	DP	Abdülkadir Kalav	Ticaret, Belediye Baş., Halkevi Başk.	Mardin
Mardin	DP	Bahaettin Erdem	Çiftçi, Mardin Ticaret Odası Başkanı	Mardin
Mardin	DP	Halim Şatana (Abdülhalim Şatana)	Mardin Ticaret Odası Başkanı, Maardin Özel İdare ve Saymanlık Müdürü	Mardin
Mardin	DP	Reşit Kemall Timuroğlu	Çiftçi, Noterlik	Urfa
Urfa	DP	Esat Mahmut Karakurt	Avukatlık, gazetecilik, Galatasaray Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği	Urfa
Urfa	DP	Hasan Oral	Diş Hekimi, Çiftçi, Toprak sahibi, Bucak Aşireti lideri	Urfa Söğütlü
Urfa	DP	Feridun Ergin	Öğretim Görevlisi, Prof. Bürokrat	İstanbul
Urfa	DP	Celal Öncel	Savcı, Avukat, Aşiret	Urfa
Urfa	DP	Feridun Ayalp	Suruç, Bismil, Hükümet Tabipliği, (şih)	Urfa
Urfa	DP	Mehmet Mübarek Hatipoğlu	Çiftçi, Tüccar	Urfa
Urfa	DP	Ahmet Saim Önhon	Genelkurmay Başk. Zırhlı Birlikleri Müfettişliği, Kara Kuvvetleri Zırhlı Birlikler Daire Başk.	İstanbul
Urfa	DP	Muzaffer Timur (Bağımsız) DP-HP	Çiftçi, Hürriyet Partisi Kurucu Üyesi	Urfa
Urfa	DP	Aziz Özbay	Ticaret, Muhabirlik (hürriyet, Yeni Sabah, Son Saat), Urfa Belediye Başkanlığı	Urfa
Van	DP	Hilmi Durmaz	Çiftçi, Tüccar	Van
Van	DP	Muslih Görentaş	Çiftçilik, Belediye Kâtipliği, Gevaş Belediye Başk., Dünya Parlamentolar Birliği Üyesi,	Van, Gevaş
Van	DP	Kemal Yörükoğlu	Cumhuriyet Savcılığı, Kırşehir Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığı	Van, Erciş
Van	DP	Hamit Kartal	Çiftçi, Tüccar, Van Maliye Merkez Piyade Tahsildarı,	Kafkas
Muş	DP	Gıyasettin Emre	İlk Bağımsız Milletvekili,	Muş
Muş	DP	Şemsettin Ağaoglu	Tüccarlık, Müteahhitlik, Muş Vilayeti Tahrirat Kâtipliği,	Muş
Muş	DP	Şefik Çağlayan	Umum Müdürlük Orman Müfettişliği, Muş Belediye Başkanlığı	Muş
Siirt	DP	Suat Bedük	Avukat, İstanbul Defterdarlığı Tahakkuk ve Varidat Memur Muavinliği	Siirt
Siirt	DP	Baki Erden	Eskişehir Şeker Fabrikası İşletme Müd.	Siirt
Siirt	DP	Veysi Oran	Kahta, Bingöl, Baskil, Gediz, Siirt Hükümet Tabiplikleri, Serbest Doktorluk	Siirt
Siirt	DP	Mehmet Daim Süalp	Avukat, Hazine Avukatlığı	Siirt

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve II.

1954 seçimlerinde dar ölçeklendirme alanına giren illerdeki milletvekillerinin yerellik oranında önceki yıllara göre artış görülmüştür. Bölgeyi temsil eden 44 milletvekilinden 42'si Kürtçe konuşma oranının yüzde 40'ın üzerinde olduğu yerlerden seçilmiştir. Buna göre 1954 seçimlerinde yerellik oranı yüzde 93,2'dir. İstanbul ve aralarında Balkan kökenlilerin de olduğu Türkiye'deki diğer iller yüzde 6,8 gibi düşük bir oranda seyrediyor. 1946'da yerellik oranı yüzde 65,1; 1950'de yüzde 82,1 idi. Yerelliğin önceki yıllara göre artış gösterdiği bu dönemde bölgenin artık parlamentoda temsili gerçekleşmiştir. Ayrıca, Tek Parti Dönemi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki düşük yerellik oranı ile karşılaştırıldığında bu seçim devlet-yerel eşraf ittifakının gücünü ortaya koymaktadır.

Tablo 3.18
1954 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954	1954-1957
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32	41
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1	93,2
İstanbul	8	3	2
	18,6%	7,7%	4,5%
Diğer Yerler	7	4	1
	16,3%	10	2,3%
TOPLAM	43	39	44
	100,0%	100,0%	100,0%

Kaynak: TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, 1955 Nüfus Sayımı, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus, s. 106-109.

1954 seçimlerinde bölgeyi temsil eden milletvekillerinin parlamentodaki sürekliliğinde de artış gözlemlenmiştir. Milletvekili sürekliliğinin, anadili yüzde 40'ın üzerinde Kürtçe konuşulan illere göre dağılımında; 1950 yılında bölge milletvekillerinin yüzde 66,7'si ilk kez seçilirken, 1954 parlamentosuna ilk kez seçilenler yüzde 50,0'a

düşmüştür. Bir anlamda 1954 seçimlerinde 1954 seçimlerinde parlamentoda yarı yarıya süreklilik hakimdir.

Tablo 3.19
1954 Parlamentosu Milletvekili Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1946 ve öncesi	1950 ve öncesi	1954 ve öncesi
Doğdukları iller ve çevresinden ilk defa seçilenler	16 37,2%	26 66,7%	22 50,0%
Doğdukları iller ve çevresinden daha önce seçilenler	12 27,9%	6 15,4%	18 40,9%
Diğer illerden ilk defa seçilenler	1 2,3%	4 10,3%	2 4,5%
Diğer illerden daha önce seçilenler	14 32,6%	3 7,7%	2 4,5%
Toplam ilk defa seçilenler	17 39,5%	30 76,9%	24 54,5%
Toplam daha önce seçilenler	26 60,5%	9 23,1%	20 45,5%
Toplam	100,0%	100,00%	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü Cilt II.

1954 parlamentosunda bir önceki dönem milletvekillerinin illere göre sürekliliği şöyledir: Ağrı'da 4 milletvekilinden sadece 1'i ilk kez seçilirken diğer üçü bir önceki meclistendir. Mardin'de 7 milletvekilinden 3'ü yeni isimlerden seçilmiş, Bitlis'te aynı kalmış, Diyarbakır'da 8 milletvekilinden 4'ü yeni isimlerden seçilmiştir. 9 milletvekili çıkararak Urfa'da 5 vekil ilk kez seçilmiştir.

Bingöl'den bir önceki seçimde CHP'den milletvekili olan Nuri Okçuoğlu DP'ye geçmiş, Bitlis'ten yine CHP'li Selahattin İnan DP'ye geçmiş, Hakkâri'de vekillik Seven ailesi içinde devam etmiş ancak CHP'den DP'ye geçmiştir. Van bir önceki seçimde blok halde CHP oyu çıkarken, 1954'te yepyeni bir listeye oyların DP'ye geçtiği görülmektedir. Bir önceki dönemden CHP listesinde yer alan milletvekillerinin 1954 seçimlerinde DP'ye geçtiği görülmüştür.

Tablo 3.20
1954 Yılı Milletvekillerinin İllere Göre Sürekliliği

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Urfa	Siirt	Van
Milletvekili	4	3	2	8	1	7	3	8	4	4
Sayısı	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
1954'de seçilen	1	3	0	4	1	3	3	5	2	3
	25,0%	75,0%	0,0%	50,0%	100,0%	42,9%	100,0%	55,6%	50,0%	75,0%
1954 öncesi seçilen	3	1	2	4	0	4	0	4	2	1
	75,0%	25,0%	100,0%	50,0%	0%	57,1%	0,0%	44,4%	50,0%	25,0%

Kaynak: TBMM Albümü Cilt II.

1954 yılı genel seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu illerinden seçilen milletvekillerinin yaş ortalaması 45,2'dir. Milletvekili yaşı önceki yıllara göre gençleşmiştir. 1946 yılında 49,7 olan yaş ortalaması, 1950 yılında 47,4 iken 1954 yılında 45,2'ye düşer. Yaşın gençleşmesi bölgeyi temsil eden milletvekillerinden eğitilmiş genç kuşağın parlamentoda yer almasıyla ilişkilidir. Üniversite oranının yüksekliği yaş oranının gençleşmesiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim 1950'li yıllarda yerel eşrafın üniversite okuyan çocuklarının birer milletvekili adayı olarak görüldüğü söylenebilir. Ancak, ortalama ömür yaşının 49 olduğu düşünülürse, parlamentoda yaşlı temsiliyeti ağırlıktadır.

1954 seçimlerinde milletvekillerinin eğitim düzeylerinde bir önceki döneme göre düşüş gözlemlenmektedir. İdadi ve daha düşük eğitimli olanların ortalaması 1950 parlamentosunda yüzde 28,2'den 1954'te yüzde 40,9 oranına yükselir. En büyük payı yine üniversite ve master-doktora mezunları alırken bir önceki dönem yüzde 59,0 olan üniversite oranı 1954 seçimlerinde yüzde 52,3 oranına geriler. Master ve doktora oranında da büyük bir gerileme görülür; bir önceki döneme göre yüzde 5,4 oranında azalarak yüzde 2,3 seviyesine iner. Askeri okul yüzde 12,8'den 2,3'e geriler. Dini okul ise yüzde 2,3 ile bir önceki dönemdeki oranını korur. Eğitim oranındaki düşüş, çiftçi ve tüccar oranının yüksekliği birbiriyle bağlantılı iki olgudur. Çiftçi ve tüccarların birçoğu eğitim oranları düşük toprak zengini yerel eşraftandır. Nitekim bu, milletvekillerinin sosyal profilinde görülen özelliklerinden biridir. Mecliste asker kökenlilerin oranının

giderek düşmesi milletvekili profilinde iki değişime işaret eder. Bunlardan biri sivilleme bir diğeri ise yerelleşmedir. Parlamentoda yerel eşrafın ağırlığının artması ve genç kuşakların tercih ettiği mesleklerin içinde askerliğin olmaması ile ilgilidir.

Tablo 3.21
1954 Yılı Milletvekilleri Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954	1954-1957
	12	11	18
Lise ve daha düşük	27,9%	28,2%	40,9%
	3	1	1
Meslek Okulu	7,0%	2,6%	2,3%
	7	5	1
Askeri Okul	16,3%	12,8%	2,3%
	23	23	23
Üniversite	53,5%	59,0%	52,3%
	6	3	1
Master-Doktora	14,0%	7,7%	2,3%
	1	1	1
Dini Okul	2,3%	2,6%	2,3%
Millet Vekili Sayısı	43	39	44

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

Yabancı dil oranları önceki yıllarda olduğu gibi 1954 parlamentosunda da yüksektir. Yabancı dil bilenlerin oranı yüzde 59,1'dir. 44 milletvekilinden 26'sı en az 1 dil bilmektedir. Bunların içinde 23'ü doğdukları illerdendir ve bunlar arasında 16'sı Fransızcayla ilk sırayı alır. Sırasıyla 11 milletvekili Arapça-Farsça, 3 milletvekili İngilizce, 3 milletvekili Almanca bilmektedir. Diğer diller arasında 1 kişi Rumca, 1 kişi Kürtçe olarak belirtilmiştir.

DP döneminde tarım politikalarıyla bağlantılı olarak çiftçi-tüccar sınıfının öncelik kazanması milletvekillerinin mesleki dağılımına yansımıştır. 1950-1959 yılları arasında DP'nin ÇTK'nın bazı maddelerinde yaptığı revizyonla, büyük toprak

sahiplerinin topraklarının genişlemesi, ekilebilir arazilerin çoğalması, toprağa dayalı zenginleşmeyi artırmıştır. 1954 seçimlerinde bölgeden seçilen milletvekilleri arasında geleneksel toprak sınıfının ağırlığının artmasıyla çiftçi ve tüccar oranındaki artış ilişkilidir. Bu nedenle, 1954 seçimlerinde bölge illerinden seçilen milletvekillerinin profiline bakıldığında, çiftçi- tüccar temsiliyetinin önde olduğu görülmektedir. Çiftçi ve tüccar sınıfı yüzde 34,1 ile bir önceki döneme göre artış gösterir. 1954 parlamentosunda yer alan çiftçi ve tüccarların meslek profiline bakıldığında bir kısmının daha önce belediye başkanlığı yapmış olduğu görülmektedir. Bu ilişki, merkezi idarede olduğu gibi yerel idarede de yerel seçkinlerin hakimiyetini göstermektedir. Bunun yanında çiftçi ve tüccarların oranı geleneksel toprak-aşiret ilişkilerinden gelen daha düşük eğitilmişler arasında daha yüksektir.

Bu dönem meslek dağılımında görülen bir diğer özellik mülki yönetici ve üst düzey bürokrat sınıfının hakimiyetinin gerilemesi olmuştur. Avukat ve doktorların ağırlığı ise aynı kalmıştır. Fakat bir önceki yıla göre doktor oranı yüzde 7,7'den yüzde 11,4'e artış gösterir. Avukatlık da yüzde 20,5'ten 11,4'e geriler. Belediye başkanlarının oranında ise büyük artış dikkati çeker. Bir önceki dönem yüzde 10,3 olan oran 1954 seçimlerinde yüzde 18,2'ye yükselir. Yine 1. sırayı çiftçi-tüccarlar, 2. sırayı belediye başkanları 3. sırayı 15,9 ile üst düzey bürokratlar alır.

Tablo 3.22
1954 Parlamentosu Milletvekilleri Meslek Dağılımı

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957
Asker-Askeri Tıp	10	4	1
	23,3%	10,3%	2,3%
Mülki Yönetici	4	6	4
	9,3%	15,4%	9,1%
Hakim-Savcı	2	3	4
	4,7%	7,7%	9,1%
Avukat	4	8	5
	9,3%	20,5%	11,4%
Eğitimci	8	4	2
	18,6%	10,3%	4,5%
Maliye, Bankacılık	5	2	5
	11,6%	5,1%	11,4%
Belediye Başkanlığı	5	4	8
	11,6%	10,3%	18,2%
Alt Düzey Memur	3	5	5
	7,0%	12,8%	11,4%
Üst Düzey Bürokrat	13	8	7
	30,2%	20,5%	15,9%
Sivil Tıp	1	3	5
	2,3%	7,7%	11,4%
Basın-Yayın	4	1	2
	9,3%	2,6%	4,5%
Çiftçi-Tüccar	7	11	15
	16,3%	28,2%	34,1%
Müteahhitlik	-	-	2
	-	-	4,5%
Din Adamı	1	2	-
	2,3%	5,1%	-
Milletvekili Sayısı	43	39	44

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

3.16 Dönemin Siyasi Gelişmeleri

1954 genel seçimleri öncesinde gerek ülke genelinde çeşitli liberal politikaların uygulanması, gerekse dış politikada Kore Savaşı'na katılmanın bir sonucu olarak Türkiye'nin NATO'ya girmesi, özellikle ABD'den büyük ölçüde yardım alınmasını sağlamıştı. Bununla birlikte muhalefetin isteği doğrultusunda seçim kanununda Meclis'in 17 Şubat 1954'te kabul ettiği bazı değişiklikler olmuştu; seçmen kütüklerinin daha sağlıklı ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi, listelerden birer kopyaların siyasi partilere verilmesi, Yüksek Seçim Kurulu'nun oluşumu gibi konularda yenilikler getirilmişti.¹⁷⁶

İktidar bir yandan liberal politikalar doğrultusunda adımlar atarken bir yandan da bir takım hakları buduyordu. Bunun en önemli nedenlerinden biri Soğuk Savaş koşullarının Türkiye'yi etkilemesiydi. Türkiye NATO'ya üye olmuştu. Devletçi ve halkçı siyasetler ise komünizme karşı risk noktaları oluşturuyordu. Belki de bu nedenle Kürtler ileriki aşamada DP liberalizminden daha sola kayacaklardı.¹⁷⁷

İktidar seçimler öncesinde Köy Enstitüleri'nde komünizm yapıldığı ve bu "enstitülerin ders programlarının ehliyetli öğretmen yetiştirmeye elverişli olmadığı" gerekçesiyle, 27 Ocak 1954 tarihinde 6234 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri, Köy Öğretmen Okulları adı altında diğer öğretmen okullarıyla birleştirilerek bu kurumların varlığına son verdi.¹⁷⁸ Basına ilk darbe 1951'de çıkarılan resmi ilanlar kanunu ile oldu. Yandaş ve karşıt gazeteler ödüllendirilme ve cezalandırılma sürecine tabi tutuldu.¹⁷⁹ Basına en ciddi darbe, 1954 seçimlerinin arifesinde Basın Kanunu'nun değiştirilmesi suretiyle yapıldı: Şubat 1954'te "Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanunla" devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak yalan haber veya

¹⁷⁶ Eroğul, "Demokrat Parti," s. 136-137.

¹⁷⁷ Ciğerxwin şiirlerinde hem Bayar'ı hem de Menderes'i ciddi olarak eleştirmiştir.

¹⁷⁸ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Afa Yay. 1996, s. 323

¹⁷⁹ Rıdvan Akın, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı (1945-1960)", Türkler Ansiklopedisi XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 916.

havadislerin veya bu mahiyetteki vesikaların yayınını 1 yıldan 3 yıla kadar hapis, 2500 liradan az olmamak üzere para cezasıyla cezalandırmaktadır.”¹⁸⁰

İktidarın getirdiği yeni siyasi sınırlamalar karşısında muhalefet, iktidara karşı güç birliği oluşturmak için çalışmaya başladı. CHP ile Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)¹⁸¹ arasında uzun görüşmeler yapıldı. Dokuzuncu TBMM, 12 Mart 1954 tarihinde, seçimlerin 2 Mayıs'ta yapılmasına oy birliğiyle karar vererek kendi kendini feshetti. 28 Martta DP ve Halk Partisi'nin yoklamaları yapıldı. Milletvekili olmak isteyenlerin sayısı rekor bir seviyeydi. Sadece bu iki partiye aday olmak için 14 bin kişi başvurmuştu.¹⁸²

Oysa DP Genel İdare Kurulu, merkezden aday göstermek istiyordu. Sonuçta ortalama bir çözüm bulundu. Yoklamalar yapıp adaylar seçildikten sonra bunların bir kısmı, merkezin arzusuna uyarak çekildiler. Böylece genel merkeze bir kontenjan tanınmış oldu. 12 Nisan'da kesin listeler ilan edildi. DP'nin 256 milletvekili yeniden aday olmuştu. Bir yandan aday saptama işlemleri yapılırken, öte yandan DP yöneticileri temel atma ve kurdele kesme törenleri düzenliyordu.¹⁸³

DP, 1954 genel seçimlerinden daha büyük bir başarı ile çıktıktan sonra, DP Meclis Grubu ilk toplantısını 12 Mayıs'ta yaptı. Bu toplantıda Grup Başkanlığı'na Hulusi Köymen seçildi. Celal Bayar yeniden Cumhurbaşkanlığı'na, Refik Koraltan da Meclis Başkanlığı'na seçildi. Üçüncü Menderes Hükümeti'nin programının ilk bölümü daha çok DP iktidarının ilk dört yıl içinde yaptıklarının bir savunmasından oluşuyordu. Başbakan Menderes, programın ikinci bölümünde ise yeni dönemde yapmayı planladıkları konular üzerinde durarak, bu dönemde sanayinin yanı sıra ziraate de büyük önem vermeye devam edeceklerini söyledi. Türk parasının değerinin korunacağını, ithalatın artırılarak kaynakların daha iyi kullanılacağını, vergilerin sosyal adalet

¹⁸⁰ Korkmaz Alemdar, “Demokrat Parti ve Basın”, Tarih ve Toplum, İstanbul: İletişim Yay. Mayıs 1988, s. 53

¹⁸¹ CMP'si, Millet Partisinin kapatılmasından sonra Millet Partisinin bazı üyeleri tarafından kurulmuştur. CMP'nin genel başkanı Ahmet Tahtakılıç'tır. Albayrak, “Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,” s. 499.

¹⁸² Cumhuriyet, 28 Mart 1954

¹⁸³ 4 Nisan 1954'te, Samsun limanının temeli atıldı. 22 Nisanda, Celal Bayar İzmit'teki üçüncü kâğıt fabrikasını hizmete açtı. 26 Nisan'da Mersin limanının inşaatına başlandı. Bu törenler vesilesiyle yapılan konuşmalarda kalkınma hareketleri övülüyor, vatandaşın kafasında DP lehindeki gelişme daha da güçlendirilmeye çalışılıyordu. Eroğul, a.g.e., s. 139.

ilkelerine göre düzenleneceğini, toprak dağıtımının devam ettirileceğini, sağlık işlerine önem verileceğini ve dış politikada ise ABD başta olmak üzere, Batılı demokratik devletlerle daha sıkı bir ilişki içerisinde gireceklerini açıkladı. Üçüncü Menderes Hükümeti için TBMM’de güven oylaması yapıldı. Yeni kabine 491 olumlu oy alarak ezici bir çoğunlukla güvenoyu aldı.¹⁸⁴

DP, 1954 genel seçimleriyle muhalefeti adeta TBMM’den tasfiye etmiş görünüyordu. Demokratlar, önce kendilerine muhalefet eden kesimleri etkisiz hale getirmekle işe başlamışlardı. 30 Haziran 1954’te çıkarılan bir kanunla, Kırşehir ilçe haline getirildi ve Nevşehir iline bağlandı. Malatya ili ikiye bölündü.¹⁸⁵ Kırşehir’in suçu, MP’ye ve onun yerini alan CMP’ye ısrarla oy vermesiydi.

Yeni hükümet, muhalefetin birleşmesini engellemek ve muhalefeti etkisiz hale getirmek amacıyla arka arkaya birkaç kanun çıkardı. 30 Haziran’da 5545 sayılı seçim yasasının; 35, 71, 89, 91, 109, 110, 135 ve 166. maddelerini değiştiren ve 45,46, 47 ve 48. maddelerini de yürürlükten kaldıran 6428 sayılı yasayı kabul edecekti. Bu değişikliklere göre; bir seçim bölgesinden bir siyasi partinin aday listesine giren adayların, başka bir siyasi partinin listesine girmeleri ya da başka bir yerden bağımsız aday olmaları olanağı ortadan kaldırılıyor, bir partiye başvuruda bulunup da o partinin listesinde herhangi bir nedenle yer alamayan adayın, başka bir partiden aday olması söz konusu olamıyordu. Bu yasayla yapılan değişikliklere göre; devlet memurlarının aday olabilmeleri için, seçimden altı ay önce görevlerinden istifa etme zorunluluğu getiriliyordu, ayrıca bundan sonraki seçimlerde siyasi partiler karma liste yapamayacaklardı. Muhalefetin radyodan yararlanmasını öngören maddeler, seçim yasasından çıkarıldı.¹⁸⁶

DP iktidarının haziran ayı içinde TBMM gündemine getirdiği bir diğer yasa da; Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve üniversite öğretim üyelerinin 60 yaş ve 25 yıllık hizmetini tamamlamış olmaları durumunda “re’sen emekliye sevk edilmelerini” öngören yasadır. Muhalefet tarafından “Tasfiye Kanunu” diye adlandırılan bu yasa

¹⁸⁴ Albayrak, “Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti,” s. 265-266

¹⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: X, Cilt:I, 1954, s. 343

¹⁸⁶ Eroğul, “Demokrat Parti,” s. 164-165

muhalefetin rahatsız olmasına yol açacaktı. İktidarın böyle bir yasa ile kendisine eleştiride bulunma olasılığı bulunan kişi ve kurumlar üzerinde baskı yaratmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Demokratlar çok daha ileriye giderek 6 Temmuz 1954'te kabulünü sağladıkları bir kanunla memur güvencesini kökünden yok ettiler. Bu yeni kanuna göre emekliye sevk için, belli bir süre hizmet görmüş olmak şartı bütünüyle kaldırılıyordu. Bundan böyle herhangi bir resmi kuruluşta görevli olan bir memur, çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilecekti.

Türkiye'nin Kıbrıs sorununa dahil oluşu ve 6-7 Eylül 1955 Olayları sonucu DP İzmir, İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. Tüm bu gelişmeler DP içinde muhalefeti arttırdı. 1955 yılında DP grubu hükümet aleyhine gensoru görüşmeleri açmaya karar verdi. Menderes yalnızca kendisi için güvenoyu isterken bakanlarını feda etmiş oldu. Hükümet düşmüş, sadece başbakan güvenoyu almıştı. DP bölündü, partiden ayrılanlar 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurdular.¹⁸⁷

Menderes'e hükümeti kurma görevi Celal Bayar tarafından verildi. Dördüncü kabine 13 Aralık 1955'te Meclis'ten güvenoyu almıştı. Menderes güçlenirken iktidardaki sarsıntı da CHP'ye etkili muhalefet şansı verdi. Muhalefetin sesi yükseldikçe iktidarın baskısı arttı. Muhalefet ve basın bir takım "komünist fikirlerin" harekete hazırlanmakta olduğunu Adnan Menderes Gaziantep ziyaretinde dile getirdi. Menderes Haziran 1956'da Yargıtay birinci başkanı ve cumhuriyet başsavcısı dahil yüksek dereceli birçok yargıyı emekliye sevk etti. Basın kanununda iki ayrı yasa daha çıkarıldı. "Maksadı mahsusa müstenit neşriyatta bulunmak" gibi belirsiz yeni suçlar yaratıldı. Yine 1956 yılında kabul edilen toplantı ve gösteriş yürüyüşleri yasası getirildi. Seçim dönemi dışında toplantı hakkı ortadan kaldırıldı. Ağustos 1956 yılında Karadeniz'de geziye çıkan CHP genel Sekreteri Kasım Gülek, Rize'de dükkân sahiplerinin elini sıkarak sohbet ederek gösteri yürüyüşü yaptığı gerekçesiyle altı ay hapse mahkum edildi. İşçi Sendikaları Konfederasyonu kapatıldı. 1957'de CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın önce dokunulmazlığı kaldırıldı, daha sonra Bölükbaşı, meclise hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı.

¹⁸⁷ Zürcher, "Modern Türkiye Tarihi," s. 336

Bu süreç muhalefeti dayanışmaya itiyordu. 1957’de DP’nin dört kurucusundan Fuat Köprülü istifa etti. Muhalefete geçti. 11 Eylül 1957’de çıkarılan bir yasa ile Köprülü hedef tutulmuşdu; bir partiden altı ay önce istifa eden birinin başka bir partiden aday gösterilmesi engellendi. 1954 seçimleri DP’nin yıldızının en fazla parladığı zamandı. Zürcher’e göre ilerleyen zamanlarda yıldızının sönmesi iki nedene bağlıydı: büyüyen ekonomik bunalımı ile aydınlar ve ordunun hükümetten soğuması.¹⁸⁸ 1954 yılı itibarıyla ekonomik canlanma sona erdi. Tarımda büyüme, sulama, suni gübre kullanımı yanında, iklim şartları ve ekilebilir arazilerin genişlemesiyle de ilgiliydi. Havalarda kötüleşince tarım zayıfladı. Türkiye tekrar buğday ithal etmek zorunda kaldı. 27 Ekim 1957 genel seçimleri bu ortamda yapıldı.

3.17 1957 Genel Seçimleri

1954 seçimlerinden yenilgi ile çıkan partiler 1956 yılından itibaren iktidara karşı güç birliği yapma olanakları üzerinde konuşuyorlardı. 1958’e kadar seçim beklenmiyordu. Hükümet, tarım taban fiyatlarını yükselteceğini ve çiftçi borçlarının ödenmesinin on ay erteleneceğini açıklayınca seçimlerin yakın olduğu anlaşıldı. 1957 seçimleri yaklaşırken DP siyasetini sertleştirdi, muhalifleri içeri almaya ve basın üzerinde de büyük baskı uygulamaya başlamıştı. Bu süreç muhalefeti iktidara karşı ortak hareket etmek konusunda birleştirdi. Örneğin, muhalefet partileri Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nu protesto için 29 Haziran 11 Temmuz 1956 tarihleri arasında toplu olarak meclis çalışmalarını boykot etmişlerdi.¹⁸⁹ 7 Temmuz 1957’de İstanbul Gazeteciler Sendikası kapatıldı. 1957 yılında işçi sendika birlikleri ve işçi sendika federasyonları Sendikalar Yasası’na aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle kapatıldı. Yargı alanında da aralarında Yargıtay Başkanı, Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay üyelerinin de bulunduğu birçok yüksek yargıç emekliye ayrıldı.

Tüm bu baskı politikaları DP içinde de bunalım yarattı. Parti kurucularından Fuat Köprülü 1957 Eylül ayında DP’den istifa etti. Muhalefetin DP içinde de güçlenmesi ve Fuat Köprülü’nün istifası karşısında, 1958 ilkbaharında yapılması

¹⁸⁸ Zürcher, s. 325

¹⁸⁹ Aygen, s. 211

planlanan seçimleri Adnan Menderes 27 Eylül 1957'ye aldı.¹⁹⁰ Bunun üzerine uzun süredir ortak zeminde hareket etmeyi konuşan muhalefet partileri görüşmeleri sıklaştırdılar ve 4 Eylül 1957 tarihinde ortak bir bildiri yayımladılar. Bu bildiriye göre, *“vatandaşların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, anayasaya aykırı yasaların çıkarılması ve uygulamasının engellenmesi, yargı bağımsızlığının sağlam güvencelere bağlanması, iki meclis siteminin benimsenmesi, yasamanın yürütme üzerindeki denetiminin işlerlik kazanması konularında ortak hareket edeceklerini”* ilan ettiler.¹⁹¹

Ancak, muhalefetin ortak cephe girişimi karşısında DP seçim kanununu değiştirdi ve seçimde partilerin ortak liste çıkararak güç birliği yapmasını engelledi. Muhalefet partilerinin milletvekili kontenjanlarını aralarında paylaşımını engellemek için, 11 Eylül 1957'de çıkarılan bir yasayla, tüm seçim çevrelerinde tam aday listesi ile seçime katılmaları zorunlu tutuldu. Bir siyasal partiye aday olan biri, o partinin aday listesinde yer almamış olsa dahi, başka bir siyasal partiden ya da bağımsız olarak aday olamayacaktı. Özellikle Fuat Köprülü'yu hedef alan, bir partiden altı ay öncesinden istifa etmiş kişinin başka bir partiden aday gösterilemeyeceği hükmü getirildi.¹⁹² Böylelikle muhalefetin güç birliği olanağını DP bu yasa değişikliğiyle ortadan kaldırmış oldu. Yasa değişikliğinin bir başka önemli maddesine göre bir siyasal parti örgütünün bulunduğu seçim bölgelerinin tümünde seçime katılmak zorundaydı. Ayrıca seçim çevrelerinde seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterebilecekti. Buna uymayan siyasal partiler seçimlere katılma hakkını kaybedecekti.

Seçim kampanyalarında DP, muhalefeti bozgunculukla suçlarken, CHP ise seçim kampanyasını, seçimleri 1958 yılında nispi temsil sitemine göre yenileyeceğini, iki meclisli sisteme geçileceğini ve cumhurbaşkanının tarafsızlığının sağlanacağı vaadi üzerine kurmuştu. Gergin bir ortamda yapılan seçimlerde DP sadece yüzde dokuz civarında bir oy kaybetti, bir kez daha seçimden en güçlü parti olarak çıktı.¹⁹³

¹⁹⁰ Zürcher, “Modern Türkiye Tarihi,” s.337

¹⁹¹ Tanel Demirel, “27 Mayıs,” s. 74

¹⁹² Nermin Abadan Unat, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1966, s.74

¹⁹³ Eroğul, “Demokrat Parti,” s. 129

Seçime katılma oranı yüzde 76,6 oldu. DP oyların yüzde 47,3'ünü alarak 424 milletvekili çıkarırken CHP yüzde 40,6 ile 178 milletvekili çıkarabilmişti. HP yüzde 3,8 ve CMP yüzde 7,0 ortalama ile dörder milletvekilliği kazandı. DP, toplam 67 ilin 44'ünde tam liste halinde seçimi kazanmıştı. CHP ise 18 ilde tam liste çıkarabildi. Seçim sonuçları değerlendirilirken 1946 ve 1950'deki esaslar geçerliliğini korudu.¹⁹⁴ Yine seçmenlerin daha önceki seçimlerde olduğu gibi partilere değil adaylara oy verdiği bir seçim oldu.

Yeni Meclis 1 Kasım 1957'de toplandı. TBMM'nde, 2 Kasım'da yapılan toplantıda; Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar, Meclis Başkanlığı'na da Refik Koraltan seçildi. Bayar yeni kabineyi kurmak için yine Adnan Menderes'i görevlendirdi. Menderes, önceki hükümetlerini 24 saat içinde kurmuştu. Bu defa kabinesini kurmak için aradan 25 gün geçti. Yeni hükümet ancak 25 Kasım 1957'de, bakanlar kurulu listesiyle, radyodan ilan edildi. Bu, Adnan Menderes'in kurduğu beşinci ve son kabine oldu.

3.18 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim sonuçları ve Oy Dağılımı

Üzerinde çalışılan illerin sonuçlarının Türkiye ortalamasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Dar alan ölçeklendirmesine göre alınan 10 ilde seçimlere katılım oranı yüzde 76,4 oldu. CHP yüzde 42,6 oy alırken DP yüzde 47,2 aldı. Buna göre DP 10 ilin 7 sinde tam liste çıkarmıştır.

Toplam 52 milletvekili çıkarılan on ilde DP ve CHP'nin dağılımı şöyledir: DP Ağrı 5, Bitlis 3, Diyarbakır 9, Hakkâri 1, Siirt 5. Bir anlamda blok oylar çıktığını görüyoruz. CHP ise; Urfa 9, Mardin 8 ve Van'dan 5 olmak üzere tam liste çıkarmıştır. Bir partinin liste halinde kazanmadığı sadece iki il vardır. Bingöl; CHP 1, DP 2 ve Muş; CHP1, DP 3. Bu illerde 1954 seçimlerinde milletvekillerinin hepsi DP den çıkarmıştı. Genel olarak Türkiye çapında partilerin tam liste çıkaramadığı, sadece üç il vardır. Yukarıda sayılan Bingöl, Muş yanında Niğde'de CHP 6 – DP 1 oy alarak listeyi paylaşmışlardır. 1957 seçimlerinde bir partinin tam liste çıkaramadığı sadece üç il

¹⁹⁴ Ahmet Demirel, Yayınlanmamış Ders Notları, 2013

vardır; Bingöl, Muş ve Niğde. Bunun yanında CMP oy ortalaması yüzde 5,3; HP'nin ise 2,6'dır.

Tablo 3.23

1957 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	82,7%	81,0%	79,9%	67,9%	76,1%	78,8%	76,2%	77,9%	75,7%	81,5%	76,4%	76,6
Milletvekili Sayısı	5	3	3	9	1	8	4	5	9	5	52	610
CHP	41,5	33,9	37,4	30,1	30,7	53,1	30,9	43,4	51,9	56,7	42,6%	41,4
CMP	8,4	6,4	1,2	0,8		0,6	8,2	0,8	2,5	1,2	2,6%	6,5
DP	50,2	38,5	60,9	49,2	67,8	46,3	44,4	49,5	45,4	42,1	47,2%	48,6
Hürriyet P.	0	3,5	0,4	20	1,5	0	14,5	6,4	0,2	0	5,3%	3,5
Bağımsız	0	17,8	0	0	0	0	2	0	0	0	0,8%	0

Kaynak: TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011

Aşağıdaki tabloya göre 1957 seçimlerinde DP'nin parlamentodaki bölge temsili CHP'yi büyük bir farkla geçmiştir. DP ile CHP'nin bölge temsili, Türkiye geneliyle uyumludur.

Tablo 3.24

1957 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil oranı eksi oy oranı
CHP	42,6%	22	42,3%	-0,3%
CMP	2,6%	0	0	-2,6%
DP	47,2%	30	57,7%	10,5%
Hürriyet Partisi	5,3%	0	0	-5,3%
Toplam	97,70%	52	100,0%	2,3%

Kaynak: TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011

3.19 1957 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1957 parlamentosunda Doğu ve Güneydoğu illerini temsil eden milletvekillerinin yarıya yakınının yenilenmiş olduğu görülmektedir. Milletvekili profilinde büyük bir farklılık olmamakla birlikte, önceki dönemlerde “Doğu sorunu” üzerine düşünen ve bu sorunu geri kalmışlık ve çözümü ise kalkınmacılık üzerinden değerlendiren milletvekillerinin 1957 parlamentosunda yer almayışı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, aşağıda ayrıntılarıyla tartışacağımız gibi DP’nin Kürt politikasındaki değişim ve sertleşmedir.

Önceki seçimlerde yer almış, Doğuculuğu öne çıkmış Kürt entelektüellerin 1957 listelerinde görülmemesi milletvekili profilinde yerel eşrafın merkezle özdeşleşmiş katmanının hakimiyetinin arttığını göstermektedir. Nitekim Ağrı’da geniş bir taban ve güçlü bir desteği olan, 1950 ve 1954 parlamentosunda da görev yapmış, Şeyh Kasım Küfrevi’nin hikâyesi yerel eşrafın parti tercihlerindeki belirleyici unsuru ortaya koyması açısından önemlidir. Küfrevi 1957’de meclise bağımsız giren tek milletvekilidir. Ancak Küfrevi daha sonra DP’ye geçmiştir. 27 Mayıs sonrasında Yassıada’da yargılananlardan biri de Kasım Küfrevi olacaktır. DP yönetimini ve milletvekillerini yargılayan Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol Küfrevi’ye sorduğunda: “*Bağımsız seçilmişsin, sonradan neden DP’ye geçtin?*” Küfrevi’nin yanıtı her şeyi özetler. “*Bizim bölgenin icabatı hükümet partisinden olmayı zorlar.*”¹⁹⁵ Maarif ve Adalet Bakanı Celal Yardımcı 1957 seçimleri öncesi Ağrı’ya gelerek Küfrevi’ye büyük destek vermiştir.¹⁹⁶

Bingöl ilinde hiçbir değişiklik olmamıştır. Diyarbakır’da yeni isimlerden biri Diyarbakır eşrafından DP milletvekili Mehmet Nuri Onur’dur. Mehmet Nuri Onur, DP iktidarı döneminde müteahhitlik, çiftçilik, tüccarlık ve belediye başkanlığı yapmıştır.

¹⁹⁵ Cumhuriyet, 21 Eylül 1957

¹⁹⁶ Cumhuriyet, 26 Eylül 1957.

Seçim çalışmaları çerçevesinde Bakan Celal Yardımcı ve DP İdari Heyeti, Ağrı ve Doğubayazıt’ta çalışmalarda bulunmuş, Ağrı’da büyük bir cami yaptırmak için 250 bin liralık bir bütçe ayırdıklarını söylemişti. Cumhuriyet, 17 Ekim 1957

Yine Diyarbakır'dan seçilen yeni isimlerden Sezai Demiray eşraf ailesinden olup, tüccarlık, çiftçilik ve Diyarbakır belediye başkanlığı yapmıştır. 9.dönemde Diyarbakır'dan milletvekilliği yapmış Kamil Tayşi tekrar seçilmiştir. Tayşi, Antalya doğumlu olup askeri tıp mezunudur. Diyarbakır ve ilçelerinde doktorluk yapmış Tayşi'nin sevilen biri olması mecliste yer almasını sağlamıştır.

Mardin'den büyük aşiretlerden Mehmet Selim Telliğaoğulları listede yer almıştır. Yine Kermeoğlu ailesinden Halim Kermeoğlu Mardin listelerinden seçilir. Bir önceki seçimde Urfa'da başarısız olan CHP bu defa Urfa'da büyük bir başarı elde etmiştir. Aday listelerinde aşiretlere yer veren CHP'nin listesinden giren Urfa'dan Dinai (Davaran) aşiretinden Ömer Yüksel, Şeddadi Aşireti'nden Aziz Gökhan, Siverek Kırvar Aşireti'nden Abdurrahman Odabaşı, Barazi Aşireti'nden Yaşar Alhas da listelerde yer almıştır. Van'dan Seyyid Abdulvahap Altınkaynak, Yine Arvasi ailesinden Seyyid Abdülhakim Arvas, listelerde yer alan yeni isimlerdendir.

1950 ve 1954 parlamentosunda yer almış, daha çok “bölgenin geri kalmışlığı” sorununa vurgu yapan Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci, Hasan Oral gibi isimler 1957 parlamentosunda yoktur. Milletvekili profilindeki bu değişiklik yeni ideolojik düzende kalkınmaya yer olmadığına işaret etmektedir. Parlamentoda “bölgenin geri kalmışlığı” vurgusunu yaparak kalkınma isteyenlerin etkisinin azaldığı söylenebilir.

Tablo 3.25

1957 Parlamentosu'nda Milletvekillerinin Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

İller	Parti	Milletvekilleri	Meslek	Doğum Yerleri
Ağrı	DP	Kasım Küfrevi	Öğretim Üyesi, Şeyh, İslam Ansiklopedisi muharrirliği ve müşav. Cumhuriyet Senatosu Ağrı üyesi	Bitlis
Ağrı	DP	Halis Öztürk	Çiftçi, Sıpkı Aşireti	Ağrı
Ağrı	DP	Celal Yardımcı	Maarif ve adalet Bakanlığı, Avukat	Doğubeyazıt, Ağrı
Ağrı	DP	Şeref Saraçoğlu (Şerafettin)	Tüccarlık, Gazetecilik, Ağrı Belediye Başkanı, İnşaat Müteahhiti,	Ağrı
Ağrı	DP	Selim Yatağan	Balikesir, Kars, Ağrı, Zonguldak ve Aydın Veteriner Müd., Aydın Belediye Başkanlığı,	Aydın
Bingöl	DP	Mustafa Nuri Okçuoğlu	Ağır Ceza Hakimlikleri, Yargıtay Üyeliği,	Kiği, Bingöl
Bingöl	DP	Sait Göker	Çiftçilik, Genç Belediye Başkanlığı, Mühaitlik,	Bingöl, Genç
Bingöl	DP	Ekrem Yıldız	Maliye Bakanlığı Genel Müd. Memurluğu, Başbakanlık Levazım Müd. Şefliği, Tahsil Müd.	Bingöl, Kiği
Bitlis	DP	Nusrettin Barut	Tapu, Vergi memurlukları	Bitlis
Bitlis	DP	Selahattin İnan	Nahiye Müd. Hizan Kaymakamlığı, Kuva-i Milliye Kumandanlığı, Çiftçi	Bitlis
Bitlis	DP	Rifat Bingöl	Kadirli, Çıldır ve Marmaris Kaymakamlıkları, Mülkiye Müfettişliği	Erzurum
Diyarbakır	DP	Mehmet Nuri Onur	Diyarbakır Belediye Başkanlığı, Ticaret, Çiftçi, Müteahhidlik	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Fikri Arıç	Serbest Doktorluk, Belediye Meclis Üyeliği, Karayolları 9. Bölge Müd. Doktorluğu	Mardin
Diyarbakır	DP	Tahsin Cahit Çubukçu	Diyarbakır Gazetesi sahipliği ve Yazı İşleri Müdürlüğü	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Sezai Demiray	Tüccarlık, Çiftçilik, Diyarbakır Belediye Başkanlığı	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Kamil Tayşi	Asker, Viranşehir, Siverek Hükümet Tabip. Urfa Tabipliği, Diyarbakır Belediye Tabipliği,	Antalya
Diyarbakır	DP	Hamit Zülfü Tigrel	Diyarbakır Ticaret ve Zahire Borsası Komiserliği, İstanbul Ticaret Ofisi Komiserliği	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Halil Turgut	Öğretmenlik, Çorum Milli Eğitim Müdürlüğü	Diyarbakır
Diyarbakır	DP	Hasan Hüseyin Ülkü	Belediye Tabiplikleri, Serbest Doktorluk, Niğde Belediye Başkanlığı	Niğde
Diyarbakır	DP	Mehmet Hüsrev Ünal	Avukat	Diyarbakır
Mardin	CHP	Mehmet Ali Arıkan	Adalet Bakanlığı Memurluğu, Serbest Avukatlık, Yazarlık,	Mardin
Mardin	CHP	Mehmet Kamil Boran	İstanbul Sorğu Hâkimliği, İstanbul Yargıçlığı, İleri Hukuk Dergisi sahipliği ve Yazarlığı, Yazarlık,	Mardin
Mardin	CHP	Abdulahap Dizdaroğlu	Serbest Hekimlik	Mardin
Mardin	CHP	Şevket Dursun	Avukat, Mardin Halkevi Başkanlığı, Maliye Muhasebe Katibi, Cizre tahsil müfettişi	Mardin, Cizre
Mardin	CHP	(Abdül) Halim Kermooğlu	Savcı ve Hakimlik, Mardin, Savur, Derik, avukat	Mardin
Mardin	CHP	Hasan Reşit Tankut	Kaymakamlık,, İstanbul 3. Şube Müd., İstanbul Polis Müdür Muavinliği, Mülkiye Müfettişliği	Elbistanı Maraş
Mardin	CHP	Mehmet Selim Telliğaoğlu (Çiftçi, Tüccar		Mardin, Mazıdağı
Mardin	CHP	Aziz Uras	Askeri tıp, Türk Ocağı ve Halkevi Başkanlıkları, Mardin Belediye Başkanlığı, Mardin Askeri Hastahane	Mardin
Hakkari	DP	Ubeydullah Seven	Avukat	Hakkari
Urfa	CHP	Esat Mahmut Karakurt	Diş hekimisi, Avukatlık, gazetecilik, Galatasaray Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği	Urfa
Urfa	CHP	Osman Ağan	Urfa Ticaret ve Sanayi Odası Reislisi, Tüccarlık ve Çiftçilik	Urfa
Urfa	CHP	Atalay Akan	Millî Eğitim Bakanlığı Hukuk Müş., Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği, Avukatlık	Urfa, Birecik
Urfa	CHP	Yaşar Alhas	Avukat	Urfa, Siverek
Urfa	CHP	Aziz Gökhan (Aşiret)	Ticaret, Çiftçi	Urfa, Suruç
Urfa	CHP	İbrahim Etem Karakapıcı	Diyarbakır Sıtma Savaş Tabipliği, Şile Hükümet Tabipliği, Urfa Hükümet Tabipliği Sağlık ve Sosyal	Urfa
Urfa	CHP	Abdullah Hulusi Köksel	Avukat	Urfa, Halfeti
Urfa	CHP	Abdurrahman Odabaşı	Tüccar, çiftçi, Un Fabrikası	Urfa, Siverek
Urfa	CHP	Ömer Yüksel (aşiret)	Çiftçi, Müteahhid	Urfa, Suruç
Van	CHP	Ferit Melen	Maliye Müşavirliği, Gelirler Genel Müdürlüğü, Maliye Bakanlığı, Başbakan	Van
Van	CHP	Abdulahap Altınkaynak (seyahatçisi)	Çiftçi, Müderris, Vaiz	Van, Erciş
Van	CHP	Abdülhakim Arvas Seyydi	Fabrika Müdürlüğü, İstanbul Defterdarlığı, Varidat Mümeyyizi, Şark Değirmenleri kontrolörü	Van
Van	CHP	Mehmet Sait Erdinç	Serbest Avukatlık, Çiftçilik, Erciş Ziraat Odası ve Belediye Başkanlığı	Van
Van	CHP	Tevfik Doğuşiker	Avukat, Hakim	Van
Muş	DP	Gıyasettin Emre	ilk Bağımsız Milletvekili,	Muş
Muş	DP	Şemsettin Ağaoğlu	Tüccarlık, Müteahhitlik, Muş Vilayeti Tahrirat Kâtipliği,	Muş
Muş	DP	Şefik Çağlayan	Umûm Müdürlük Orman Müfettişliği, Muş Belediye Başkanlığı	Muş
Muş	DP	Zeki Dede	Tüccarlık ve Çiftçilik, Muş Belediye Başkanlığı	Muş
Siirt	DP	Suat Bedük	Avukat, İstanbul Defterdarlığı Tahakkuk ve Varidat Memur Muavinliği	Siirt
Siirt	DP	Baki Erden	Eskişehir Şeker Fabrikası İşletme Müd.	Siirt
Siirt	DP	Veysi Oran	Kahta, Bingöl, Baskil, Gediz, Siirt Hükümet Tabiplikleri, Serbest Doktorluk	Siirt
Siirt	DP	Mehmet Daim Süalp	Avukat, Hazine Avukatlığı,	Siirt
Siirt	DP	Fikri Şendur	Avukat	Siirt

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.680-687

1957 seçimlerinde bölgenin parlamentoda, doğum yerleriyle temsil edilen il arasındaki oranlarına bakıldığında anadili yüzde 20 ve üzeri Kürtçe konuşulan illeri baz alan geniş alan ölçeklendirmesine göre yüzde 96,3 doğdukları illerden seçilenler, yüzde 3,7 diğer illerden seçilenlerdir. Yüzde 40 ve üzeri dar alandaki ölçeklemesinde yüzde 94,2 doğdukları illerden seçilmiş, yüzde 5,8 diğer illerden seçilmiştir. Görülüyor ki milletvekillerinin doğdukları illerden seçilme oranı oldukça yükselmiş ve yerellik olgusu oturmuştur. Seçilen milletvekilleri profili yerel güçlerin devletle olan ilişkisinin oturduğunu gösteriyor. Dolayısıyla ister CHP olsun ister DP ya da diğer partiler, devletle yerel güçlerin ilişkisinin sürekliliği öne çıkmıştır.

Tablo 3.26
1957 Parlamentosu Milletvekili Yerelliği

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	28	32	41	49
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	65,1%	82,1	93,2	94,2%
İstanbul	8	3	2	0%
	18,6%	7,7%	4,5%	
Diğer Yerler	7	4	1	3
	16,3%	10	2,3%	5,8%
TOPLAM	43	39	44	52
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kaynak: TC Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, 1955 Nüfus Sayımı, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus, s.106-109

Meclisin sürekliliği yerel güçlerin devletle kurdukları ittifakın gücünü ortaya koyması açısından önemlidir. Bu anlamda Meclis sürekliliğine bakıldığında, 1957 Meclisi'nde büyük oranda bir önceki dönemin devamlılığı hakimdir. Doğdukları il ve çevresinden ilk defa seçilenler 1954 seçimlerinde yüzde 52,2 iken 1957 seçimlerinde yüzde 44,2'e geriler. Doğdukları ilden önceki dönemden vekilliğe devam edenler oranı yüzde 50,0'dır. Buna, diğer illerde, Batı'da, doğanlar da dahil edildiğinde toplamda ilk defa seçilenler yüzde 46,2 iken daha önce seçilenlerin toplam oranı yüzde 53,8'dir. Burada not düşmek gerekir ki, ilk defa seçilenlerin aile soy ağaçlarına bakıldığında, bir

önceki seçimlerde milletvekili olan ailelerin devamlılığı görülmektedir. Dolayısıyla, meclisin yenilenme oranı dışında, milletvekillerinin mensubu oldukları aşiret ya da ailelerin üyelerinin önceki mecliste de yer alması üzerinden bir değerlendirmeye yapıldığında, meclis sürekliliğinin daha fazla olduğu söylenebilir. Milletvekillerinin mensubu oldukları aşiretlerin aynı olması ya da bir ailenin farklı üyelerinin sonraki meclislerde milletvekilliği yapması bu sürekliliğinin yüksekliğine işarettir.

Tablo 3.27
1957 Parlamentosu Milletvekili Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1946 ve öncesi	1950 ve öncesi	1954 ve öncesi	1957 ve öncesi
Doğdukları iller ve çevresinden ilk defa seçilenler	16 37,2%	26 66,7%	22 50,0%	23 44,2%
Doğdukları iller ve çevresinden daha önce seçilenler	12 27,9%	6 15,4%	18 40,9%	26 50,0%
Diğer illerden ilk defa seçilenler	1 2,3%	4 10,3%	2 4,5%	1 1,9%
Diğer illerden daha önce seçilenler	14 32,6%	3 7,7%	2 4,5%	2 3,8%
Toplam ilk defa seçilenler	17 39,5%	30 76,9%	24 54,5%	24 46,2%
Toplam daha önce seçilenler	26 60,5%	9 23,1%	20 45,5%	28 53,8%
Toplam	100,0%	100,00%	100,0%	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.680-687.

1957 yılı seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu illerinde seçilen milletvekillerinin yaş ortalaması bir önceki yıla göre artmıştır. 1946 yılında yüzde 49,7 olan yaş ortalaması 1950 yılında yüzde 47,4 iken 1954 yılında yüzde 45,2'ye düşmüştür. 1957 yılında ise tekrar yüzde 47,0'a yükselir. Her dört dönemin yaş aralığı birbirine yakın olmakla birlikte 1957 yılında yaş ortalamasını yükselten, mecliste sürekliliği en çok olan milletvekillerinin meclisin en yaşlı üyeleri olmasından kaynaklanmaktadır. 1957 meclisinin en yaşlı üyesi Bitlis'ten 70 yaş ile Selahattin İnan'dır. Yaş ortalamaları yüksek olan diğer üyeler Muş'tan 68 yaşındaki Zeki Dede, Ağrı'dan Halis Öztürk ve

Diyarbakır'dan Kamil Tayşı'dır. Yaş ortalamaları en yüksek dört milletvekili de DP'dendir.

1957 parlamentosunun meslek profilinde önceki yıllarda ilk sırada görülen çiftçi ve tüccar oranı (26,9) bu defa ikinci sıraya gerilemiştir. Buna göre 1957'de mesleki dağılımda yüzde 28,8'lik bir oranla avukatlık birinci sırayı almıştır. Avukatlık oranının 1957 meclisinde yükselişe geçmesi üniversite eğitiminde, hukuk fakültelerini tercih edenlerin oranlarındaki artış ile ilgilidir. Ayrıca, okulların yaygınlaşması eşraf çocuklarının çoğunun üniversitede okuma imkânı doğmuştur.

1957 parlamentosunda üst düzey bürokraside yer alanlar ve yerel idareciler bir önceki döneme göre ağırlığını korumuştur. 1954 yılı itibariyle müteahhitliğin yüzde 4,5 oranla meslek grupları içinde yer almış olması dikkat çekicidir. 1957 seçimlerinde bu oran 9,6'ya yükselir. Yol yapımının hız kazanması, bu oranın artmasındaki etkenlerden biridir.

Tablo 3.28**1957 Parlamentosu Milletvekili Meslek Dağılımı**

Meslek	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
Asker-Askeri Tıp	10	4	1	3
	23,3%	10,3%	2,3%	5,8%
Mülki Yönetici	4	6	4	6
	9,3%	15,4%	9,1%	11,5%
Hakim-Savcı	2	3	4	3
	4,7%	7,7%	9,1%	5,8%
Avukat	4	8	5	15
	9,3%	20,5%	11,4%	28,8%
Eğitimci	8	4	2	3
	18,6%	10,3%	4,5%	5,8%
Maliye, Bankacılık	5	2	5	6
	11,6%	5,1%	11,4%	11,5%
Belediye Başkanlığı	5	4	8	9
	11,6%	10,3%	18,2%	17%
Alt Düzey Memur	3	5	5	3
	7,0%	12,8%	11,4%	5,8%
Üst Düzey Bürokrat	13	8	7	9
	30,2%	20,5%	15,9%	17%
Sivil Tıp	1	3	5	4
	2,3%	7,7%	11,4%	7,7%
Basın-Yayın	4	1	2	4
	9,3%	2,6%	4,5%	7,7%
Çiftçi-Tüccar	7	11	15	14
	16,3%	28,2%	34,1%	26,9%
Müteahhitlik	-	-	2	5
	-	-	4,5%	9,6%
Din Adamı	1	2	-	1
	2,3%	5,1%	-	1,9%
Milletvekili Sayısı	43	39	44	52

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.680-687.

1957 yılı parlamentosu eğitim düzeyinde, bir önceki döneme göre, üniversite mezun oranında artış göze çarpmaktadır. 1950 itibariyle yüzde 50'nin üstünde seyreden görelî artış 1957'de yüzde 63,5'e çıkar. Mastır ve doktora eğitimi alanlar ile beraber bu oran yüzde 67,3'dür. Bunun yanında idadi ve daha düşük okullardan mezun olanların oranı yüzde 40'9'dan yüzde 28,2'ye düşer. Yukarıda da bahsedildiği gibi 1957 parlamentosu meslek dağılımında, üniversite mezunu oranının yüksekliği ve avukatlığın yükselişine geçmesi, çiftçi ve tüccar oranlarındaki düşüş ile ilişkilidir. Bu dönem artık

kentleşme, sanayileşme ve göçün getirdiği olanaklarla imkânlarını artıran yerel elit dışındaki ailelerinin çocuklarının da okuma fırsatı bulduğu bir dönemdir. Askeri okul mezunu oranında (5,8) dini okul oranında (3,8) küçük artışlar gözlenmiştir.

Tablo 3.29
1957 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Tablosu

Eğitim Düzeyi	1946-1950	1950-1954	1954-1957	1957-1961
	12	11	18	15
Lise ve daha düşük	27,9%	28,2%	40,9%	28,8%
	3	1	1	2
Meslek Okulu	7,0%	2,6%	2,3%	3,8%
	7	5	1	3
Askeri Okul	16,3%	12,8%	2,3%	5,8%
	23	23	23	33
Üniversite	53,5%	59,0%	52,3%	63,5%
	6	3	1	2
Master-Doktora	14,0%	7,7%	2,3%	3,8%
	1	1	1	2
Dini Okul	2,3%	2,6%	2,3%	3,8%
Millet Vekili Sayısı	43	39	44	52

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.680-687.

Yabancı dil bilenlerin oranının yüksekliği yerel elitlerin niteliğinin de değişmeye başladığını gösterir. Geleneksel eşraf yanında bunların büyük şehirlerde okuyan çocuklarının parlamentodaki ağırlığı artmaktadır. 1957 yılında dar alan ölçümlemesine giren 10 ilden çıkarılan 44 milletvekilinden 30'u en az bir yabancı dil konuşmaktadır. Bunlardan 27'si doğdukları ilden milletvekili seçilenlerdir. Doğu illerinden seçilen milletvekillerinin yüzde 61,3'ü en az bir yabancı dil bilmektedir. Bunlar arasında 17 kişi ile Fransızca 1. sırayı alır. Bölge doğumlu olan 27 milletvekilinden yarısı Fransızca bilmektedir. Bunu sırasıyla Farsça-Arapça, İngilizce, Almaca ve İtalyanca izler. Bunun yanında diğer diller içinde 1 Rumca ve 1 Kürtçe kaydedilmiştir.

3.20 Dönemin Siyasi Gelişmeleri

1957'den sonra giderek sertleşen ve güçlenen muhalefet karşısında DP hükümeti bazı önlemler almaya başladı. Toplanan yeni dönemde parlamento, 27 Aralık 1957'de TBMM iç tüzüğünü değiştirerek, muhalefetin mecliste sesini duyurma olanağını sınırlandırdı. Böylece milletvekillerini denetimini zorlaştıran yeni hükümler yürürlüğe konmuş oldu. TBMM'deki toplam milletvekili sayısının yüzde 1'i oranında milletvekiline sahip olmayan partiler, grup kuramayacaklardı. Bu, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Hürriyet Partisi (HP) gruplarının söz hakkının olmayacağı demektir. Görüşmelerde parti grupları adına yalnızca grup başkanı ya da parti sözcülerinden biri konuşabilecekti. Kürsüde konuşan milletvekillerinin sözleri istenirse, çoğunluğun kararıyla, tutanaklardan çıkarılabilecekti. Sözlü sorular sadece cuma günleri, bir saatliğine verilebilecekti.¹⁹⁷

Meclis içtüzüğündeki bu değişikliklerle iktidar-muhalefet ilişkileri giderek bozuldu. İktidarın, siyasal partilerin meclisteki söz hakkına getirdiği kısıtlamalar, muhalefet partilerinin çalışma koşullarını güçleştirdi. Bu durum karşısında İnönü, "Milli Muhalefet Cephesini" oluşturarak muhalefet tabanını genişletmeye çalıştı.¹⁹⁸ Partilerin birleşmesi, mecliste yeniden güç kazanmalarını sağlayacaktı. 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) oldu.¹⁹⁹

CKMP kurulduktan yaklaşık bir ay sonra, Hürriyet Partisi (HP) olağanüstü kongresi toplandı. Kongre'de CHP'ye katılma kararı çıktı. Muhalefetin "Milli Muhalefet Cephesi" oluşturmaya çalışması karşısında Başbakan Menderes DP'ye kamuoyunda destek sağlamaya çalıştı.²⁰⁰ Menderes "Milli Muhalefet Cephesi" karşısında, "Vatan Cephesi Ocakları" nı kurdu. Amaç, muhalefet partileri karşısında,

¹⁹⁷ Rıdvan Akın, Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı (1945-1960)", Türkler Ansiklopedisi XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 2002, s. 917.

¹⁹⁸ Albayrak, 2004: 519-521

¹⁹⁹ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi Yay., Ank., 2003, s.227.

²⁰⁰ Feroz Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Ankara: Bilgi Basımevi, 1976, s. 187

DP'yi güçlendirmektir. DP'nin Vatan Cephesi şubeleri, büyük bir hızla memleketin her tarafına yayıldı.²⁰¹ Radyo, Ocağın propaganda aracı olarak kullanıldı.²⁰²

İktidarın baskılarının giderek artması üzerine 12 Ocak 1959 tarihinde toplanan 14. CHP Kurultayı ilk Hedefler Beyannamesi'ni kabul etti.²⁰³ Artık siyasal partiler faaliyetlerini meclis dışında sürdürmeye başlamışlardı.

CHP'liler yoğun yurt gezileri yapmaya başladılar. Bu gezilere İnönü'nün başkanlığında milletvekilleri ve gazeteciler katıldı. Muhalefetin kamuoyu önünde giderek güçlenmesi, iktidarı rahatsız etmişti. İktidar, erken bir seçime hazırlandığı o günlerde, CHP'yi siyasi bakımdan etkisiz hale getirmeye çalıştı. DP, 12 Nisan 1960 günü olağanüstü bir toplantı yaptı ve CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verdi. Bu karar, muhalefetin tasfiyesi edileceği anlamına geliyordu. Meclis'te büyük bir kitleyi temsil eden CHP'yi "hükümetin meşruiyeti hakkında şüpheyeye düşürerek" huzursuzluk yaratmak, "hücre teşkilatı ile işleyen gizli kollar kurmaya çalışmak" la suçlamıştı. On beş kişiden oluşan Tahkikat Komisyonu ile²⁰⁴ savcılar, yargıçlar, askeri merciler tüm yetkilerini kullanabilecek, yayın yasakları koyabilecek, her türlü toplantı ve gösteriyi yasaklayabilecekti.²⁰⁵ Ayrıca komisyon soruşturması gizli olacaktı. Bir anlamda anayasa rafa kaldırılmıştı. Bunun üzerine 1960 Nisanında İstanbul'da, Ankara'da öğrenci hareketleri, büyük sokak gösterileri başladı. Ardından 27 Mayıs'ta Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koydu.

3.21 Demokrat Parti İktidarı ve Kürtler

Türk milliyetçiliği, Kürt sorununa 1950'li yıllara kadar modern, milli ve seküler bir devlet-toplum inşa etme çerçevesi içinde baktı. 1940'larda sessiz kalmayı seçen Kürtler ancak çok partili hayata geçişle birlikte devletle ittifak kurmayı tercih etti.

²⁰¹ Tevfik Çavdar, Demokrat Parti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, İst., 1983, s. 2069

²⁰² Albayrak, "Demokrat Parti," s. 523

²⁰³ Mete Tuncay, "Siyasal Tarih (1950-1960)" içinde: Çağdaş Türkiye (1908-1980), Cilt: IV, Der. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları 2007, s. 185.

²⁰⁴ Albayrak, "Demokrat Parti," 530-531

²⁰⁵ Eroğul, "Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi," s. 132

Ancak, Kürtlerin yaşadığı yerler siyasi olarak Ankara'ya dahil olurken iktisadi olarak dışarıda kalmıştı. 1946'sonrası çok partili hayata geçişle ve gelişen dış politika etkisiyle henüz yeni oluşmaya başlayan DP, bölgeyi bir pazar olarak da batıyla bütünleştirme projesine dahil etti. Bu yaklaşım özellikle 1950 sonrası devraldığı Türk milliyetçi söylemini sahiplenen Demokrat Parti ve Adalet Partisi döneminin de ana çerçevesi oldu. Onlar da Kürt sorununu bir iktisadi bütünleşme sorunu olarak kodlayacaklardı. Bu kodlama hem yereldeki geleneksel güçlerin hem de bu güçlerden beslenen-ayrışan eğitilmiş Kürt aydın grubunun gündemiyle eşleşiyordu. Kürt sorunu bir bölge olarak Doğu sorunu, geri kalmışlık, az gelişmişlik üzerinden tanımlanıyordu. Var olan geleneksel güçlerin toprak, aşiret ve eşraf sınıfsal yapıları hala güçlüydü. Ulusal pazar bütünleşmesi bu güçler üzerinden sağlandı. Bu ilişki bir yandan yerel eşrafı kendine bağlı kılıyor bir yandan onların güçlerini bölgede artırıyor. Yerel eşraf ekonomik olarak zenginleşirken, yerel idari kaynakları da yönetir oldu.

Çiftiler aynı zamanda tüccar oldular, Belediye başkanlıkları, il genel meclisleri gibi yerel idarelerde de söz sahibi oldular. Bu süreçte devletle yerel güçler arasındaki ittifakı yer yer kıran gelişmeler aydın Kürt sınıfı içinden çıktı. Söz konusu yerel eşrafın okumuş gençleri zamanla doğunun sorunlarını tanımlama, tartışma çabasına girdi. Bu çaba ile ideolojik olmasa da son derece kültürel kodlar üzerinden gitti. Ekonomik az gelişmişlik gibi sorunlara demokratik parlamenter rejim içinden cevap bulmaya çalışan bu aydın grubu 50'ler dönemine damga vurdu. Bu grubun yayın faaliyetleri, siyasi parti faaliyetleri ve kaldıkları cemiyetler içinde Kürtlüğün folklorik, kültürel değerlerini korumaya çalışmaları giderek Kürt kimliğinin güçlenmesine neden olacaktı. Bu alanlar bir anlamda Kürt kimliğinin içinde gelişeceği mekanlar oldu.²⁰⁶

1948'de Musa Anter tarafından yayımlanan haftalık *Dicle Kaynağı* gazetesinde çıkan Ciğerhun, Kadri Can gibi Kürt aydınlarının şiirleri Türkiyeli Kürtler arasında, sınırlı olsa da, yayılıyordu. Burada birinci bölümde söz ettiğimiz, oluşumu 19.yy'a kadar giden Kürt aydın sınıfının serencamını hatırlatmak gerekir. Gerek Ciğerhun gerekse Kadri Can gibi onlarca aydın Şeyh Sait ve Ağrı Dağı isyanları sonrasında

²⁰⁶ Ekinci'ye göre onları biraraya getiren şey Kürtlüktü. Ne yapacaklarını, nasıl bir siyasal davranış sergileyeceklerini hatta ne istediklerini dahi bilmiyorlardı. Haksızlıklara karşı ortak tepki. Ekinci ile görüşme, 2017

Suriye'ye-henüz böyle bir devlet yoktu- Binxet'e göç etmişlerdi. Örneğin, *Hawar* dergisi buradan çıkmıştı. Dolayısıyla 1950'lerdeki aydın oluşumunun kökleri, bu sürecin izi takip edilerek bulunabilir. Sürgündeki aydın sınıfı, güçten düşmüştü ve fikirlerini güncelleyecek, geliştirecek yeni bir aydın sınıfı henüz olmadığı için, sessiz kalmışlardı. Ancak bu damar gerilimini, varlığını hep hissettirdi ve 1950'ler sürecinde yeni oluşumlara yol açtı. 1950 yıllarında *Kamuran Bedirhan Kürt Araştırmaları Merkezi Bülteni* yayımladı, ardından milliyetçi bir söyleme sahip Kürt Talebe Cemiyeti kuruldu.²⁰⁷

Türkiye'de 1950'lerdeki gelişmeler Suriye ve Iraktaki gelişmelerden etkilenmekle birlikte organik bir bağı yoktu. 1950'lerdeki Kürt aydınlarının faaliyetleri *Şarkın Sesi*, *İleri Yurt Gazetesi* gibi yayın faaliyetleri, Dicle Talebe Yurdu gibi yurt kurma teşebbüsleri, İstanbul'da düzenlenen "Doğu Geceleri"nden ve bir dizi öğrenci pikniklerinden ibaretti. Bunlar ya üniversite öğrencileri ya da serbest meslek sahipleriydi. Tarık Ziya Ekinci'ye göre politik angajmanları yoktu. "*Doğu'nun geri kalmışlığı sorunu, demokrasi, parlamenter rejimin geliştirilmesi içinde değerlendirilecek bir konuydu. Yakın tarihin tekrar okunduğu ve büyük şehrin yabancı ortamında dil-kültür üzerinden bağ kurulduğu bir dönemdi.*"²⁰⁸

1940'ların büyük şehirlere okumaya giden küçük Kürt burjuvası 1950'ler sonunda Kürt kimliğinin entelektüel öncüsü haline gelmişlerdi. Musa Anter, Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, Ziya Şeferhanoğlu ve Faik Bucak'ın kurdukları Kürtleri Kurtarma Cemiyeti bu anlamda sembolik bir anlam taşıyordu.²⁰⁹ İleride, Türkiye İşçi Partisi (TİP) genel sekreteri olacak Tarık Ziya Ekinci, DP ve Millet Partisi (MP) kuracak olan Yusuf Azizoğlu, Mustafa Remzi Bucak, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (TKDP) kuracak Faik Bucak Kürt aydın entelektüel kuşağın öncüleri oldu.

Bu küçük aydın grubu 1950'lerin sonlarında dış gelişmelerden etkilenmeye başladı. Kahire ve Erivan'da yapılan Kürtçe radyo yayınları bölgenin her yerine yayılmıştı. Kürtlük bilincini etkileyen olaylardan biri, 1958 Temmuzunda Irak Devrimi

²⁰⁷ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 852

²⁰⁸ Tarık Ziya Ekinci ile yapılan Kişisel Görüşme, 2016

²⁰⁹ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 852.

ve Molla Mustafa Barzani'nin geri dönüşü oldu. Yine 1958 yılı başlarında Musa Anter ve arkadaşları Diyarbakır'da *İleri Yurt* gazetesini çıkarmaya başladılar. Kürtlüğün sınır aşan etkileri McDowall'e göre, Kürt vilayetlerinde gelişecek olan "Doğuculuk" akımının da başlangıcıydı. Doğucu'lar içinde Kürt milletvekilleri de vardı ve fakat bu grup Doğu'nun sorunlarına açıkça değinmiyordu.

DP, milletvekili adaylıklarında bir yandan önde gelen Kürt aydınları tasfiye ederken bir yandan yerel güçlerle ilişkisini sürdürüyordu. 1957 seçimleriyle bölgede taban kaybediyor görünse de Kürt aşiretlerin gönlünü hoş tutmayı her zaman başardı ve Kürtlerin önemli ailelerinden bazı isimlerin seçilmelerini sağladı. Örneğin 1957 seçimleri öncesinde Menderes Şeyh Said'in ailesinden aday gösterme teklifini kabul etmiş,²¹⁰ Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat yaşı küçük olmasına rağmen mahkeme kararıyla yedi yaş büyütülüp 30 yaşında gösterilerek DP listesinden milletvekili seçilmişti. Fırat, Menderes'in DP saflarına davetini "*Menderes'in amacı bizim aileden birinin parlamentoya girmesi ve kopma aşamasına giren Kürt-Türk diyalogunu yeniden kurmaktı*" olarak açıklıyordu.²¹¹ Menderes'in gerek Şeyh Said ailesiyle teması gerekse Said-i Nursi ile temaslarda bulunması onu Kürtler arasında popüler kılmıştı.

Ancak, DP'nin ilk yıllarında Kürtlere yönelik göstermiş olduğu olumlu yaklaşımın yanında, 5680 Sayılı Basın Kanunu ve Bakanlar Kurulu kararlarıyla "Kürtçülük propagandası" yapıldığı gerekçesiyle birçok yayın yasaklandı. *Akşam* gazetesinde yayınlanan Kürtçülükle ilgili yazılar 15.04.1959 yılı itibariyle yasaklandı.²¹² Naci Kutlay'a göre Kürtler hakkında bilgilenmek üzere, DP Hükümeti Bazil Nikiti'nin *Kürtler* adlı eserini sadece kendileri için çevirtmişlerdi.²¹³ Yine 1956 yılında yer adlarının Türkçeleştirilmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu kurdu.²¹⁴

²¹⁰ Daha önce aynı teklif Bayar'ın ret etmesiyle askıda kalmıştı.

²¹¹ Naci Kutlay, 21.yüzyıla Girerken Kürtler, İstanbul: Peri yayınları, 2011, s.539

²¹² Yavuz Çamlıbel, 49'lar Davası, Siyam Kitap, İstanbul, 2015, s.19

²¹³ Kutlay, "21.yüzyıla Girerken Kürtler," s. 541

²¹⁴ Bu komisyon, Türk Dil Kurumu, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Milli Eğitim Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı temsilcilerinin biraraya gelmesiyle oluşturulmuştur. Bknz: Joost Jongarden, Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler, Çev. Mustafa Topal, İstanbul: Vate Yayınları, 2008, s.76-77

3.22 49'lar ve Kımıl Olayı

1957 seçimleri sonrası DP'nin gittikçe artan otoriter eğilimleri Kürtlerin DP'ye desteğini zayıflatırken, DP'nin "Doğu Sorunu"na yaklaşımı da bir takım kırılmalara neden oldu. Bu kırılmayı yaratan olaylardan biri Kürt gençlerinin Milletvekili Asım Eren'e hitaben yayımladıkları bildirin gazetelerde yayımlanması, Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a, yabancı elçiliklere yollanması sonucunda 49'lar olayı dediğimiz Kürt aydın ve gençlerinin tutuklanması olayıdır. Bir diğeri de Diyarbakır'da çıkarılan *İleri Yurt* gazetesinde yayımlanan bir şiirin yol açtığı "Kımıl Olayı"dır.

İç politika süreçlerinde gerilimler artarken yakın coğrafyalarda yaşanan bir takım değişimler Türkiye'yi, özellikle Kürtleri etkiledi. Irak'ta 1958'de Abdülkerim Kasım önderliğinde gerçekleşen darbe Türkiye Kürtleri üzerinde etki yarattı. 1946 yılında Sovyet desteğiyle İran'da kurulan, kısa süreli yaşayan, Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin dağılmasının ardından Sovyetlere göç eden Mustafa Barzani, bir askeri darbe sonucu Kasım tarafından Irak'a davet edilmişti. Barzani'nin Kuzey Irak'a dönmesi, örgütsel çalışmaları daha çok Barzani paralelinde ve sınırlı düzeyde olan Kürt aydınları arasında etkili oldu.²¹⁵ Bu anlamda Irak Devrimi'nin beklenmedik açılardan Kürt milliyetçiliğini geliştirdiği söylenebilir. Irak'ta 1958'de değiştirilen rejim sonucunda oluşturulan yeni Irak Anayasası'na "Irak'ın Arap ve Kürt halkından ibaret olduğuna" dair bir hükmün konulmuş olması Türkiye'deki bir kısım Kürt aydınlarını etkilemişti. Barzani ve General Kasım önderliğinde kurulan yeni rejim karşısında birtakım ayaklanmalar baş göstermiş, çıkan ayaklanmaları bastırmada Barzani kuvvetleri de yer almıştı. 1959 yılında Barzani kuvvetleriyle çatışmalar sırasında ölenler arasında Kerkük'lü Türkmenlerin de bulunması Türkiye'de tepki uyandırmıştı.

Bunun üzerine Niğde milletvekili Arsim Eren, Meclis'te Adnan Menderes'e "*Kürtler kardeşlerimizi öldürdüler, Mukabele-i bilmisil düşünür müsünüz*" çağrısında bulundu. Bu çağrı Kürt gençleri tarafından Başbakan, Cumhurbaşkanı, çeşitli elçilikler ve CHP Genel Merkezi'ne gönderilen telgraflarla protesto edildi. Telgrafın altında

²¹⁵ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 853

'Türkiye Kürtleri' imzasının olması kamuoyunda tepki yarattı. *İleri Yurt* gazetesiyle birlikte diğer Kürt gazeteleri kapatıldı.²¹⁶

Kürtlerle DP arasında kırılma yaratan ikinci olay ise Kımıl Olayı oldu. 1959 yılında Diyarbakır'da Abdurrahman Etem Dolak, Musa Anter ve arkadaşları Doğu'nun geri kalmışlığını ele alan *İleri Yurt* adlı bir gazete çıkarıyorlardı. Bu dergi yaklaşık on yıl sürecek olan Kürtçe yayınların başlangıcını oluşturmuş ve *Dersim İsyanı*'ndan sonra Türkiye'de Kürtlerin kendilerini ifade ettiği ilk yayın oldu.²¹⁷

1959'da *İleri Yurt* gazetesinde Anter'in *Kımıl* adlı Kürtçe şiiri büyük bir tartışma yarattı. Anter, "Yarasalar" başlıklı yazısında *Kımıl* adlı şiiri yayımladıktan sonra 1959'un Temmuz ayında "Devletin hukuki ve siyasi nizamlarını yok edici mahiyette neşriyatta bulunduğu" iddiasıyla savcılığa sevk edildi.²¹⁸ *Kımıl* şiirinin yayımlanmasından sonra ulusal basında ortaya çıkan, "Kürtlerin yeniden kımıldanmaya başladıkları"²¹⁹ "Doğu illerimizden birinin merkezinde çıkan bir gazetede anlaşılmasız sebeplerle Kürtçe bir şiir neşrediliyor"²²⁰ şeklindeki tepkiler üzerine olay yerelden ulusal düzeye taşındı. Şiirin içeriğinden ziyade Kürtçe yayımlanması, şiirin sonunda yazarın ağıt yakan kıza yönelik olarak yazdığı son cümle sorunun ana kaynağı olarak görülmekteydi: "Üzülme bacım, seni Kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık." Bunun üzerine Kürtçülük ile ilgili tüm yayınların yasaklanması yönünde bir mahkeme kararı çıkartıldı. 1959 yılında CHP milletvekili Asım Eren'in sözlerine karşı yayımlanan bildiri ve Kımıl Olayı ile tarihe 49'lar Olayı olarak geçecek bu dava ortaya çıktı.

²¹⁶ McDowall, "Modern Kürt Tarihi," s. 536, Çamlıbel, "49'lar Davası," s. 18-20

²¹⁷ Daha önceki yıllarda, 1954'te Şark Postası Diyarbakır'da, 1955'te Ankara'da Henek dergisi, Silvan'da Miya Farkin gazetesi, 1957'de Ankara'da Dersim dergisi ve Ceride-i Dersim gazetesi de İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır. Bknz: 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, s.33-34

²¹⁸ Milliyet, 2.7.1959

²¹⁹ Kımıl, can yoldaşı "süne" ile birlikte, tüm Cumhuriyet tarihi boyunca bir türlü baş edilemeyen bir hububat zararlısıdır. Kürtçe şiirin teması da şuydu: Siverek'li bir kız, kımıl zararlısı tarafından samana döndürülmüş bir torba buğdayı çerçiyeye götürür. Çerçi buğdayın işe yaramadığını görünce, buğdaya karşılık mal veremeyeceğini söyler. Kız yüzyıllardır gelenek olduğu üzere, üzüntüsünü bir türküyle dile getirir: "Dağa tırmandım amca, zavallı dağ mahzunlaştı/Arpa olgunlaştı amca, buğday un ufak oldu biçare/Kımıl geldi amca, katile halen de zaval- lı/Buğdayı yedi, geride samanı bıraktı zavallı...." Yazar (Musa Anter) yazının sonunda şiirin kahramanı kıza şöyle der: "Üzülme bacım, seni kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık" diyerek Kürtler ile devletin uygulamaları hakkında benzeşim yolu ile bir bağlantı kurmuş oluyordu. Bkz. Çamlıbel, "49'lar Davası," s. 37-38

²²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 6.9.1959

Milli Emniyet Hizmet Resliği'nin hükümete, bu tepkileri siyasal amaçla kullanmak için bu olayları komünist Kürtçü bir tehlike olarak sunmayı önerdiği belirtilir. Murat Bardakçı'nın *Haber Türk* gazetesinde yayımladığı bir yazısında, 1959'da zamanın cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın emri ile hazırlanan "Türkiye'de Bugünkü Kürtçülük Fikir ve Cereyanının Doğuğu" başlıklı raporu bunu doğrular.²²¹ Bu raporda tarihsel olarak Türkiye'de Kürtçülük faaliyetlerinin nasıl başladığı anlatılıp devletin Kürtçülük faaliyetleri karşısında alacağı tedbirler sıralanmıştır. Ayrıca raporda doğrudan Milli Emniyet Hizmet Reislđi'nin hazırladığı, ilerinde bazı milletvekillerinin de bulunduğu 50 kişilik bir liste vardır.

17 Aralık 1959'da aralarında milletvekillerinin de bulunduğu Kürt aydınları ve çoğu niversite ğrencisi 50 kişi tutuklandı.²²² Daha sonra aralarından Emin Batu hücrede vefat ettiğinden sayı 49'a indi. Bu tutuklamalar Kürt gençleri arasında büyük bir tepki uyandırdı. 49'lar Olayı ve Kımıl Olayı Kürt siyasal hareketinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edildi.²²³

Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes tutuklanan gençlerin asılmasını istese de uluslararası tepkiden korkulmuş ve bu istekten vazgeçilmiştir. Tutuklananların birçoğu niversite ğrencisi ve genç serbest meslek sahipleriydi. Kürt kökenleri ve öğrencilikten gelen dostlukları dışında aralarında ideolojik birliktelikleri yoktu.²²⁴ Tutuklananlar arasında bulunan Naci Kutlay'a göre tutuklanan 49 Kürt aydın "*organize değillerdi ve arkalarında bir örgüt bulunmuyordu, bu kişiler demokratik Kürt kültür haklarını ve eşit vatandaşlığın uygulanmasını istiyorlardı.*"²²⁵ Ancak 49'lar Olayı sonrası yayımlanan dava belgeleri ve o dönemde müstemleke halklarının mücadeleleri,

²²¹ Murat Bardakçı, HaberTürk, 18 Mart 2012

²²² Fevzi Avşar, Necati Siyahkan, Hasan Ulus, Nazmi Balkaş, Hüseyin Oğuz ok, Mehmet Nazım iğdem, Fevzi Kartal, Mehmet Aydemir, Abdurrahman Efem Dolak, Musa Anter, Canıp Yıldırım, Emin Kotan, Ökkeş Karadağ, Muhsin şavata, Turgut Akın, Sıtkı Elbistan, şerafettin Elçi, Mustafa Ramanlı, Mehmet zer, Feyzullah Demirtaş, Cezmi Balkaş, Halis Yokuş, İsmet Balkas, Sait Bingöl, M.Emin Batu (Gz altında öldü.)

²²³ İleri Yurt yayın hayatı on sekiz ay sürer. Musa Anter 'Kımıl' başlıklı şiir yayımlaması zerine Türk basınında protestolar olur ve 1961 Eylülünde kapatılır.

²²⁴ Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği," s. 853

²²⁵ Naci Kutlay, 49'lar davası, İstanbul: Fırat Yayınları, 1994, s.25-36

özellikle Cezayir Kurtuluş Savaşı, yeni Kürt aydınının politik tercihlerini önemli ölçüde etkileyecekti.²²⁶

Çoğu küçük burjuva aydını olan 49'ların aralarındaki fikir ayrılığı cezaevi sürecinde “sağcı” ve “solcu” şeklinde gruplanmasıyla sonuçlandı. Kürt hareketi siyasi olarak ilk kez sol bir çizgiye çekildi. Bir yandan statükoyu savunan İslamcı Kürtler diğer yandan Kürt halkının “özgürleşmesi”ni amaçlayan ve aynı zamanda Kürt modernleşmesini savunan iki ayrı hareket ortaya çıktı.²²⁷ Bu yönüyle 49'lar Olayı Türkiye'deki Kürtlerin tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuş daha sonraki dönemlerde meydana gelen çeşitli Kürt hareketlerini ideolojik ve siyasi yönden belirleyen bir etki yaratmıştı.

Bu grubun içinde daha sonra Kürt hareketinde ya da Türk siyasi hayatında önemli rol oynayacak Said Elçi, Şerafettin Elçi, Nurettin Yılmaz, Medet Serhat, Sait Kırmızıtoprak, Canip Yıldırım, Musa Anter, Yaşar Kaya, Naci Kutlay gibi isimlerle yeni bir dönem başlayacaktı.²²⁸ 49'lar Olayı ile Türkiye Barzani destekli bir Kürçülüğün varlığından haberdar oldu. Tutuklamalardan 6 ay sonra 27 Mayıs Darbesi yapıldı.

²²⁶ Kutlay, s. 30

²²⁷ Kutlay, s. 31

²²⁸ Bozarslan, , “Kürt Milliyetçiliği,” s. 853

BÖLÜM IV

27 MAYIS 1961 DARBESİ VE SEÇİMLER

4.1 27 Mayıs Darbesi

1960 yılında ülkede büyük bir siyasal gerginlik havası hakimdi. DP Meclis Grubu'nun CHP'nin halkı ve orduyu iktidara karşı kışkırttığını öne süren bir bildiri yayınlaması ve ardından muhalefetin eylemlerinin incelenmesi için 18 Nisan 1960'da Tahkikât Komisyonu kurulması ile geri dönülmez bir sürece girilmişti.

Tahkikât Komisyonu geniş yetkilerle donatılmıştı. Komisyon'un görevi üç ay boyunca muhalefeti ve basının eylemlerini soruşturmaktı.²²⁹ Komisyon yayın organlarının basın ve dağıtımını engelleyebilir, yasaklayabilir, her türlü siyasal faaliyet hakkında önleyici kararlar alabilirdi. Komisyon kararlarına karşı çıkanlar olursa da bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasıyla yargılanabilecekti. Komisyonun ilk icraatı partilerin kongre ve toplantı düzenlemelerini, yeni örgüt kurmalarını, siyasal etkinliklerini yasaklaması oldu.²³⁰

27 Mayıs darbesini hazırlayan olaylardan biri Tahkikât Komisyonu ise bir diğeri Kayseri/Yeşilhisar olayları olmuştur. İnönü'nün Kayseri CHP kongresine katılımının engellenmesi, Yeşilhisar yolunun askeri araçlarla kendisine kapatılması, gerek askerler gerekse üniversite gençliği arasında büyük tepki yaratmıştı.²³¹ Tahkikât Komisyonu'nun kurulması, Kayseri/Yeşilhisar olayları kamuoyunda özellikle üniversite öğrencileri tarafından büyük tepkiyle karşılandı. İstanbul'da, Ankara'da öğrenci gösterileri ve güvenlik güçleriyle çatışmalar yaşanmaya başlandı.

21 Mayıs'ta Ankara'daki Harp Okulu öğrencilerinin iktidarı protesto eden bir gösteri yürüyüşü gerçekleştirmeleri üzerine, Başbakan Adnan Menderes Tahkikât

²²⁹ Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004, s.75-77

²³⁰ Feroz Ahmad, Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980), İstanbul: Hil yayınları,1994, s.242

²³¹ Tanel Demirel, "Türkiye'nin Uzun On Yılı," s. 316-317

Komisyonu'nun görevini tamamladığını, erken seçim kararı aldıklarını kamuoyuna duyurmuş olsa da, bu açıklama orduyu ikna etmemişti. 27 Mayıs'ta başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı ve Milli Birlik Komitesi adı altında toplanan bir grup subay, emirleri altındaki askeri birliklerle Ankara ve İstanbul'daki bazı yerleri ele geçirdi ve sabaha karşı 4.30 sularında İstanbul radyosu işgal edildi. Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyduğunu açıkladı.²³²

Radyo'dan Orgeneral Cemal Gürsel adına Albay Alparslan Türkeş bir bildiri yayınlandı. Bildiride en dikkat çeken ifadelerden biri Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağını, hareketin hiçbir şahıs ve zümreye yönelik olmadığını, tarafsız bir yönetimin hakemliği altında adil bir seçimle yönetimin sivillere devredileceği açıklanıyordu.²³³

Çağlar Keyder'e göre askeri müdahalenin hedefi demokratlar döneminde politik ve ekonomik güç kazananlara yönelikti. Başka bir ifade ile mücadele burjuva sınıfının kendi içindeydi. Küçük burjuva, küçük kapitalistlerle ticaret burjuvazisi ve sanayi burjuvazisi arasındaydı.²³⁴

4.2 İhtilal Sonrası

27 Mayıs 1960'da TSK adına yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi çeşitli rütbelerden 38 subaydan oluşuyordu. Subayların çoğu binbaşı ve albay rütbesindendi. Komite'nin başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel yapsa da komite içinde Cemal Madanoğlu ve Alparslan Türkeş'in başını çektiği iki kliğin ağırlığı vardı.²³⁵ MBK öncelikle TBMM ve hükümeti feshetti. Her türlü siyasal faaliyeti yasakladı. Hareketin tarafsızlığını vurgulasa da ihtilâl DP'ye karşı yapılmıştı. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM başkanı Refik Koraltan ve tüm Bakanlar Kurulu üyeleriyle DP'nin önde gelen yöneticileri ve Orgeneral Rüştü Erdelhun tutuklanarak

²³² Hikmet Özdemir, Siyasal Tarih: 1960-1980, in Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980 ed. Sina Akşin, Vol.4. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s.196-197.

²³³ Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 148.

²³⁴ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.119

²³⁵ Sonraki üç yıl içinde bu isimler kendi darbelerini yapacaklardı. Feroz Ahmad, s.150

Kara Harp Okulu'na getirildi. Ülkenin her yanında DP teşkilatlarında görev almış kişiler tutuklandı, memurlar görevden alındı ya da sürüldü.²³⁶

28 Mayıs'ta MBK, Orgeneral Cemal Gürsel'e MBK Başkanlığı, Başbakanlık, Milli Savunma Başkanlığı ve Başkumandanlık görevlerini verdi. Asker ve sivillerden oluşan bakanlar kurulu listesi ilan edildi. Ragıp Gümüşpala Genelkurmay Başkanı, Cevdet Sunay Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı. Albay Alparslan Türkeş Başbakanlık Müsteşarı, Tümgeneral Cemal Madanoğlu ise Ankara kumandanı oldu. Aynı gün darbenin hukuki altyapısını hazırlamak üzere İstanbul'dan DP muhalifi bazı hukuk profesörlerinden oluşan bir bilim heyeti Ankara'ya getirildi. Bilim Heyeti'ne iki görev verildi: 1924 Anayasası'nı hükümsüz kılacak yeni bir anayasa hazırlanması ve darbenin meşruiyetini sağlayacak bir Anayasa Komisyonu Raporu'nun hazırlanması.²³⁷ İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığındaki Bilim Heyeti, DP hükümetinin meşruiyetini yitirdiğini belirten bir "Anayasa Komisyonu Raporu" hazırladı. 12 Haziran'da 27 maddeden oluşan ve "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı hükümlerinin Kaldırılması ve Değiştirilmesi Hakkında Kanun" adıyla geçici bir anayasa ilan edildi. Anayasa'nın giriş bölümünde DP iktidarının anayasayı çiğnediği, kişi hak ve hürriyetleri ortadan kaldırarak Tek Parti diktatörlüğü kurduğu, TBMM'yi bir parti grubuna çevirip meşruiyetini yitirdiği belirtiliyordu. Yeni bir anayasa hazırlanacağını ve ardından en kısa zamanda seçime gidileceği belirtiliyordu.²³⁸

Yeni bir Anayasa, yeni bir seçim yasası ve yeni kurumlar oluşturulması planlanan süreçte MBK geçici bir hükümete dönüştürüldü, anayasal hak ve yetkiler meclis açılana kadar MBK'ya bırakıldı. Yasama yetkisi doğrudan MBK'ya verilirken yürütme yetkisi devlet başkanının atadığı fakat MBK'nın da onayladığı bir Bakanlar Kurulu'na verilmişti. Geçici anayasanın bir diğer önemli ögesi yargılamaların yüce divan yerine kurulacak olağanüstü bir mahkemeye, Yüksek Adalet Divanı'na verilmesi

²³⁶ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 64-65

²³⁷ Ahmad, "Bir Kimlik Peşinde Türkiye" s. 148

²³⁸ CHP'nin 12 Ocak 1959'da yayımladığı ilk hedefler beyannamesinde anayasayı değiştirme ve üst meclisin çıkarılan kanunları denetleyeceği iki meclisli bir parlamento tasarısı vardı. İlk Hedefler Beyannamesinde yasaların yasallığını denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi, nispi temsil gibi esaslara dayanıyordu. 1961 Anayasası da bu esaslardan yola çıkılarak yapıldı. Bknz, Ahmad, s. 149-150

oldu. Kanunların geriye işlemeziğini ortadan kaldırılarak MBK tarafından çıkarılan kanunlarda belirlenen hükümlerin eski suçlara uygulanabilmesi sağlandı.²³⁹ Yüksek Adalet Divanı üyeleri Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine MBK tarafından seçilecek bir başkan, sekiz asıl ve altı yedek üyeden oluşacaktı. Mahkeme'nin başsavcısı ve yardımcılarda aynı usulle atanacaktı. Yüksek Adalet Divanı kararlarına itiraz hakkı yoktu. Sadece idam kararları MBK onayına sunuluyordu.

4 Temmuz'da siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında örgüt kurmaları yasaklandı. Böylelikle partilerin ocak ve bucak örgütleri kapatıldı. 27 Mayısçılar ordu içinde de tasfiyeye girişti. 3 ağustosta 42 sayılı kanunla bakanlar kuruluna 25 yıllık fiili hizmet süresini doldurmuş olanları emekliye sevk etme yetkisi verildi.²⁴⁰ Kısa bir süre içinde aralarında 235 general ve amiralin de bulunduğu 4.000'in üzerinde subay emekliye ayrıldı. Emekliler arasında 27 Mayısçıların genelkurmay başkanı yaptığı Gümüşpala da vardı. Yerine Cevdet Sunay getirildi. İrfan Tansel de hava kuvvetleri komutanı oldu.²⁴¹ Tasfiyeler üniversitelerde de sürdü. 27 Ekim'de yapılan yeni bir yasa ile üniversitelerde yeni bir düzenlemeye gidildi. "Tembel", "yeteneksiz" ve "reform düşmanı" oldukları gerekçesiyle 147 öğretim üyesi tasfiye edildi.²⁴² Bu süreçte 29 Eylül'de DP mahkeme kararıyla kapatılmış ve tutuklu DP'liler 14 Ekim'de Yassıada'da Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmaya başlanmışlardı.²⁴³

²³⁹ Yargılamalara esas oluşturacak iddianamenin ana unsurlarını tespit etmek için 12 Haziran 1960 tarihli bir yasa ile 'Yüksek Soruşturma Kurulu' kurulmuştu. Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 67

²⁴⁰ Kemal Karpat, Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, 2015, s. 269

²⁴¹ MBK ordu içinde potansiyel muhalifleri temizlerken emekliye ayrılan subaylar Emekli İnkılap Subayları Derneği (EMİNSU) adıyla örgütlendi. EMİNSU orduya dönmek için gayret gösterdilerse de başarılı olamadılar. Bknz; Karpat, Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, 2015

²⁴² Sivil yönetime geçtikten sonra 1962 yılında üniversiteden atılan öğretim görevlilerine görevleri iade edildi.

²⁴³ MBK Yüksek Adalet Divanı'nın başkanlığına Yargıtay 1.Ceza Dairesi Başkanı Saim Başol'u, Başsavcılığı da Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi Altay Ömer Egesel'i getirdi. 14 Ekim 1960'da Yassıada'da başlayan duruşmada Bayar, Menderes, Bakanlar Kurulu üyeleri, DP milletvekilleri ve eski genelkurmay başkanı Rüştü Erdalhun'un da aralarında olduğu 592 sanık hakkında 19 ayrı dava açıldı. Yüksek Adalet Divanı Celal Bayar, Adnan Menderes, eski dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye bakanı Hasan Polatkan'ı oy birliğiyle ölüm cezasına çarptırdı. Oy çokluğuyla ölüm cezası verilenler ise eski TBMM başkanı Refik Koraltan, eski genelkurmay başkanı Rüştü Erdalhun, Baha Akşit, Bahadır Dülger, Zekai Erataman, Agah Erozan, Emin Kalafat, Osman Kavrakoğlu, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişçioğlu ve Ahmet Hamdi Sancar'dı. DP'nin önde gelenlerinden 31 sanık ömür boyu hapse, 418 sanığa 6 ay ile 20 yıl arası değişen hapis cezaları verildi. 123 sanık berat etti. 5 sanık hakkındaki dava düştü. Zürcher, 2006:362

1960 sonbaharında MBK içinde iki farklı grup arasında anlaşmazlıklar çıktı. Başını Cemal Madanoğlu'nun çektiği bir grup kurucu meclisin faaliyete geçmesi ve mümkün olan en kısa sürede iktidarın sivillere devredilmesini savunurken Alparslan Türkeş'in grubu sivil yönetime ancak köklü reformlar yapıldıktan sonra geçilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. İktidarın sivillere devredilmesinden yana olanlar 13 Kasım'da askeri yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye ettiler.²⁴⁴ "14'ler tasfiyesi" görevdeki subayları ve askeri öğrencileri rahatsız etmişti. 1960 darbesine katılan fakat Milli Birlik Komitesi bünyesinde yer almayan bazı subaylar yeni planlar yapmaya başladılar. Bunlardan biri Talat Aydemir, 21/22 Şubat 1962'de, ikincisi de 20/21 Mayıs 1963'te olmak üzere iki başarısız darbe girişiminde bulundu.

4.3 Kurucu Meclis

14'ler tasfiyesiyle görevi sivillere devretmek için Milli Birlik Komitesi (MBK) çalışmalarına hız verdi. 6 Ocak 1961'de Turhan Feyzioğlu'nun hazırladığı bir kanunla görevi yeni bir anayasa oluşturmak, yeni bir seçim kanunu hazırlamak olan bir Kurucu Meclis oluşturuldu.²⁴⁵ Kurucu Meclis iki kanattan oluşuyordu. Biri MBK, diğeri ise "milletin en geniş manasıyla temsilini gözeten" Temsilciler Meclisi'ydi. Yeni bir anayasa ve seçim sistemini hazırlama görevi gören kurucu meclis, 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredene kadar olağan yasama yetkilerini kullanma hakkına sahipti. Kanun teklif etme bakanlar kurulu ile Kurucu Meclis'e üyelerine verildi. Fakat olası yasa tekliflerine MBK üyelerinden birinin imza şartı kondu. MBK bir üst organ olarak temsilciler meclisinde görüşülen yasaları tekrar görüşme esası konmuştu. Kurucu Meclis'in askeri kanadı olan MBK'nın sivil kanat olan Temsilciler Meclisi üzerinde denetimi sağlamış oldu.²⁴⁶

Temsilciler Meclisi'nin kuruluş ekseninde mesleklerin ve bürokratik baskı gruplarının temsili esas alınmıştı. Kurucu Meclis'te ise fiilen CHP egemenliği vardı. 27 üyeli Meclis'te 49 üye CHP'ye aitti. Meslek kuruluşlarından, üniversitelerden, işçi örgütlerinden ve yargı organlarından gelen üyelerle illerden seçilen üyelerin büyük çoğunluğu CHP eğilimindeydi. 6 Ocak 1961 günü göreve başlayan Temsilciler Meclisi

²⁴⁴ Ahmad, "Bir Kimlik Peşinde Türkiye," s. 150

²⁴⁵ Karpaz, "Türk Siyasi Tarihi, s. 196

²⁴⁶ Zürcher, "Modern Türkiye Tarihi," s. 356-358

ve Anayasa Komisyonu çalışmalarına başladı. Temelde İstanbul Üniversitesi komisyonunun ön tasarı esas alınarak yazılan yeni Anayasa taslağı 9 Mart 1961’de bitirerek Temsilciler Meclisi’ne sundu.²⁴⁷

27 Mayıs yıldönümünde kurucu meclis yeni anayasayı kabul etti. Anayasa 9 Temmuz’da yapılan halkoylamasından sonra yürürlüğe girdi. Anayasa kabulünden sonra kurucu meclis TBMM genel seçimlerinin 15 Ekim 1961’de yapılması kararı aldı. Seçimlere bir ay kala Yüksek Adalet Divanı’nın kararı açıklandı. 15 sanık ölüm cezasına çarptırılırken 32 sanığa ömür boyu hapis cezası verildi. MBK Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu hakkındaki ölüm cezalarını onaylarken diğer sanıkların ölüm cezalarını ömür boyu hapse çevirdi. 16 -17 Eylül’de sanık hakkındaki ölüm cezası yerine getirildi.

1961 Anayasası, 1924 Anayasası’ndan farklı özellikler taşıyordu. İki meclisli bir parlamento vardı. Millet Meclisi nispi temsil esasına göre dört yılda bir seçilecek ve 450 milletvekilinden oluşacaktı. Üst meclis görevi görecekti Senato ise üçte biri iki yılda bir yenilenen ve altı yıllık dönemler için salt çoğunluk esasına göre seçilen 150 senatörden oluşuyordu.

Anayasa mahkemesi, en tartışmalı kurumlardan biri oldu. Yeni anayasada belirtilen düşünce, ifade, basın özgürlüğü de en az yeni kurumlar kadar önemliydi. Devlet ekonomik gelişmeyi, sosyal adaleti sağlayacak ‘sosyal ve ekonomik haklar’ sözü veren bir “sosyal devlet” olmayı vaat ediyordu. Yüksek rütbeli komutanlara da hükümette yer verilmişti. Kanunla belirlenmiş bakanlar, Genelkurmay başkanı ve ordu temsilcilerinden oluşan Milli Güvenlik Kurulu’nu (MGK) ortaya çıkardı. MGK’nın görevi milli güvenlik ve koordinasyon konularında kabineye yardımcı olarak tanımlansa da son derece geniş bir alanı kapsayan hükümete her konuda müdahaleyi açık hale getiren bir kurumdu.²⁴⁸

Silahlı Kuvvetler özerkliğe kavuşmuş ve siviller tarafından yeni kurulan düzenin ortakları olarak görülüyordu. Böylelikle askerler Türkiye’nin siyasi ve

²⁴⁷ Aydın ve Taşkın, “Türkiye Tarihi,” s. 81

²⁴⁸ Mart 1962’de MGK yetkilerini daha da artırarak Genelkurmay başkanı milli savunma bakanlığından bağımsızlaşarak sadece başbakana karşı sorumlu kılındı. Zürcher, “Modern Türkiye Tarihi,” s. 356-357

sosyoekonomik hayatının önemli bir parçası oldular. Ordu iş ve sanayi dünyasına da girdi. Ordu ve Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kuruldu. Zaman içinde genişledi, otomotiv sanayinden sigortacılığa kadar bir dizi sektörde yer aldı.²⁴⁹

4.4 Ekonomik ve Toplumsal Değişimler

27 Mayıs 1960 askeri darbesini takip eden süreç Türk siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatında yeni bir dönem başlatmıştı. Ekonomik olarak büyüme ve gelişmeyi birlikte gerçekleştirecek bir program benimsendi. Bunun için temel görevi ekonomiyi beş yıllık planlar dahilinde denetlemek olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Eylül 1960'da kuruldu.²⁵⁰ Planlamaların hayata geçmesi tümüyle hükümetin ve meclisin onayına bağlıydı. Kurumsal olarak DPT, hükümetin bir uzantısı oldu. İlk beş yıllık plan 1963 yılında uygulandı ve Türkiye daha önce ithal etmekte olduğu malların üretimine dayalı hızlı bir endüstrileşme yoluna girdi. Türk sermayedarları yabancı firmalarla işbirliği içinde üretim gerçekleştiriyordu. Dünya ekonomisi de tıpkı 1950'lerde olduğu gibi son derece elverişliydi.

1960'larda yeni bir birikim modeli geliştirildi. İthal İkameci model olan bu birikim modeli bir sanayii burjuvazisini ve işçi sınıfını ortaya çıkardı.²⁵¹ Bu ise yeni ittifaklar demektir. Sermayenin çeşitli bileşenlerinin eş zamanlı olarak geliştiği bu dönemde, 1950'lerde başlayan fiziksel hareketlilik 1960'larda artarak hızlı toplumsal dönüşümlere neden oldu. Böylelikle 1960'lar hızlı sanayileşmenin, toplumsal dönüşümün ve burjuvazi içindeki farklılaşmaların ortaya çıktığı bir dönem oldu.²⁵² Tarımın makineleşmesinin yol açtığı nüfus fazlası, hizmetler ve sanayi kollarına kaydı.

²⁴⁹ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 84

²⁵⁰ Ahmad, "Bir Kimlik Peşinde Türkiye," s. 153

²⁵¹ 1950-1960 arasında ekonomi piyasa mantığı içinde gelişmiş, tarım ve ticaret burjuvazisini geliştirmiş ve fiziki ve toplumsal hareketliliklerin olduğu bir dönemdi. Fakat küçük üretici bir toplumdan henüz kapitalist bir topluma geçiş henüz gerçekleşmemişti. Sınıf farklılaşmaları da henüz oluşmamıştı. Küçük üreticinin hakimiyeti kendini parlamenter sistem içinde ifade edecek bir statü kazandırmıştı. 1950'lerin ikinci yarısı İstanbul'daki burjuvazinin sanayi fraksiyonu muhalefetteki CHP'nin devletçiliğine DP'nin küçük burjuva ideolojisine bir alternatif olarak Hürriyet Partisi'nin kurulmasında önemli bir rol oynamıştı. Daha sonra CHP'ye katılan bu grup CHP'nin dinamiğini etkiledi. Bu süreçte DP'ye karşı sanayici ve aydınlar muhalefeti başladı. Bknz: Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 2000, s.117- 118,

²⁵² Kokut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Gerçek yayınları, 1987, s. 94-96

Hizmet sektöründe “formel olmayan kesim” istihdamı arttı. Kırlardaki dönüşüm kenti değiştirdi. 1960-1970 arasında kent nüfuzu hızla arttı. Kentleşme oranı kitlelerin siyasallaşmalarını da beraberinde getirdi. Sendikalaşma, hızlı sanayileşme ve geleneksel toplumun çözülüşü yanı sıra kent işçileri de politikaya katılmaya başladı. Bu göçmenlerin çoğu kentin bir parçası haline gelmiş gecekonducularda yaşıyordu.²⁵³

Yeni birikim modeli, iktisadi kaynakların siyaset araçlarıyla tahsisi ve gelirin yeniden bölüşüleceği vaadi üzerine kurulmuştu. Ancak yine de 1960 darbesinin ürettiği yeni kurumlar içinde hareket edebildiler. Bunlardan biri Devlet Planlama Teşkilatı diğeri ise işçi örgütleriydi.²⁵⁴ 1960-1970 yılları arasında, iktisadi planlama ile Devlet, Türkiye'nin ekonomisini ve toplumsal yapısını dönüştürmeyi başarmıştı. Türkiye artık 1950'lerde olduğu gibi, devletin işlettiği küçük bir endüstri sektörü dışında, ağırlıklı olarak tarıma dayalı değildi. 1960'ların sonuna gelindiğinde artık gayrisafi milli hasılaya tarım kadar katkıda bulunan dinamik bir özel endüstri sektörü vardı. Hatta 1973 itibariyle endüstri tarımı gerçekleşecekti.²⁵⁵

4. 5 Mayıs Darbesi'nin Bölge Üzerindeki Etkileri: İlk Kürtçülük Davası ve Kürt Sürgünleri

17 Aralık 1959 yılında “yabancı ülkelerin müzahareti ile Türkiye Cumhuriyeti'ni bölme” suçuyla İstanbul'da 28.Tümen askeri mahkemesine sevk edilen ve aralarında Şerafettin Elçi, Fevzi Kartal, Musa Anter gibi Kürt ileri gelenlerin bulunduğu 49'lar davası 1960 yılında başladı. 49'lar, 27 Mayısçıların 26 Ekim 1960'ta çıkardığı af kanunu kapsamı dışında bırakılmışlardı. Ocak 1961'de başlayan dava 30 Nisan 1964'te beraatla sonuçlansa da savcılık askeri Yargıtay'a başvurarak beraat kararını bozmuştu. Bu kez de söz konusu kişilerin “milli duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya yönelik cemiyet kurma” suçlamasıyla yeniden açılan dava 25 Eylül 1965'te yine çoğunluğun beraatı ile sonuçlanmış ve askeri savcılığın yeniden itiraz

²⁵³ Kemal Karpat, *The Gecekondu Rural Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, 1976, Keyder, s.119, 1960-1965 arası Marmara Bölgesi'nde şehirleşme oranı yüzde 8 iken bu oran Doğu illerinde yüzde 25 olmuştur. Bu aynı zamanda gittikçe artan açık bir işsizliği işaret eder. İkinci, Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler, s.59

²⁵⁴ Keyder, “Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,” s. 112

²⁵⁵ Keyder, “Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,” s. 112

üzerine beraat kararı Askeri Yargıtayca tekrar bozulmuş oldu. Nihai karar 3 Mayıs 1968’de sonuçlanınca dava zaman aşımından düşmüştü.²⁵⁶

Bu davanın yanı sıra 1 Haziran 1960’ta MBK, doğu ve güneydoğu illerinde eski toprak ağalarından, aşiret reislerinden, şeyhlerden ve Kürt milliyetçisi olmakla bilinen aydınlardan oluşan 248 kişiyi tutukladı ve Sivas-Kabakyazı’da kurulan açık bir kampa topladı.²⁵⁷

MBK, arazilerin Kürt ağalarının elinde toplanmasının getirdiği politik gücü kırmak istiyordu. Kampa sürgün edilenlerin tüm mal varlığına el konuldu. Bu araziler istimlak edip köylülere dağıtılacaktı. Bu kampa sürülenler arasında AKP içinde siyaset yapmış Dengir Mir Mehmet Fırat’ın dedesi Zeynel Turanlı, Sedat Bucak’ın babası Hakkı Bucak ve amcası Mehmet Bucak, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) lideri Faik Bucak, Van’daki Bruki aşiret lideri Kinyas Kartal ve aile fertleri, Diyarbakır’daki Ensarioğullarına mensup kişiler ve Said Nursi müritlerinden 22 kişi bulunuyordu. Kasım’da MBK’nin çıkardığı aflla bunların çoğu serbest bırakıldı. Fakat, kampta seçilen 55 kişi çıkarılan bir kanunla Afyon, Isparta, Antalya ve İzmir’e sürgüne gönderildi. Seçilenlerin sürülmesi ile “Doğu’daki feodal düzenin ortadan kalkacağı” umuluyordu. Kanun gerekçesinde, *“Ortaçağın Türkiye’de yaşıyan düzenini yıkmak, ağalık ve şeyhlik gibi müesseseleri yok etmek, 20. yüzyılda devlet üstünde devlet kuvvalinin olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insanlık haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır”* denilmekte ve böylece Doğu Anadolu’nun düzeni resmi ağızlardan özetlenmektedir. Ellibeş ağadan elli dördünün DP’ ye birinin de CKMP’ye kayıtlı olması siyasi iktidarla toprak ağaları koalisyonunu açıkça belirlemektedir.²⁵⁸

²⁵⁶ Ahmad, “Demokrasi Sürecinde Türkiye,” s. 240

²⁵⁷ Irak Kürtlerinin isyanının etkilerinden korkan devlet yetkilileri, 1960 yılının Mayıs ayında giderek kötüleşen kıtlık ortamında ağalar köylüleri hükümete karşı gösteri yapmaya ikna etti. Bu yetkilileri rahatsız etti. Yetkililer ağaları özgür Kürdistan için kışkırtıcılık yapmakla suçladılar. McDowall, “Modern Kürt Tarihi,” s. 537

²⁵⁸ McDowall, “Modern Kürt Tarihi,” s. 537

4.6 Siyasete Geçiş Dönemi ve 1961 Genel Seçimleri

27 Mayıs Darbesi sonrası 15 Ekim 1961 yılı genel seçimlerine kadar ülkeyi, darbeyi gerçekleştiren subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi (MGK) yönetti. MBK geçici bir hükümet görevi görmüş, Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başladıktan hemen sonra 12 Ocak'ta siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmişti. 1 Nisan itibariyle de siyasi partiler yerel teşkilatlarını yeniden oluşturabileceklerdi.²⁵⁹ Bir yandan Kurucu Meclis ülke yönetiminin yasal çerçevesini oluştururken, siyasal partiler de olağan döneme geçişi sağlayacak seçimlere hazırlanmaya başladı. CHP ve CKMP örgütsel yapılarını korumuş iki partiydi. Temsilciler Meclisi'ne üye vermişlerdi. Ancak 29 Eylül 1960'ta kapatılan DP'nin bıraktığı boşluğun nasıl doldurulacağı temel sorunlardan birini oluşturuyordu.²⁶⁰

MBK, siyasi partilerin ilk genel seçimlere katılabilmeleri için en geç 13 Şubat 1961'e kadar kuruluş işlemlerini tamamlamış olmaları gerektiğini ilan etmişti. Böylece siyaset sahnesine yeni partiler görünmeye başladı. 19 Ocak'ta Sosyalist Partisi, 6 Şubat'ta Mutedil Liberal Parti Kuruldu. 11 Şubat'ta Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi ve Memleketçi Serbest Parti kuruldu. 13 Şubat'ta ise Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Güven Partisi, Musavat Partisi, Millete Hizmet Partisi, Muhafazakar Parti ve Cumhuriyetçi Parti kuruldu. Bu partiler arasında DP boşluğunu doldurmaya aday ancak iki parti vardı. Bunlardan Biri Adalet Partisi (AP), bir diğeri Yeni Türkiye Partisi'ydi. (YTP)²⁶¹

AP, 27 Mayısçıların önce Genelkurmay Başkanlığı'na getirdiği daha sonra emekliye ayırdığı Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında kurulmuştu. Parti programı DP programına oldukça benziyordu. YTP ise 27 Mayıs sonrası kurulan hükümete Maliye Bakanı olarak atanmış Ekrem Alican'ın başkanlığında kurulmuştu. Parti programı AP programıyla benzerdi. İki de parti programlarını liberal bir anlayışla kaleme almışlardı.²⁶² Ancak askeri yönetim YTP'ye karşı daha ılımlıydı. Ekrem Alican'ın varlığı yönetime güven veriyordu. Ayrıca YTP'nin kadrolarının büyük çoğunluğu

²⁵⁹ Kemal Karpat, Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.190-199

²⁶⁰ Zürcher, "Modern Türkiye," s. 358

²⁶¹ Aydın ve Taşkın, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.83-85

²⁶² Aydın ve Taşkın, s. 84

DP'nin Menderes-Bayar yönetimine karşı çıkanlardan oluşuyordu. Eski DP'lilerin çoğu ise AP içinde yer almıştı. Bu da yönetimi rahatsız ediyordu. Partinin genel sekreteri Mehmet Yorgancıoğlu DP lehine propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştı. Gümüşpala ise ılımlı bir tavır sergileyerek AP'nin mücadeleyi sürdüreceği izlenimini verirken son derece dikkatli bir siyaset izledi.²⁶³

Kurucu Meclis, 26 Nisan'da seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanunu kabul etti. 24 Mayıs'ta Cumhuriyet Üyelerinin seçimi, 25 Mayıs'ta milletvekili seçim yasası kabul edildi. Milletvekili seçim yasasında tek dereceli, nispi temsil sistemi benimsendi. Bir üst meclis olan Cumhuriyet Senatosu ise 150 üyeden oluşuyordu. Senato seçimlerinde çoğunluk sistemi uygulandı. Senatör olabilmek için 40 yaşını bitirmiş, yüksek öğretim mezunu olmak şartı getirilmişti.²⁶⁴

1961 seçimiyle birlikte Türkiye'de 1946-1960 arasında uygulanan çoğunluk sistemi terk edilerek nispi temsil sistemine geçildi. Her il bir seçim çevresi olarak düzenlenmiş ve milletvekili sayısı 450 olarak belirlendi.²⁶⁵ Barajlı d'Hont sistemi uygulanan seçimlerde milletvekili sayıları hesaplanırken her partinin aldığı oylar sırasıyla o ilden çıkacak milletvekili sayısına bölündü. Milletvekillikleri de en büyük değerler sıralamasına göre seçildi. 1961 seçimlerinde ülke barajı uygulanmadı fakat seçim bölgesi barajı kondu. Bu baraj geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edildi. Örneğin iki milletvekili çıkarılacak yerde baraj yüzde 50, üç milletvekili çıkacak yerde yüzde 33,3 oldu. En çok milletvekili çıkaracak il olan İstanbul'da, 31 milletvekili, baraj yüzde 3,2 olmuştu. 1 milletvekilli ile en az milletvekili çıkaracak Hakkâri'de ise çoğunluk esası uygulandı.²⁶⁶

Kısıtlı şartlarda yapılan seçimlerde seçmenler oylarını 15 Ekim'de kullandılar. Seçime CHP, CKMP olmak üzere ikisi eski, ikisi de yeni kurulan AP, YTP olmak üzere dört parti katıldı. Seçime katılım oranı yüzde 81,0 oldu ve seçimlerin kesin bir galibi olmadı. CHP yüzde 36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP yüzde 34,8 oy oranıyla 158 milletvekili çıkardı. CKMP oyların yüzde 14'ünü alarak 54 milletvekili

²⁶³ Zürcher, "Türkiye Tarihi," s. 358-359

²⁶⁴ Ahmet Demirel, Türk Siyasal Hayatı, Yayınlanmamış Ders Notları, 2003, s.24-26

²⁶⁵ Demirel, "Türk Siyasal Hayatı," s. 25

²⁶⁶ Demirel, "Türk Siyasal Hayatı," s. 26

çıkardı. Demokratların 1955'te kurduğu Hürriyet Partisi'nin bir devamı sayılabilecek olan YTP ise 13,7 oy oranıyla 65 milletvekilliği aldı.²⁶⁷ Seçmenlerin yüzde 0,8'i bağımsızlara oy vermesine rağmen hiçbir bağımsız meclise giremedi.

Partilerin Cumhuriyet Senatosu'nda aldıkları oy oranlarıyla Millet Meclisi seçimlerinde aldıkları oy oranları arasında bir paralellik vardı. CHP yüzde 37,0, AP yüzde 35,3 YTP yüzde 13,9, CKMP ise yüzde 13,4 oranında oy almıştı.²⁶⁸ Ancak çoğunluk sistemi uygulaması AP'nin işine yaramıştı. Oy oranı CHP'nin gerisinde kalmasına rağmen 71 senatörle Cumhuriyet Senatosu'nda en çok üyeye sahip olan parti unvanını elde etti. CHP 36, YTP 27, CKMP ise 16 Senatör çıkarmıştı.

1965 yılına kadar İnönü tarafından üç koalisyon hükümeti kuruldu. Her üç koalisyon da oldukça zayıf koalisyonlardı. İsmet İnönü yönetimindeki ilk koalisyon CHP ile AP arasındaki doku uyumsuzluğundan yürümedi. Mayıs 1962'de İnönü, CHP ile iki küçük parti olan CKMP ve YTP koalisyonuna dayanan ikinci koalisyon hükümetini kurdu. Bu koalisyonun de ömrü kısa oldu ve CKMP ve YTP'nin koalisyondan ayrılmak istemesi üzerine İnönü istifa etti. Üçüncü İnönü Hükümeti, CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık koalisyonu olarak 25 Aralık 1963'te göreve başladı. Diğerleri gibi zayıf olan bu koalisyon 13 Şubat 1965'e kadar sürdü. Bu tarihten sonra ülkeyi, Ekim'de yapılacak parlamento seçimlerine kadar, eski diplomat ve bağımsız milletvekili Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki geçici bir kabine yönetti.²⁶⁹ Bu süreçte AP'nin başındaki Gümüşpala 1964 yılında hayatını kaybetti ve yerine 44 yaşında inşaat mühendisi Süleyman Demirel geçti.

4.7 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası yapılan ilk seçimlerde, kapatılan ve birçok yöneticisi tutuklanan DP'nin ardılı Adalet Partisi (AP) Türkiye genelinde yüzde 34,8 oy alarak ikinci parti olmuştu. AP'nin Doğu illerindeki oy ortalaması yüzde 9,8 gibi düşük bir düzeyde kaldı.²⁷⁰ 1950-1957 arası büyük oranda oyların DP'de toplandığı Doğu

²⁶⁷ 1961 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90

²⁶⁸ 1961 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90

²⁶⁹ Kemal Karpat, Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s.109

²⁷⁰ 1961 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90

illerindeki bu düşüş, Kürtlerin 1957 sonrası DP'ye olan desteklerinin azalmasının yanında DP'nin bir devamı niteliğindeki bir partiye oy vermekte tereddüt ettiğini göstermektedir.

Bölgedeki oy dağılımına bakıldığında, DP'nin kapatılmasının yarattığı siyasi boşluğu doldurmak üzere 1961 yılında kurulan Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) yüzde 37,2 ile Türkiye genelinden (13,7) çok daha yüksek oy alarak bölgede siyasi bir aktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir.²⁷¹ Önceki yıllarda DP'ye oy vermiş illerin oylarının Yeni Türkiye Partisi'ne (YTP) kaydığını görülmüştür. 1961 yılında YTP'yi Türkiye genelinde, MBK'de maliye bakanlığı yapmış, Ekrem Alican, Bölge'de ise Diyarbakır'ın önemli eşraf ailelerinden ve Tek Parti döneminin sürgün çocuklarından olan Yusuf Azizoğlu ve İrfan Aksu temsil etmiştir.²⁷²

YTP'nin bu başarısı, benzer siyasi gelenekten gelen AP'nin bölgede düşük oy almasının nedeni olarak açıklanabilir. Nitekim AP'nin Türkiye ve Bölge ortalaması arasında büyük fark gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde yüzde 34,8 oy olan AP Bölge'de yüzde 9,8'de kalmıştır. AP'deki düşüşün bir başka nedeni ise YTP'yi bölgede temsil eden Yusuf Azizoğlu'nun oy potansiyeliyle ilgilidir. Azizoğlu, 1946 yılında yerel seçimlerde Diyarbakır'da belediye başkanlığı yapmış ve bir çok alt yapı icraatını

²⁷¹ 27 Mayıs sonrası merkez sağda kurulan partilerden biri YTP idi. YTP'nin kuruluşunda Cemal Gürsel'in rolü olmuştur. YTP lideri Ekrem Alican'ın, Cemal Gürsel tarafından desteklendiğinin öğrenen iş çevreleri YTP'ye yaklaşmışlardı. YTP'nin siyasi kadrosunun önemli bir bölümünü, Bayar-Menderes çizgisine karşı olan kişiler oluşturmuştur. YTP'nin kurucular listesinde, 1955'te DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kuranlar, üniversite öğretim üyeleri ve iş çevrelerinin desteklediği önemli isimler bulunmaktaydı. DP tabanının önemli bir bölümü AP'ye kayıyordu. Buna karşılık olarak YTP, Adnan Menderes'i savunan avukatlardan Talat Asa, Burhan ve Orhan Apaydın'ın dışında Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'in de partiye katılımını sağladı. Bu isimler dışında, Yassıada'da DP'lileri savunan avukatlardan, YTP'ye girenlerin isimleri şöyledir: Hüsamettin Cindoruk, Ertuğrul Akça, Ekrem Korkut, Feyzi Çığırman, Orhan Cemal Ersoy, Gültekin Başak. Yüksel Menderes'i Ekrem Alican partiye davet etmişti. MBK, bu katılıma karşı çıkmıştı. Alican'ın MBK'ye "Şimdi gider partiyi kapatırım. Siz de AP ile baş edin bakalım" şeklindeki tepkisiyle Yüksel Menderes, YTP'ye katılmıştı. YTP lideri Ekrem Alican'a göre "Orta yol" bir parti olan YTP, kalkınmada tarım kesimine öncelik vermiştir. Bakınız Erdoğan Teziç, *Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 308*

²⁷² 1954 seçimleri sonrası DP'nin otoriter dönüşümünün en somut siyasal sonucu meşhur ispat hakkı tartışması sonrasında 1955 yılında liberal fikirli DP milletvekillerinin istifa ederek Ekrem Alican başkanlığında HP'yi kurması oldu. HP, DP'nin 1946 yılında savunduğu politik ruhu savunuyordu. Liderliğini Ekrem Alican'ın üstlendiği partide Doğu ve Güneydoğu ağırlığı nedeniyle doğal liderlik Yusuf Azizoğlundaydı. Bknz Şener Aktürk, *Regimes of Ethnicity and Nationhood in Germany, Russia, and Turkey*. New York: Cambridge University Press. 2012, s.145

gerçekleştirmeyi başarmıştır. 1950’li yıllarda ise DP’den milletvekilliği yapan Azizoğlu, mecliste “Doğucu”luğu öne çıkan, aşiret, tarikat bağları güçlü bir siyasetçidir.

1961 seçimlerinde CHP Türkiye oy ortalaması yüzde 36,7, bölge ortalaması ise yüzde 36,5’dir. Görüldüğü gibi CHP’nin Türkiye ve bölge ortalamaları birbirleriyle uyumludur. CHP’nin bölge ortalaması Türkiye ortalamasına yakınken AP’nin bölgede oylarının bu kadar düşük çıkmasının bir kaç nedeni vardır. Bunlardan biri YTP’nin kurulmasında Cemal Gürsel’in rolü olması, yukarıda da açıklandığı gibi, partinin bölgedeki temsilciliğini Sağlık Bakanı Yusuf Azizoğlu’nun üstlenmesidir. DP’nin 1950’lerin sonlarına doğru bölgede kalkınma eksenli yaklaşımı terk etmesi karşısında YTP’nin tarım kesimine öncelik veren liberal ekonomi programı ve bölgeye sunduğu ekonomik vaatler, oy potansiyelini etkilemiş olabilir. Genel olarak söylenebilir ki 1950-1954-1957 seçimlerinde görülen Türkiye ortalaması ve bölge ortalaması yakınlığı 1961 seçimlerinde bozulmaya başlamıştır.

Tablo 4.1**1961 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Oranları**

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	85,2%	81,0%	82,8%	76,1%	82,0%	79,6%	82,9%	75,9%	74,7%	82,2%	79,0%	81,4
Milletvekili Sayısı	3	2	2	7	1	6	2	4	7	3	37	450
AP	11%	0	0	19,2	3,1	0	20,4	0	20,6	7,9	9,8	34,8
CHP	32,4	31,1	30,8	32,8	41,3	43,3	31,4	47,7	42,9	32,6	36,5	36,7
CKMP	34,3	11,7	22,3	5,2	0	21,8	4,3	0	6,1	21,4	12,4	14
YTP	22,3	54,6	46,9	42,8	25,3	34,9	43,9	51	30,4	38,1	37,2	13,7
Bağımsız	0	2,6	0	0	30,3	0	0	1,3	0	0	0,3	0,8

Kaynak: 1961 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90.

1961 Seçimlerinde Doğu illerinde partilerin aldıkları oy ile temsil oranları arasındaki ilişkiyi gösteren tabloya bakıldığında, çıkardığı 17 milletvekili ile bölgeyi en çok temsil eden parti yüzde 45,9 ile YTP'dir. CHP 15 milletvekili alarak yüzde 40,5 temsil oranı ile bölgeyi temsil eden ikinci parti olmuştur. CHP'yi 10,8 oy oranı ve 4 milletvekili ile CKMP takip eder.

Tablo 4.2**1961 Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı**

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil Oranı Eksi Oy Oranı
AP	9,8%	1	2,7%	-7,10%
CHP	36,5%	15	40,5%	4,04%
CKMP	12,4%	4	10,8%	-1,59%
YTP	37,2%	17	45,9%	8,75%
BĞMZ	0,3%			-0,30%
TOPLAM	96,20%	37	100,0%	3,80%

Kaynak: 1961 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90.

Bölge’de gerek oy oranı açısından gerekse temsil gücü açısından YTP’nin öne çıkmasının nedenlerinden biri de “Kürtlük” eksenli politika ile özdeşleştirilen ilk yasal parti olduğu gösterilmiştir. Büyük bir oranda DP’den ayrılan muhalifler tarafından kurulan, kısa soluklu Hürriyet Partisi üyelerinin kurduğu YTP’yi Kürt milliyetçisi partisi olarak tanımlamak doğru değildir. YTP’nin ‘Kürt görünümü’ Azizoğlu olmak üzere bazı önemli Kürt üyelerinden ve onların Kürt nüfusu ağırlıklı bölgeye yönelik politikalarından kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Azizoğlu’nun bölgedeki oy potansiyeli, ülkenin Doğu illerine altyapı ve kalkındırma hizmetleri götürmeye yönelik çabalarından dolayı, parti Doğuculukla özdeşleştirilmiştir.²⁷³

Özetle, 1961-1965 arası bölge eşrafının temsiliyeti sağlayan partilerin başında YTP gelmiştir. Bir anlamda YTP, Kürt eşrafının ulusal siyasete entegre olma çabasının bir göstergesi olarak da okunabilir. 1961 ihtilali, gerek 49’lar içindeki sol ve sağ ayrışma ve bu ayrışmanın sağ tarafını temsil eden Yusuf Azizoğlu, gerekse 55 ağa olayının Kürt siyasetinde yarattığı kırılma safların daha da belirginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla YTP, Türkiye’nin siyasal ve ekonomik sistemine entegre olmaya hevesli Kürt seçkinlerini içinde barındıran bir parti olmuştur.

Azizoğlu, 26 Haziran 1962 ile 26 Ekim 1963 arasında sağlık bakanlığı yaptığı dönemde aynı kabinede İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata tarafından Kürtçülükle suçlanmıştır. Bekata, Azizoğlu’nu “Kürtçü mevkuf liderlere para yardımıyla bulunmakla” itham etmiştir. Bekata, Meclis’te yaptığı 10 saatlik konuşmada, Azizoğlu’nu Zeki Erataman’ın firarı, Yassıda mahkumlarından Halis Öztürk’ün Ağrı’ya nakli, 49’lardan yargılanmış Ali Karahan’a yakınlığı,²⁷⁴ Musa Anter’le yakınlığı ve ilaç ithalindeki yolsuzluklarına ilişkin Meclis’e Azizoğlu hakkında tahkikat yapılması için önerge vermiştir.²⁷⁵ Azizoğlu’nun Bekata’nın ithamlarına karşı kendisinin de Meclis’te, “Türk” olduğunu ifade ettiği konuşması bazı kesimlerde rahatsızlık yaratmıştır.²⁷⁶ Bu

²⁷³ Nicole F. Watts. *Activists in Office: Kurdish Politics and Protest in Turkey*. Seattle: University of Washington Press. 2010, s.37

²⁷⁴ 49’lar Davası’ndan yargılanan Karahan daha sonra 13.dönem milletvekili olarak meclise girecektir

²⁷⁵ 19 Ekim 1963, Cumhuriyet

²⁷⁶ Azizoğlu’nun Bekata’ya verdiği cevap için Bknz: TBMM Tutanak Dergisi, 1.Dönem Cilt 22, Birleşim 8.10.1963, s.207-215

tartışmalar üzerine İnönü, Hıfzı Oğuz Bekata'yı evinde ağırlayarak İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesini istemiş,²⁷⁷ ardından Yusuf Azizoğlu da Sağlık Bakanlığı'ndan istifa etmiştir.²⁷⁸

Bu arada Azizoğlu hakkındaki ithamların soruşturulması için mecliste Tahkikât Komisyonu kurulmuş, Bekata Komisyon'da Meclis'te bulunduğu ithamları reddetmiştir.²⁷⁹ YTP Van milletvekili Şükrü Köserioğlu bunun üzerine bir konuşma yapmış ve *“aslî bölgecilik yapanlar vatani Doğu ve Batı tefrikine tabi tutanlardır. Doğu illerimizde yaşayan vatandaşlarımızın hepsi en aşağı sayın Hıfzı Oğuz Bekata kadar Türkoğlu Türktür”* demiştir. Bu tartışmalardan sonra Urfa milletvekili Kemal Badıllı ve Siirt Senatörü Abdullatif Aykut YTP'den istifa etmiştir.²⁸⁰

Kemal Badıllı'nın istifasını sunmadan önce Meclis'te yaptığı konuşması bazı çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır. Badıllı: *“...Bu mesele 40 - 50 seneden beri devam etmektedir. Acaba mesele konuşulmamakla bir fayda temin edecek midir? Asla, Bence bir hastaya sen rahatsız iyisin, bir şeyin yok demekle o iş bitmez. Bu hastalığı teşhis etmeli, devası ne ise onun tedavisine başlanmalıdır. ... Mukaddes Türkiye'mizde arz ettiğim gibi bir bölge dâvası değil, sayın arkadaşlar, ihmale uğrayan bir bölgenin ve o bölge halkının içtimai, iktisadi ve kültürel dertleri ve dâvaları vardır. Bunları artık görmeliyiz, çarelerini aramalıyız ve birlikte tedavi etmeliyiz.*

Bizzat kendi başımdan geçen bir hâdiseyi anlatayım; Urfalıyım, Urfa'da doğdum, ailemin bugüne kadar hükümete, millete karşı en ufak bir hatası ve suçu yoktur. Böyle bir aileye mensup olmakla beraber Urfa'da ortaokulu bitirinceye kadar bende Kürt ve Türk mefhumu diye bir şey yoktu. Çünkü biz kendimizi Türk bildiğimiz gibi Kürt kelimesiyle, ifadesiyle köyliyi, Türk kelimesiyle de şehirliyi kasederdik. Vaktaki, İstanbul'a tahsile gittim; mütemadiyen Kürt, Kürtsün, Kürtçüsün ifadeleri şüphesiz ki kafamda birtakım istifhamlar uyandırdı.

²⁷⁷ 5 Ekim 1963 Cumhuriyet

²⁷⁸ Cumhuriyet, 26 Ekim 1963

²⁷⁹ TBMM, B14, 30.6.1964, 0:2

²⁸⁰ Meclis Tutanakları, T. B. M. M. B:14 30.6.1964 O:2

İkincisi kültür meselesidir ve bu kültür meselesi içinde dil meselesidir. Beyler yok demekle bir şey olmuyor. Bugün Anadolu'nun Doğu tarafında köylere gidiniz, kasabalara gidiniz, inanınız ki, nüfusu 'galip bir ekseriyeti Türkçe dahi bilmiyor. Peki bilmediğine göre bunlara nasıl öğretmek lâzımdır? Zorla mı? Hayır. Bu tatbik edildi: Meselâ bir zaman Sayın Avni Doğan Beyin haleflerinden birisi Kürtçe konuşandan o zaman için 5 kuruş para cezası alıyordu, öyle oldu ki, kimse şehre dahi gelemeydi. Tasavvur buyurun. Biz 10 sene tahsil görüyoruz, bir yabancı lisanı öğrenemiyoruz da cahil bir köylü nasıl olur da kalkıp bir gecede Türkçeyi öğrenebilir? Buna imkân var mı beyler? Türkçeyi öğretmeyiz. Fakat 'Kürtçe de konuşma' deriz. Bu tamamen çelişik bir durumdur. Bunun hiçbir faydası yoktur. Biz okul istiyoruz, okul açılsın, vatandaşlarımıza millî şuurumuz aşılansın. Ne oldukları belli olsun. Böylece dıştan ve iç/ten olan tehlikelere karşı yekpare 'bir Devlet olarak 'mukavim bir şekilde duralım, işte Doğu'nun istediği bu. Türkiye'de Kürtçülük diye bir dâva yoktur. Eğer bu dâva illâ varsa, bu dâvayı Hükümetin kendisi, münevverlerin kendisi ve memurların kendisi yaratmaktadır. Ben şahsan bir Doğulu olarak Kürt, Türk, şu, bu ayırımını kati surette ret ve tel'i ediyorum. Yaşasın Türkiye ve yaşasın Türkiyeliler.”

1946-1960 arası dönemde devlet ve yerel elitler arasındaki ilişkilerde, Kürt elitlerinin siyasal partiler arasındaki iktidar mücadelesinden yararlanarak kendilerine yer bulabildikleri söylenebilir. Bu dönem içinde aslında “Doğu” kendine yer bulabilmektedir. Fakat bu mücadele muğlak ya da daha karmaşık bir hal aldıkça, 1960’larla, elitin kendisini Doğulu ve Doğunun temsilcisi olarak konumlandırması güçleşmiştir. Bu durumda sınıfa dayalı bölgesel temsiliyet yerine, aynı süreçte dönüşmüş olan Doğunun kendi içinde sınıfsal temsiliyet gücü olmadığı için, ideolojik anlamda Kürdü yani kimliği ve ulusu temsil eden yeni bir elit doğmuştur. 1960’larla birlikte, “Doğu” temsiliyeti parlamento dışına itilirken, ironik olarak, demokrasinin gelişmesi ve “halk” kavramının giderek belirginlik kazanmasının kimliğin etnikleşme sürecini hızlandırdığı söylenebilir.

Dönemin milletvekillerinin Doğu’ya bakışını ele veren konuşmalardan biri de YTP Diyarbakır milletvekili Adnan Aral’ın 1963’teki Meclis konuşmasıdır. Aral: “...Gericilikten kurtulmak, köye, su, yol ve okulun götürülmesiyle mümkün olacaktır. Bu gidişle bugün yaşıyan neslin köyüne yol yapıldığını görmesi mümkün olmayacağı

gibi bugün doğan çocuğun normal ömrü ikmâl edinceye kadar dahi göremeyeceğini kabul ederek, bu işi çözecek bir yol bulmak mecburiyetindeyiz.... Memleketin bu bölgesinin iktisaden hiç gelişmemiş bulunması sebebiyle göz önünde tutulması gereken bir hususiyeti vardır, o da çok geri şartlar içinde yaşamasıdır. Bu gerilik devam ettiği müddetçe milletin bütün fertlerini müşterek ülküler etrafında toplamış kaderde, kıvançta, tasada bölünmez bir bütün olduğu güç iddia edilir. Bu sebeple bölgeler arasındaki dengesizlik süratle giderilmelidir. Bugüne kadar bir bölgecilik zihniyetiyle hareket edildiği Doğu'nun geri bırakılmasıyla sabittir.”²⁸¹

Yusuf Azizoğlu ile CHP'nin içişleri bakanı Hıfzı Oğuz Bekata arasındaki “Kürtçülük” gerilimi, TBMM'deki tartışmalar, 1960'larda CHP ve temsil ettiği burjuvazinin Kürt seçkinleriyle eklemlenme konusunda sorunlar yaşandığını gösteriyor. Azizoğlu, Kürt sorununu kendi bildiği liberal sağ bir anlayışla taşımaya çalışmıştır. Ancak sonraları, TİP içinde Kürt solunun gelişimi, Kürtçülüğün sol ile özdeşleşmeye başlaması, sağ cenahtan olan Azizoğlu'nun Kürt sorununa duyarlılığını unutturmuştur. YTP'nin “doğuculuğu” giderek zayıflamış, Kürt talepleri solun içinde dile getirilmeye başlanmıştır.

4.8 1961 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1961 Milletvekili listesine ve profiline bakıldığında listenin büyük oranda yenilense de yerel toprak ağalarının, şeyhlerin ve eşrafın bölgenin siyasi ve ekonomik yaşamında aktif bir rol oynamaya devam etmiştir.

1961 seçimleriyle sivil yönetime geçerken siyasi partiler eskiden olduğu gibi daha nüfuzlu aileleri etkilemek için rekabete girişmişlerdir. Bu rekabet kasabalarla kırsal alanların siyasi tercihlerine göre bölünmesine yol açmıştır. Örneğin, Siverek'te Bucak'lar AP'yi, rakipleri Kirvarlar ise CHP'yi desteklediler. Ancak 1950'lerde

²⁸¹ 1963 yılı Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle meclis konuşması. TBMM. B:13 24.6.1964 O:2

mecliste yer almış “Doğucu” Kürt aydınlarının hiçbirine, 49’lar içinde yargılanmasa da bu cenaha yakınlığı ile bilinen Yusuf Azizoğlu dışında, 1961 meclisinde rastlanılmaz.

1961 meclis milletvekili profilinde görülen özelliklerinden biri, Urfa’dan Celal Öncel hariç, CHP milletvekillerinin hepsi 1957 meclisinde yer almaları olmuştur. Bunlardan CHP’li Mehmet Ali Arıkan önemli bir aileye mensuptur. Yine 11.dönemden CHP Mardin milletvekili Abdülvahap Dizdaroğlu Mardin’in önemli ailelerindedir. Urfa’dan Atalay Akan, 1950 parlamentosunda da CHP’den Urfa milletvekilidir, önemli ailelerdendir. 8., 9., 12. dönem CHP’den vekilliği devam Osman Ağan eşraftandır, toprak sahibidir ve bölgenin önde gelen ailelerdendir. 1961 Meclis’inin milletvekili adayları, önceki dönemlerde de CHP’ye bağlı, partiye sadakat bağı değişmemiş olan ailelerdendir.

YTP’de ise Azizoğlu hariç hepsi yeni isimlerden oluşmaktadır. Ancak sınıfsal temelleri yine eşraf ve büyük toprak sahipliğine dayanmaktadır. Örneğin, Kemal Badıllı önemli aşiretlerdendir. Eşraftan, Öncel ailesinin büyüğü olan Celal Öncel, Urfa’dan daha önce DP’den 9., ve 10. dönem milletvekilliği yapmıştır. Hakkâri, Şırnak ve Van’a kadar uzanan Pınyanişi aşiretine mensup Zeydanlar, Hakkari’nin siyasette yer alan ailelerdendir. Zeydanlar, belediye başkanlığı gibi yerel idarelerde de görev almış bir ailedir.

Çok partili hayata geçişin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da başladığı 1950 seçimlerinden itibaren parti örgütlerinin, delegelerin, kime destek verileceği ve siyasetini nasıl belirlediğine örnek olarak 1961 Diyarbakır milletvekili Hilmi Güldoğan’ın oğlu Levent Güldoğan babasının milletvekili olma hikâyesi açıklamaktadır.

Levent Güldoğan ile yapılan kişisel görüşmede; kendilerinin Diyarbakır’ın Cüngüş kazasından olduklarını burada büyük toprakları, köyleri olduğunu, bölgenin önde gelen beylerinden olmalarının getirdiği nüfusla babasının CHP’den adaylığını koyduğunu belirtmiştir. Güldoğan, aday belirleme sürecini şöyle anlatır; “*CHP il başkanlığı kimlerin seçileceğini tavsiye eder. Burada temel kriter oy potansiyeli olan ve partiye bağlı ailelerin seçilmesidir. Sıradan bir memur ya da halktan biri aday gösterilemez. Tümüyle aday olan kişinin oy potansiyeli belirleyiciydi. Delege seçimleri*

liste usulü yapıldığından delegeler oy kullanıyor ve oy sırasına göre seçiliyorlardı. Babam Hilmi Güldoğan 3. sırada yer almıştı. Daha sonra aileden Servet Güldoğan 13 ve 14. dönem Elazığ milletvekili olarak seçildi. Milletvekilliği seçimi bu esaslara göre belirlendiğinde babadan oğula geçiyordu. Ya da aile temsiliyeti vardı. Örneğin Ensarioğulları ailesini halk seviyordu ve güçlü bir aileydi. Elazığ Palu'dan Septioğulları gibi. Bu ailelerin oyları paket oy olarak görülüyordu. Her dönem Ali Rıza Septioğlu seçilirdi. Ali Rıza gitti, oğlu geldi."²⁸²

Milletvekillerinin seiliş kriterlerini anlatan başka tanık da Tarık Ziya Ekinci'dir. Ekinci seçim öncesi adayların belirlenmesi ve seçim sonrası Ankara'nın adaylara müdahalesini şöyle anlatır; *"Darbe sürecinde Diyarbakır'da faal tek parti CHP olmuştur. CHP il temsilcisi seçimi yapılmış, Vefik Pirinçioğlu ve güç birliği bağlamında CHP'ye geçmiş Yusuf Azizoğlu adaylıklarını koymuştu. Tek Parti dönemi listelerinin vazgeçilmez isimlerinden Fevzi Pirinioğularının oğlu Vefik Pirinioğulları seçimi kazandı.*²⁸³ *Seçimler kooperatif biçimde oluşturulan, köy ve mahalle muhtarları, okul temsilcileri, öğretmenler ve ildeki oda temsilcilerinden oluşan seçici meclis tarafından yapıldı. Bu temsilcilerin özelliklerine bakıldığında milletvekilleri geçmişi olan ve yerel güçlerin ağlarının uzantısı oldukları görüldü. MBK seçim tarihini ilan ettikten sonra genel merkezle ilişkileri eskiye dayanan ve DP iktidarı döneminde uzun süre sessiz kalan eşraftan eski CHP'liler aktif konuma geçtiler.*²⁸⁴

Eski DP'liler ise Azizoğlu öncülüğünde kurulan YTP'de örgütlendi. O sırada AP, il örgütlerini açma girişimindeydi. İl yönetim kuruluna ise Tek Parti döneminden itibaren CHP ile iyi ilişkiler içinde olan eski milletvekillerinden hiçbiri seçilemedi. İnönü bu sonuçtan rahatsız oldu. İl başkanı Fevzi Kalfagil olduğu halde kendisine daha yakın olan 1946 meclisinde yer almış şeref Uluğ'dan, 2. ,6., 7., 8. dönem milletvekili, icazet istedi. Bu, CHP'nin eski milletvekillerini desteklediklerini gösteriyordu. Zaten n seçimleri de CHP listenin ilk sıralarında eski eşraf grubundan aldı. şeyhmus Aslan ve

²⁸² 1961 Meclisinden Diyarbakır milletvekili Hilmi Güldoğan'ın oğlu Levent Güldoğan ile söyleşi

²⁸³ Ermeni köyü Karaveli tehirden sonra hazineye devri gerekirken Pirini ailesi tarafından sahiplenilmiştir. s. 312-363 Ailenin İnönü ile derin bağları vardır. Aile tek parti döneminde de milletvekilliği ve bakanlıklarda görev yapmıştır. Tarık Ziya Ekinci, "Paris'ten Lice'ye Anılarım," s. 2013.

²⁸⁴ Ekinci, s. 315

*Vefik Pirinçcioğlu'na oylar geldi. Tüm okumuş aydın Kürt gençlerinin amacı milletvekili olmaktı. A ya da B partisi olması çok önemli değildi.”*²⁸⁵

1961 seçimlerinde, YTP'yi büyük toprak sahipleri, toprak ağaları desteklemiştir. YTP, doğuda büyük toprak sahiplerinin, ağa ve tarım burjuvazisinin güçlü olduğu illerde başarılı olmuştur. Görülüyor ki 1950-1961 yılları arasında Doğu'da siyasal etkinliği olan tek sosyal güç Türk burjuvazisiyle bütünleşmiş olan toprak ağaları ve şehirli eşraftır. Partileşmede ise aşiretler ve aileler arası karşıtlık belirleyici olmuştur.

²⁸⁵ Ekinci, s. 319

Tablo 4.3
1961 Parlamentosu'nda Milletvekillerinin Parti, Meslek ve Doğum
Yerlerine Göre Dağılımı

İl	Parti	Milletvekili	Meslek	Doğum yeri
Ağrı	CKMP	Kerem Özcan	Tüccar, Çiftçi	Ağrı, Tutak
Ağrı	CKMP	Nevzat Güngör	Tüccarlık, Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı, Ağrı Esnaf Kefalet Kooperatifi Başkanlığı	Ağrı, Eleşkirt
Ağrı	CKMP	Rıza Polat	Öğretmenliği, Serbest Avukatlık, İmar ve İskân Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı ve Bakanlık Müşavirliği	Ağrı
Bingöl	YTP	Halit Rıza Ünal	Bingöl Verem Dispanseri Dâhiliye Müttehassıslığı, Sicil ve Palu Hükümet Tabiplikleri	Tunceli
Bingöl	YTP	Mehmet Sıddık Aydar	Öğretmenlik, Bingöl Maârif Müdürlüğü, Gazetecilik, Matbaa sahipliği, Yazarlık	Bingöl
Bitlis	CHP	Müştaş Okumuş	Tüccar	Bitlis
Bitlis	YTP	Nafiz Giray	Devlet Orman İşletmesi Müd.Bitlis İdare Heyeti Başkanlığı, Serbest Ticaret, Öğretmenlik	Bitlis
Diyarbakır	CHP	Hilmi Güldoğan	Avukat, Öğretmenlik, Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Tetkik Memuru	Diyarbakır, Çüngüş
Diyarbakır	CHP	Şeymus Aslan	Çiftçi, Ziraat, Bismil Belediye Başkanı	Diyarbakır, Bismil
Diyarbakır	CHP	Vefik Pirinçioğlu	Maliye Müfettişliği, Çiftçilik, Tüccarlık, Kurucu Meclis Diyarbakır İli Temsilciliği	Diyarbakır
Diyarbakır	AP	Alp Doğan Şen	Türkiye Milli Talebe Birliği Kurucusu, Avukat	İzmir
Diyarbakır	YTP	Adnan Aral (Bağımsız)	Derik, Sivrice, Maden Cumhuriyet Müdde-i Umumi, Avukat	Diyarbakır, Ergani
Diyarbakır	YTP	Ali Recai İskenderoğlu	Çiftçilik, Avukatlık	Diyarbakır
Diyarbakır	YTP	Yusuf Azizoglu	Silvan Belediye Hastanesi Başhekimliği, Silvan Belediye Başkanlığı	Diyarbakır
Hakkari	CHP	Ahmet Zeydan	Çiftçi ve Tüccar	Hakkari, Yüksekova
Mardin	CHP	Mehmet Ali Arkan	Adalet Bakanlığı Memurluğu, Serbest Avukatlık, Yazarlık,	Mardin
Mardin	CHP	Şevki Aysan	Serbest Avukatlık, Kurucu Meclis Cumhuriyet Halk Partisi Temsilciliği	Batman
Mardin	CHP	Abdulvahap Dizdaroglu	Dâhiliye Müttehassıslıdır. Serbest Hekimlik	Mardin
Mardin	CKMP	Talat Oğuz (Bağımsız)	Divriği, Silvan, Gürün, Hâkimlikleri, Gürün Cumhuriyet Savcılığı, Avukatlık	Mardin
Mardin	YTP	Esat Kemal Aybar	Avukatlık	Mardin
Mardin	YTP	Seyfi Güneşan	Çiftçilik, Midyat Belediye Başkanlığı	Mardin
Muş	YTP	Mehmet Sait Mutlu	Muhsebe müd. İller Bankası Genel Müd. Muhasebe Şefliği, Muş Belediye Başkanlığı	Muş
Muş	YTP	Mehmet Sami Öztürk	Asker	Muş
Siirt	CHP	Ahmet Cevdet Aydın	Sorgu Hakimliği, Cumhuriyet Savcılığı, Avukatlık	Siirt
Siirt	CHP	Süreyya Öner	Elazığ Sulh Hâkimliği, Serbest Avukatlık	Siirt
Siirt	YTP	Mehmet Adil Yaşa	Avukatlık	Siirt
Siirt	YTP	Hayrettin Özgen	Tüccar, Siirt Belediye Başkanı	Siirt
Urfa	CHP	Kadri Eroğan	Emniyet Genel Müd.komiser. Nahiye Müdürü, Memuru, Kaymakamlık, Vali Muavinliği	Nevşehir
Urfa	CHP	Atalay Akan	Millî Eğitim Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği, Avukatlık	Urfa
Urfa	CHP	Bekir Sami Karahanlı	Tüccarlık, Çiftçilik, Urfa Ticaret Odası Başkanlığı,	Urfa, siverek
Urfa	CHP	Osman Ağan	Urfa Ticaret ve Sanayi Odası Reislği, Tüccarlık ve Çiftçilik	Urfa
Urfa	CHP	Mehmet Sabri Kılıç	Tüccarlık ve Çiftçilik, Akaryakıt Bayiliği	Urfa
Urfa	YTP	Celal Öncel	Savcılık,Avukatlık	Urfa
Urfa	YTP	Kemal Badıllı (seyit)	Avukat	Urfa
Van	YTP	İhsan Bedirhanoglu	Tüccarlık, Çiftçilik, Muradiye Belediye Başkanlığı	Van
Van	YTP	Müslüh Görentaş	Çiftçilik, Belediye Kâtipliği, Gevaş Belediye Başkanlığı, Tarım Kredi Kooperatifi,	Van
Van	YTP	Şükrü Köseroisoğlu	İzmir Denizyolları Ambarlar Amirliği, Van Belediye Başkanlığı, Ticaret ve Ziraat,	Van

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2012, s.546-594.

Seçilen milletvekillerinin temsil ettikleri illerle doğdukları illerin uyumunda, 1950 yılı itibariyle görülen uyum 1961 seçimlerinde de devam etmiştir. Anadili ve doğum yerleri yüzde 40 ve üzeri olan iller baz alınarak bakıldığında bu illerdeki milletvekillerinin yüzde 94,6'sının yereli temsil ettiği söylenebilir. Anadil ve doğum yerlerini yüzde 20 üzeri baz aldığımızda 93,1'i yerel temsiliyet içindedir. 1950 seçimlerinde yerellik oranı yüzde 82,1, 1954 seçimlerinde yüzde 90,9, 1957 seçimlerinde yine yüzde 92,3'dir. 1961 seçimlerinde ise bu oran yüzde 94,6 ile çok partili hayata geçişin en yüksek seviyesinde görülür.²⁸⁶

Tablo 4.5
1961 Parlamentosu Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1961-1965
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	35
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	94,6%
İstanbul	0
	0%
Diğer Yerler	2
	5,4%
TOPLAM	37
	100%

Kaynak: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 1960, Anadil İtibariyle Nüfus, s.150-153.

²⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetes'i* nin 13 Ekim 1961 tarihli gazetesinde yani seçimden iki gün önce seçim bölgelerinin durumu hakkında yapılan çalışmalar bize yine Ankara'nın Doğu'nun güçlü aileleri üzerinde nasıl bağ kurmaya çalıştığını gösteriyor. Yurtta seçim mücadelesi başlıklı yazıda Van'da aşiret oylarının seçimde büyük rolü olduğu anlatılıyor. İlçeler bazında yapılan çalışmalarla hangi ailenin hangi partiye yakın durduğu anlaşılıyor. Seçime tesir edecek faktörlerin başında aşiret reislerinin durumu belirtilirken beklenen oylar şöyle sıralanıyor:

- 105 sayılı kanunla mecburi iskana tabi tutulandan Kinyas Kartal'a ait Büyükhanlı oyları,
- Cemil Yörük'ün idaresinde bulunan Küresinli oyları
- CHP millet adayı Ferit Melen'in şahsiyeti
- Arvasi şeyhlerinden mecburi iskana tabi tutulmuş olsa dahi Başkale ilçesindeki oyların bir kısmının CHP'nin olacağı.

Milletvekili sürekliliği, milletvekilinin, bir önceki dönemde milletvekilliği yapıp yapmadığı, seçilme sıklığı hakkında bilgi verir. Buna göre, anadili yüzde 40 ve üzeri olan iller baz alındığında, doğdukları il ve çevresinden ilk kez seçilenler yüzde 78,4 daha önce seçilenler yüzde 16,2'dir. Toplamda ilk kez seçilenler sadece yüzde 81,1'dir. Bu yepyeni bir parlamentodur. Bir önceki milletvekilliği devam edenler yüzde 18,9'dur. 1 Diyarbakır, 2 Mardin ve 4 Urfa olmak üzere toplamda sadece 7 milletvekili bir önceki meclislerde yer almış ve 1961'de listelerdeki yerini koruyabilmişlerdir. Diyarbakır'da Yusuf Azizoğlu, Urfa'da CHP'den Atalay Akan, Osman Ağan, Mardin'de CHP'den Abdülvahap Dizdaroğlu ve Mehmet Ali Arıkan vekilliklerini sürdürebilenlerdir.

Meclis yenilenme oranının yüksekliği, meclis profilinde herhangi değişime işaret etmemektedir. Yine eşraf hakimiyeti devam etmiştir. Eski DP'lilerin Sivas Kampı süreciyle, kısa bir dönem de olsa meclisten ihraç edilmiş, "Doğucu" Kürt entelektüelleri meclis dışına itilmiştir. Eski vekillerden boşalan koltuklar, yeni adaylarla doldurulmuştur. 1961 seçimlerinde de siyasal partiler bölgede oy gücü olan yerel eşrafla ilişkilerini sürdürmek ve geliştirmek için birbirleriyle yarışmaya devam etmişlerdir.

Tablo 4.6

1961 Parlamentosu Milletvekili Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1961 ve öncesi
Doğdukları iller ve çevresinden ilk defa seçilenler	29 78,4%
Doğdukları iller ve çevresinden daha önce seçilenler	6 16,2%
Diğer illerden ilk defa seçilenler	1 2,7%
Diğer illerden daha önce seçilenler	1 2,7%
Toplam ilk defa seçilenler	30 81,1%
Toplam daha önce seçilenler	7 18,9%
Toplam	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2012, s.546-594.

Milletvekili sürekliliği il bazında incelendiğinde Diyarbakır, Mardin, Urfa gibi nüfusu büyük şehirlerde yani vekil sayısının yüksek olduğu illerde değişiklik daha çok görülür. Diğer illerde süreklilik yüzde yüz oranında olmuştur. Bu da bize yerel güçlerle merkez ittifakın sürekliliğine işaret eden göstergelerden birdir. Milletvekillerinin büyük illerde daha çok yenilenmesini darbe ve sürgüne gönderilen ailelerin siyaset dışında kalmasıyla açıklanabilir. Özellikle CHP'nin Diyarbakır'da aldığı üç milletvekili de, Pirinççioğulları gibi, eski yerel bağlarını devam ettirdiğini göstermektedir. Partiler bazında yenilenme daha çok YTP, AP arasında görülmektedir.

Tablo: 4.7**1961 Parlamentosu İllere Göre Milletvekili Sürekliliği**

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Urfa	Siirt	Van	Toplam
Milletvekili	3	2	2	7	1	6	2	7	4	3	37
Sayısı	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
1961'de	3	2	2	6	1	4	2	4	4	3	31
seçilen	100,0%	100,0%	100,0%	85,7%	100,0%	66,7%	100,0%	57,1%	100,0%	100,0%	83,8%
1961 öncesi	0	0	0	1	0	2	0	3	0	0	6
seçilen	0,0%	0,0%	0,0%	14,3%	0%	33,3%	0,0%	42,9%	0,0%	0,0%	16,2%
Toplam	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2012, s.546-594.

1961 seçimlerinde Doğu illerinin milletvekili yaş ortalaması 41,7'dir. 1946'da bu oran 49,7, 1950'de 47,4, 1954'de 45,2, 1957'de ise 47'dir. Görüldüğü gibi milletvekili yaş ortalamasında sekiz yaş gibi bir oranda gençleşme görülmektedir. En genç üyelerin CKMP'den çıktığını görüyoruz. Ağrı'dan üç milletvekilliğinin hepsini alan CKMP toplam 4 milletvekili çıkarmış ve milletvekillerinin yaş ortalaması ise 34,5 olmuştur. YTP'nin yaş ortalaması 40,1, CHP'nin ise 44,2'dir.²⁸⁷ Milletvekili yaş ortalamalarının CHP'de daha yüksek çıkmasının nedeni yukarıda da söz edildiği üzere, eski yerel bağlarını sürdürmesi ile ilgilidir. Bu anlamda CHP'de süreklilik oranı diğer partilere göre daha yüksektir. YTP, CKMP gibi yeni partilerin, daha genç adayları tercih ettiği söylenebilir.

1961 parlamentosunun eğitim profiline bakıldığında, Üniversite eğitimi almış milletvekillerinin oranında yüzde 59,5 ile bir önceki döneme göre 3 puanlık (1957;57,9) düşüş gözlenmiştir. Öte yandan idadi ve daha düşük eğitimlilerin oranında bir öncekine göre (1957;26,3) yüzde 8,7 gibi bir yükseliş görülmektedir. Dini okul mezunu hiç yoktur ve askeri okul mezunu sadece 1 kişi ile yüzde 2,5'tur. Master ve doktora oranlarından da yüzde 2,5 ile 1957 yılına göre 1 puanlık bir düşüş görülmektedir. Master ve doktora mezunlarının oranı 1954 yılı oranı olan 2,2 oranına yakındır.

²⁸⁷ TBMM Albümü 1920-2012, s.546-594

1961 seçimlerinde milletvekilleri eğitim profilinde idadi ve daha düşük eğitimlilerin oranı artarken meslek okulları oranında artış gözlenmiştir. Meslek okulu mezun oranı, yüzde 5 oranıyla 1946 düzeyine (5,8) geri döner.

Tablo 4.8
1961 Seçimleri Milletvekilleri Eğitim Tablosu

Eğitim Düzeyi	1961-1965
Lise ve daha düşük	14
	37,8%
Meslek Okulu	2
	5,4%
Askeri Okul	1
	2,7%
Üniversite	22
	59,5%
Mastır-Doktora	1
	2,7%
Dini Okul	0
	0%
Toplam Milletvekili	37

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2012, s.546-594.

1961 parlamentosunda bölge illerini temsil eden milletvekillerinin eğitim tablosunda, yabancı dil eğitimi yine önemli bir yer tutmuştur. Doğu illerini temsil eden milletvekilinin yüzde 51,4'ü en az bir yabancı dil bilmektedir. Yabancı dil oranının bir önceki döneme göre, yüzde 59,6, düşüş vardır. (milletvekillerinin birden fazla dil bildiğini hesaba katarak oranlar çıkarılmıştır.) Dildeki gerileme ile eğitim oranındaki düşüş arasında ilişki olduğu söylenebilir.

1961 parlamentosunda Doğu illerini temsil eden milletvekillerinin eğitim düzeyindeki değişiklikleri, mesleki dağılımda da kendini gösterir. Bunun yanında değişen ekonomik ve sosyal ihtiyaçların da mesleki dağılımda kendini gösterdiğini

görüyoruz. Mesleki dağılımın işaret ettiği başka bir gösterge ise bölgeyi temsil eden milletvekilinin aynı zamanda yerel idareye hakim olup olmadığı, merkezle yerel güç ilişkilerinin sürdürülüp sürdürülmediği ve merkezin kaynak dağılımından milletvekillerinin ne ölçüde yararlandığıdır.

Bölge milletvekillerinin meslek dağılımına bakıldığında yüzde 43,2 ile çiftçi ve tüccarların oranının yüksekliği göze çarpar. 1950’li yıllara ait “çiftçi ve tüccarlarda patlama” yaşandığına ilişkin söylem 1960’larda bir hayli geçerlidir. 1961 yılında çiftçi ve tüccarlarda yerel ve merkezi düzeyde bir güç yoğunlaşması olduğu görülmektedir; sanayi, ticaret ve ziraat odaları başkanlıkları aynı zamanda çiftçi ve tüccar ailelerin yönetimindedir. Güç yoğunlaşmasını işaret eden bir başka ilişki ise, belediye başkanlığı gibi yerel idari görevlerin yörenin eşraf ve toprak zengini ailelerde toplanmasıdır. 1970’ler, yerel idarenin belirli aileler elinde tekelleşmesinde kırılmalara tanıklık edecektir.

Çiftçi ve tüccarlardan sonra bölgeyi en çok temsil eden meslek yüzde 37,8 ile avukatlıktır. Mülki yönetici ve üst düzey bürokraside görev yapanlarda kısmi bir azalma görülmekle birlikte önceki yıllarla kıyaslandığında, yerlerini korudukları görülür. 1961 Paramentosu’nda din adamına hiç rastlanmamakla birlikte, 1954’te yükselişe geçen müteahhitlik mesleğine de rastlanmaz.

Tablo 4.9
1961 Seçimleri Milletvekilleri Meslek Tablosu

Meslek	1961-1965
Asker-Askeri Tıp	1
	2,7%
Mülki Yönetici	5
	13,5%
Hakim-Savcı	4
	10,8%
Avukat	14
	37,8%
Eğitimci	4
	10,8%
Maliye, Bankacılık	3
	8,1%
Belediye Başkanlığı	8
	21,6%
Alt Düzey Memur	4
	10,8%
Üst Düzey Bürokrat	7
	18,9%
Sivil Tıp	3
	8,1%
Basın-Yayın	2
	5,4%
Çiftçi-Tüccar	16
	43,2%
Ticaret, Sanayi, Ziraat Oda. Başk.	3
	8,1%
Ziraat, Sanayi, Ticaret od. Başk-Çiftçi, Tüccar	3
	8,1%
Müteahhitlik	0
	0%
Din Adamı	0
	0%
Toplam Milletvekili	37

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2012, s.546-594.

4.9 “Doğucu”luktan Kürt Milliyetçiliğine Geçiş Süreci

1960 darbesi, Kürtler açısından etnik temelli politikaların devam ettiği bir dönem oldu. Örneğin MBK kararıyla, 1587 sayılı yasayla, yer isimlerinin Türkçeleştirileceği açıklandı. Kürtçe isimler “Kamuoyunu inciten, ahlaki değerlerimiz ve ulusal kültürümüzle uyuşmayan isimler” olarak yeniden Türkçe olarak düzenlendi. Ocak 1961’de çıkarılan bir başka yasayla bölge yatılı okulları açıldı. Radyolardan Türkçe yayınlar yapıldı.²⁸⁸

Darbe sonrası 55 Kürt ‘ağa ve bey’inin sürgüne tabi tutulması ve 1963 yılında 23’ler olarak bilinen Kürt milliyetçilerinin tutuklanması yeni iktidarın bu konudaki hassasiyetini gösteriyordu.²⁸⁹ Yeni anayasa ile bir yandan söz ve örgütlenme hürriyeti alanı genişlerken bir yandan da uygulamada sınırlamalar koymuştu. Bu ortam hem “Doğu Sorunu”nun tartışılabilirliğini aynı zamanda Kürt aydınlarının yeni ifade olanaklarına sahip olmasını mümkün kılmıştı. Özellikle *Barış Dünyası* ve *Yön* dergisi doğu sorunu ile yapılan tartışmaların ana mecrasını oluşturmuştu.

Kürt milliyetçiliğinin 1960’larca yeşermesi, yayın faaliyetleri ve siyasi faaliyetlerle ivme kazandı. Ömürleri kısa süreli olsa da Aralarında *Dicle Fırat*, *Deng*, *Yeni Akış* gibi dergilerin, Musa Anter, M. Emin Bozarslan, Şükrü Yastıman ve 60’ların sonlarına doğru İsmail Beşikçi’nin makale ve kitaplarının da bulunduğu bu yayınlar üniversite gençliği arasında ilgiyle okunuyordu.²⁹⁰ Altmışların sonlarına doğru aralarında *Ant*, *Türk Solu*, *Aydınlık* gibi sol dergilerin bulunduğu yayınlarda da Kürt sorunu yoğun olarak tartışılacaktı. 1960’larda sol literatürün Türkçeye tercümesi Kürt hareketinin daha geniş evrensel bir söylem olarak algılamasını sağladı. Marksizm ve Leninizm’in milli meseleyi ele alış biçiminden dolayı Kürt aydınlarının bir kısmı solun, özellikle TİP ve Dev-Genç içinde yer aldılar.

²⁸⁸ Doğan Avcioğlu, “Kürt Meselesi,” *Yön Dergisi*, 16.12.1966.

²⁸⁹ Sivas-kampı Kürt hareketinin politikleşmesini sağlarken ağa sınıfının ise giderek Kürt hareketinden uzaklaşmasına katkıda bulunmuştur. Kürt aydınlarının Kürt yayıncılığını geliştirme çabası karşısında hükümet 1963 senesinde bu dergilerdeki yayınları sebebiyle 23 Kürt aydınını tutuklaması tarihe ‘23’ler olayı’ diye geçecektir.

²⁹⁰ Tarık Ziya Ekinci, “Kürt Siyasal Hareketlerin Sınıfsal Analizi,” s.64

1960’larda Kürt milliyetçilerinin talepleri Kürtçenin eğitim dili olarak kullanılması, anayasal hürriyetlere saygı gösterilmesi, Kürt bölgelerine iktisadi yatırımların yapılması gibi konularla ilgiliydi.²⁹¹ Kürtlerin siyasal statüsü hakkında talepler çok yaygın değildi. Ancak, eski milletvekili Mustafa Remzi Bucak Türkiye’den ayrıldıktan sonra Başbakan İsmet İnönü’ye yazdığı bir mektupta Kürt-Türk Federasyonunun mümkün olabileceğinden bahsederek: “*Kürtlük ve Kürtçülük dahi, en azından Türklük ve Türkçülük kadar azizdir, lezizdir, hörmete ve yaşamaya laiktir ve o hakka sahiptir*” demiştir.²⁹² Remzi Bucak Yusuf Azizoğlu’na gönderdiği mektupta ise “*Cumhuriyet devletinin, Kürdistan Eyaleti üzerindeki hakkı hükümlerle Fransa’nın Cezayir vilayeti üzerindeki hakkı kadar dahi kuvvetli değil*” diyordu.²⁹³

Kürtler, ülkenin politik yapısı içinde çalışmakla ona muhalefet etmek ayırımında tutumlarını daha da netleştirmişti. Ülkenin siyasal örgütlenmesi içinde çalışmayı tercih edenler farklı partilerde varlık gösterdiler. Örneğin 1940’larda Demokratlar tarafından sürgünden çağrılan ağalardan biri olan Yusuf Azizoğlu, Şeyh Kasım Küfrevi, Ekrem Alican DP’den ayrılarak Hürriyet Partisi’ni (1955-1958) kurmuşlardı.²⁹⁴ DP’nin kapatılmasından 1960’ın ortalarına kadar sağ parçalandı. Azizoğlu ve Ekrem Alican 1960 darbesi sonrası YTP’yi kurdu ve 1965 genel seçimlerinin ardından partinin zayıflamasına kadar yönetti. Azizoğlu sağ eğilimliydi ve Diyarbakır’ın önemli ailelerindendi. 1961-1962 koalisyon hükümetinde sağlık bakanı olduğu sırada “Doğuculuğunu” ortaya koydu. Doğu illerinde hastane ve dispanserlerin açılmasını sağladı.²⁹⁵ 1965 seçimlerinde aldığı oyların tümü Doğu illerindendi. Ağa sınıfı, Demokratların mirası olan Adalet Partisi’ne yöneldiyse de ancak bölgede CHP’den sonra gelerek üçüncü parti olabildi. CHP ise bu seçimlerle bölgenin yerel eşrafiyla ilişkilerini güçlendirmeyi başarmış oldu. İlk Kürt partisi olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) bu şartlarda ortaya çıktı.

²⁹¹ Mehmet Emin Bozarşlan, “Doğu’nun Sorunları,” Ankara: Toplum Yayınları, 1966.

²⁹² M. Remzi Bucak, Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü’ye Mektup, İstanbul: Doz yayınları, 1991, s. 43-48

²⁹³ Bucak, s.18

²⁹⁴ 23.11.1955 Milliyet, Hürriyet Partisi Mecliste DP’lileri bölen ‘İspat Hakkı’ tartışması sonraki ayrışmalarla DP’den istifa eden milletvekillerince kurulmuştur.

²⁹⁵ McDowall, “Modern Kürt Tarihi,” s. 540

1960'ların Kürt milliyetçiliğinin iki olgu üzerinden beslenerek geliştiği söylenebilir; Bunlardan biri Kuzey Irak'taki Barzani isyanı diğeri ise Türk solu oldu. 1961'de başlayan Barzani isyanı sadece Türkiye Kürtlerini değil aynı zamanda İran ve Suriye Kürtlerini de etkileyen bir hareketti. Radyo yoluyla Kürtçe hitap ve çıkarılan Kürtçe dergiler üzerinden bu isyanın etkileri hızla yayılmıştı. 49'lar grubundan sağ kanadın teşkilatlanmaya geçişinde de Barzani hareketi etkili oldu.²⁹⁶ Barzani hareketinden etkilenen 49'lar içinden Faik Bucak, 1965 yılında TKDP'yi kurdu. TKDP liderleri de genellikle aşiret, tarikat ve eşraftan oluşan muhafazakar kanattan geliyordu. Şeyh Said figürünü destekleyen bu kadro sola mesafeliydi. Ancak, 1950'lerdeki Kürt aydınları gibi eğitime ve kalkınmaya önem veriyorlardı. 1965-1971 yılları arasında faaliyet gösteren TDKP fazla taraftar bulamadı.²⁹⁷

1960'lı yıllarda sağın Kürtlüğü komünizmle birlikte bir tehlike olarak görmesi, AP'de yer alan Kürt sağcılarının da marjinalleşmesine yol açtı. 1960'larda Kürtlüğü sol temsil etmeye başladı.²⁹⁸ Bir yandan da Kürtçü yayınlar, milli meseleyi meşrulaştıran sol söylemler, Kürt öğrencileri, esnaf, ulema arasında yayılıyordu. Özellikle Kürt aydın, serbest meslek sahibi ve gençlerin de yer aldığı Türkiye İşçi Partisi (TİP), Kürt bölgelerinde etkisini gösteriyordu. Sol söylemle birlikte milliyetçi söylemi aşarak kendini işçi-köylü hareketinin, emperyalizme karşı mücadelenin bir parçası olarak görmesi Kürt hareketine kitleselleşmesi için zemin hazırladı. Dolayısıyla Kürt hareketini besleyen Barzani isyanı ve Türk solu Kürt hareketinin kitleselleşmesini sağlayan iki dinamikti. Kürt hareketi ancak 1960'ların sonunda bu etkilerden kopup özerkleşebilecekti.

²⁹⁶ 49'lar içinden sağ-sol ayrışması cezaevi sürecinde başlamıştır. Dönemin Türkçeye çevrilen sol yayınları 49'lar içinde sol kanadı politize ederken Barzani hareketi de daha çok sağ kanat üzerinde etkili olmuştur Bknz: Yavuz Çamlıbel, "49'lar Davası," 2015.

²⁹⁷ TKDP içinde de sol söylemler gençler arasında büyük bir hızla yayılıyordu. Kürt hareketinin ikinci dinamiğini oluşturan Türk solu hareketin kitleselleşmesinde etkili olacaktı. Irak KDP'si gibi hem muhafazakar hem de Batı yanlısıydı. Hareket güçlü aşiret ağına dayanıyor, sola oldukça mesafeli duruyordu. Fakat 'Gerila' kavramı etrafında gelişen söylemler ve radikal şehir gençliğini içine alan hareket gittikçe farklı bir terminoloji geliştirdi. 1966 yılında Barzani'den kopan Celal Talabani yönetiminde ayrılan sol hareket Kürt hareketinin tümünü belirleyecek bir model sundu.

²⁹⁸ Şerafettin Elçi, Nurettin Yılmaz, Abdülmelik Fırat'ın da yer aldığı AP'li 'sağcılar' Kürtçü olmaya devam ettiler. AP içinde yer alabilmeleri oy potansiyelleri ile açıklanabilir.

1961 Anayasası cumhuriyet tarihinde ilk kez sosyalist bir partinin TİP'in kurulmasına ortam sağladı. Mehmet Ali Aybar önderliğinde kurulan TİP, 1965 seçimlerinde yüzde 3'lük bir oy oranına ulaştı. Kürt sağı kendilerini siyasi alanda ifade ederken TİP bir çok solcu Kürt için cazip bir çatıydı. Bazıları toprak mülkiyeti muhalefeti sebebiyle bazıları da partinin sol görüşlerinden etkilendiği için katılmıştı. Parti son kongresine kadar Kürt sorunun açıkça telaffuz etmekte isteksiz olmasına rağmen birçok Kürt TİP'i seçti.²⁹⁹ Bunlardan biri de 1965 seçimlerinde kazanan 15 TİP adayının içindeki 4 Kürt'ten biri olan Tarık Ziya Ekinci'ydi.

4.10 1965 Genel Seçimleri

1965 genel seçimlerine yaklaşırken İnönü'nün bağımsızlarla kurduğu üçüncü koalisyon hükümeti, Cumhuriyet Senatosu ve milletvekili seçim kanununda birtakım değişikliklere gitmişti. Önce 17 Nisan 1964'te Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimine ilişkin kanunu değiştirmiş ve senato seçimlerinde çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçilmesi sağlanmıştı. 7 Haziran 1964'te yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde senatörlükler nispi temsil esasına göre dağıtılmıştı. 1965 Ocak ayında hükümet milletvekili seçim kanununda nispi temsil yöntemi yerine, küçük partilerin de temsiliyetini sağlayacak olan, milli bakiye sistemini öngören bir değişiklik önerisi getirdi. Öneriye ana muhalefet partisi AP karşı çıkarken CKMP ve YTP tasarıya destek verdi. CHP, YTP, CKMP ve bağımsızların desteğiyle 1965 seçimlerinin milli bakiye sistemiyle yapılacağına dair öneri kabul edildi.³⁰⁰

Milli bakiye sistemine göre milletvekillerinin siyasi partiler arasındaki dağılımı şu şekilde hesaplanacaktı: her il bir seçim çevresiydi. Her seçim çevresindeki oylar, "seçim sayısı" ve "milli seçim sayısı" olmak üzere iki kategoride hesaplanıp dağıtılacaktı. Seçim sayısı, her seçim çevresinde geçerli olan oyların toplamının o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle hesaplanacaktı. Her seçim çevresinde her bir partinin aldığı toplam oylar içinde ne kadar seçim sayısı varsa, o parti aldıkları seçim sayısı kadar milletvekili çıkarabilecekti. Bağımsız adayların ise seçimi

²⁹⁹ Ekinci, "Kürt Siyasal Hareketi," s.65

³⁰⁰ Demirel, "Türk Siyasal Hayatı," s. 28-29

kazanabilmesi için her bir seçim çevresinde en az o seçim çevresindeki seçim sayısı kadar oy alması gerekiyordu.

Milli seçim sayısı ise; seçim çevrelerindeki milletvekilleri siyasal partiler arasında yukarıdaki esaslara göre dağıtıldıktan sonra her partiye ait kalan geçerli artık oylar, ülke genelini kapsayan milli seçim çevresi içinde toplanacaktı. Daha sonra tüm partilerin “milli seçim çevresi” içindeki artık oylar toplanacak, seçim çevrelerinde yapılan ilk milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünerek “milli seçim sayısı” bulunacaktı. Her bir partinin “milli seçim çevresi” içinde toplanan artık oyları da “milli seçim sayısına bölünecek”, böylelikle açıkta kalan milletvekilleri siyasal partiler arasında dağıtılacaktı. Böylelikle her bir partinin ‘milli seçim çevresinde toplanan artık oyları içinde ne kadar “milli seçim sayısı” var ise o parti “milli seçim çevresinden” o kadar milletvekili çıkaracaktı. Burada amaç siyasal partilerin aldıkları oylarla çıkardıkları milletvekilleri arasındaki oranın eşitliğini sağlamaktı. Bu sistem küçük partilerin de lehine işliyordu.³⁰¹

Milli bakiye sistemini öngören seçim tasarısı Meclis’te 13 Şubat 1965’te kabul edildikten sonra hükümet bütçeyi ilgilendiren ikinci bir tasarı meclise sunmuş ve reddedilmişti. Bunun üzerine İnönü başbakanlıktan istifa etmiş yerine AP listesinden Kayseri’den bağımsız senatör seçilen Suat Hayri Ürgüplü geçmişti. Ürgüplü Hükümeti sonbaharda yapılacak seçimlere kadar ülkeyi yönetti.³⁰²

10 Ekim 1965’te yapılan milletvekili genel seçimine altı siyasal parti katıldı. Seçime katılma oranı 71,1 oranında gerçekleşti. Bu, 1950 yılından itibaren gerçekleşen en düşük katılım oranı oldu. AP, oyların yüzde 52,9’unu alarak 240 milletvekili çıkardı. AP’nin bu çıkışı tahminlerin üstündeydi ve hükümeti tek başına kurmasına yetebilecek bir milletvekili sayısı çıkarmış oldu. CHP oyları ise 1950 yılından itibaren görülen en düşük düzeye inmişti. CHP oyların yüzde 28,7’sini almıştı ancak, milli bakiye sistemi sayesinde Millet Meclisi’nde 134 sandalye kazandı. Milli bakiye sistemi küçük partilere de yaradı. Türkiye tarihinde ilk kez sosyalist bir parti, Türkiye İşçi Partisi (TİP) yüzde 3,0 oy oranıyla 15 milletvekilliği alarak parlamentoda temsil edilme hakkını kazandı.

³⁰¹ Demirel, s. 29

³⁰² Demirel, s.29

Türkiye'nin siyasal yaşamında ilk kez bir sosyalist parti milli bakiye sistemi sayesinde Millet Meclisi'nde grup kurmayı başarmıştı. TİP'in 15 milletvekilinden ikisi seçim çevrelerinde çoğunluğu sağlayan adaylardan, 13'ü ise artık oylarla milletvekili seçilenlerden oluşuyordu. MHP yüzde 6,3 oy alarak 31 milletvekili, YTP yüzde 3,7 alarak 19 milletvekili, CKMP de yüzde 2,2 oy oranıyla 11 milletvekilliği kazandı.³⁰³

1965 yılında CKMP bölündü. Osman Bölükbaşı 30 milletvekili ve senatörle partiden ayrıldı ve Millet Partisini (MP) kurdu. CKMP'nin başına ise Ahmet Tahtakılıç geçti. Daha yeni bir parti olmasına rağmen Bölükbaşı'nın MP'si CKMP'den daha yüksek oy almıştı.³⁰⁴ 1966 yılında ise Birlik Partisi'nin (BP) kurulmasıyla Türkiye tarihinde bir başka ilk gerçekleşti. Partinin kurucu kadroları MBK'den askerlerden oluşuyordu. Partinin başkanı ise istihbaratçı Tuğgeneral Hasan Tahsin Berkman'dı. CKMP ise hiçbir ilde çoğunluğu sağlayamadığı için kazandığı tüm milletvekillerini artık oyların toplandığı milli seçim çevresinden çıkarmıştı.

1965 Ocak'ta üçüncü İnönü koalisyonundan hükümeti devralan Ürgüplü, genel seçimlerin olduğu aynı yılın sonbaharına kadar görev yapmış, 22 Ekim'de ise istifa etmişti. Aynı gün AP milletvekili Ferruh Bozbeyle Millet Meclisi başkanlığına seçilmiş, 23 Ekim'de Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini AP genel başkanı Süleyman Demirel'e vermişti. AP'li milletvekili ve senatörlerden oluşan kabinesini 27 Ekim'de açıklayan Demirel, TBMM'den güvenoyu alarak çalışmalara başladı. 1965 seçimleriyle siyasette yeni yüzlerin ortaya çıktığı geniş tabanlı bir meclis yapısı dikkat çekmektedir. DP döneminin iki partili yapısı gerilerde kalmıştır.³⁰⁵

4.11 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

1965 genel seçimlerinde Doğu illerindeki katılım oranının yüzde 74,0'la Türkiye ortalamasına yakın oldu. Yaklaşık 1.024.994 kayıtlı seçmenin 737.988'i oy kullanmış bunun da 708.358'i geçerli sayılmıştı. Bölge illerinin oy ortalamalarına

³⁰³ TÜİK, 1965 Genel Seçimleri

³⁰⁴ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 140

³⁰⁵ Cizre, s.65

bakıldığında, CHP'nin oy oranı hariç, Türkiye ortalamasıyla uyumsuzluk göze çarpar. Bölge ve Türkiye ortalaması birbirine yakın olan tek parti CHP oldu. Genel olarak, 1950-1960'larda görülen, bölge ve Türkiye oy oranlarının birbirine yakın olma özelliği, 1960 sonrası değişti.

1961 seçimlerinde 37,2 oy oranıyla bölgenin temsiliyetinde en büyük payı alan YTP 1965 seçimlerindeki oy oranını yüzde 20'ye indirerek galibiyeti AP'ye kaptırdı. AP, Türkiye ortalamasından düşük oy almış olsa da (28,1) Doğu'da seçimlerin galibi olmayı başardı. AP'yi 1,6 gibi küçük bir farkla takip eden parti CHP oldu. CHP, 1961 seçimlerinde aldığı 36,5 puanı 1965 seçimlerinde 27,7 oranına düşürmüş olsa dahi ikinci parti olma konumunu korudu.³⁰⁶ Bu açıdan seçimlerin galibi ne AP ne de CHP oldu.

Aşağıdaki tabloya göre, partilerin Türkiye oy oranlarına bakıldığında, AP büyük bir farkla önde giderken, CHP dışında diğer küçük partiler aldıkları çok küçük oy oranlarıyla milletvekilliği çıkarabilmiştir. Ancak yine de Türkiye genelindeki oy oranlarına kıyasla bölgenin oy dağılımı çeşitlilik içermektedir ve oy farklılıkları Türkiye geneline göre daha az keskindir. Bölge illerinde 4 partinin oy oranlarının birbirine yakınlığı dikkati çekmektedir.

1965 seçimlerinde TİP, Diyarbakır ve Urfa'da 2 milletvekili çıkarmıştır. 1965 seçimlerinin en dikkat çeken özelliklerinden biri de yüzde 15,9 gibi bir oranla bağımsızların o güne kadar aldıkları en yüksek oy oranına ulaştıkları olmuştur. Ancak Bağımsızlar 112.494 oy alarak milletvekili çıkaramazken, YTP 141.143 oy sayısı ile 9 milletvekilliği çıkarmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki Milli Bakiye sisteminde bağımsızların kazanması için oldukça büyük oylara ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla bağımsızlar aldıkları yüksek oylara rağmen seçilemeyince, Milli Bakiye sisteminden arta kalan oylar partilere dağıtılmıştır.

Alınan oy oranlarıyla çıkarılacak milletvekili sayısının hemen hemen birbirine eşit olmasını amaçlayan Milli bakiye sisteminin işlerlik kazandığı söylenebilir. Örneğin,

³⁰⁶ 1965 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.29-90

AP 198.923 oy alarak yüzde 28,1 oy oranına ulaşırken, CHP 196.363 oy sayısı ile yüzde 27,7 oy oranına sahiptir.³⁰⁷

Tablo 4.10

1965 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	82,2%	71,1%	77,6%	64,3%	81,2%	73,8%	80,0%	62,5%	68,6%	72,0%	72,0%	71,1
Milletvekili Sayısı	3	2	2	8	1	6	3	4	8	4	41	450
AP	20,9	25,3	49,2	28,8	5,5	22,6	18,3	36,7	34,9	30,2	28,1%	52,9
CHP	18,6	35,7	17,4	23,2	37,5	22,5	19,1	35,8	30,5	45,2	27,7%	28,7
CKMP	11,8	0	0	3,4	0,8	1,8	18	0	0	0	3,5%	2,2
MP	0,9	3,8	1,4	1,7	1		8	2	0	0	1,5%	6,3
TİP	4,9	2,1	0	8	0	1,7	3,7	2	3,2	2,6	3,4%	3
YTP	42,8	30,9	10,4	23,1	55,1	12,3	13,6	14,7	9,1	19,7	20,0%	3,7
Bağımsız		2,3	21,5	11,7	0	39,1	19,3	8,8	22,3	2,3	15,9%	3,2

Kaynak: 1965 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.29-90

Partilerin bölgedeki temsil oranına bakıldığında AP'nin yüzde 36,6 ile bölgeyi en çok temsil eden parti olduğunu söylemek mümkündür. Aralarında çok az bir oy farkı olmasına rağmen (AP yüzde 28,1, CHP yüzde 27,7) CHP'nin temsil gücü yüzde 29,3'te kalmıştır. Çıkardığı 9 milletvekili ile YTP yüzde 22,2'lik bir temsil kazanmıştır. 1961 seçimlerindeki YTP, CHP ve özellikle Ağrı'da CKMP oylarının büyük bir kısmının AP'ye kaydığı söylenebilir.³⁰⁸ AP'nin sadece Diyarbakır'da 1 bağımsız adayla seçime gitmesi, YTP'nin en güçlü ismi Yusuf Azizoğlu'nun Diyarbakır'daki oy potansiyelini kırabilmek amacı taşıyabilir. Milli Bakiye'den partilere dağıtılan artık oylardan faydalanmak amacıyla, AP'nin Diyarbakır'da bağımsız adayla seçime katılması başka bir olasılık olabilir. Nitekim 1961 seçimlerinde Diyarbakır'dan 3 milletvekili çıkaran YTP, 1965 seçimlerinde 1 milletvekilini AP'ye kaptırmıştır.

³⁰⁷ 1965 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90

³⁰⁸ 1961 seçimlerinde Ağrı'da üç milletvekilini CKMP çıkarırken, 1965 seçimlerinde 2 AP, 1 YTP almıştır. Yine Bitlis'te 1961'de 1 YTP- 1CHP milletvekili çıkarmış 1965'te ise bu oylar 1 AP ve 1 CHP olur. Siirt'te yine aynı şekilde 1961 yılında 2 CHP-2 YTP milletvekili çıkarırken 1965'te 2 AP, 1 YTP, 1 CHP milletvekili çıkar. Urfa'da 1961'de 5 CHP- 2 YTP milletvekili çıkarmışken Hem CHP'den hem de YTP'den aldığı oyla AP 1965 seçimlerinde hem 2 AP- 1 YTO- 1 CHP'den milletvekili çıkarır. Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-892

Tablo: 4.11
1965 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil oranı eksi oy oranı
AP	28,1%	15	36,6%	8,5%
CHP	27,7%	12	29,3%	1,5%
CKMP	3,5%	3	7%	3,9%
MP	1,5%	0	0	-1,5%
TİP	3,4%	2	4,9%	1,5%
YTP	20,0%	9	22,0%	2,0%
Bağımsız	15,9%	0	0	-15,9%
Toplam	100,0%	41	100,0%	0,0%

Kaynak: 1965 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.29-90

4.12 Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1965 seçimlerinde TİP Diyarbakır'da ve Urfa'da birer milletvekilliği kazandı. Bu iki milletvekilinden biri Diyarbakır milletvekili, Lice'nin saygın ailelerinden, Tarık Ziya Ekinci bir diğeri ise Urfa'dan milli bakiye sisteminden partilere kalan oyla seçilen Behice Boran oldu. 13 Şubat 1961'de kurulan TİP kısa sürede köylü, işçi, üniversite gençliği, Kürtler, sanatçılar, entelektüeller gibi farklı sosyal katmanların biraraya geldiği bir parti olmuştu. 1962 yılında Mehmet Ali Aybar'ın yönetimi devralmasıyla TİP ivme kazandı. Ekinci'nin TİP ile ilişkisi ve bölgedeki seçim sürecindeki faaliyetleri bize dönemin sosyolojik ve politik ortamını sunmak için önemli bir kaynak oluşturmuştur.

Milli Bakiye sisteminin her bir oy değerlendirmesine yönelik sistemine göre bir il çevresinden seçime girmek için o ilin herhangi bir ilçesinde dahi örgütlenmek yetiyordu. Yüksek Seçim Kurulu'na göre bir partinin seçimlere katılabilmesi için en az on beş ilde örgütlendiğine ilişkin il ve ilçe amirlerinden "alındı" belgesi gerekiyordu.

Buna göre 1965 seçimlerinde TİP 67 ilin 54'ünde seçimlere katılabildi.³⁰⁹ Bu arada her bir ilin seçim çevresinde milletvekili dağılımı hesaplanırken, açık kalan en son milletvekilliği, fazla oy olsa da bağımsızlara değil de milli bakiyeden tamamlanmak üzere partili adaya veriliyordu.

Ekinci, Faik Bucak'ın 1965 seçimlerine Urfa'da bağımsız aday olarak girişini şöyle anlatır: "*Faik Bucak 1965 genel seçimleri için AP'den Urfa milletvekilliği ön seçimlerine katıldı. Ön seçimleri kazanan Bucak adaylığını koydu fakat MİT'in ve Demirel'in itirazı üzerine adaylığını geri çekmek zorunda kaldı. Ben TİP'e katılması için ısrar ettim. Oyları yüksek olsa dahi milli bakiye sistemine göre bağımsız olarak şansının az olduğunu ancak bir parti çatısı altında kazanabileceğini belirttim. Ancak Bucak kabul etmedi.*"³¹⁰ Faik Bucak, Urfa'da 16 bin oy almış olmasına rağmen kazanamaz. Oysa TİP Urfa'da 3.771 oy aldığı halde açık kalan milletvekilliği milli bakiyeden TİP'e bırakılmış, parti MYK'sı da Behice Boran'ı seçmiştir.³¹¹ Yine Mardin'den Bağımsız olarak seçime giren Musa Anter de 6.300 oy almasına rağmen seçilemez. Canip Yıldırım ise TİP adayı olarak Mardin'de seçimlere girer, kazanamaz. Oysa CKMP, Mardin'den 2.145 oyla Musa Anter'den oldukça düşük oy almasına rağmen iki milletvekili çıkarmıştır. Mili bakiye sisteminin partilere yaradığı bu seçimler CKMP'ye iki sandalye kazandırmıştır. Türkiye'den toplam 11 milletvekili çıkararak CKMP iki milletvekilliğini bölgeden almıştır. Milletvekillerinin ikisi de asker kökenlidir. Bunlardan biri İzmir doğumlu Rıfat Baykal, diğeri ise Balıkesir doğumlu Devlet Planlama Teşkilatı'nda bürokrat olan Fuat Uluç'tur.

Ekinci'nin Diyarbakır köylerinde seçim çalışmalarının yönelik gözlemleri de önemlidir; "*Genelde köylülerin kullanacakları oylar önde gelen bir iki aile reisi, köy ağası tarafından belirleniyordu. Köylülere seçimlerden ne beklediklerini sorduğumda partiler arasında hiçbir fark gözetmediklerini, köye cami, yol, okul yapılması beklentilerinden öteye gitmiyordu. Toprak reformu gibi sözleri ise gerçekçi bulmuyorlardı.*"³¹² Ekinci, köy ağalarıyla yaptığı görüşmelerde ise "*Doğu'nun*

³⁰⁹ Ekinci, "Kürt Siyasal Hareketi," s. 408

³¹⁰ Ekinci, s. 406

³¹¹ Faik Bucak daha sonra Türkiye'nin ilk örgütlü Kürt hareketini başlatır.

³¹² Ekinci, "Kürt Siyasal Hareketi," s. 420-421

kalkınması için daha güçlü partiler içinde mücadele eden milletvekillerimiz zaten var” cevabını aldığını belirtir. Küçük ve orta mülk sahipliğinin yaygın olduğu yerlerde daha rahat iletişim kurabildiğini, ağalık kurumunu eleştirebildiğini belirten Ekinci, kendi köyü Lice’den hemşerilik ilişkisi bağlamında oy aldığını ifade eder. Ancak güçlü ağaların denetiminde olan Lice köylülerinde ise *“oylarımızın tümünü sana veremeyiz, başka partilerde de dostlarımız var”* cevabını aldığını ekler.³¹³

Ekinci, yapılan yoğun çalışmalar sonucu, Diyarbakır il seçim çevresinden toplam 8.867 oy almıştır. Bunun 4.300’ü Lice’den dir. Diyarbakır’da en yüksek oyu AP’den aday olan Dicle ilçesinin ileri gelen şeyhlerinden Abdullatif Ensarioğlu almıştır. Ensarioğlu tek başına 12.993 oy almış ve AP’den parlamentoya girmiştir. Görülüyor ki TİP oyları dahil olmak üzere, bölgedeki oylar partiye değil, feodal ilişkiler ağı içinde olan şahıslara verilmiştir.³¹⁴ 1965 seçimlerinde Türkiye’den Sadece Mehmet Ali Aybar ve Çetin Altan bağımsız olarak seçilmiş ve sonradan TİP’e katılmışlardı. TİP’ten parlamentoya giren 15 kişiden 13’ü milli bakiyeden seçilmiştir.³¹⁵

Oyların hâlâ partilerden ziyade şahıslara verildiğine başka bir örnek ise Hakkâri milletvekili olarak parlamentoya giren Ali Karahan’dır. 49’lar davasından yargılanmış olan Ali Karahan, 1965 seçimlerinde YTP’den Hakkâri milletvekili olarak adaylığını koymuş ancak Demirel tarafından veto edilmiştir. Kürtçülük propagandası yaptığı ve Molla Mustafa Barzani ile teması olduğu gerekçesiyle seçimlere bir hafta kala ihbar edilen Karahan, seçimlerde 23 bin oyun 19 binini kazanarak parlamentoya girmiştir.

27 Mayıs Darbesi sonrası Sivas Kampına gönderilen eşraf ailelerinden bazıları 1965 parlamentosunda yer almıştır. Bunlardan biri, sürgüne gönderilen 55 ağadan biri olan DP ilçe eski başkanı Şeyh Abdürrezzak Ensarioğlu’nun oğlu AP milletvekili Abdülatif Ensarioğlu’dur. Bir diğeri Sivas Kampı’na gönderilen eski DP’li, yeni AP’li Kinyas Kartal’dır. Bir diğeri milletvekili ise, Kampa gönderilen Cemil Küfrevi’ yakını,

³¹³ Ekinci, s. 422

³¹⁴ 1977 yerel seçimlerini kazanan Mehdi Zana terzi olsa bile Silvan’da tanınmış bir ailedendi. Şeyh ailesine de mensubiyeti vardı. Aynı zamanda Doğu Mitinglerine öncülük eden bir Kürt milliyetçisi olarak biliniyordu.

³¹⁵ Ekinci, TİP ve Kürtler , s.30

Yassıada mahkumlarından Kasım Küfrevi'dir. Eski DP'li Kasım Küfrevi 1965 parlamentosuna AP'den seçilmiştir. Görülüyor ki darbenin Kürtlere yönelik tavrına rağmen, siyasal partiler, bölgede yerel eşrafla ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Her bir adayın ne kadar oy gücüne sahip olduğu aşağı yukarı hesaplanabilir bir toplumsal yapıda, siyasal partilerle yerel eşraf ittifakı bölgenin alametifarikası olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1950'lerde görülen milletvekilli profili 1960'larda değişmeye başlar. Parlamentoda eşraf hakimiyeti devam etmiş, ancak bölgeyi temsil eden milletvekillerinin çeşitliliği azalmaya başlamıştır. 1950'lerde mecliste bir yandan geleneksel toprak aristokratları, eşraf ve şeyhlerin temsiliyetinin yanında bu sınıfın Ankara, İstanbul'a üniversite okuyan çocukları da parlamentoda yer almışlardı. Bu gençler arasında henüz Kürt milliyetçiliği filizlenmese de Kürt kimliğini, kültürünü koruma ve Doğu'yu geri kalmışlıktan nasıl kurtarabilirim sorusunun cevabı aranıyordu. Özellikle 1946 sonrası DP'ye destek veren milletvekillerinin bir kısmı 1950-1954 yıllarında doğu kalkınmacılığı üzerine geliştirilen tezlerini uygulayabilecekleri kanalı parlamento olarak görüyorlardı.

1950'nin ortalarından itibaren giderek sertleşen DP politikaları geleneksel aristokrat ve eşrafın safında devletle olan ittifakını bozmazken, bunların aydın genç kuşağı DP'den uzaklaştı ve CHP'ye yöneldi. Bu sırada Kürtçe yayınlar, gazeteler, 49'lar Olayı, 27 Mayıs, Sivas Kampı, Barzani süreci bu gençlerden bir kısmını politikleştirdi. 1961-1965 meclisinde geleneksel kanadın ağırlığı daha çok hissedildi. Her iki mecliste de geleneksel aristokrasinin, eşrafın, şeyhlerin etkisi daha görünür oldu. Bu görünürlük çiftçi ve tüccar oranındaki artış ile lise ve aşağı düzeydeki okullardan mezun olanların sayısındaki artışla açıklanabilir. 1961 Anayasası'nın sunduğu özgürlük alanı bu gençlerin daha çok yükselen sol içinde kendine bir mecra bulmasına kapı açtı. Bu gençlerin bir kısmı giderek politize olurken bir kısmı TİP'in sunduğu legal ortam içinde Kürt sorunu üzerine kafa yordu. Bölge'nin meclis temsiliyeti artık geleneksel sınıfların hakimiyetinde daha çok sağ partilerin çatısı altında yürütüldü. İstenmeyen ama seçime katılmaya çalışanlar merkezden veto edildi. Meclis'te Kürt sorunu üzerine kafa yoran sağ cemahtan Yusuf Azizoğlu, Kemal Badıllı ve Ali Karahan gibi bir kaç kişiyle sınırlı kaldı.

Tablo 4.12**1965 Yılı Milletvekillerinin Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre Dağılımı**

İller	Parti	Milletvekili Adı ve Soyadı	Meslek	Doğum Yeri
Ağrı	AP	Abdulbari Akdoğan	DSİ Edirne Müh., Serbest Müh.	Ağrı
Ağrı	AP	Nevzat Güngör	Tüccar, Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı	Ağrı/Eleşkirt
Ağrı	YTP	Kasım Küfrevi	Öğretim Gör. İslam Ansik. Müşaviri	Bitlis
Bingöl	YTP, Bağımsız?/AP/Bağımsız/GP	Mehmet Emin Gündoğdu	Maliye, Bankacılık, Bingöl İl Tahrirat Katibi,Kişi Belediye Muhasibi, Elazığ İktisat Bankası Müd.	Bingöl
Bingöl	CHP	Cemal Yavuz	Savcı, hakim, Serbest Avukat	Bingöl
Bitlis	AP	Cevdet Gebeloğlu	Bitlis Devlet Hastanesi Hekimi,	Bitlis
Bitlis	CHP/bağımsız/GP/Bağımsız	Zarife Koçak	Öğretmen, Türk Kadın Birliği Üyesi	Kayseri
Diyarbakır	AP	Aydın Turgut Artuç	Avukat	İzmir
Diyarbakır	YTP	Yusuf Azizoğlu	Silvan Belediye Başhekim, Silvan Belediye Başk. TYP genel Başk.Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı 27.hükümet	Diyarbakır/Silvan
Diyarbakır	CHP	Metin Nedin Cizreli	Nato Diyarbakır Hava Kontrol Müh., Diyarbakır Beld. Fen İşleri Müd., Müteahhit, İ.T.Ü. Talebe Birliği Başk.	İstanbul
Diyarbakır	AP/Bağımsız	Hasan Değer	Müteahhit, Diyarbakır İl Genel Meclisi Üyesi	Diyarbakır/Bülükani
Diyarbakır	TİP	Tarık Ziya Ekinci	Diyarbakır, Mardin, Siirt Tabib Odaları Başk., Siverek Sıtma Savaş Tabibi, Yazar	Diyarbakır/Lice
Diyarbakır	AP	Abdüllatif Ensarioğlu	Çiftçi, Tüccar, Diyarbakır Ziraat Odası Başk.	Diyarbakır/Eğil
Diyarbakır	YTP	Ali Recai İskenderoğlu	Avukat, Çiftçi, Gıma Yönetim Kurulu Başk.,29. Hükümet İmar ve İskan Bakanı	Diyarbakır
Diyarbakır	CHP	Feyzi Kalfagil	Öğretmen, Hakim, Avukat,	Diyarbakır
Hakkari	YTP	Ali Karahan	Hakim; Savcı,	Hakkari/Siverek
Mardin	AP	Esat Kemal Aybar	Avukat	Mardin
Mardin	CHP/bağımsız/GP	İbrahim Aksoy	Tüccar, Mardin Ticaret ve Sanayi Odası Başk.	Mardin
Mardin	CKMP	Rifat Baykal	Asker, Milli Birlik Komitesi Üyeliği	İzmir/Cumaovası
Mardin	YTP	Seyfettin Güneşay	Çiftçi, Midyat Belediye Başk.	Mardin/Midyat
Mardin	CHP	Ahmet Nazmi Oğuz	Çiftçi, Tüccar, İzmit Ticaret Ve Sanayi Odası Başk.	Kocaeli/Karamürsel
Mardin	CKMP/Bağımsız/AP	M. Fuat Uluç	Asker, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Daire Başk.	Balkesir/Manyas
Muş	CKMP/Bağımsız/AP/Bağımsız	Kemal Aytaç	Çiftçi, Gazetecilik, Yardımcı Öğretmen	Muş
Muş	CHP	Nermin Neftçi	Avukat, Yazar	İstanbul
Muş	AP	Kamil Özsarıyıldız	Ticaret, İnşaat Müteahhiti	Kayseri
Siirt	AP	Abdülhalim Aras	Avukat	Kayseri/Develi
Siirt	YTP/Bağımsız/AP	Misbah Ongan	Gazeteci, Yazar, Futbolcu (Kasımpaşa, Vefa)	Siirt
Siirt	AP	Hüseyin Hüsnü Oran	Hakimlik, Avukat	Siirt
Siirt	CHP	Mehmet Adil Yaşa	Avukat	Siirt
Urfa	CHP	Atalay Akan	MEB Hukuk Müşaviri, Avukat,	Urfa
Urfa	YTP/Bağımsız/AP	İbrahim Halil Balkis	Avukat, Hakim, Çiftçi, Ankara Telefon Müd. Sayıştay ve Danıştay Memuru	Urfa/Halfeti
Urfa	AP	Necmettin Cevheri	Avukat, Çiftçi	Urfa
Urfa	CHP/Bağımsız/GP	Mahmut Çetin	Çiftçi,	Urfa/Viraneşir
Urfa	AP	Cemal Güven	Tüccar,	Urfa
Urfa	TİP	Behice Boran-Hatko	Yurt, Dünya, Adımlar Dergisi sahibi, yayın müd. Barışseverler Cemiyeti Kurucu Başk.	İstanbul
Urfa	AP	Hüsamettin Köran	Avukat, Çiftçi	Urfa/Siverek
Urfa	AP	Ramazan Tekeli	Tarım Bakanlığı Müsteşarı, Ziraat Odaları Birliği Başkanı	Urfa
Van	CHP/Bağımsız/GP	Mehmet Emin Erdinç	Eczacı	Van/Erciş
Van	YTP	Muslih Görantaş	Çiftçi, Belediye Başkanı, Tarım Kredi Kooperatifi Başk.	Van/Gevaş
Van	AP	Kinyas kartal	Çiftçi, Tüccar, Asker	Kafkas /Erivan
Van	CHP	Mehmet Salih Yıldız	Hakimlik, Avukat	Hakkari

Kaynak: Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1969, s.840-890

1965 yılı seçimlerinde Bölge illerinde seçilen milletvekillerinin temsil ettikleri illerle doğdukları illerin uyumunda önceki yıllara göre düşüş görülür. Bu düşüş oranı Tek Parti döneminden çok partili hayata geçişin ilk dönemi olan 1946 ve 1950 yılları oranlarına yaklaştı. Anadili ve doğum yerleri yüzde 40 ve üzeri iller baz alındığında; 1950 yılı itibariyle giderek artan yerellik düzeyi (1950; 82,1) 1965 seçimlerinde yüzde 75,6'ya geriledi. 1954 seçimlerinde yerellik oranı yüzde 90,9, 1957 seçimlerinde yine yüzde 92,3'ydü. 1961 seçimlerinde ise bu oran yüzde 94,6 ile çok partili hayata geçişin en yüksek seviyesinde görüldü. Bu anlamda 1965 yılında yerellik oranındaki hızla düşüş, bölgeni temsil gücünde de zayıflama olduğunu gösteriyordu. Bölge doğumlu olmayan milletvekillerinin seçilmesinin nedeni daha çok siyasal partilerin liste dışı kalan adaylarını milli bakiyeden partilere kalan oylarla merkezden atamasıyla ilgilidir. Bunlardan biri Urfa milletvekili Behice Boran, bir diğeri CHP'den Muş'a atanan Nermin Neftçi'dir. Mili Bakiye sisteminin partilere yaradığı bu seçimler CKMP'ye de iki sandalye kazandırmıştır. CKMP'nin iki adayı asker kökenli olup bölge dışı doğumludur. Dolayısıyla 1965 seçimlerinde bölgede yerellik oranında bir önceki yıllara göre gözlemlenen düşüş, seçim sistemiyle ilgilidir.

Tablo 4.13
1965 Yılı Milletvekili Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar Alan Hesaplaması)	1961-1965	1965-1969
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	35	31
Yüzde 40'ın Üzerinde Olduğu Yerler	94,6%	75,6%
İstanbul	0	3
	0%	7,3%
Diğer Yerler	2	7
	5,4%	17,1%
TOPLAM	37	41
	100%	100%

Kaynak: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı 1965, Nüfusun İllere ve Anadile Göre Dağılımı, s. 184-187.

Milletvekili sürekliliğinde, anadili yüzde 40 ve üzeri olan iller baz alındığında, ilk kez seçilenler yüzde 78,0'dır. Bir önceki parlamentodan milletvekilliği devam edenler yüzde 22,0'dır. Bu bize yepyeni bir parlamento görüntüsü verir. Genel olarak 1961 ve 1965 meclisleri bölge özelinde en çok yenilenen meclisler olmuştur.

Tablo 4.14
1965 Yılı Milletvekili Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1961 ve öncesi	1965 ve Öncesi
Doğdukları iller ve çevresinden ilk defa seçilenler	29 78,4%	23 56,1%
Doğdukları iller ve çevresinden daha önce seçilenler	6 16,2%	8 19,5%
Diğer illerden ilk defa seçilenler	1 2,7%	9 22,0%
Diğer illerden daha önce seçilenler	1 2,7%	1 2,4%
Toplam ilk defa seçilenler	30 81,1%	32 78,0%
Toplam daha önce seçilenler	7 18,9%	9 22,0%
Toplam	100,0%	100,0%

Kaynak: Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-890

Görüldüğü gibi illere göre süreklilik tablosu bize hangi ilde kaç milletvekilinin yeni dönem seçildiği hakkında bilgi vermektedir. Buna göre bir önceki seçime göre milletvekili profili en fazla değişen ilin başında Urfa gelmektedir. Urfa, Diyarbakır, Mardin'de de yenilenen bir liste görülmektedir. Ağrı'da 1, Diyarbakır'da 2, Mardin'de 2, Urfa'da 1, Siirt'te 2, Van'da 1 olmak üzere toplam 9 milletvekili yerlerini koruyabilmiştir. Ağrı'da Kasım Küfrevi 9, 10, 11, 13. dönemde yer almıştır. Yusuf Azizoğlu ise 9, 10, 12. 13. dönem milletvekilliği yapmıştır. Diyarbakır'dan Fevzi Kalfagil 7. dönem Erzincan 3 ve 8. dönem Diyarbakır milletvekilliği yapmıştır. Mardin'den Esat Kemal Aybar, Seyfettin Güneşay 12.dönem, Siirt'ten Abdülhalim

Aras, Mehmet Adil Yaşa 12. dönemden, Urfa'da Atalay Akan 8, 9, 12.dönem, Van'da Müslüh Görentaş 10 ve 12.dönem milletvekillerindendir.³¹⁶

Tablo 4.15
1965 Parlamentosu İllere Göre Milletvekili Sürekliliği

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Urfa	Siirt	Van	Toplam
Milletvekili Sayısı	3	2	2	8	1	6	3	8	4	4	41
1965'de seçilen	2	2	2	6	1	4	3	7	2	3	32
1965 öncesi seçilen	1	0	0	2	0	2	0	1	2	1	9
	4,9%	4,9%	4,9%	14,6%	2,4%	9,8%	7,3%	17,1%	4,9%	7,3%	78,0%
	2,4%	0,0%	0,0%	4,9%	0%	4,9%	0,0%	2,4%	4,9%	2,4%	22,0%

Kaynak: Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-890.

1961 seçimlerinde Bölge illerinin milletvekili yaş ortalaması 41,7 iken bu oran 1965 parlamentosunda yüzde 43'e yükselmiştir. 1946 seçimleri sonrası milletvekillerinin yaş ortalamaları genellikle yüzde 47 civarında seyretmektedir. Önceki meclislerle kıyaslandığında milletvekillerinin yaş ortalamalarının birbirine yakın seyrettiği görülmektedir. Ancak, 1961-1970 yılları arası ortalama ömrün 49,9 olduğu düşünülürse, mecliste yaşlı temsiliyeti olduğu söylenebilir. Parlamentoda yer alan en genç üye AP'den Ağrı milletvekili 30 yaşındaki Abdüllatif Ensarioğlu'dur. Parlatentonun en yaşlı üyesi ise 65 yaşındaki Van, AP milletvekili Kinyas Kartal'dır.³¹⁷

1965 Meclisi'nde Bölge'yi temsil eden milletvekillerinin eğitim profiline bakıldığında üniversite mezunu oranı yüzde 65,9'dur. Bu oranda bir önceki parlamento dönemine göre yüzde 6,4'lük bir artış gözlenmektedir. Özellikle master ve doktora eğitimi almış olanların oranında bir önceki döneme göre büyük artış görülür. Bu oran 1961'de yüzde 2,7 iken 1965 parlamentosunda yüzde 12,2'ye çıkmıştır. Buna karşılık,

³¹⁶ Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-890

³¹⁷ Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-890

bir önceki meclise göre meslek okulu ve daha düşük eğitimlilerin oranlarında düşüş olmuştur. Örneğin, idadi ve daha düşük eğitim alanların oranı 1961’de yüzde 37,8 iken bu oran 1965 meclisinde yüzde 24,4’de inmiştir. Yine askeri okul mezun oranında artış dikkat çeker. 1961’de bu oran 2,7 iken 1965’te 7,3’e çıkar. Görüldüğü gibi gerek 1961, gerekse 1965 milletvekili profili, yerel eşraf, tarikat ve aşiret bağları devam etse de, 1950’li yıllara göre değişiklik göstermektedir.

Tablo 4.16
1965 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Profili

Eğitim Düzeyi	1961-1965	1965-1969
	14	10
Lise ve daha düşük	37,8%	24,4%
	2	1
Meslek Okulu	5,4%	2,4%
	1	3
Askeri Okul	2,7%	7,3%
	22	27
Üniversite	59,5%	65,9%
	1	5
Mastır-Doktora	2,7%	12,2%
	0	0
Dini Okul	0%	0,0%
Toplam Milletvekili	37	41

Kaynak: Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-890

Eğitim düzeyindeki değişiklikler, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar, mesleki dağılımda da kendini göstermiştir. Mesleki dağılım aynı zamanda bölgeyi temsil eden milletvekilinin yerel idari mekanizmalara ne ölçüde hakim olduğu, yerel güç ilişkilerinin merkezle olan mahiyetinin anlaşılmasını mümkün kılan göstergelerden biridir.

1965 parlamentosunun meslek dağılımında, çiftçi ve tüccarların oranında bir önceki döneme göre azalma gözlemlenmektedir. Eğitim oranındaki artış ile çiftçi ve

tüccar oranındaki düşüş birbiriyle ilişkilidir. 1961 parlamentosunda yüzde 43,2 ile çiftçi ve tüccarlar ağırlıklı temsiliyet varken 1965 yılında bu oran 31,7'ye düşmüştür. Bir önceki dönemde ikinci sırada yer alan avukatlık mesleği 1965 parlamentosunda 34,1 oranı ile ilk sırada yer alır. Çiftçi ve tüccarlar ikinci sıraya düşer. 1965 parlamentosunun meslek profilinde öne çıkan özelliklerden biri de üst düzey bürokrasinin önceki yıllara göre ağırlığıdır. Yüzde 24,4 oranıyla üst düzey bürokrasi 3.sırada yer alır. Bürokrasinin ağırlığı, yer yer Tek Parti döneminin özelliğini yansıtır.

Yine 1961 meslek profilinde görülen sanayi, ticaret ve ziraat odaları başkanlarının aynı zamanda çiftçi ve tüccar ailelerin yönetiminde olması, özelliğini 1965 parlamentosunda korumakla birlikte, büyük oranda artış göstermiştir. 1961 Parlamentosu'nda Bölge milletvekillerinin meslek profilinde sanayi, ticaret ve ziraat oda başkanlığı yapmış çiftçi ve tüccar milletvekillerinin oranı yüzde 8,1 iken bu oran 1965 Parlamentosu'nda yüzde 14,6'ya çıkmıştır. Genel olarak ticaret ve sanayi odaları başkanlığı yapmış milletvekilleri oranı 17,1 ile meslek sıralamasında dördüncü yeri almıştır. Ticaret, sanayi ve ziraat oda başkanı olup da aynı zamanda çiftçi ve tüccar olmayan sadece 1 kişidir.

Bir önceki dönemde gözlemlenen belediye başkanlığı gibi yerel idarenin yörenin eşraf ve toprak zengini ailelerde toplanması özelliğini korumakla birlikte milletvekilleri arasında belediye başkanlığı yapmış olanların oranı bir hayli düşmüştür. 1961'de bu oran yüzde 21,6 iken 1965'te yüzde 7,3'tür. Yerel temsiliyetteki bu yoğunlaşmanın ziraat, ticaret ve sanayi odaları başkanlığına kaydığı söylenebilir.

Askeri doktor oranı bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Asker kökenli olan üç milletvekillerinin bölge doğumlu olmaması dikkat çekicidir. Bunlardan ikisi CKMP'nin milli bakıyeden seçilen milletvekilleridir. Mülki yönetici de bir önceki döneme göre oldukça düşmüştür. Din adamına hiç rastlanmamakla birlikte 1954 de yükselişe geçen müteahhitlik, 1961 parlamentosunda yokken, 1965 parlamentosunda yüzde 7,3 gibi bir oranla yükselişe geçmiştir.³¹⁸ Müteahhitliğin yükselişe geçmesi altyapı faaliyetlerinin artışıyla ilişkilendirilebilir.

³¹⁸ Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-892

Tablo 4.17
1965 Parlamentosu Milletvekili Meslek Profili

Meslek	1961-1965	1965-1969
Asker-Askeri Tıp	1	3
	2,7%	7,3%
Mülki Yönetici	5	2
	13,5%	4,9%
Hakim-Savcı	4	6
	10,8%	14,6%
Avukat	14	14
	37,8%	34,1%
Eğitimci	4	4
	10,8%	9,8%
Maliye, Bankacılık	3	2
	8,1%	4,9%
Belediye Başkanlığı	8	3
	21,6%	7,3%
Alt Düzey Memur	4	1
	10,8%	2,4%
Üst Düzey Bürokrat	7	10
	18,9%	24,4%
Sivil Tıp	3	3
	8,1%	7,3%
Basın-Yayın	2	2
	5,4%	4,9%
Çiftçi-Tüccar	16	13
	43,2%	31,7%
Ticaret, Sanayi, Ziraat Oda. Başk.	3	7
	8,1%	17,1%
Ziraat, Sanayi, Ticaret od. Başk-Çiftçi, Tüccar	3	6
	8,1%	14,6%
Müteahhitlik	0	3
	0%	7,3%
Din Adamı	0	0
	0%	0,0%
Toplam Milletvekili	37	41

Kaynak: Milletvekili Albümü XIII. Yasama dönemi 10.1965-12.10.1069, s.840-890.

4.13 Dönemin Siyasal Gelişmeleri

Türk siyasal hayatının 1965-1969 yılları arası döneminde, eski DP'lilerin oy tabanından aldığı destekle, büyük çoğunluğu alan Adalet Partisi (AP) politikalarının ağırlığı hissedilmiştir. AP, DP gibi, sanayiciler, küçük tüccar, esnaf, köylüler ve büyük toprak sahipleri, dindarlar gibi aynı toplumsal tabana sesleniyordu. Özellikle köylü geçmişiyle özdeşleşilen ve mesleki yükselişinde kendi umutlarının somut bir ifadesini bulan Demirel, AP liderliği için biçilmez kaftandı.³¹⁹ AP, 1965 seçimlerinin galibi olarak Meclis'te çoğunluğa sahip olduğu için Demirel kolaylıkla güvenoyu alabildi ve birinci Demirel hükümetini kurdu. Fakat Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlık sorunları nedeniyle hükümetin önünde bir Cumhurbaşkanlığı seçimi duruyordu. Ordu için hala DP'nin mirasçısı şüphesiyle bakılan AP için, orduyla ilişkilerini belirleyecek bu seçimlerde nasıl bir cumhurbaşkanı geleceği önemliydi. AP-CHP desteğiyle düşüncelerinde ılımlı olarak bilinen Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 28 Mart 1966 tarihinde seçilerek görevine başladı.³²⁰

Ekonomik büyümenin giderek yükseldiği, reel gelirlerin arttığı bir dönemde Demirel hükümeti yönetmeye başlamıştı. AP, kalkınma odaklı, devlet teşvikiyle köylüsünden sanayicisine kadar geniş bir alanı desteklediği popülist politikası, patronaj ağına dayalı örgütlülüğü ile DP'nin bir tekrarıydı.³²¹ Sanayi teşvikleri, çiftçiyi yüksek taban fiyatlarıyla sübvansetmesi, imar faaliyetleri Demirel'in popülist politikalarının iktisadi araçları oldu. Sanayide ithal ikameci politikaları ile yerli sanayii burjuvazisini arkasına aldı. Baraj inşaatlarının ve karayolu yatırımlarına dayalı kalkınmacı politikası "Büyük Türkiye" mottosuyla yürütüldü.

Demirel, 27 Mayıs rejiminin ekonomik politikalarını dışarıda bırakarak 'büyük Türkiye' mottosunu gerçekleştirme yoluna gitti. Bu yolda en önemli adımı DPT'nin başına 1967 yılında liberal ekonomiye inanan Turgut Özal'ı getirmesiyle attı. Böylelikle

³¹⁹ Tanıl Bora, Tanıl, "Süleyman Demirel", (Ed. Murat Yılmaz), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.7, Liberalizm, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.550-577. Zürcher, "Türkiye Tarihi," s. 365

³²⁰ TBMM, Tutanak Dergisi, C.5, 5. Birleşim, 28.3.1966.

Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinde 1961 seçimlerinden sonra yaşanan protokoller ve darbe girişimlerinde aldığı tutum önemli bir rol oynamıştır. Sunay'ın seçilmesi ordu içerisinde devam eden AP karşıtı havayı iyice yumuşatmış ve ihtilal olacağı söylentilerini her geçen gün azaltmıştır.

³²¹ Aydın ve Taşkın, s. 141

DPT, ekonomiyi planlı kalkınmacılıktan ekonomide özel sektörün ağırlığına alan açacak bir kurum haline getirecekti.

1965-1969 dönemi AP açısından talihli bir dönemdir. Çünkü dünyanın ekonomik konjonktürüne bağlı olarak Türkiye ekonomisi de büyüme kaydetmiştir.³²² Ancak bu nispi refah dönemine rağmen temel sorun olan kaynak yetersizliği devam etmiştir, 1967-1969 arasında yüzde 12 olan sınaî büyüme hızı 1970’te yüzde 1,5’a gerilemiştir.³²³ Ancak sanayii ve hizmet sektörünün ekonomideki payı büyürken tarımın ağırlığı oldukça azalmıştır. Türkiye’nin sanayileşme ve refah artışı dışa bağlı olduğundan iç ve dış borçlanmadaki açık da giderek büyümüştür. Ancak bu açığın henüz ekonomiye yansımadağı 1969 seçimlerine AP, ekonomik büyümenin sağladığı bu avantajlarla girecektir.

Demirel DP’den farklı olarak ordu ile de uyumlu bir politika yürütmeye dikkat etmiş, sivil yönetim ile orduyu uzlaştırmayı başarabilmiştir.³²⁴ Silahlı kuvvetlerin özerkliği, askerleri sadece ‘uyumlu’ bir sivil alanın varlığına itaat etmeyi görünür kılsa da bu dengeleri yakalamak kolay olmamıştır.³²⁵ Demirel’i ordu ile yakınlaştıran etkenlerden biri, ordunun DP’nin ardılı olarak şüpheyle yaklaştığı AP’nin, orduyu ekonomik olarak destekleyip güçlendirecek kurumlar ve politikalar geliştirmiş olmasıdır. DP döneminde maddi imkânsızlık içerisinde olan subaylar 1960’dan sonra gerek özlük haklarında gerekse maaşlarında yapılan iyileştirmelerle toplumda saygınlığı olan bir sınıf konumuna yükselmiştir. 1961’de Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kurulmuş, yapılan yatırımlarla ülkede önemli bir ekonomik güç haline gelmiştir.

Demirel’i orduyla yakınlaştıran unsurlardan bir diğeri ise giderek yükselen sol hareketliliğe karşı ortak mesafe almasından da kaynaklanmıştır. Demirel’in komünizm ve sol aleyhtarlığı üzerinden sürdürdüğü politikaları ordunun gündemine de uygun düşmüştür. Demirel özellikle TİP’e karşı sert eleştirilerde bulunularak ülke için tehlikeli

³²² Çavdar, s. 159

³²³ Keyder, 1998: 67

³²⁴ Zürcher, "Türkiye Tarihi," s. 366.

³²⁵ 1966 yılında genel af ile Celal Bayar hapisten çıkınca 1968’den itibaren AP siyasetini etkilemek amacıyla Bizim Ev adında bir baskı grubu kurulmuştu.

olduğu ve Moskova'dan desteklendiğini vurgulamıştı.³²⁶ 1965'te eski Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı'nın yerini alan Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) yoluyla sol örgüt ve kişiler üzerinde baskı artmış, okullar ve üniversiteler solcu öğretmenlerden temizlenmeye çalışılmıştı. Ancak 1950'lerden farklı olarak 1961 Anayasası'nın getirdiği fren ve denge mekanizması, Anayasa mahkemesi gibi kurumlar aracılığıyla bireysel hak ve hürriyetler hâlâ işlev görüyordu. Polis üniversiteye Rektör'ün izniyle girebiliyordu, radyo ve televizyon özerkti ve bu özerklikleri ortadan kaldıracak, mecliste gerekli olan üçte iki çoğunluk elde edilemediğinden Demirel bir şey yapamıyordu.³²⁷ Dolayısıyla, yeni anayasal kurumların getirdiği güvenceler, farklı muhalefet alanlarının parlamentoda yer bulabilmesi ve ordunun özerkliği, Demirel hükümetinin sınırlarını belirleyen alanlar olmuştur.

Bu dönemde uluslararası alanda da değişimler yaşanmaktaydı. İki kutuplu dünyadan gevşek iki kutuplu dünyaya geçiş başlamıştı. Batı Avrupa ülkeleri ABD'den daha bağımsız hareket etmeye başlamış, Fransa NATO'nun askeri kanadından çekilmişti. Üçüncü Dünya ülkelerinin sayısı giderek artmış ve bir üçüncü blok oluşmuştu. Türkiye Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başladı. Diğer yandan üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye, 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'nda (6 Gün Savaşı) toprak ilhakını tanımayacağını bildirerek Arap yanlısı ve İsrail karşıtı bir politika izledi. Dış politika gündemi açısından Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku ülkeleri ile girdiği iktisadi ve ticari ilişkiler, ABD ile ilişkilerde zaman zaman soğuma yarattı. Türkiye bir yandan, Kıbrıs olayları sırasında yalnız bırakılması ve ABD'nin Vietnam'a girmesi ardından soğuk savaşın en sert döneminde U2 uçuşlarını yasaklarken, diğer yandan ABD ile 3 Temmuz 1966 yılında Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması imzaladı. 31 Temmuz 1959'da AET'ye ilk

³²⁶ Milliyet, 8 Ekim 1965.

Demirel, "hükümetin sınıf mücadelesine izin vermeyeceğini ve bunu yaratmak isteyen sapık düşünceli gruplara karşı birleşmenin zamanı gelmiştir," diyerek sosyalizme karşı mücadele edeceğini açıkça ifade etmiştir. Bknz: Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye, s.227

³²⁷ Nitekim AP'nin 1965 Seçim Beyannamesi'nde "Hürriyet Rejimi'nin Korunması" başlığı altında, rejim karşıtlarına karşı olduğunu ve rejimin korunması için mücadele edeceğini vurguladığı görülmektedir. Adalet Partisi, Seçim Beyannamesi, Doğu Matbaacılık, Ankara 1965, s.8. Seçim Beyannamesi'nde ise "Anayasa İslahatı" başlığı altında komünizm ve anayasa dışı hareketlerle mücadele edileceği açıkça dile getirilmekte, komünizmin ülke için büyük tehdit olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca mevcut Anayasa'nın komünist hareketleri beslediği, bu yüzden değişiklikler yapılmasının zorunluluğu dile getirilmektedir. Adalet Partisi, Seçim Beyannamesi (1969), Doğu Matbaacılık, Ankara 1969, s.9-11.

başvuruyu yapan Türkiye, 12 Eylül 1963'te imzalanan ve 1 Ocak 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'yla "ortak üye" statüsü kazandı.

CHP genel başkanı İsmet İnönü partiyi genç kadrolarla yenilemeye çalışıyor, partiye yeni bir soluk getirmeye çalışıyordu. Bu arayışın yeni aktörü Ecevit oldu. CHP, sosyal demokrasiyi savunduğunu ilan eden 'ortanın solu' adını verdiği bir programla muhalefet etmeye başlamıştı. Ecevit'in anti-empyrist söylemi, petrol, madenler ve ağır sanayi tesislerinin millileştirilmesine yönelik talepleri gençlerin dağarcıklarına son derece uygun düşüyordu. Parti, Ecevit yanlıları ve muhalifleri olarak ikiye ayrılmıştı. Turhan Feyzioğlu'nun öncülük ettiği bu parti muhalefeti "8'ler Hareketi" olarak anıldı. İnönü, 1967 Nisanında olağanüstü bir kurultay toplayarak 8'leri "isyan hareketi" olarak disiplin kuruluna sevk edince Turhan Feyzioğlu'yla birlikte 47 kişi partiden istifa etti. Bu istifalarla partinin meclisteki sandalye sayısı 134'ten 101'e düşerken 15 senatör de partiden ayrılmış oldu.³²⁸

Bu sırada TİP giderek güçlenen işçi ve gençlik hareketinden destek alıyordu. CHP'den ayrılan 48'ler, 12 Mayıs 1967 yılında Turhan Feyzioğlu başkanlığında Güven Partisi'ni (GP) kurdular.³²⁹ Parti programında liberalizme ve sosyalizme uzak bir "Atatürk" partisi oldukları bildiriliyordu. GP'nin grup kurma yeterliliği olduğundan Meclis'te üçüncü bir güç olarak yer aldılar.³³⁰

1965 döneminde Türkiye siyasetinde bir başka değişim Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde (CKMP) yaşandı. 1965 yılında parti önderliği Ahmet Oğuz'dan Alparslan Türkeş'e geçmişti. 1965 seçimlerine Türkeş'le giren CKMP mecliste 11 sandalye kazanmıştı. Türkeş'le parti ideolojisi milliyetçi bir nitelik kazandı ve giderek marjinalleşti. Parti 1965 seçimlerine anti-komünizm propagandası ve milliyetçi söylemleriyle girmişti. Giderek milliyetçi söylemine İslami unsurları da kattı. 1968'den

³²⁸ Aydın ve Taşkın, s. 146-150

³²⁹ Güven Partisi'nden önce 1966 yılında Türkiye'nin ilk dini cemaat partisi olan Birlik Partisi kurulmuştur. Kurucularının genellikle asker kökenli olduğu BP siyaset alanında Alevi toplumunun temsilciliğini yapmaya aday bir parti olarak ortaya çıkmıştı. BP'si 1967 yılında bir bölünme yaşayarak Sadettin Süataç önderliğinde Demokratik Birlik Partisi'ni kurdular.

³³⁰ 2 Haziran 1968'de Senato ve yerel seçimler birlikte yapılmış, AP bir önceki döneme göre puan kaybetse dahi listelerde birinci parti olmayı başarmış, CHP ise yüzde 7'lik bir oy kaybına uğramıştır. Yeni kurulmuş GP ve BP'nin CHP oylarının bir kısmını aldığı söylenebilir.

sonra sol gençlik hareketi karşısında milliyetçi gençleri bünyesinde toplayarak güçlenmeye başladı. Bu, partinin sol gençliğin kitleselleşmesine karşı devletçe de antikomünizm üzerinden rejimin sokaktaki savunma organı olarak algılanmasına yol açtı.³³¹ 1960'lara kadar entelektüel ve bürokratik bir çevre içinde örgütlenen Türk milliyetçiliği CKMP'nin yeni ideolojik söylemiyle gençlik hareketleri içinde kitleselleşecek ve paramiliter bir tabanı oluşacaktı. Türkeş CKMP'sinin tabanını oluşturan milliyetçi militan gençlik kesimini içinde barındıran örgütlerden biri de "Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri (TKMD)" oldu. Üniversitelerdeki parti gençlik örgütlerinin yanı sıra 1968 yılında Türkeş'in direktifiyle Ülkü Ocakları adı verilen gençlik teşkilatı da kurulmaya başladı.³³² Ülkü Ocakları 14'ler tasfiyesiyle yurtdışına sürülen eski Binbaşı Dünder Taşer tarafından kurulmuştu. 1969 yılına geldiğinde ülkücüler CKMP'nin gençlik örgütü haline gelmiş ve TKMD'de yerini almıştı. Bu örgütler isimleri değişse de zamanla 1970'lerin solla mücadelesinde çok sayıdaki ölümlerin faili olacaktı. 1969 seçimleri yaklaşırken CKMP, 8 Şubat 1969'da Adana İl Kongresi'nde adını "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirdi.³³³

4.14 Sol'un Kitleselleşmesi ve Kürtlerin Siyasallaşması

1964 yılından itibaren öğrenci gençliği arasında devrimci ve sosyalist örgütlenmeler başlamıştı. Üniversitelerin fakültelerinde kurulan Fikir Kulüpleri sol eğilimli ve devrimci öğrencilerin bir araya gelerek ideolojik tartışmalar yürüttüğü, demokratik taleplerin geliştirildiği alanlar olarak ortaya çıktılar. 17 Aralık 1965'te üniversitelerdeki fikir kulüpleri Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) çatısı altında birleştiler.³³⁴ FKF içinde sol birleşirken kendi içinde tartışmalar yürütüyordu. Batı dünyasında yaygınlaşan Maoist figürler, "sosyalist devrim" tezine karşı "Milli Demokratik Devrim" tezini ön plana çıkardılar. Tüm bu ayrışmalar TİP içinde de

³³¹ Aydın-Taşkın, s. 158

³³² 1968 yaz aylarında askeri eğitim veren 'komando kampları' ülkücü gençlerin paramiliter bir güç hale gelmesine yol açtı.

³³³ Bknz: Hatem Ete, Hamza Taşdelen, Sami Orçun Ersay, Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe, MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri, Seta Yayınları, 2014

³³⁴ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Ertuğrul Kürkçü (ed). vol.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, p. 2079.

çözümlere yol açtı. 1969 kongresine kadar FKF yönetiminde TİP etkisi ağırlıktaydı, 1969 kongresinde ise TİP yanlıları yönetimden uzaklaştırıldı. Yönetime Milli Demokratik Devrim (MDD) tezini savunan, parlamento dışı muhalefete yönelen grup ağırlığını koydu. 1969 iki grubun uyuşmazlığı üzerinden yürüdü. Biri Mahir Çayan ve Mihri Belli'nin önderlik ettiği MDD, diğeri ise Doğu Perinçek'in başını çektiği gruptu. İki grubun aralarındaki uyuşmazlık üzerine FKF'de yeni bir kongre toplanarak yoluna Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu, (TDGF) Kısaca Dev-Genç olarak devam etti.³³⁵ Dev-Genç Türkiye devrimci solunun ana damarlarından biri oldu. Kısa süre içinde kitleselleşti. Sosyalist solu legal olarak TİP temsil ediyordu. Öğrenci ve gençlik hareketi farklı fragmantasyonların içinde çatıştı. 1970'lerin sonlarından itibaren ise militan gruplar, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu THKO ve Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi (THKP-C) içinde örgütlenecekti.

Öğrenci hareketleri içinde *Yön* dergisinin ağırlığından da söz etmek gerekir. Türkiye'nin geri kalmışlığı, emperyalizm vurgusu bu çevrenin özelliklerinden oldu. *Yön* dergisi 1968 yılında kapatılınca dergi çevresinin bir kısmı TİP'e katılmış bir kısmı da *Devrim* gazetesi çevresinde örgütlendi. Bu dönemde yayın hayatına başlayan *Türk solu* ve *Aydınlık* dergileri etrafında gelişen "ulusal kurtuluş" gibi kavramlar sol gençliğin önemli referanslarından biri oldu. Tüm bu farklı oluşumları yer yer bir araya getiren ortak temaları anti-Amerikancılık oldu. 1966 yılı itibariyle sokak muhalefeti yükselmeye başladı. Öğrenci hareketleri arttı.³³⁶

1964 sonrası işçi sınıfı da bölünmeler yaşamıştı. İşçi hareketi Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) çatısı altında örgütlendi. Türk-İş ise Adalet Partisi'ne yakınlaştı ve grevlere karşı mesafeli tutum takınmaya başladı. Bu durum federasyon içinde sorunlara yol açtı. 1964'te ilk grev Sungurlar Kazan Fabrikası'nda Maden-İş tarafından başlatıldı. 1966 yılında Paşabahçe Cam Fabrikası grevi ayrışmaları

³³⁵ Orhan Silier, "TİP'in 1961-1971 Dönemi Üzerine Bazı Tezler," in *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Ertuğrul Kürkçü (ed). Vol.7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, p.2159.

³³⁶ Bunlardan en önemlileri 6.Filo, Komer olayı. Bknz: Aydın-Taşkın, 2014:164-165

hızlandırdı. 1969 yılına gelindiğinde DİSK, Türk-İşten ayrıldı.³³⁷ 1969 seçimlerinde DİSK, TİP'i destekledi ve konfederasyon içinde CHP'nin ağırlığı artmaya başladı.

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi ile yeni bir dönem başlamış oldu. 1960'lar Türkiye'de sosyal ve siyasi hareketlenmenin canlandığı, ideolojik siyasetin radikalleştiği ve giderek kamusal alanda daha çok görüldüğü bir dönem oldu. 1961 Anayasası bir yandan basın ve sendikalaşma gibi politik özgürlükler alanını genişleten “en liberal” anayasa olarak görünürken Milli Güvenlik Kurulu gibi bir organa da anayasal rol vermişti.³³⁸ Ancak yeni anayasa ile tanınan özgürlükler politik alanda radikal değişimlere yol açtı. Bunlardan biri bir sosyalist partinin TİP'in kurulmasıydı. 1961 yılında 15 sendikanın bir araya gelmesiyle kurulan TİP, zamanla farklı unsurları içinde barındıran önemli bir çekim merkezi haline geldi.³³⁹ TİP, Türk solu için belirleyici bir rol oynadı ve değişik sol akımlar buradan çıktı. Elbette ki sol TİP'le sınırlı değildi. Üniversiteler, sendikalar, Kürtler içinde de genel bir sol kanat varlığını gösteriyordu. Sol literatürün önemli metinleri Türkçeye çevriliyor, dünya sol gençlik hareketi burayı da etkiliyor, bunun yanında göç, hızlı kentleşme, sosyal değişim hızı, sol akımların kitleselleşmesine yol açıyordu.

Kürtler açısından 1960'lar önceki dönemlerden farklı olmadı. Sivas Kampı, 49'ların genel af dışında bırakılması, yerleşim yerlerinin isimlerinin Türkleştirilmesi, parasız yatılı din okullarının açılması, Doğu illerinde Türkçe radyo yayınları, Türk siyasetinin etnik karakterinin sürekliliğini gösteriyordu.³⁴⁰ Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in darbeden birkaç ay sonra Doğu illerine yaptığı gezideki konuşmalar Kürt meselesine bakışı özetliyordu: “*Bu memlekette ve tüm Şark'ta Kürt diye bir millet yoktur. Bizi onlardan ayartanların yüzüne tükürün...Bu memleketin aslı Türk'dür.*”³⁴¹

³³⁷ Aydın ve Taşkın, s. 167-168

³³⁸ Zürcher, s. 245

³³⁹ TİP içinde farklı eğilimler vardı. Örneğin Doğan Avcioğlu'nun Yön Hareketi askeri ve bürokratik elit hakimiyetine dayanıyordu. Ve Türkiye'nin demokratik gelişimi için acil Askeri müdahaleden yanaydı. Fakat Kürtler askeri müdahalenin tarihsel sonuçlarını çok iyi bildiğinden buna karşıydı. Bknz: Ahmet Samim, The Tragedy of Turkish Left. New Left Review, 1981, March-April, 60-80

³⁴⁰ Avcioğlu, s. 1966

³⁴¹ Milliyet, 25 Ekim 1960

Bir yandan askeri darbenin ürünü olan “liberal” bir anayasa ile özgürlükler alanı genişlerken diğer yandan Kürtlere, Kürt entelektüellere baskı giderek artıyordu. 1950’lerden itibaren gerçekleşen demografik değişim ve bunun sonucunda Kürt gençlerinin üniversite okuma olanaklarının artması ile 1960’ların ortasında yeni bir Kürt kuşağı³⁴² ortaya çıkmaya başladı. Genellikle 1958 yılında yayınlanmaya başlayan *İleri Yurt* gibi, daha sonra 1962’de *Dicle-Fırat*, *Dicle Kaynağı* (1962), *Deng 8* (1963), *Roja Newe* (1963), *Yeni Akış* (1966) gibi dergiler etrafında Kürt eksenli bir entelektüel çevre içinde tartışmalar sürüyordu. Tartışmalar sadece Kürt yayınlarında değil, *Yön ve Barış Dünyası* gibi Türk dergilerinde de varlığını göstermişti.³⁴³ 1950’lerin “Doğu Meselesi” olarak tartışıldığı Kürt meselesinin 1960’ların ortalarında etnokültürel karakteri bu dergiler etrafında tartışılır olmuştu. Kürt sorununu sosyalist bir çizgide ele alarak tartışan Kürtlerin ulusal ve kültürel haklarının tanınması yönünde yazılar yazan *Yeni Akış* dergisi Ankara’da 1966 yılında aylık bir dergi olarak yayınlanmaya başlamıştı. Derginin sahibi ve yöneticisi TİP- MYK üyesi Mehmet Ali Aslan’dı. Derginin ikinci önemli yazarı Tunceli TİP İl Başkanı Kemal Burkay’dı. Sadece 4 sayı çıkarabilen bu dergi Kasım 1966’da Aslan ve Burkay’ın tutuklanmalarıyla kapandı.³⁴⁴

1950’lerde toprak ağaları, aşiret beyleri ve şeyhlerin oy gücünü gören DP, onları mecliste temsil hakkı vererek ya da yerel idari görevlerle, bakanlıklarla ödüllendirmek yoluyla, merkezi otoriteye bağlamaya çalışmıştı. Bir yandan da ülkenin batı kapitalizmine entegre olma çabasının sonuçları Doğu’da da kendini göstermişti. 1960’lı yıllarda Kürtler de diğer bölgeler gibi büyük bir sosyal değişimlere maruz kaldı. Kırsal yöneten yerel güçler şehirlere taşındı ve tarımsal üretimin yanı sıra ticaretle uğraşan görünmez büyük toprak sahiplerine dönüştü.³⁴⁵ Tarım kredileri, makineleşme, toprak sahibi ile toprağı çalıştıran arasındaki eşitsizliği derinleştirince kentlere göç hızla arttı. Bu arada 1940’larda 1.829.095 olan bölge popülasyonu da 1965 yılında

³⁴² Kökleri 19. yüzyıla dayanan, 1940’larda yeniden ortaya çıkan, 1960’larda ise Türk solu içinde gelişen, genişleyen

³⁴³ Kürt hareketi için ise Türk solundan 1960’ların sonuna doğru yollarını ayırmaya başlaması olmuştur. Bozarşlan, ‘Kürt hareketi ile Kürt solu eşanlamlı gibi kullanıldığı’ yorumu önemlidir. 1970’lerde bu algı kuvvetlenecektir. 2007: 1169

³⁴⁴ İkinci, “TİP,” s.33

³⁴⁵ İsmail Beşikçi, “Doğu Anadolu’nun Düzeni,” s. 343

3.693.246'ya yükselmişti. Bu neredeyse 25 yıl içinde yüzde 102 artış demektir.³⁴⁶ Toprak eşitsizliği ve hızlı nüfus artışındaki en çok tarıma dayalı köylü nüfusunu etkilediği için tarımsal sektör dışında kalan köylüler küçük kasabalara kasabalardan büyük şehirlere göç etti. Örneğin Diyarbakır, Elazığ, Siirt gibi göç alan şehirler madencilik ve imalat sanayinin de yer aldığı şehirlerdi.³⁴⁷

Devlet yatırımlarının azlığı ve endüstrileşmenin yetersizliği, hizmet sektörünün gelişmemiş olması bölgedeki işgücünü karşılayacak durumda değildi. Şehre göç etmiş köylülerin çoğu işsizdi ya da geçici mevsimlik işlerde çalışıyorlardı. Bu katman Kürt toplumunun en dinamik ve duyarlı sınıfını oluşturdu. Dünya proletaryasıyla temas ve entelektüel çevrenin bu toplum üzerindeki etkisi onları hızla politize etti.³⁴⁸ Bu yeni şehirleştirilmiş Kürt nüfusu "Doğu Mitinglerini" organize edenlerin hedefiydi ve mitinglere belirli bir katılımı sağlayacak bir topluluk oldu.³⁴⁹

1950 ortaları ve 1960'lerden itibaren Kürt siyasetinin dinamikleri, Türkiye'nin sosyal değişim geçirdiği ve solun yükselişe geçtiği bir dönemde yeni bir form kazanmıştı. 1960'ların politik mobilizasyonu üniversite kulüpleri ve çevrelerinde başlamıştı. Kürtler de diğer gruplar gibi buralarda örgütlenmişlerdi. Dolayısıyla, Kürt siyasal hareketinin doğuşuna eşlik eden süreçler, sosyalizmin hegemon bir söylem olarak Türk ve Kürt gençleri arasında yaygınlaşması, kitleselleşmesi ile oluşacaktı.

Kürt ulusal hareketinin sosyalist bir çizgiye kayışı Kürt siyasetini sadece entelektüeller ya da "eşrafın" hakimiyetinde bir aktivite olmaktan çıkardı. Ankara ve İstanbul'da eğitim gören Kürt gençleri aynı zamanda sol hareketlerin aktivistleri oldu. Bu gençler, hem Irak devrimi hem de dünyadaki sol söylemlerden etkilendiler. Doğu Mitingleri bu yeni Kürt dinamiğinin somutlaştığı bir alan oldu. 1967 ile 1969 arasında

³⁴⁶ Türkiye İstatistik Yıllığı, 1965, s.5-6

³⁴⁷ Majeed R. Jafar, Under-Underdevelopment: A Regional Case Study of the Kurdish Area in Turkey, Studies of the Social Policy Association in Finland, no 24. Helsinki, 1976. p.82.

³⁴⁸ Kendal Nezan, "Kurdistan in Turkey" in People without a Country – The Kurds and Kurdistan, Gerard Chailand ed. London: Zed Press, 1980, p.79

³⁴⁹ Göç ve parasız yatılı okullar sayesinde okuma olanağı bulan Kürt nüfusu aynı zamanda 1940'lar ortasının ve 1950'lerin Kürt entelektüel jenerasyonunun ortaya çıkışında da rol oynamıştı. Kürt entelektüelleri sosyal değişimin hızına şahit oldukları aynı zamanda Doğu'nun az gelişmişliğe de tanık oldular. Komşu ülkelerdeki Kürtlerin özellikle Barzani ayaklanması da Kürtlerin kimlik algısında önemli bir rol oynayan dış etkenlerden biri oldu. Bknz: Şakir Epözdemir, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, 1968-235 Antalya Davası Savunması, İstanbul: Peri Yayınları, 2005

gerçekleştirilen bu mitingler kültürel baskı ve ekonomik geriliğe karşı kitlesel protestolara dönüştü. Kürt aktivizmi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturan doğu mitinglerinde, Kürt aydınların dile getirdiği “bölgesel eşitsizlik, kültürel ve politik baskı” gibi talepler karşılık buldu.³⁵⁰

Doğu Mitingleri 1960’ların sosyopolitik ortamında sol hareket içinde ortaya çıkmakla beraber iki ayırt edici özelliği vardı: Sosyalistler ve Yurtseverler. Sosyalist kanadı TİP içindeki ‘Doğucular’ grubu oluştururken Yurtsever kanadı feodal nitelikleri ağır basan TDKP grubu oluşturuyordu.³⁵¹ Tarık Ziya Ekinci’ye göre her ne kadar TDKP grubu cılız kalsa da TİP’le ittifakı önemliydi.

TİP işçi, köylü, öğrenci, sendikacı, entelektüel, mollalar gibi farklı sosyal grupları içinde barındıran bir partiydi. Bu katmanlar içinde Kürt politik aktivizmi Türk solunun önemli belirleyici unsurlarından biri oldu. Doğu Mitingleri Türk solu ile o zamana kadar solun içinde yer alan Kürtlerin yıllar süren ortaklığının bir ürünü olması açısından da önemlidir.³⁵²

Ancak “Doğucular” denilen Kürt sosyalistlerinin, parti içinde oldukça büyük ağırlığı vardı. Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Naci Kutlay, Mehmet Ali Aslan, Mehdi Zana parti merkez komisyonunda önemli görevler almışlardı. Bu grubun genel olarak Türk solu ve özel olarak TİP içerisinde, Kürt sorununa yönelik ilginin doğmasına yol açtığı belirtilebilir. Ancak Kürt solunun Kürt siyasal hareketine dönüşme süreci, TİP’in içindeki bu kanat üzerinden gerçekleşmeyecek, yükselen gençlik hareketinin açtığı alandan doğacaktı. Bu açıdan Kürt hareketinin, Bozarslan’ın işaret ettiği gibi, hem Türk solundan hem de Irak’taki Kürt hareketinden gerçek özerkleşme momenti, bir

³⁵⁰ Tarık Ziya Ekinci, Behice Boran, Canip Yıldırım gibi TİP’li, Mehmet Ali Aybar gibi TİP üyeleri ‘Doğu Mitingleri’ni gerçekleştirdi. 13 Ağustos 1967’de Silvan’dan başlayan mitingleri Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Ankara ve Suruç mitingleri izledi. Bknz: Tarık Ziya Ekinci, Lice’den Paris’e Anılarım.

³⁵¹ Solla eklemleme Kürtlük fikrinin birleştirildiği fakat farklı sosyal kökenlerden gelen 49’lar grubunun ‘sağ’ ve ‘sol’ Kürtçüler olarak bölünmesinden sonra gerçekleşmekteydi. Bozarslan, 2008:855
Türkiye’de Kürt hareketinin Irak Kürdistanı ve Türk solunun oluşturduğu bu iki ağır dinamiğe oranla özerkleşmesi altmışların sonu, yetmişlerin başında mümkün olacaktı.

³⁵² Kürt Mollaların TİP’e desteği ve katılımı. Bunlar ağalık kurumunun devletle bütünleştiğini biliyorlardı. Suriyeli Ciğerxwin’in şiirlerini okuyan, medreselerde örnek edebiyat yapıtlar olarak okutulması. Genç öğrencileri de etkiledi, yaşadıkları deneyimlerden politikleşmişti. Suriye’de eğitim alırken etkilendikleri Bir diğer şahsiyet Suriye Komünist Partisi Genel sekreteri Halit Bektaş’tı. Suriyeli Kürtler arasında kök salmıştı partisi.

kitle örgütü olan Doğu Devrimci Kültür Ocakları'nın (DDKO) kurulması ile gerçekleşti.³⁵³ Bu Ocaklar toplu halde kapatılmayı engellemek için farklı illerde ayrı ayrı dernekler olarak kurulsa da, hem program açısından hem de birbirleri ile bağlantıları itibari ile bir ağ oluşturmuşlardır. Mayıs 1969'da ilk olarak Ankara ve ardından da İstanbul'da kurulan DDKO, sırasıyla Kasım 1969'da Ergani'de, Aralık 1969'da Silvan ve Kozluk'ta, Ocak 1971'de Diyarbakır ve Batman'da açıldı. 1971 yılında ise kapatıldı.³⁵⁴

Kürt halkının, dili, tarihi ve kültürü temelinde ayrı bir ulus olarak varlığının savunulması ve devletin Kürtlere karşı uyguladığı şiddet ve baskıya dikkat çekmeye yönelik yaklaşımıyla DDKO deneyimi, yeni oluşan Kürt öznesi açısından önemli bir değişim anlamına gelmiştir. Öncelikle Kürt gençlerinin ve toplumun çeşitli kesimlerinin kitle örgütü olmasıyla daha önceki aydınlar topluluğunun ötesine geçmiştir. Bir başka önemi ideolojik tercihleri ile TDKP'den ayrışmasıdır. TDKP'nin muhafazakâr ideolojik hattının tersine DDKO sosyalist eğilimliydi. Kendisi de DDKO üyesi olan Recep Maraşlı, Ocak üyelerini *“İrak Kürdistanı'ndaki Barzani hareketine sempati duyan geleneksel Kürt aydınları, TİP'i destekleyen veya bağımsız liberaller olarak tavır alan modern Kürt aydını ve sonuncu olarak da Marksizm ve Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nden etkilenen radikal üniversite gençliği”* olarak gruplandırmıştır. Bunlar içinde en çok ağırlığı olan grup ise üniversite gençliğidir.³⁵⁵, DDKO tabanı, 70'lerden itibaren Türk sosyalistlerinden özerkleşerek, ideolojik yönelimleri aynı olsa da “milli dava” konusunda farklılaşan, yeni bir Kürt sosyalist çizgisi oluşturacaktır. Bu kopuşun önemli nedenlerinden biri Türk sosyalistlerinin genel olarak Kürt meselesi karşısındaki “sosyalizm/devrim ile halledilir” şeklinde özetlenebilecek yaklaşımları olmuştur.

³⁵³ Doğu Mitingleri sürerken İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Silvan, Ergani, Batman, Kozluk ve Kulp'ta Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) kuruldu. Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Said Elçi DDKO'nun arasında yer alan başlıca isimlerdi. DDKO ile TİP arasında yakın bir ilişki vardı. DDKO'nun Dev-Genç'le de bağı vardı. Ancak Dev-Genç içindeki 'Milli Demokratik Devrim' tezini savunanlar arttıkça, Dev-Genç içindeki Kürt sosyalistler örgütten koptular. Hamit Bozarslan, Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). Bora, T. (Der.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, İletişim yayınları, İstanbul, 2008, 3.Bölüm s.841-870.

³⁵⁴ Selin Yeleser, 'A Turning Point in the Formation of the Kurdish Left in Turkey: The Revolutionary Cultural Eastern Hearths (1969-1971), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul, 2011.

³⁵⁵ Recep Maraşlı, Rızgar'ın Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme, Mesafe Dergisi, Bahar 2010, 68-93.

Denilebilir ki Kürt hareketinin özerkleşmesi ve Kürt aktivistler üzerinde sosyalist ideolojinin hakimiyeti eşzamanlı gelişen süreçler olmuştur.³⁵⁶

1960'lardan itibaren ideolojik ve politik olarak gelişmeye başlayan ve uzun bir süre de Kürt aktivistlerini içinde barındıran Türkiye sosyalist hareketi, bu dönem Kürt meselesini esas olarak azgelişmişlik paradigması içinde tartışmıştır. Örneğin, TİP programında, Kürt meselesini bir Doğu sorunu olarak "Doğu'nun kalkınması" başlığı altında ele almıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından Parti'nin kapatılmasına neden olan, bu konuda alınan en radikal karar, TİP'in 1970 yılındaki 4. Genel Kurulu'nda alındı. 4. Kongre'de kabul edilen bu karar ile "Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda Kürt halkının varlığı" kabul edildi. Kürt meselesi sadece azgelişmişlik sorunu değil, aynı zamanda etnik ve ulusal bir sorun olarak tanımlandı. Ayrıca parti olarak Kürtlerin demokratik taleplerinin ve anayasal haklarının kabul edilmesi için mücadelelerini destekledikleri duyuruldu. Ancak aynı süreçte gelişen DDKO'nun bu kararın formülasyonu ve kabul edilmesinde etkili olduğu iddia edilir.³⁵⁷

Bu süreçte Türk solu içinden yürüyen tartışmalar sosyalist hareketin Sosyalist Devrim (SD) ile Milli Demokratik Devrim (MDD) tezleri temelinde iki ana grup olarak ayrışmasına yol açmıştı. Daha sonra bu iki ana grup içinde de parçalanmalar olacak ve solun fragmantasyonu ile sonuçlanacaktı. Bu parçalanmalarla Türkiye'de radikal sol çizginin genel çerçevesini belirleyen temel örgütler THKO, THKP-C, TKP/ML de bu dönemde kuruldu. Küba'dan Vietnam'a, Mozambik'e, Gine'ye, Cezayir ve Filistin'e dünyanın başka bölgelerinde yürütülen silahlı mücadelelerden de esinlenen Türkiye solunun bir bölümü radikalleşerek şiddet eylemlerine başvurmaya başlamışlardı. Kürt aydınları, TİP içindeki 'Doğulular' grubu ve DDKO, MDD tezlerini savunan bu gruplara fazla yakınlık duymadı. Ancak bu grupların içinde bireysel olarak çok sayıda Kürt öğrenci-genç yer aldı. MDD'yi savunan grupların Kemalizm'le yakınlığı DDKO'larla solu ayrıştıran temel bir ayrılık noktası oldu.

³⁵⁶ Bozarslan'ın ifadesiyle, "klasik milliyetçi temaları terketmese de, Türkiye'deki Kürt hareketi *de facto* olarak milliyetçilik ötesi bir nitelik kazanmakta, kendisini işçi-köylü hareketinin ve emperyalizme karşı savaşılan halkların bir parçası olarak algılamaktaydı".³⁵⁶

³⁵⁷ Kemal Burkay TİP'in 4. kongresinde Kürt meselesine yer vermesinin diğer Kürt yapılarının (DDKO ve T-KDP) TİP'i zora sokma girişimi olarak değerlendirip eleştirmiştir. Bknz: Kemal Burkay, Anılar, Belgeler, cilt:1, Stokholm: Roja Nû. 2001, s. 279-281

Kürt solu içinden de yeni oluşumlar meydana geldi. 1970'lerin Kürt siyasi hareketini etkilemesi açısından önem taşıyan bir başka oluşum olan Şivancılar grubu olarak da anılan Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi (T-KDP) aynı dönemde ortaya çıktı. T-KDP lideri Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan) 49'lar olayında yer alan, daha sonra da dönemin *Yön, Dicle-Fırat* gibi önemli sol ve Kürt dergilerindeki çeşitli yazıları ile tanınan önemli bir Kürt aktivisti idi.³⁵⁸ TKDP'nin geleneksel, muhafazakâr çizgisine karşı, Dr. Şivan hareketi (T-KDP) dönemin radikal sol hareketlerinden etkilenecek ortaya çıkmıştı. T-DKP'nin sol düşünce ve Barzani hareketinin dalgasıyla gelişen milliyetçiliği ve Dr. Şivan etrafında gelişen güçlü lider figüre dayanması, 1968- 1971 arasında oldukça kısa süren hayatına rağmen, 70'lerde de Kürt hareketinin aktığı kanallardan biri olmasına yol açacaktı.

4.15 1969 Genel Seçimleri

Milletvekili genel seçimlerinin dört yılda bir yenilenmesini hükme bağlayan 1961 Anayasası'nın 69.maddesi uyarınca 12 Ekim 1969'da halk sandığa gitti. 1965 seçiminden sonra TBMM'de mutlak çoğunluk sağlayan AP, 1 Mart 1968'de milli bakiye sistemini yürürlükten kaldırarak 1961'de uygulanan barajlı d'Hondt sistemine dönmüştü. Ancak Anayasa mahkemesi barajın Anayasa'da öngörülen serbestlik ilkesini zedelediği gerekçesiyle baraj uygulamasını iptal edince seçim sistemi barajsız d'Hondt sistemine dönmüş oldu.³⁵⁹

1969 seçimlerine 8 siyasi parti katıldı. Türkiye'de çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte 1950 seçimlerine 3, 1954, 1957, 1961 seçimlerine 4, 1965 seçimlerine 6

³⁵⁸ Salahattin Ali Arik, Dr. Şivan, Sait Elçi-Süleyman Muini ve Kürt Trajedisi (1960-75), İstanbul: Peri Yayınları, 2011

³⁵⁹ Ülkü Varlık-Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, Der yayınları, İstanbul 2001, s.107
TİP'in Milli Bakiye sisteminden yararlanarak 1965 parlamentosunda 15 sandalye alması onları hükümete karşı ciddi bir muhalefet yapma fırsatı tanıdı. Bu gücü ortadan kaldırmak isteyen hükümet 29 Mart 1968'de Milli Bakiye Sistemi'ni kaldırmış d'Hondt sistemine dönme kararı alınmıştı. Ancak Anayasa Mahkemesi geçerli oyun o ilden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek taban sayısının altında kalacak parti ve adayların hiç milletvekili çıkaramayacak olmasını eşitliğe aykırı bir uygulama olarak gördü. Partiler artık ileride aldıkları oy oranına göre milletvekili kazanacaklardı. Bu durum illerde düşük oy alan partilerin ülke çapındaki oy oranı yüksek olsa dahi parlamentoda temsilini engelliyordu. Bu seçim sistemiyle 1969 yılındaki seçimlerle sosyalist muhalefetin parlamentodaki temsili engellenmiş oldu.

siyasi parti katılması göz önüne alınırsa bu oldukça yüksek bir sayıydı. Seçime katılan siyasi parti sayısı artarken seçime katılma oranı giderek düşüyordu. 1950’lerde yüzde 80-90 arası seyreden katılma oranı 1965’te yüzde 71,3 gerilemiş, 1969 seçimlerinde ise yüzde 64,3’e kadar düşmüştü.³⁶⁰

Ekonomik refahın giderek düştüğü, şiddet eylemlerinin ivme kazandığı bir dönemde 12 Ekim 1969 tarihinde 27 Mayıs müdahalesini izleyen üçüncü genel seçimler yapıldı. Seçimler öncesinde AP içinde yaşanan uyuşmazlıklar, ekonomik sıkıntılara rağmen kırsal kesimlerden aldığı destek Demirel’i ayakta tutmaya yetmişti. Yüzde 46,5 oy oranı ile 256 sandalye kazanan AP Millet Meclisinde bir kez daha tek başına çoğunluğu sağladı. CHP aldığı yüzde 27,3 oy oranıyla büyük bir düşüş yaşadı. Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümeti kurma görevini AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel’e verdi. 12 Kasım 1969 günü II. Demirel Hükümeti 165 ret oyuna karşılık 263 kabul oyuyla güvenoyu alarak göreve başladı.³⁶¹

1969 kabinesinden daha merkezîyetçi bir kabine kuran Demirel’in yeni dönemi parti içi muhalefet ve sorunlarla geçecekti. Ancak AP içinde yaşanan anlaşmazlıklar yeni değildi ve Demirel’in parti genel başkanı seçilmesi itibarıyla artarak devam etmişti. DP’lilerin siyasal haklarının iadesi konusunda parti içi tartışmalar bir grubun partiden koparak Demokratik Parti adıyla yeni bir parti kurmasına neden oldu.³⁶²

Bu bölünme hükümetin meclisteki dayanağını zayıflatmış olsa da AP meclisteki çoğunluğu elinde tutmaya devam etti. Başta seçmen tabanı çiftçiler ve küçük iş adamlarından oluşan AP giderek sanayi burjuvazisi ve büyük sermayenin çıkarlarına hizmet etmeye başlamıştı. Yeni dönemde ülkenin sanayileşmesi için gereken parayı

³⁶⁰ TÜİK Seçim Sonuçları, 1920-2002.

³⁶¹ Zürcher, s. 367

³⁶² Adalet Partisi’nin içinde kuruluşundan beri var olan anlaşmazlıklar, 1964 yılının Kasım ayında Saadettin Bilgiç’e karşı açık bir farkla Süleyman Demirel’in genel başkan seçilmesiyle yeni bir aşamaya varmıştı. Bilgiç parti içinde muhafazakar kanadı, Demirel ise liberalleri temsil ediyordu. 1970’te Bilgiç grubunun parti içi muhalefeti daha da belirginleşti ve bazı milletvekillerinin partiden çıkarılmasını protesto etmek amacıyla Demirel’e 72 milletvekilinin imzasını taşıyan bir muhtıra verildi. 11 Şubat 1970’teki bütçe oylaması sırasında daha sonra **41’ler** olarak anılan AP’li 41 milletvekili bütçeye karşı oy kullanınca, Demirel hükümeti düştü. Bu gelişmeler üzerine AP içindeki muhalif milletvekillerinin bir bölümü disiplin kurulu kararıyla partiden uzaklaştırıldı, bir bölümü de istifa etti. Ayrılmalar sonucunda AP Cumhuriyet Senatosu’nda da çoğunluğu yitirdi. Demokratik Parti, AP’den ayrılan bu muhafazakar grup tarafından 18 Aralık 1970’te Ferruh Bozbeyle ile 69 kurucu tarafından Ankara’da kuruldu. Bknz: Feroz Ahmad, “Demokrasi Sürecinde Türkiye,” s. 250-271

sağlayacak yeni vergi teklifleri Anadolu toprak sahiplerinin, küçük tüccarların ve esnafın çıkarlarını temsil eden muhafazakar kanadın desteğini yitirmesine yol açacak³⁶³ bu durum hem parti içinde muhalefet yaratacak hem de kendisini destekleyen seçmen kitlesinin İslami ve aşırı milliyetçi partilere kayması tehlikesini getirecekti. Bu dönemde sadece AP değil CHP içinde de bir takım bölünmeler yaşandı. CHP, Ecevit üzerinden ortanın solu söylemiyle bir dinamizm yakalamaya çalışmış ancak bu yeni söylem parti içinde ayrışmalara neden olmuştu.

1965 yılı seçimlerine göre oy kaybına uğrasa da AP seçimden zaferle çıkmayı başardı. Yüze 46,5 oy oranı ile 256 sandalye kazanan AP Millet Meclisi'nde bir kez daha tek başına çoğunluğu sağladı. CHP aldığı yüzde 27,3 oy oranıyla 1965 seçimlerine göre oy kaybına uğramakla kalmadı, aynı zamanda çok partili siyasal yaşama geçildikten sonraki aldığı en düşük oy oranını çıkarmış oldu.³⁶⁴ Oysa CHP 1968 yerel seçimlerinde büyük kentlerde oy oranını iyileştirmeyi başarmıştı. CHP oylarındaki düşüş parti içinde ortanın solu çizgisine karşı çıkan 47 milletvekili ve senatörden oluşan grubun kurduğu Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki Güven Partisine oyların bir kısmının kaymış olması ile açıklanabilir. Bir diğer neden de CHP'nin siyasi mesajlarında dışarıya verdiği belirsizliktir. Ecevit'e yönelik "komünist" suçlamaları karşısında İnönü sıkça CHP'nin Kemalist geleneklerinin ve komünizm aleyhtarı niteliğinin altını çizmek istemiştir. Bu anlamda İnönü'nün Ecevit'i destekleyip desteklemedeki zaman zaman düştüğü muğlak durum tabana yansımış olabilir.

Ortanın solu hareketine karşı çıkararak CHP'den kopanların kurduğu Güven Partisi yüzde 6,6 oy oranıyla 15 milletvekili çıkarmış AP ve CHP'den sonra üçüncü parti olmuştur. Millet Partisi oyların 3,2'sini alarak 6 milletvekilliği kazanmış, Milliyetçi Hareket Partisi 3,0 ile 1, Türkiye Birlik Partisi yüzde 2,8 ile 8, Yeni Türkiye Partisi de yüzde 2,2 ile 6 milletvekili çıkarmıştır. Türkiye İşçi Partisi ise 2,8 oy oranı ile 1965 seçimlerinde aldığı 3,0 oy oranına yakın bir oy alsa da ancak 2 milletvekili

³⁶³ Zürcher, s. 367

³⁶⁴ 1969 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.14-93

çıkarmıştır.³⁶⁵ Partinin oy kaybı fazla olmadığı halde sadece iki milletvekili çıkarması değişen seçim kanunundan kaynaklanmaktadır.

1969 genel seçimlerinde seçmenlerin yüzde 5,6'sı bağımsız adaylara oy vermiş ve 13 bağımsız aday meclise girebilmiştir. 1950'de üç bağımsız, 1954'te 1 bağımsız aday meclise girmiş³⁶⁶ ve o tarihten itibaren 1969 seçimlerine kadar hiçbir bağımsız meclise girecek çoğunluğu sağlayamamıştı. Bu özellikle Milli Bakiye sisteminin küçük partilerin şanslarını arttırırken bağımsızların aleyhine bir seçim sistemi olmasıyla açıklanabilir.

4.16 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

1965 seçimlerinde Türkiye genelinin aksine Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) bölgede göstermiş olduğu başarı 1969 seçimlerinde düşmüştür. 1969 seçimleri, bu anlamda YTP için son seçimler olmuştur. Türkiye genelinde ve bölgede de oy kaybetmeye devam eden YTP Adalet Partisi karşısında siyasi varlığını sürdürememiştir. Türkiye genelinde olduğu gibi bölge genelinde de AP oy oranı yüksektir. AP bölge oy ortalaması 30,6 ile birinci sıradadır. İkinci en yüksek oy oranı yüzde 20,6 ile bağımsızlara aittir. Bağımsızların en yüksek oy aldığı il 49,2 oy ortalamasıyla Muş olmuştur. Türkiye genelinde 2. parti olan CHP bölgede bağımsızlardan sonra yüzde 17,2 oy oranıyla 3. sırada yer almıştır. Bunun nedeni CHP oylarının CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi ile bölüşmüş olmasıyla açıklanabilir. Nitekim CGP bölgede 12,2'lik oy oranıyla Türkiye geneline göre (6,6) daha yüksek bir oy oranını yakalamıştır. Genel olarak 1965 seçimleri gibi 1969 seçimlerinde de bölgedeki oy dağılımları, Türkiye geneline kıyasla daha az kesin, çeşitlilik göstermiştir.

1969 Genel Seçimlerinin bölgede göze çarpan bir başka özelliği yüzde 72,2 ile katılım oranının Türkiye genelinin oldukça üzerine çıkmasıdır. 450 milletvekilli bir parlamentoda 38 milletvekili ile bölge illeri temsil edilmiştir.

³⁶⁵ 1969 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.14-93

³⁶⁶ 1969 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.14-93

Tablo 4.18**1969 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı**

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	79,4%	78,9%	78,4%	62,5%	74,6%	78,3%	80,2%	68,3%	64,5%	77,2%	72,2%	64,3%
Milletvekili Sayısı	3	2	2	7	1	6	3	4	6	4	38	450
AP	36,2	14,3	42	35,5	27,7	27,8	10,3	25,3	43,5	27,3	30,6%	46,6%
Birlik Partisi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0%	2,8%
CHP	26	12,2	32,2	7,3	33,9	12	16,9	18,6	22,5	10,4	17,0%	27,4%
CGP	31,1	7	1,7	3	37	8	5,2	15,6	8,2	23,6	12,2%	6,6%
Millet Partisi	3	0,3	0	7,9	0,4	0,7	0,4	0,5	0,8	0	1,8%	3,2%
MHP	1,5	0	0	0,8	0,2	0,2	0	0	0,5	9,4	1,3%	3%
TİP	1,7	1,6	0,8	2,7	0,6	0,2	3,7	1,2	2	1,2	1,6%	2,7%
YTP	0,5	22,5	23,3	26,4	0,2	12,1	14,3	24,2	9,4	12,1	14,8%	2,2%
Bağımsız	0	41,2	0	16,4	0	39	49,2	14,6	13,1	16	20,6%	5,6%

Kaynak: 1969 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 S.29-90.

1969 Genel seçimlerinin Bölge illerinin parlamentoda temsiliyet oranlarına bakıldığında; yüzde 30,6 oy oranı ile 19 milletvekili çıkaran AP'nin temsil oranı yüzde 50 olmuştur. 8 milletvekili çıkaran CHP yüzde 21,1 iken 6 milletvekilliği alan YTP yüzde 15,8'dir. Bağımsızlar 10 milletvekili çıkararak yüzde 26,3 oranında temsil edilmiştir. Bağımsızların 1965 seçimlerinde parlamentoya girebilmelerini sağlayıcı etken, mili bakiye sisteminin kaldırılması ve yerine barajsız d'Hondt sisteminin getirilmesi ile ilgilidir.

Tablo 4.19
1969 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil oranı eksi oy oranı
AP	30,6%	19	50,0%	19,4%
Birlik Partisi	0,0%	0	0,0%	0,0%
CHP	17,0%	8	21,1%	4,1%
CGP	12,2%	4	10,5%	-1,7%
Millet Partisi	1,8%	0	0,0%	0,0%
MHP	1,3%	0	0,0%	0,0%
TİP	1,6%	0	0	0,0%
YTP	14,8%	6	15,8%	1,0%
Bağımsız	20,6%	1	2,6%	-17,9%
Toplam	100,0%	38	100,0%	

Kaynak: 1969 Yılı TÜİK Genel Seçimleri, 1923-2011 s.29-90

4.17 Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1969 genel seçimlerinde parlamentoya giren bölge milletvekillerinin profiline bakıldığında yerel toprak ağalarının, şeyhlerin ve eşrafın bölgenin siyasi ve ekonomik yaşamında aktif bir rol oynamaya devam ettiğini görülmektedir.

1969-1973 arası bölge eşrafının temsiliyetini sağlayan parti AP'dir. Bitlis'ten Kasım Küfrevi, Bitlis'in önemli şeyh ailesinden gelmektedir. Küfrevi geçmişte farklı siyasi partilerde yer almış olsa da parlamentonun vazgeçilmez isimlerinden biri olmuştur. Ağrı'dan 9,10 ve 11. dönem DP'den, 13.dönem YTP'den, 14. dönemde ise önce GP, sonra AP'ye geçmiş, beş dönem milletvekilliği yapmıştır. Ağrı'dan Nevzat Güngör yine eşraf ailesinden olup 12.dönem CKMP'den 13 ve 14. dönem AP'den milletvekilliği yapan parlamentonun vazgeçilmez isimlerindedir.

Bazı aileler dışında, bölgede yerel eşrafın parti tercihlerinde dönem dönem değişikliğe gitmesi, oyların parti tercihlerinden daha çok şahıslar üzerinden verildiğini göstermektedir. GP'sinin bölgedeki oyunun Türkiye genelinden (yüzde 6,6) daha fazla olması (12,2) bununla açıklanabilir. Türkiye genelinde çıkardığı 15 milletvekilliğinin

4'ü bölge illerinden olmuştur. GP'nin bölge ortalamasının Türkiye ortalamasından yüksek oluşunun sebebi adayların kişisel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Ağrı'da Kasım Küfrevi'nin GP'den adaylığını koyması, partinin oy oranının yüzde 31,1'e çıkmasında etkisi olduğu söylenebilir. Yine Hakkari'de Ahmet Zeydan'ın bölgenin toprak eşrafından olması nedeniyle GP yüzde 37, Van'da Ferit Melen'in etkisiyle 23,6 oranında oy aldığı görülür. Siirt'ten Nebil Oktay ve Van'dan Mehmet Salih Yıldız, GP oy oranını yükseltmiştir. GP'nin Türkiye genelinde çıkardığı 15 milletvekilliğinin 4'ünün bölge illerinden olması partiden daha çok kişilere oy verildiğini göstermektedir. Türkiye geneline bakıldığında ise GP'nin daha çok küçük şehirlerde daha başarılı olduğu söylenebilir.

Yine 1969 parlamentosunda yer alan Diyarbakır'ın önemli ailelerinden Hasan Değer 1965 parlamentosuna AP'den girmiştir. Değer, 1969 parlamentosuna bağımsız olarak girmiş, daha sonra milletvekilliğine DP'den devam etmiştir. Bölgenin büyük toprak eşrafından Abdülatif Ensarioğlu, 1965 ve 1969 parlamentolarına AP'den girmiştir. Ensarioğlu ailesi günümüze kadar muhafazakar kanatta yer alan partilerde dönem dönem görev alan ailelerindedir. Yine Urfa'dan Şeyh ailelerinden Necmettin Cevheri 1965 ve 1969 parlamentolarına AP listesinden girmiştir. Mardin'de 1969 parlamentosuna YTP'de giren Seyfettin Güneşan da tanınan bir ailedir ve aile üyeleri uzun yıllar siyasette yer almışlardır. Mardin'in en kalabalık ailelerinden biri olan Kermeoğlu ailelerinden Abdülkadir Kermeoğlu'nu, eşraftan Abdülkadir Özmeni AP listesinden parlamentoda yer almışlardır.

Toprak ağalarının, şeyhlerin ve eşrafın sadece parlamentoda değil, aynı zamanda yerel idare ve bürokrasi üzerinde de ağırlıklarının olması önceki yıllarda da ortaya çıkan bir özelliktir. Parlamentoda yer almış milletvekilleri içinde daha önce belediye başkanlığı yapmış olanların oranının yüksekliği ya da aynı aileden parti üyelerinin belediye başkanlığı adayı olarak merkezden desteklenip gösterilmesi bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Gerek parlamento gerekse yerel idarede görev alan eşraf ailelerinin sahip oldukları oylar üzerindeki gücüne işaret eden göstergelerden biri de bölgede bağımsız olarak seçime giren milletvekili oranlarının yüksekliğidir. Elbette ki seçimlere bağımsız

olarak girmek istemenin partilere küskünlük, partiden beklediğini bulamamak gibi sebepleri olsa da, bir seçimi örgütleyecek finansal ve sosyal sermaye kapasitesi de adayın partilere gücünü kanıtlayabileceği bir imkân sunması açısından önemli bir etkidir. Mardin'den sekiz bağımsız adayın kendi imkânlarıyla seçimlere katılmak istemesi buna örnek verilebilir. Seçimlere bağımsız giren sekiz milletvekilinden Abdurrahim Türk ile Abdülkadir Özmen büyük paralar koyarak seçimi yönetmeye çalışmış, diğer adaylar da partilerinin ön seçim yapmadan kendilerini liste dışı bırakmaları karşısında protesto amaçlı seçimlere bağımsız girmişlerdir. 29.9.1969'da *Cumhuriyet Gazetesi*'nin bağımsız adayların seçimlere katılma süreçlerini “oy borsası”, “parası ile seçilenler” olarak yorumladığı, bir oyun değerinin 7,5 lira olarak belirlendiği yazısı ilginçtir. Bağımsızlar yanında Mardin'de AP listesinden milletvekilliği kazanan diğer adaylar en az diğerleri kadar güçlü olan Esat Kemal Aybar ve Abdülkadir Kermeoğlu'dur.³⁶⁷ Mardin de bölgenin diğer illeri gibi aşiretler ve şeyhlerin elindedir. Muş'tan Nimet Ağaoğlu aşiretten olup belediye başkanlığı da yapmıştır. Siirt'ten YTP'den meclise giren daha sonra bağımsız ve sonra AP'de karar kılan Selahattin Oran şeyh ailesindedir. Urfa'da aynı ailenin iki üyesi de parlamentoda yer almışlardır. Mehmet Aksoy AP'den, Necati Aksoy CHP'den parlamentoya girmiştir. Aileler arasında oy bölünmesinin bir nedeni partilileri gücendirmemekte olabileceği gibi, aile içi husumet de oyları bölebilmektedir.

³⁶⁷ 29.9.1969 *Cumhuriyet Gazetesi*

Tablo 4.20**1969 Parlamentosu Milletvekili Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre Dağılımı**

Ağrı	CHP/Bağımsız/CGP/Bağımsız/CP	Abdülkerim Bayazıt	Doğubeyazıt	Tüccar, Müteahhit, Fabrikatör
Ağrı	AP	Nevzat Güngör	Ağrı/Eleşkirt	Tüccar, Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı
Ağrı	GP/Bağımsız/AP	Kasım Kürevi	Bitlis	Öğretim Görevliliği, İslam Ansiklopedisi Müşaviri.
Bingöl	Bağımsız/AP	Mehmet Sıddık Aydar	Bingöl	Öğretmen, Gazeteci, Yazar
Bingöl	YTP/Bağımsız,AP	Mehmet Bilgin	Bingöl/Palu	Askerlik, Serbest Ticaret
Bitlis	CHP	Kenan Mümtaz Akışık	Bitlis/Ahlat	Savcı, Avukat
Bitlis	AP	Zeynelabidin İnan	Bitlis/Hizan	Çiftçi
Diyarbakır	YTP	Yusuf Azizoglu	Diyarbakır/Silvan	Silvan Belediye Başkanı, YTP Kurucu Başk, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı.
Diyarbakır	Bağımsız DP	Hasan Değer	Diyarbakır	Müteahhit
Diyarbakır	AP	Behzat Eğilli	Diyarbakır	Avukat, Türk Eğitim Vakfı Kurucu Üyesi
Diyarbakır	AP	Abdüllatif Ensarioğlu	Diyarbakır	Çiftçi, Tüccar, Diyarbakır Ziraat Odası Başkanı
Diyarbakır	AP	Necmettin Gönenç	Diyarbakır/Hani	Çiftçi, Tüccar
Diyarbakır	AP	Sabahattin Savcı	Diyarbakır	Öğretim Gör. Diyarbakır Ziraat Müd.Tarım Bakanlığı Müşaviri, .
Diyarbakır	YTP/Bağımsız,AP	Nafiz Yıldırım	Diyarbakır/Ergani	Diyarbakır Hükümet Tabibi, Doktor
Hakkari	GP/Bağımsız/AP	Ahmet Zeydan	Hakkari/Yüksekova	Tüccar ve Çiftçi
Mardin	CHP	Şevki Altındağ	Mardin/Ömerli	Çiftçi, Tüccar, Mardin Ziraat Odası Başk.
Mardin	AP	Esat Kemal Aybar	Mardin	Avukat
Mardin	YTP	Sefettin Güneşan	Mardin/Estel	Çiftçi, Midyat Belediye Başkanı
Mardin	AP	Abdülkadir Kermoğlu	Mardin	Avukat, İ.Ü Talebe Birliği 2.Başkanı, Mardin Turizm Derneği Kurucu Başk.
Mardin	Bağımsız/AP	Abdülkadir Özmen	Mardin/Kızıltepe	Çiftçi, Tüccar
Mardin	Bağımsız/AP	Abdurrahim Türk	Mardin/Derik	Çiftçi
Muş	YTP/Bağımsız,DP/Bağımsız/AP	Nimet Ağaoğlu	Muş	Çiftçi, Muş Belediye Başk.
Muş	AP/Bağımsız	Kasım Emre	Muş	Çiftçi
Muş	CHP/Bağımsız/CGP	Nermin Neftçi	İstanbul	Avukat, Yazar
Siirt	AP/Bağımsız/DP	Zeki Çeliker	Siirt	Tüccar, Siirt Orman İşletme Müdürü
Siirt	GP/MGP/Bağımsız	Mehmet Nebil Oktay	Siirt	Avukat, 36.Hükümet İmar ve İskan Bakanı
Siirt	YTP/Bağımsız,AP	Selahattin Oran	Siirt/Eruh	Çiftçi
Siirt	CHP	Adil Yaşa	Siirt	Avukat
Urfa	AP	Mehmet Aksoy	Urfa	Çiftçi
Urfa	CHP	Necati Aksoy	Urfa	Çiftçi
Urfa	AP	Necmettin Cevheri	Urfa	Avukat, Çiftçi, 32 ve 32.Hükümet Turizm ve Tanıtma Bakanı
Urfa	AP	Mehmet Ali Göklü	Urfa	Doktor, Gaziantep trohom Dispanseri Başhekimisi
Urfa	AP	Bahri Karakeçili	Urfa/Siverek	Avukat, Çiftçi
Urfa	CHP	Vehpi Melik	Urfa	Tüccar, Çiftçi, Urfa Ziraat Odası Başkanı,
Van	CHP/Bağımsız	Mehmet Emin Erdinç	Van/Erciş	Eczacı
Van	AP	Kinyas Kartal	Kafkas/Erivan	Çiftçi, Tüccar
Van	AP	Fuat Türkoğlu	Van	Tüccar
Van	GP/MGP/Bağımsız/CGP	Mehmet Salih Yıldız	Hakkari	Avukat, Hakim

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

Milletvekillerinin doğdukları il ile temsil edildikleri il arasındaki uyum yerelliğin gücünü gösteren önemli bir göstergedir. Dar bölge hesaplamasıyla oluşturulan tabloya göre 1969 parlamentosunda yerellik bir önceki döneme göre artmış ve yüzde 97,4 gibi yüksek bir orana çıkmıştır. 1965-1969 parlamentosuna bakıldığında bölge dışından parlamentoya seçilen milletvekillerinin sayısı 10'dur. 1969 parlamentosunda yer alan 38 milletvekilimizden bölge doğumlu olmayan sadece 2 kişidir. Bu sayının 1965 parlamentosunda yüksek olmasının nedeni milli bakiye sisteminden partilere kalan oyların dağılımında, siyasal partilerin liste dışı kalan milletvekillerini boş olan yerlere yerleştirmesidir. Nitekim 1969 parlamentosunda da görülen Muş milletvekili CHP'li Nermin Neftçi milli bakiyeden seçilmiştir. Neftçi'nin İstanbul'dan seçimi kazanamaması karşısında, CHP merkez teşkilâtı, milli bakiyeden partiye düşen oyu kullanarak Neftçi'yi seçmiştir. 1969 Parlamentosu Doğu'da yerel temsiliyetin son derece güçlü olduğu bir parlamento görünümündedir.³⁶⁸

Tablo 4.21

1961, 1965 ve 1969 Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar alan hesaplaması)	1961-1965	1965-1969	1969-1973
Anadili Kürtçe Olanların Oranının	35	31	37
Yüzde 40'nin Üzerinde Olduğu	94,6%	75,6%	97,4%
İstanbul	0	3	1
	0%	7,3%	2,6%
Diğer Yerler	2	7	0
	5,4%	17,1%	-
TOPLAM	37	41	38
	100,0%	100,0%	100,0%

Kaynak: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 1960, Anadil İtibariyle Nüfus, s.150-153, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı 1965, Nüfusun İllere ve Anadile Göre Dağılımı, s. 184-187.

³⁶⁸ Nermin Çiftçi önce İstanbul listesinden Genel Merkez kontenjanından girmiş ancak seçimleri kazanamamıştır. Yüksek Seçim Kurulu'nun Milli Bakiye hesapları da tutmayınca genel meclise tanınan üçte bir kontenjandan parti meclisi Çiftçi'yi Muş'tan milletvekili ilan etmiş, CHP genel olarak partilerin yerel il teşkilatlarında belirlenen listeye göre karar verirken bu defa il dışından birini kontenjandan milletvekili yapmıştır. Hasan Pulur, 22.10.1965 *Milliyet*

1969 Parlamentosu yüzde 63,2 oranında yenilenmiştir. Bu anlamda önceki dönemden milletvekilliğine devam edenlerin oranı yüzde 36,8'dir. Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa milletvekilliği en çok yenilenen iller olarak sayılabilir.

Tablo 4.2
1969 Yılı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekili Süreklilik Oranı

	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Urfa	Siirt	Van
Milletvekili Sayısı	3	2	2	7	1	6	3	6	4	4
	7,9%	5%	5%	18%	3%	16%	8%	16%	11%	11%
1969'da seçilen	1	1	2	4	0	4	2	5	3	2
	2,6%	2,6%	5,3%	10,5%	0,0%	10,5%	5,3%	13,2%	7,9%	5,3%
1969 öncesi seçilen	2	1	0	3	1	2	1	1	1	2
	5,3%	0,0%	0,0%	42,9%	0%	33,3%	0,0%	14,3%	0,0%	0,0%

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

1969 Parlamentosu'nda bölge illerini temsil eden milletvekillerinin yaş ortalaması 43'dür. Bu oran bir önceki parlamento dönemi olan 1965 yılı yaş ortalamasıyla aynıdır. 1961 seçimlerinde ise milletvekili yaş ortalaması 41,7'di. Görüldüğü gibi milletvekili yaş ortalaması birbirine yakın seyretmekle beraber meclisin gittikçe gençleştiği söylenebilir.

1969 Parlamentosu'nun eğitim profilinde, eğitim oranında hızlı bir düşüş göze çarpmaktadır. Buna göre lise ve daha düşük eğitimli milletvekillerinin oranı yüzde 44,7 olup, bir önceki döneme göre bir hayli artmıştır. Buna paralel olarak üniversite mezunu oranında düşüş görülmektedir. 1965 parlamentosunda üniversite mezunlarının oranı yüzde 65,9'ken 1969 parlamentosunda yüzde 44,7'ye iner. Yüksek öğrenim mezunlarında da düşüş gözlemlenmiştir. 1965'te master ve doktora eğitimi alanların sayısı 41 vekil içinden 5 ise 1969'da 38 vekil içinden 2'ye düşmüştür. 1969 Parlamentosu'nda göze çarpan özelliklerden biri de uzun süredir rastlanmayan medrese eğitilmiş vekil profiline rastlanılmasıdır.

Tablo 4.23
1969 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	1961-1965	1965-1969	1969-1973
Lise ve daha düşük	14	10	17
	37,8%	24,4%	44,7%
Meslek Okulu	2	1	2
	5,4%	2,4%	5,3%
Askeri Okul	1	3	2
	2,7%	7,3%	5,3%
Üniversite	22	27	17
	59,5%	65,9%	44,7%
Mastır-Doktora	1	5	2
	2,7%	12,2%	5,3%
Dini Okul	0	0	1
	0%	0,0%	2,6%
Toplam Milletvekili	37	41	38

Kaynak: Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

1969 parlamentosundaki milletvekilleri meclis profilinin mesleki dağılımında, eğitim oranlarındaki dağılımla paralellikler saptanır. Bakıldığında çiftçi ve tüccar sayısındaki büyük artış göze çarpmaktadır. Çiftçi ve tüccarların 1969 parlamentosundaki oranı yüzde 55,3'dür. Çiftçi ve tüccarların DP dönemi dahil olmak üzere önceki dönemlerle kıyaslandığında parlamentoda en büyük orana sahip olduğu söylenebilir. 1969 parlamentosundaki eğitimin düşmesi ile mesleki dağılım arasındaki ilişki burada açıkça görülmektedir. Çiftçi ve tüccarların bölgeyi temsil eden en büyük grup olmaları, 1950'lerde gelişen tarım ve ticaret burjuvazisinin 1960'larda güçlenmesi ile ilişkilidir. Bölgede oy gücü ile temsiliyet ilişkisini sağlayan katman, toprak ve ticaret zengini yerel eşraftır. Bu güç, yerel eşrafı siyasal partilere karşı daha bağımsız kıldığı gibi, parlamentodaki hakimiyetini de arttırmıştır. Yine bir önceki meclis profilinde olduğu gibi ikinci sırayı avukatlar almaktadır. Ancak avukatlık oranında önceki yıllara göre oldukça düşüş gözlemlenmektedir. 1969 Parlamentosu'nun meslek dağılımında

bürokrat oranı bir önceki yıla küçük bir düşüş göstermekle beraber, çiftçi-tüccar ve avukatlıktan sonra üçüncü sırada yer almıştır. Bürokrat ağırlığı, parlamentoda yer alan eşrafın, yerelde de iktisadi, sosyal, kurumsal alanlardaki hakimiyetinin devamlılığına işaret etmektedir.

Ticaret, Sanayi ve Ziraat Oda başkanlıklarının bölgenin güçlü eşraf ve toprak sınıfından gelenlerin elinde toplandığı söylenebilir. Bu ilişkiye işaret eden göstergelerden biri aşağıdaki tabloda görüleceği üzere söz konusu odalardan herhangi birinin başkanlığını yapmış olanların aynı zamanda çiftçilik ve tüccarlıkla uğraşıyor olmasıdır. 1969 parlamentosunda yer alan Ticaret, Ziraat ve Sanayi Oda başkanı sayısı 6 olarak tespit edilirken bunların içinden aynı zamanda çiftçi ve tüccar olanların sayısının 5 olması bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

1960'ların sonlarında örgütlü şehir sermayesi ile küçük kırsal sermaye arasında en büyük çatışmalardan biri ticaret, ziraat ve sanayi odaları birliklerinin idaresini ele geçirme mücadelesinde yaşanmasıdır.³⁶⁹ Bu mücadelenin belediye başkanlıkları, yerel idare teşkilatlarını ele geçirmek gibi yerel kurumlar üzerinden de yürüdüğü görülmektedir.

1969 Parlamentosunda bölgenin milletvekili profilinde görülen en büyük değişiklik, Kürtlüğü bir kimlik olarak ön plana alan Kürt aydınlarının parlamento dışı kalmalarıdır. 1965'te, TİP içinde parlamentoda ve legal siyasette kendilerine yer bulan Kürt aydınları, TİP'in zayıflaması ve 1969 seçimlerinde mecliste sandalye kazanamaması itibariyle, legal siyaset alanının dışında kalmışlardır. 1969 ve sonraki parlamentolarda görüleceği gibi, legal siyaset alanı tümüyle sağ merkez partileriyle bütünleşmiş eşrafın hakimiyetine geçmiştir. TİP'in, DDKO'nun kapatılması ve bir çok Kürt aydınının tutuklanması, iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Kürt siyasal hareketinin etnikleşme süreci, Kürt aydınlarının 1970'lerde illegal alanda siyaset yapmalarına yol açacaktır. Parlamento dışında kalan Kürtlerin, bölge halkını mobilize ederek 1973 ve özellikle 1977 seçimlerinde kazandıkları belediye başkanlıklarıyla yerel siyasetteki eşraf hakimiyetini sarsma süreci bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

³⁶⁹ Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy:1950-1975*, Toplum ve Bilim, 11 (Güz 1980), s.131-140

Tablo 4.24
1969 Parlamentosu'nda Milletvekillerinin Mesleki
Dağılımı

Meslek	1961-1965	1965-1969	1969-1973
Asker-Askeri Tıp	1	3	1
	2,7%	7,3%	2,6%
Mülki Yönetici	5	2	3
	13,5%	4,9%	7,9%
Hakim-Savcı	4	6	2
	10,8%	14,6%	5,3%
Avukat	14	14	10
	37,8%	34,1%	26,3%
Eğitimci	4	4	3
	10,8%	9,8%	7,9%
Maliye, Bankacılık	3	2	0
	8,1%	4,9%	0,0%
Belediye Başkanlığı	8	3	2
	21,6%	7,3%	5,3%
Alt Düzey Memur	4	1	0
	10,8%	2,4%	0,0%
Üst Düzey Bürokrat	7	10	9
	18,9%	24,4%	23,7%
Sivil Tıp	3	3	3
	8,1%	7,3%	7,9%
Basın-Yayın	2	2	1
	5,4%	4,9%	2,6%
Çiftçi-Tüccar	16	13	21
	43,2%	31,7%	55,3%
Ticaret, Sanayi, Ziraat Oda. Başk.	3	7	6
	8,1%	17,1%	15,8%
Ziraat, Sanayi, Ticaret od. Başk-Çiftçi, Tüccar	3	6	5
	8,1%	14,6%	13,2%
Müteahhitlik	0	3	2
	0%	7,3%	5,3%
Din Adamı	0	0	0
	0%	0,0%	0
Toplam Milletvekili	37	41	38

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

BÖLÜM V

12 MART MUHTIRASI 1973 VE 1977 SEÇİMLERİ

5.1 1971 Muhtırasına Giderken

II. Demirel hükümeti ekonominin giderek kötüleştiği öğrenci hareketlerinin silahlı eylemlere dönüştüğü zor bir dönemde kurulmuştu. Sol içinde ordu ile ittifaka hazır bir darbe arayışı içine giren kesimler vardı. Ordu da 27 Mayıs'takine benzer bir darbe girişimi yerine emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilecek bir müdahaleden yanaydı.

1969 seçimleri ardından 6 Kasım 1969 günü AP ve CHP gruplarının oyuyla da Anayasa'nın milletvekili seçilme şartlarında değişiklik yapıldı. Bu değişiklikle Anayasa'nın milletvekili seçilme kriterlerini belirleyen 68. maddesinde yer alan, belirli suçlardan hüküm giyenlerin "affa uğramış olsalar dahi" milletvekili seçilemeyeceklerine dair madde metinden çıkarıldı. Böylelikle eski Demokrat Partililerin siyasete dönmeleri önündeki en büyük engel kaldırılmış oldu.³⁷⁰

1968-1972 yıllarını kapsayan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Demirel'in ağır sanayi sektörünü güçlendirme isteğiyle uyuşuyordu. Nitekim Demirel tarım toplumundan çıkıp sanayi toplumuna geçiş için gerekli tesislerin kurulması yönünde her türlü finansman kaynağına başvuruyordu. Bu çerçevede Demirel demir-çelik, petrokimya ve alüminyum gibi sanayi sektörünün ana girdilerini oluşturacak alanlara ağırlık verdi. Bunun için de Sovyet kredilerine müracaat etmekten çekinmedi. 1970 yılında Türkiye'nin büyüme hızı yüzde 6 ile 7 arasındaydı. Bu Türkiye işçi sınıfında büyümeyi de beraberinde getiriyordu. 1969-1970 döneminde sosyal sigortalara kayıtlı işçi sayısı 1.258.000 kişiye ulaşmıştı. Bu değişimler kentleşme oranına da yansımaktaydı. 1960'ta toplam nüfusun yüzde 26,3'ü kentlerde yaşarken 1970 yılında yüzde 33 oldu.³⁷¹ Bu oran

³⁷⁰ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 179

³⁷¹ Aydın ve Taşkın, s. 181

köyden kente göçün mahiyetini de ele veriyordu. Kentlere göç eden nüfusun bir bölümü düzenli işlerde çalışırken bir bölümü de geçici işlerde çalışmaktaydı. Sanayileşme büyük ölçüde Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT'ler) ve devlet kuruluşları eliyle gerçekleştiğinden düzenli iş alanı da en çok buralardan sağlanıyordu. Ancak bu hızlı büyüme ve sanayileşme Türkiye'yi yüksek dış borçlanma ile karşı karşıya getirdi. 1970'lar ekonomik krizlere yönelik geliştirilen Dolaylı vergiler, yeni Personel Kanunu gibi ekonomik politikalarla geçti.³⁷² 10 Ağustos 1970'de Türk parası yüzde 66 oranında devalüasyona uğradı. Faizler yükseldi. Ekonomik dengeler değişmeye başlayınca sanayi üretim artış hızı düştü ve işsizlik arttı. Bozulan ekonomiyi dış borçlanmayla aşılmaya çalışıldı.

Marksist çevrelerde 1960'ların ortalarında Türkiye'nin hangi tarihsel aşamada olduğuna yönelik tartışmalar başlamıştı. Mehmet Ali Aybar öncülüğündeki TİP'in ana grubu Türkiye'nin demokratik yollarla gerçekleştireceği bir sosyalist devrimi savunurken Mihri Belli öncülüğündeki grup Türkiye'de proletaryanın zayıf olduğunu ve devrimci değişimin ancak aydınlar ile subaylar koalisyonu ile gerçekleştirilebileceğini ileri sürüyordu. Milli Demokratik Devrim (MDD) denilen bu akım 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) yönetimine hakim oldu ve federasyonu Dev-Genç olarak bilinen "Devrimci Gençlik" örgütüne dönüştürdü.³⁷³

Türk gençlik hareketinin Almanya ve Fransa gibi ülkelerin öğrenci hareketlerinden etkilenmesi gerek TİP içinde gerekse diğer sol yapılamalar içinde bölünmeler yarattı. Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgalinin Türk solunda yarattığı tartışmalar Mehmet Ali Aybar'ın işgali kınaması sonucu TİP içinde Sadun Eren ve Behice Boran grubuyla ayrışmasına yol açtı. Bunun gibi Milli Demokratik Devrim kanadının içinde de bölünmeler olmuştu.³⁷⁴ 1970'den itibaren ise Milli Demokratik Devrim çevresinden bazı radikaller 'silahlı propaganda'nın ve silahlı gerilla mücadelesi

³⁷² Öncelikle rantların ve tüketimin vergilendirilmesi yoluna gidildi. Amaç oy tabanı olan köylüye değil kentli kesimlere yüklemek vergiyi. Perakende ticaret kesimine 'işletme vergisi' getirildi. Taşınmazlara dayalı serveti vergilendirmek amacıyla 'Emlak Vergisi' getirildi. Bu tür vergiler küçük esnaf, işçi kesimine kadar geniş bir alanda büyük tepki çekti. Bunun üzerine hükümet bu vergilerin tahsisini erteledi. Bknz: Aydın ve Taşkın, 2014: 182

³⁷³ Murat Belge, *Sol*, İçinde 'Geçiş Sürecinde Türkiye', İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 1987, İstanbul, s.171

³⁷⁴ Bu gruplardan birinde Doğu Perinçek'in önderlik ettiği kanat sonradan Maocu oldu.

ile devrim yapılabileceğine inanıyordu. Maoçu gruptan kopan Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist (TKP_ML) grubu Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu'nu oluşturdu (TİKKO). Deniz Gezmiş'in Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), Mahir Çayan'ın Türkiye Halk Kurtuluş Partisi- Cephesi (THKP-C) öncülüğündeki gruplar kent gerilla savaşını başlattılar.³⁷⁵

Aynı dönemlerde sağ da giderek marjinalleşmeye ve militarize olmaya başlamıştı. 1965 yılında Alparslan Türkeş'in katılımı ve genel başkanlığına gelmesiyle CKMP'nin ideolojisi sağa kaymıştı³⁷⁶ Milliyetçilik ve komünizm aleyhtarlığı partinin itici iki gücünü oluşturdu. 1969 yılında Milliyetçi Parti olarak adını değiştirirken seçim hazırlığı döneminde savunduğu laikliği bir yana bırakarak İslam'ı Türk ulusal mirasının ayrılmaz bir parçası olarak vurgulamaya başladı.³⁷⁷

Muhafazakâr kanat da siyaset sahnesinde söz sahibi olmaya başladığı bu dönemde Odalar Birliği başkanı olan Necmettin Erbakan İslami bir söylem içerisinde Demirel ve AP'yi yabancı sermaye bağımlı olmakla eleştiren bir grubun sözcülüğünü yapıyordu. AP'den ayrılıp muhafazakarların kalelerinden biri olan Konya'dan bağımsız olarak seçimlere girdi ve milletvekili olarak meclise girmeyi başardı. Ocak 1970'de ise Erbakan iki bağımsız da yanına alarak Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurdu.³⁷⁸

1970'de AP içinde de uyuşmazlıklar baş gösterdi. 1964 yılının Kasım ayında Saadettin Bilgiç'e karşı açık bir farkla Süleyman Demirel genel başkan seçilmişti. Bilgiç parti içinde muhafazakâr kanadı, Demirel ise liberalleri temsil ediyordu. 1970'te Bilgiç grubunun parti içi muhalefeti daha da belirginleşti. AP sağ kanadı muhalefetle birlikte oy kullanarak Demirel'i istifaya zorladı. Demirel istifa etmedi ve Mart ayında yeni bir kabine kuruldu. Haziran ayında sağ kanat ayrılmak isteyince Demirel bazılarını partiden attı, bazıları da istifa etti. Aralık 1970'de AP'den ayrılan 41 milletvekili Ferruh

³⁷⁵ Zürcher, "Modernleşen Türkiye," s. 373

³⁷⁶ Çıkarıldığı 'dokuz ışık' adlı bir kitapçıkta açıklanan partinin temel ilkeleri milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köylücülük, gelişmecilik, sanayicilik ve teknikçiliktir.

³⁷⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", içinde *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 1987, İstanbul, s.216-217

³⁷⁸ Zürcher, "Modernleşen Türkiye," s. 375

Bozbeyli öncülüğünde adıyla Menderes ve Bayar'ın Demokrat Partisi'ni hatırlatan Demokratik Parti'yi kurdular.³⁷⁹ Ayrışmalar Demirel hükümetini iyice zayıflatmıştı.

1960'lı yılların ortalarında başlayan öğrenci hareketleri 1970'lerin başında nitelik değiştirmiş, silahlı eyleme dönüşmüştü. 1970'li yılların başında solda silahlı eyleme yönelme ülkücü kesim tarafından sergilenen silahlı eylemlerle karşıya geldi. Sendikalar için hazırlanan yasa tasarısı karşısında 15-16 Haziran 1970'de işçi eylemleri artmıştı. Toplumsal alandaki önlenemeyen huzursuzluklar AP'yi başından beri DP'nin bir devamı olarak görmüş olan silahlı kuvvetleri de etkilemişti. 1970'lerin başında silahlı kuvvetler reform taleplerini açıkça ifade yetmeye başlamış ve kuvvet komutanlarının Başbakan'a ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili uyarı mektupları göndermesi askeri müdahale söylentilerini artırmıştı.

Bu sırada silahlı kuvvetler içindeki bir kesim "Milli Devrimci Gelişme Stratejisi" benimsemiş ve benzerleri Mısır ve Cezayir'de rastlanan "sol" bir askeri müdahale arayışına girmişti.³⁸⁰ Doğan Avcıoğlu'nun Devrim dergisi de bu tür 'ilerici' bir ordu müdahalesinin fikrîsel arka planını oluşturuyordu. Tüm bu gelişmeler karşısında Demirel istifa önerilerini sürekli geri çevirmiş, güvensizlik oyu almadan hükümetten çekilmeyi reddetmişti. Bunun üzerine ordunun yüksek komuta kademesi 12 Mart 1971 günü Cumhurbaşkanı'na sunulma üzere, hükümeti istifaya davet eden ve yerine partiler üstü bir 'millî birlik hükümeti'ni davet eden bir bildiri kaleme alındı. Bildiri, 'anarşiyi sona erdirecek ve reformları "Atatürkçü bir görüşle" uygulayacak güçlü bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Bu talepler karşılanmadığı takdirde ordu "Anayasal görevini yerine getirecek" ve iktidara el koyacaktı. Saat 13 haberlerinde bildiri TRT'de okunarak kamuoyuyla paylaşıldı.³⁸¹

Söz konusu bildiri üzerine Demirel istifa etti. Durumdan herkes hoşnut görünüyordu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ordunun görevini yaptığını belirtmiş, İsmet İnönü ise başbakanın istifasının demokratik bir istifa olduğunu ifade etmişti.

³⁷⁹ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde," s. 367

³⁸⁰ Ordu içinde 1960'lardaki hiyerarşiyi bozan yapılanmaya izin vermeden yüksek komuta heyeti müdahaleyi gerçekleştirmek istemişlerdir. 12 Mart muhtırasının ardında 9 Martçı olarak bilinen general, amiral ve albaylar derhal emekliye sevk edildi. *Bknz Aydın-Taşkın, 2014:203-204.*

³⁸¹ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 3. Baskı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004: 193

Muhtıradan radikal sol kesim büyük bir memnuniyet duyuyordu. Örneğin Doğu Perinçek, Mihri Belli gibi isimlerin bulunduğu Aydınlık ve MDD, Mahir Çayan'ın etkisindeki Dev-Genç gibi çevreler müdahaleyi 'Mustafa Kemal'in ilerici geleneğini sürdüren Türk Ordusunun Demirel hükümetine cevabı' olarak değerlendirdi. Ergun Özbudun, 12 Mart Muhtırası'nı demokrasinin yeniden dengelenmesi olarak görmektedir. Çünkü Anayasa yürürlükten kaldırılmadığı gibi, ne Meclis dağıtılmıştır ne de siyasal partiler kapatılmıştır.³⁸² Fakat bu muhtırayı Anayasaya uygun olmayan sistemin yeniden askeri elitlerin istediği şekilde yapılanması olarak değerlendirmek gerekir. Fakat zamanla muhtıranın mahiyetinin farklı olduğunu gören sol aydınlar, desteklerini çektiler. Özellikle radikal sol örgütlere karşı sert önlemler alınıyor, sendikaların toplantıları ve gençlik örgütleri yasaklanıyor, Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri on gün süreyle yasaklanıyor, solun önde gelen darbe taraftarı kalemleri (İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Çetin Altan, Mümtaz Soysal) tutuklanıyorlardı.³⁸³

12 Martçıların ilk önemli icraatlarından biri ordu içinde geniş bir tasfiye yapmak ve 'sol' bir darbe hazırlığı içinde oldukları söylenen subayları ordudan uzaklaştırmak oldu. Ardından olağanüstü bir ara rejim dönemine girildi ve 1961 Anayasası'nın öngördüğü temel hak ve özgürlüklere önemli kısıtlamalar getirildi.³⁸⁴

Bu şartlar altında yeni hükümeti kurma görevi CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim'e verildi. Erim partisinden istifa ettikten sonra 26 Mart'ta yeni hükümeti açıkladı. Erim büyük ölçüde siyasetin dışından gelen teknokratlardan oluşan bir kabine kurdu. 25 kişilik kabinede 5 AP'li, 3 CHP'li ve 1 MGP'li üyeler yer alırken kalan 14 bakan TBMM dışında seçildi. Erim hükümeti amacının reformları gerçekleştirecek bir hükümet kurmak olduğunu ifade ettiyse de³⁸⁵ getirdiği anti demokratik uygulamalarla

³⁸² Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, Çev. Ali Resul Usul, DoğanEgmont Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 29

³⁸³ Davud Dursun, Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s.158

³⁸⁴ 12 Mart müdahalesinin çerçevesini çizen metinlere 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetler İç Hizmetler Kanunu'nun 35. Maddesi olan 'Türk yurdunu, Anayasa ile tayin edilmiş Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama' görevini verilmekteydi. Bu hüküm, ordunun çeşitli vesilelerle siyasi süreçlere müdahale ederken dayandığı temel bir dayanak olacaktır.

³⁸⁵ Özellikle ekonomik alandaki reformlar için Dünya Bankası'nda çalışmış Ali Karaosmanoğlu'na hazırlattığı reform tasarısı toprak reform, tarım vergileri, maden sanayinin ulusallaştırılması, Türk Sanayini koruma tedbirleri gibi alanları içeriyordu .Bknz. Zürcher, 2008:376

anılacaktı. Erim hükümeti 7 Nisan'da 450 milletvekilinin 321'inden güvenoyu alarak göreve başladı. CHP, AP ve MGP grupları hükümete güvenoyu vermişti. CHP Nihat Erim hükümetini destekleme kararı alınca Ecevit parti genel sekreterliğinden istifa etti.³⁸⁶ Yeni hükümet 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri konu alan tüm anayasal haklar ve özgürlükleri tırpanlandı. Üniversite ve radyo televizyon özerkliği kaldırıldı, dış politikada içe kapanmacı bir yol izlendi.³⁸⁷

Tüm bu siyasal gelişmeler cereyan ederken bazı sol örgütler banka soygunları ve adam kaçırmaya eylemlerine devam ediyordu. Erim hükümeti sol muhalefeti sindirmek amacıyla İstanbul, Ankara, İzmir'in de yer aldığı toplam 11 ilde sıkıyönetim ilan etti ve geniş çaplı tutuklamalar başladı. Çeşitli dernekler kapatıldı, bazı gazetelerin yayınlarına geçici bir süreliğine yasak konuldu. Birçok seçkin aydın ve TİP'in önde gelen üyeleri tutuklandı. Sol ve liberal olan herkese karşı cadı avı başladı.³⁸⁸ 3 Aralık'ta aralarında başbakan yardımcılarını Sadi Koçaş ve Atilla Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu 11 bakan "kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirme olanağı kalmadığı inancıyla" hükümetten istifa etti. Bu istifalar I. Erim hükümetinin sonunu getirdi.

Yeniden başbakanlık görevi verilen II. Erim dönemi 11 Aralık'ta yeni bakanlar kurulu listesini açıkladı. 24 üyeden oluşan kabinenin yarısı TBMM dışından atanmıştı. AP'den 7, CHP'den 4 ve MGP'den 1 üyeye bakanlık görevi verilmişti. II. Erim hükümeti uzun ömürlü olmadı. Erim ile siyasi parti liderleri arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda hükümet 17 Nisan 1972'de görevinden istifa etti. Sunay bu istifayı kabul ederek Erim'in önerisi doğrultusunda başbakanlık görevini vekaleten Ferit Melen'e verdi. Melen kısa bir süre sonra bu göreve asaleten atandı.³⁸⁹ 1970'lerin ilk yıllarına damgasına vuran siyasal çalkantılar parlamenter olmayan yollardan hükümet değişikliklerinin yanı sıra sol örgüt liderlerinin idam ve infazlarına sahne oldu.

³⁸⁶ Yerine yine kendi ekibinden Şeref Bakışık getirildi. Ecevit ve 6 CHP'li oylamaya katılmazken Demokratik Parti grubu ve 6 AP milletvekili 'ret' oyu kullandı. TİP milletvekili Mehmet Ali Aybar evet oyu kullanırken MP genel başkanı Osman Bölükbaşı çekimser kaldı. Bkz. Ahmad, s. 362,363

³⁸⁷ Ahmad, s.352,-357

³⁸⁸ Aydın ve Taşkın, s. :221-232

³⁸⁹ Irvin C. Schick ve Ahmet Tonak, s. 387-388

12 Mart Ara Rejimi Erim'den sonra Cumhurbaşkanı Sunay hükümeti kurma görevini 29 Nisan 1972'de Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi. Ürgüplü 1960'ların ortasında yaşanan hükümet krizi sırasında da başbakanlığa getirilmiş ve ülkeyi 1965 seçimlerinde götürmüştü. 13 Mayıs'ta yeni hükümeti açıklayan Ürgüplü Sunay'dan onay almayınca istifa etmek zorunda kaldı ve başbakanlık görevi bu kez Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'e verildi. İrvin C. Schick ve Ahmet Tonak'a göre Erim'in başarısızlığının nedeni olarak reformları gerçekleştirmedeki başarısızlığı gösterilmişti. Burada reformların içeriğinin ne olduğuna bakmak gerekmektedir. Erim hükümetinin reformları büyük şehir sermayesinden yana tavır almıştır. Programına koyduğu toprak reformu küçük sanayici ve tüccarlarla toprak sahiplerinin eleştirilerine maruz kalmış ve uygulanamamıştır³⁹⁰ Dolayısıyla, Doğu Anadolu'nun toprak ağalarından önde gelen reform aleyhtarı Ferit Melen'in getirilmesi açıklayıcıdır.

Bakanların çoğunu TBMM dışından seçen Melen 22 Mayıs'ta kabinesini kurdu ve göreve başladı.³⁹¹ 6 Nisan 1973'te Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Melen hükümeti 7 Nisan'da istifa etti ve sonra başbakanlığa atanan Naim Talu ülkeyi seçimlere götürdü. Böylelikle partiler üstü hükümetlerle ya da teknokratlar hükümetiyle yürütülen 12 Mart Ara Rejimi sona ermiş oldu.³⁹²

Ancak seçimden sonra yeni hükümet çalışmalarının uzaması üzerine Talu hükümeti Ecevit'in başkanlığındaki CHP-MSP koalisyonunun Cumhurbaşkanıca onaylandığı 26 Ocak 1974'e kadar işbaşında kaldı. Talu hükümeti döneminde Devlet Güvenlik Mahkemeleri teşkilatlandırıldı.³⁹³ Yeni bir toprak ve tarım reform ön tedbirler kanunu çıkarıldı ve ardından ikinci bir kanunla müsteşarlık kuruldu. Müsteşarlığın görevi toprak kanunun özellikle doğu illerinde yürütülecek toprak reformunu gerçekleştirmek su kaynaklarını geliştirmek ve sosyal refahı artırmaktı.

³⁹⁰ 1971 darbesi sonrası getirilen iktisadi reformları içinde sanayi burjuvazisinin tarım sektörünün çağdaştırılması da vardı. Tarım reform gerçekleştirilemediği gibi tarımı destekleme fiyatları da düşürülerek sanayi değer aktarımı sağlanmaya çalışıldı. Buradan bakıldığında darbenin hedefleri arasında gösterilen, toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin hakim ittifak içindeki konumlarını sarsacak herhangi bir kalıcı tedbir getiremediği görülmektedir. Türkiye Kapitalizmi için uzun dönemli bir yarar sağlanamamış, sol daha da güçlenerek çıkmıştır. Bknz: Schick ve Tonak, s.388

³⁹¹ Bu arada Genelkurmay başkanlığını devralmış Faik Gürler'in görevinden istifa ederek cumhurbaşkanı olma girişimi sonuçsuz kaldı ve 12 Martçılar ilk büyük darbeyi almış oldular.

³⁹² Schick ve Tonak, s. 388

³⁹³ Bu mahkemelerde 1976 yılında kaldırılana kadar 3000 den fazla kişi yargılanacaktı. Zürcher, 2008: 378

12 Mart 1971 ara rejim döneminde Milli Nizam Partisi'nin ardından Türkiye İşçi Partisi kapatıldı. 5 Mart 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından MNP hakkında 'laikliğe aykırı eylemleri' nedeniyle dava açılmıştı. 12 Mart'ın ardından, 20 Mayıs 1971'de partinin "Anayasa'nın laik devlet ve Atatürk devrimciliğinin korunması ilkelerine aykırı" bulunması nedeniyle kapatılmasına karar verildi. Yöneticileri hakkında hiçbir cezai işlem yapılmadı.³⁹⁴

11 Haziran 1971 yılında ise TİP hakkında son kongre bildirgesinde "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşadığı," "Kürt sorunu" diye bir sorunun olduğu yolunda bir karar almasıyla Anayasa mahkemesi tarafından açılan davada parti "bölücülük" gerekçesiyle 21 Temmuz 1971'de kapatıldı. TİP'in yöneticileri sıkıyönetim mahkemesinde yargılanarak 12,5 ile 15 yıl arasında değişen çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Hükümlü TİP yöneticileri 1974 yılında çıkarılan af kapsamından yararlanarak serbest bırakıldılar.³⁹⁵

5.2 Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milli Selamet Partisi

CHP içindeki ortanın solu hareketine karşı çıkarak partiden kopan Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi (GP) adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. 1969 genel seçimlerinde de oyların yüzde 6,6'sını alarak 15 milletvekili çıkaran GP, AP ve CHP'den sonra meclisteki üçüncü parti olmayı başarmıştı. GP 29 Ocak 1971 yılında yeni katılımlarla adını Milli Güven Partisi (MGP) olarak değiştirdi ve 12 Mart döneminde kurulan Nihat Erim hükümetlerine de bakanlık verdi. 22 Mayıs 1972'de başbakanlığı alarak yeni bir hükümet kuran partinin genel başkan yardımcısı Ferit Melen oldu.

Bu arada CHP içinde İnönü ve Ecevit çevresinde kutuplaşmalar başlamıştı. 6 Mayıs 1972'de CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayı'nda Ecevit yanlıları güçlü çıkınca İnönü parti genel başkanlığından istifa etmiş, Ecevit genel başkanlığı almıştı. Bu süreç partiden istifaları da beraberinde getirmişti. 15 senatör ve 44 milletvekili istifa etmiş, bunların bir bölümü 4 Eylül 1972'de Kemal Satır başkanlığında Cumhuriyetçi Parti adıyla yeni bir parti kurdular. Cumhuriyetçi Parti'nin ömrü uzun olmadı ve 4 Mart 1973

³⁹⁴ Zürcher, "Modern Türkiye," s. 377-388

³⁹⁵ Zürcher, "Modern Türkiye," s. 388

yılında Milli Güven Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi adını aldı. Genel olarak CHP'yi Atatürkçülükten uzaklaşmakla suçlayan CGP kendisini merkez sağda yer alan bir parti olarak nitelendirdi. Feyzioğlu CGP genel başkanı seçilirken, Satır genel başkan yardımcılığına getirildi.³⁹⁶ CGP 14 Nisan 1973'te açıklanan Naim Talu hükümetinde de yer aldı. Böylelikle parti 12 Mart döneminde kurulan tüm hükümetlerde etkin görev almış oldu.

Laikliğe aykırı çalışmalar yaptığı gerekçesiyle 21 Mayıs 1971'de kapatılan Milli Nizam Partisi (MNP) çizgisinde 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi kuruldu. Partinin genel başkanlığına Süleyman Arif Emre getirildi. Necmettin Erbakan kuruluş sürecinde yer almakla beraber partinin başına sonra geçti. MSP'nin parti programında "Türkiye'de başkanlık sisteminin uygulanması, tek meclis" gibi öneriler yer aldı. MSP toplumsal ve kültürel hayatın İslami ilkeler etrafında yeniden gelenekselleştirilmesini öngören, Batılılaşmayı buna engel gören "büyük Türkiye" projesini savundu. Bu projenin ikinci bileşeni ise sanayileşmeydi.³⁹⁷ Parti 1973 ve 1977 seçimlerinde milletvekili çıkardı, Ecevit ve Demirel başkanlığında kurulacak koalisyonlara bakanlar verdi. MSP 12 Eylül 1980 darbesi sonrası kapatıldı, Erbakan ve yöneticileri uzun süre tutuklu kaldılar.

5.3 1969-1973 arası dönemde Kürt Siyasal Hareketi

1960'ların sonu ve yetmişlerin başlarında ayrı bir akım olarak Kürt siyasal hareketi hem etkisi altında olduğu Irak'taki Kürt hareketinden hem de 1960'ların başından itibaren organik bir ilişki geliştirdiği Türk solundan özerkleşmeye başlayarak kendine özgü bir kimlik ve programla ortaya çıkmaya başladı. Bu özerkleşmede devletin bölgeye yönelik güvenlikçi politikalarındaki artışın halkta yarattığı tepki ve tedirginlik ile 1969'da kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) yarattığı etki önemli rol oynadı. Güvenlikçi yaklaşımın etkisi ve Irak'ta Mustafa Barzani'nin öncülük ettiği hareketten özerkleşme Türkiye sınırları içerisinde sosyalist program dışında bir "ulusal sorun" tanımlamasına yol açtı.

³⁹⁶ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 241-242

³⁹⁷ Binnaz Toprak, Dinci Sağ, içinde İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Geçiş Sürecinde Türkiye, Bilim Dizisi, 1987: İstanbul s.245-247

Türkiye’deki sosyalizm sorunundan ayrı bir ulusal sorun tanımlaması kendini ilk olarak sol gençlik örgütlerindeki ayrışmada gösterdi. Kürt gençlerinin önemli bir bölümü Türk solundan ayrı örgütlenme yolunu seçtiler. Dev-Genç’ten ayrılan Kürt gençleri 1969’da Devrimci Doğu Kültür Ocakları’nı kurdular. DDKO üyelerinin çoğu ya TİP üyesi ya da TİP’e yakın kişilerden oluşuyordu.³⁹⁸ Doğu’da ‘Doğu Mitingleri’ olarak tarihe geçecek bir dizi miting gerçekleştirdiler. Bu mitingler kültürel haklardan, sivil özgürlüklerden ve Doğu’nun ‘ihmal edilmiş’liğinden bahsetse de mitinglerin dilinde ulusal bir duyarlılık yaratma çabası vardı. Sadece İstanbul ve Ankara değil aynı zamanda Doğu’da Doğu Devrimci Kültür Ocakları olarak bilinen (DDKO) kültür kulüpleri ağı kurulmuştu ³⁹⁹ DDKO’lar, toplumsal reform uygulamalarını gerçekleştirmeye çalışıyor bu amaçla kadınlar ve köylülere okuma yazma programları düzenliyor, toplum aydınlatılmaya çalışılıyordu.

DDKO faaliyetleri ve Mart 1970’te yapılan Baas-Barzani Anlaşması Ankara’nın Türkiye’deki Kürtler ile ilgili korkularını artırdı. Bir dizi güvenlik önlemi uygulamaya konuldu. Ekim 1970’de DDKO liderleri tutuklandı. Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Said Elçi, İsmail Beşikçi gibi Kürt aydınları tutuklandı. DDKO savunmaları diye tarihe geçen, İstanbul ve Diyarbakır’da önemli duruşmalar yapıldı. Kürt tarihini, dilini ve toplumunu ele alan 150 sayfalık savunmalar Kürt hareketinin bundan sonra izleyeceği yol haritasını da belirledi. DDKO kapatıldı ve bazıları on yılı aşan cezalar aldı. 12 Mart Muhtırasıyla sıkıyönetim ilan edilen 11 ilin içinde Diyarbakır ve Siirt de vardı. İçişleri Bakanlığı’nın askeri müdahalenin gerekçesinde aşırı solcuların ve kent gerillalarının çoğalması yanında Doğu’daki ayrılıkçılar sorunu da yer almıştı. Binlerce insan gözaltına alındı ve bunların çoğu da kırsal kökenliydi. McDowall tutuklamaların büyük çoğunluğunun kırsal kesimden olmasını DDKO ve TİP’in taşra örgütlerinin etkinliği ile kırım politize olduğuna işaret ettiğini belirtir.⁴⁰⁰

Türk sosyalist hareketi gibi Kürt siyaseti ve örgütleri de 27 Mart’tan nasibini aldı. Tüm sol ve Kürt örgütler ile yayınlar yasaklandı, kadrolarını tutuklanıp liderleri

³⁹⁸ Mehdi Zana, Bekle Diyarbakır, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s.57-79

³⁹⁹ Özellikle Diyarbakır, Ergani, Silvan, Kozluk ve Batman ana merkezleriydi

⁴⁰⁰ McDowall, “Modern Kürt Tarihi,” s. 546

öldürüldü. Darbe uygulamaları yeni bir ekonomik ya da askeri vesayet rejimi kurmaktan ziyade söz konusu örgütlerin etkinliğini kırmak üzere yapılmış izlenimi uyandırıyor.

Bu ortak etkiye rağmen Türk sol hareketlerin yaşadığı parçalanmaya benzer bir süreci DDKO'dan sonra kurulan bir dizi Kürt örgütü de yaşadı. Bozarslan bu bölünmelerin ideolojik olmaktan çok sosyolojik faktörlerle açıklanabilir olduğunu belirtir. Devlet tarafından gayri meşru görülen Kürt hareketi kendi içinde iktidar ve denge mekanizmasını kuramamıştır. *“Bu yüzden radikal sol gibi Kürt hareketi de aciliyet sendromu yaşamakta örgütlülüğü gelecek çatışmalarda var olmanın koşulu olarak görmektedir.”*⁴⁰¹ Yine Bozarslan'a göre Kürt hareketlerindeki fragmantasyonda belirleyici olan ideoloji değil hemşerilik ilişkilerini de içeren sosyalizasyon mekanizmalarıdır.

Toplu savunmaların ağırlıklı kısmı askeri savcılığın “Kürtçe bir dil değildir” tarzındaki iddialarına karşı “Kürt halkının dili ve kültürü ile ayrı bir halk olarak varlığını savunmaya” yönelikti. DDKO, gerek savunmaların içeriğiyle ve gerekse duruşmalarda toplu savunma yaparak, askeri savcılığın bazı uygulamalarına direnerek Kürt hareketinde önemli bir hafıza alanı açtı. DDKO deneyimi, Kürt hareketinin özerkleşme sürecinin dinamiklerini oluşturmasının yanında, Rızgari, Özgürlük Yolu ve Kawa kadrolarının birçoğu DDKO içinden çıkmıştır, Kürt sorunun “bölgesel az gelişmişlik'ten “ulusal sorun” olarak tanımlanmasına da katkı sağlamış oldu.

12 Mart darbe sürecinden, 1973 Ekim ayında yapılan seçimlerle birlikte çıkmıştır. 1974 yazında çıkarılan genel af yasası ile tüm siyasi tutuklular serbest bırakıldı. Serbest kalan Türk ve Kürt sosyalistleri, özellikle gençlik arasında, kitlesel bir zemin buldular. Böylelikle 1975 yılından itibaren birbirinden örgütsel olarak bağımsız gelişen Kürt ve Türk sol siyasal hareketlerinin dönemi başlamış oldu.

⁴⁰¹ Bozarslan, “Kürt Milliyetçiliği,” s. 857

5.4 1973 Genel Seçimleri

12 Mart 1971'den sonra ülke bir ara rejime girmiş olmasına karşın milletvekili genel seçimleriyle Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimi, Anayasa'nın öngördüğü zamanda yapıldı. 14 Ekim 1973'te seçmenler oylarını kullanıp parlamentonun yeni üyelerini belirlerken 12 Mart ara rejimi geride bırakılmış oldu. Seçim 1969'daki barajsız d'Hondt sistemine göre yapıldı.⁴⁰²

Seçimlere 1969 seçimlerinde olduğu gibi sekiz parti katıldı. Bunlardan 6'sı AP, CHP, CGP, MHP, MP, TBP 1969'taki seçimlere de katılan partilerdi. Diğer iki partiden Türkiye İşçi Partisi kapatıldı. Yeni Türkiye Partisi ise zayıfladığı için seçime katılamadı. Buna karşın iki yeni parti kuruldu. Bunlardan biri Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasından sonra bu partinin bir devamı olarak kurulan Milli Selamet Partisi (MSP), bir diğeri ise AP'den kopanların kurduğu Demokratik Parti'ydı (DP).

CHP'de de büyük değişiklikler olmuştu. Ecevit başkanlığında dinamizm kazanan yeni yönetim seçmenlerine köklü değişiklikler vaat ediyordu. AP ise küçük sağ partilere oy vererek sağın gücünün kırılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini savunuyordu.⁴⁰³

Seçime katılma oranı 1969'daki gibi düşük düzeyde kaldı. Seçmenlerin sadece yüzde 66,8'i sandık başına gitti. Ecevit ile yenilenen CHP, dinamik bir parti görünümüyle ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başardı ve seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Oyların yüzde 33,3'ünü alan CHP, milletvekillerinin dağılımında kullanılan nispi temsil yöntemi sonucunda mecliste 185 sandalye kazandı. 1973 seçimlerinde CHP oyları ve Meclis'teki sandalye sayısı ilk kez AP'yi geçmişti. Ancak bu oran CHP'nin mecliste çoğunluğu sağlamasına yetmedi. Meclis çoğunluğunu sağlayan 226 sayısının çok altında kaldı. AP yüzde 29,8 ile 149 sandalye aldı. Milli Nizam Partisi'nin yerine kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ile seçimlerden önce kurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) parlamentoya girmeyi başarmış, MSP yüzde

⁴⁰² Varlık ve Ören, "Seçimler," s.109

⁴⁰³ 1975 Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Ara Seçimleri, TBMM 15. Yasama Dönemi içerisinde boşalan 6 milletvekilliği için yapılmıştır. Seçimler, 12 Ekim 1975 tarihinde 6 ayrı ilde (Amasya, Bursa Eskişehir, Niğde, Urfa ve Zonguldak) yapıldı.

11,8 ile 48 sandalye olarak güçlü bir grup kurmuştu. MHP ise yüzde 3,4 ile 3 milletvekilliği almış, mecliste küçük bir temsil hakkı kazanmıştı. DP yüzde 11,9 ile 45 milletvekilliği kazanırken, CHP çizgisinin devamı niteliğindeki Cumhuriyetçi Güven Partisi yüzde 5,3 ile 13 sandalye almıştı. TBP yüzde 1,1 ile 1 milletvekilli çıkardı. Oyların yüzde 0,6'sını alan MP ise Millet Meclisi'nde temsil edilme olanağı bulamadı. Seçmenlerin yüzde 2,8'i bağımsız adaylara oy verdi ve 6 bağımsız aday çoğunluğu olarak milletvekili oldu.⁴⁰⁴

Tarımın en çok ticarileşmiş olduğu bölgeler AP'ye oy verirken, görece yoksul bölgeler CHP'ye oy vermeye yatkındı. CHP oylarının başlıca kaynağı kentsel merkezlerin işçi sınıfıydı. Ecevit'in 'ortanın solu' kimliği etrafında oluşturulmaya çalıştığı yeni söylem işçi sınıfı ve gecekondulu mahallelerinin sakinlerinde karşılık buldu. CHP nüfusunun neredeyse yarısının gecekondulu mahallelerinde yaşadığı İstanbul, Ankara, İzmir gibi üç büyük kenti kazandı.⁴⁰⁵

Bu parlamento tablosu hiçbir partiye tek başına iktidar şansı tanııyordu ve bu tablo koalisyonlar dönemine girildiği, bu anlamda belirsizlik sürecinin devam edeceği anlamına geliyordu. Nitekim de öyle oldu. 1973 seçimleri sonrası koalisyon hükümeti kurulması yıl sonuna kadar sürdü. Uzun süren koalisyon görüşmeleri sonrasında, 14 Ekim'de yapılan seçimlerin üzerinden üç ay geçmiş hükümet ancak 26 Ocak 1974'te CHP-MSP koalisyonu biçiminde kurulabilmişti. CHP lideri Ecevit Başbakan, 21 Ekim 1973'te Süleyman Akif Emre'den görevi devralan Necmettin Erbakan ise Başbakan Yardımcısı oldu. 7 Şubat 1974 günü hükümet güvenoyu olarak göreve başladı.⁴⁰⁶

5.5 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

12 Mart muhtırasından sonra yapılan 1973 seçimlerinde bölgede %10'u geçen 5 parti oldu. Bunlar Milli Selamet Partisi (MSP), CGP, DP, AP ve CHP'dir. Benzer bir şekilde, farklı siyasal çizgileri temsil eden partilerin oy farklılıklarının Türkiye geneline göre daha az olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, 1973 genel seçimlerinde Türkiye

⁴⁰⁴ 1973 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s. 29-90

⁴⁰⁵ Keyder, "Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası," s. 71

⁴⁰⁶ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde," s. 369-370

geneline kıyasla bölgede oylar daha fazla çeşitlenmiştir. CHP (20,9) ve AP (22,2) birbirine yakın oy almışlardır. CHP'nin genel olarak her darbe sonrası oyunu yükselttiği göze çarpmaktadır.

1961 seçimleri itibariyle, genel seçimlerde, Doğu illerinde bağımsızların oranının Türkiye geneline göre yüksekliği dikkat çekici bir özelliktir. 1969 parlamentosunda yüzde 20,2 olan bağımsız oyları, 1973 genel seçimlerinde 16,6'ya düşmüştür. Ancak bu oran hâlâ Türkiye genelinin (2,8) çok üstündedir.⁴⁰⁷ Yine bağımsızların aldıkları en çok oy 45,3 ile Muş'tan çıkmış, onu Bitlis, Siirt, Mardin ve Ağrı izlemiştir. 1973 seçimlerinde bölgede MSP oylarının da Türkiye geneline göre yüksek olduğunu görüyoruz.⁴⁰⁸ Bingöl, Ağrı, Urfa gibi illerde MSP oylarının yüksek çıkması bu illerin aynı zamanda tarikat ağlarının güçlü olduğu iller olmasıyla ilişkilendirilebilir.

⁴⁰⁷ 1973 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s. 29-90

⁴⁰⁸ 1973 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s. 29-90

Tablo 5.1
1973 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı

1973	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı	75,8	75,1	90,6	66,5	79,9	73,6	80,8	70,2	60	79,6	72,1%	66,8
Milletvekili Sayısı	4	2	2	7	1	6	3	4	7	4	40	450
AP	15,5	20,6	40,6	19,9	33	18,7	9,7	16,4	33,5	22,3	22,2%	29,8
CHP	15,5	23,3	15,5	30,4	35,4	17,7	17,3	14,2	28,9	10,3	20,9%	33,3
CGP	18,3	0,5	2,3	5,6	3,8	10,3	6,4	23,8	1,9	52,3	13,4%	5,3
Demokratik Parti	8,7	10,5	1,1	12,2	25,7	17,6	6	11	17,1	1,4	11,4%	11,9
Millet Partisi												0,6
MHP	6,2	0,3		3		0,5	0,5	0,6	0,9	0,7	1,5%	3,4
MSP	14,8	25,5	11,3	18,5	2,1	12,1	14,7	9,5	17,6	7	14,0%	11,8
TBP		0,3					0,2				0,0%	1,1
Bağımsız	21,1	18,9	29,1	10,4		23,1	45,3	24,5	0,1	6	16,6%	2,8

Kaynak: 1973 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s. 29-90.

1973 seçim sonuçlarında, partilerin parlamentodaki temsil oranlarına bakıldığında, AP'nin daha fazla oy almasına karşılık, CHP'nin daha fazla vekil çıkarması (11) ve parlamentodaki temsil oranında AP'yi geçmesi, seçim sisteminden kaynaklanmaktadır.

Bağımsızlar, AP ve CHP'den sonra üçüncü en yüksek oy alan grup olmuştur. Ancak, seçim sisteminin bağımsızlar aleyhine işlemesi, 4 milletvekilliği çıkaran bağımsızların parlamentoda ancak yüzde 10 ile temsil edilmesinin nedenidir. Aşağıdaki tabloda dikkati çeken unsurlardan bir diğeri ise MSP ve GP temsil oranının aynı olmasıdır. Birbirine yakın oy alan iki parti de 6'şar milletvekili çıkararak bölgeyi parlamentoda yüzde 15 ile temsil etmiştir.

Tablo 5.2

1973 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil oranı eksi oy oranı
AP	22,2%	10	25,0%	2,8%
CHP	20,9%	11	27,5%	6,6%
CGP	13,4%	6	15,0%	1,6%
DP	11,4%	3	7,5%	-3,9%
MP				
MHP	1,5%			-1,5%
MSP	14,0%	6	15,0%	1,0%
TBP	0,0%			
Bağımsız	16,6%	4	10,0%	-6,6%

Kaynak: 1973 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s. 29-90.

Genel seçimlerden iki ay sonra 9 Aralık 1973 günü yapılan yerel seçim sonuçlarından da bahsetmek önemlidir. Meclisteki aritmetik yerel seçimlerde de kendini göstermiştir. CHP, genel seçimlerde gösterdiği başarıyı tekrarlamış İstanbul, Ankara, İzmir yanında Türkiye çapında 30 ilin belediye başkanlığını kazanmıştır. CHP'yi sırasıyla AP 22 ille, MSP 3 ille, Demokratik Parti 1 ille izlemiştir. 8 ilde de bağımsız adaylar kazanmıştır.⁴⁰⁹ Bağımsızların kazandığı il merkezlerinden Urfa, Bitlis, Tunceli ve Van olmak üzere 4'ü bölge illerindedir. Bu illerin belediye başkanlıklarını bağımsızların alması, tarihsel süreçlerle birlikte bakıldığında, Doğu illerinde etnik politikaya yönelen yeni bir siyasi eğilimin belirmekte olduğunu göstermektedir. 1960'ların ikinci yarısı ile başlayan Doğu Mitingleri, DDKO örgütlenmeleri, 12 Mart süreci, bölgenin giderek radikalleşmesine, bölge taleplerinin giderek etnikleşmeye başlamasına yol açmıştır. Bu yönde halkı mobilize etmeyi başaran Kürt örgütleri, yerel idaredeki eşraf hakimiyetini bir ölçüde de olsa kırabilmiştir. Parlamento seçimlerinde eşraf hakimiyetinin etkinliği devam etse de yerel seçimlerde bu hakimiyetin kırılmaya başladığını, kitleleri harekete geçiren kişilerin etkisinin giderek arttığını göstermektedir.

⁴⁰⁹ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 254

Böylelikle 1960'ların ikinci yarısında parlamentodan dışlanan Kürt aydınlarının ve Kürt hareketinin, ikinci siyasal katılım kanalı olan yerel idareler ya da belediyelerde güçlendiği görülmektedir. Kürt siyasal hareketinin, yerelde güçlenmesi, 1990'lar sonrasında kurulan partilerin yerel ve yerinde yönetim modellerini savunması, siyasete yerel ölçekte güçlü katılım geleneği yaratmıştır. 1973 ve aşağıda söz edilecek 1977 yerel seçimlerinin Kürt siyasal hareketinin içinden adayların kazanmasıyla, siyasal iktidardaki, yerel seçkinlerin hem parlamento hem sivil toplum hem de belediyelerde temsilinde, yarılmanın yerelde başladığı söylenebilir.

5.6 1973 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

Tüm çok partili hayat boyunca bölgeyi temsil eden milletvekilleri bölgenin nüfuslu ailelerinden seçilmiştir. Bu aileler gerek bürokrasinin üst kademelerinde görev olarak gerek yerel yönetimlerde söz sahibi olmaya çalışarak, temsil alanını bir iktidar mücadelesi alanı haline getirmişlerdir.

1973 Parlamentosu'nda Pinyanişi Aşireti'nden Mir Bahattin Yardımcı MSP Ağrı milletvekili olarak seçilmiştir. Memaniler aşiretinden Kerem Şahin ise, siyasetle ilişkisi Türk siyasal hayatı boyunca devam eden ailelerdendir. MSP'den Meclise giren Abdullah Bezencir, Bingöl'ün güçlü ailelerindendir. MSP'nin Bingöl'de güçlenmesinde biraz da Abdullah Bezencir'in esnaf ve tarikat ağları üzerinden desteklenmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Zira Bingöl'de tarikat ağlarının güçlü olması yanında Alevi nüfusunun da yüksek olması nedeniyle genel olarak seçimlerde oyların biri sağ, diğeri CHP gibi daha sol partiler arasında bölünmüştür. Bingöl'ün diğeri aday Hasa Ezman ise politik mücadeleye 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nden milletvekili aday olarak başlamış; Bingöl'den alınan oyların Milli Bakiye sistemi nedeni ile Diyarbakır oylarına katılması nedeni ile Tarık Ziya Ekinci, Diyarbakır'dan milletvekili seçilmiştir. Ezman, 1973-1980 yıllarında, Bingöl'de, CHP'den iki dönem milletvekilliği yapmıştır. Gaydalı ailesi de meclisten hiç kopmayan ailelerden biridir. Bitlis'ten seçilen Abidin İnan Gaydalı, Şeyh Muhammed Küfrevi ailesindendir.

Van'da, Sivas Kampı mağdurlarından Kinyas Kartal, Seyhanlı aşiretinden, Şeyh Cevheri ailesinden, Necmettin Cevheri, 1969 parlamentosunda da AP'den yer

almışlardır. Urfa'dan Milli aşiretinden Halil Milli yine AP listesinden parlamentoda yer almıştır. Bazıki aşiretinden, AP milletvekili Mustafa Kılıç'ın, 1963-1973 yılları arasında Urfa Belediye Başkanı iken, Mete Akyol'la yaptığı söyleşi ilginçtir. Mete Akyol'u makamında ağırlayan Kılıç, kendisine şöyle demiştir: *"ilkokul mezunuyum, şayet ortaokulu bitirmiş olsaydım milletvekili olurum. Liseyi bitirmiş olsaydım bakan olurum."*⁴¹⁰ Kılıç, 1973 seçimlerinde AP'den Urfa milletvekili seçilmiştir. Kılıç, Demirel hükümetini düşürmek amacıyla Ecevit'le yapılan pazarlıklar sonucu AP'den ayrılan 11 milletvekili içinde yer almıştır. Türk siyasal tarihine 11'ler Olayı ya da Güneş Otel Olayı olarak geçen, ikinci Ecevit hükümetinin kurulmasına destek verenler arasında bulunan Kılıç, bu dönemde devlet bakanlığı da yapmıştır.

1969 Parlamentosu'na bağımsız girdikten sonra AP'ye geçen, Mardin milletvekili Abdürrahim Türk'ün kardeşi Ahmet Türk, 1973 parlamentosunda yer almıştır. Mardin'in büyük aşiretlerinden olan Kanco aşiret reisi Abdürrahim Türk, kan davasından dolayı öldürülünce yerine kardeşi Ahmet Türk aday olmuştur. Ahmet Türk, önce CG'den parlamentoya girmiş, sonra CHP'ye geçmiştir. Türk, daha sonra Kürtleri temsil eden partilerinin siyasi aktör olarak 1990'larda ortaya çıkması itibariyle politik hayatını buradan sürdürecektir. Diyarbakır'da yine aşiretten olan Halit Kahraman, 1973 parlamentosuna MSP'den seçilmiştir. Kahraman'ın Erbakan'a ilgili ilginç bir hikayesi vardır. Kahraman, bir sonraki seçimlerde aday gösterilmeyince MSP lideri Necmettin Erbakan'la anlaşmazlığa düşer. Kahraman Almanya'nın Duisburg kentinde 8 kilo eroin ile yakalandıktan sonra, ifadesinde bu eroini Necmettin Erbakan ve Fehim Adak'dan teslim aldığını öne sürer, ancak daha sonra "Milletvekili listesine alınmadığı için iftira attığını" belirtir ve iddiasını geri alır.⁴¹¹ Parlamentoda yer alan milletvekilleri ve yakınları aynı zamanda yerel idarede de yer almaya çalışmış, merkezi iktidarlarını yerel iktidarla pekiştirmeye çalışmışlardır. 1973 yerel seçimleri eşrafın yerel idareyi ellerine geçirme mücadelesi olarak da anlaşılabilir. Örneğin Bitlis'ten bağımsız olarak yerel seçime katılan Adil Şerefhanoglu, parlamentoya zaman zaman milletvekili veren Bitlis'in önemli ailelerindedir.

⁴¹⁰ Mete Akyol, Bir Bakanın Makamındaki İlk Günü, Star Gazetesi, 7 Haziran 1992.

⁴¹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 27. 01. 1980

1965, 1969 ve 1973 seçimlerinde Diyarbakır milletvekilliği yapan, eşraftan Hasan Değer'in seçim çalışmalarına yönelik anlatılar, eşrafın gücüne bir örnek oluşturur. TİP üyesi Mehdi Zana, 1973 seçim çalışmaları sırasında Ergani'ye imkânsızlıklar içinde giderken, Hasan Değer'le karşılaşmasını şöyle aktarır: “*Gece vasıta bulamadığımızdan Ergani'ye yürümek zorunda kaldık. Sabah Hasan Değer büyük bir konvoyla Ergani'ye girmişti. Çarşı ortasına vardığında da durup arabasının üzerine çıkarak: 'Hemşerilerim, ben adayım. Oyunuzu bana verin. Söyleyeceklerim bundan ibaret. Hadi eyvallah' dedikten sonra Çermik'e doğru yoluna devam etti. Çermik'e geldiğimde Hasan Değer'in parti levhasını 350 liraya satın almış olduğunu öğrendim.*”⁴¹² Zana, seçim çalışmasına gittiği her yerde Değer'in, TİP levhalarını 350 lira karşılığında indirtmiş olduğunu belirtir.

Değer'in, Ergani'deki kısa konuşması ardından Zana, uzun bir konuşma yapmaya çalışmış ve dinleyicilerden birinin “*Yahu begim, sen ne diye böyle bangır bangır bağıryor, boş yere nefesini tüketiyorsun? Bu işler bağıрма çağırma ile olmaz. Bu işler para ile olur. Ver 20 lira karım ve ben sana oy verelim. O zaman yorulmana da gerek kalmaz. Bu işlerde para konuşur, gırtlak değil benim babam...*” demesi yerel güçlerin hakimiyetini kırmanın zorluğuna işaret etmektedir.⁴¹³ Yerel idare üzerindeki iktidar çatışmalarına çarpıcı bir örnek, 1973 meclisinde AP'den Siirt Milletvekili olan İdris Arıkan'ın, 1989 tarihinde ANAP milletvekiliyken, 1977 parlamentosunda göreceğimiz Zeki Çeliker'le, yerel seçimlerle ilgili tartışması verilebilir. 1989 parlamentosunda ANAP'tan İdris Arıkan ile DYP'den seçilip sonra bağımsız olan fakat ANAP'la birlikte hareket eden Zeki Çeliker arasında yerel seçim tartışması olur. Çeliker, Siirt'te ANAP'tan belediye başkan adayı olan yeğenin başkanlığını bin oyla SHP'ye kaptırmıştır. Çeliker'in, Arıkan ile tartışması sırasında, Arıkan'ın silahını çekmesi üzerine araya giren Abdülkadir Ceylan vurulur. Arıkan milletvekilliği dokunulmazlığından dolayı 13 ay ceza alır.⁴¹⁴

⁴¹² Zana, “Bekle Diyarbakır,” s. 124

⁴¹³ Zana, s. 124

⁴¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 30.3.1989

Tablo 5.3
1973 Parlamentosu Milletvekili Parti, Meslek ve Doğum Yerine Göre Dağılımı

İller	Parti	Milletvekili Adı ve Soyadı	Doğum Yeri	Meslek
Ağrı	CHP	Cemil Erhan	Balıkesir/Balya	Avukat
Ağrı	CGP/Bağımsız/CHP	Rıza Polat	Ağrı	Öğretmenlik, Avukatlık, İmar ve İskan Bakanlığı Müsteşar yrd.
Ağrı	AP	Kerem Şahin	Ağrı/Patnos	Patnos Belediye Başkanı, Müteahhit, Nakliyecisi
Ağrı	MSP	Mir Bahattin Yardımcı	Doğubeyazıt	Çiftçi, Tüccar
Bingöl	MSP	Abdullah Bazencir	Bingöl/Alıncık	Bingöl Belediye Muhasibi, Vilayet Meclisi Encümen Üyesi, Müteahhit
Bingöl	CHP	Hasan Celalettin Ezman	Bingöl/Yayladere	Hükümet Tabibi, Serbest Doktor
Bitlis	AP	Abidin İnan Gaydalı	Bitlis/Hizan	Çiftçi
Bitlis	Bağımsız/MSP	Muhyettin Mutlu	Bitlis	Tüccar, Çiftçi
Diyarbakır	DP/Bağımsız/CHP	Hasan Değer	Diyarbakır/Bülükhan	Müteahhit, Diyarbakır İl Genel Meclisi
Diyarbakır	AP	Abdülatif Ensarioğlu	Diyarbakır/Eğil	Çiftçi, Tüccar, Diyarbakır Ziraat Oda Başkanı, Türkiye Ziraat odaları Birliği Yönetim Kurulu Üyesi
Diyarbakır	CHP	Ali Recai İskenderoğlu	Diyarbakır	Çiftçi, Avukat, Gima Yönetim Kurulu Başkanı, 29. Hükümet İmar ve İskan Bakanı
Diyarbakır	MSP	Halit Kahraman	Diyarbakır/Hazro	Tüccat, Çiftçi, Hazro Taş Kömürü İşletme Ortağı
Diyarbakır	CHP	Bahattin Karakoç	Diyarbakır/Bismil	Avukat
Diyarbakır	AP	Mahmut Kepoğlu	Diyarbakır/Silvan	Çiftçi, Tüccar, İl Genel Meclis Üyesi
Diyarbakır	CHP	Mahmut Uyanık	Diyarbakır/Silvan	Avukat
Hakkari	CHP	Mikail İlçin	Hakkari	Hakkari Belediye Başkanı, Maliye Tahsildarı, Nahiye Müdürü
Mardin	MSP	Fehim Adak	Mardin	Mardin Nafia Müd. 37. Hükümet Ticaret, 39. Hükümet Bayındırlık Bakanı
Mardin	Bağımsız	İbrahim Aksoy	Mardin	Tüccar, Mardin Ticaret ve Sanayi Oda Başk., 39. Hükümet Ulaştırma Bakanı
Mardin	AP	Seyfi Güneşan	Mardin/Estel	Çiftçi, Tüccar, Midyat Belediye Başkanı
Mardin	CGP	Talat Oğuz	Mardin/Midyat	Savcı, Hakim,
Mardin	DP/Bağımsız/CHP	Ahmet Türk	Mardin/Açık	Çiftçi
Mardin	CHP	Nurettin Yılmaz	Cizre	Hakim, Avukat
Muş	MSP/Bağımsız/CHP	Ahmet Hamdi Çelebi	Muş	Vilayet Evrak Memuru, Mahkeme Katibi, Muş Ticaret Ve Sanayi Oda Başkanı
Muş	CHP	Tekin İleri Dikmen	Muş/Harik	Muş Lise Öğretmeni, Avukat
Muş	Bağımsız/AP	Kasım Emre	Muş/Mutki	Çiftçi, Tüccar,
Siirt	AP	İdris Arkan	Siirt	Avukat
Siirt	CHP	Abdülbaki Carti	Cizre	Avukat
Siirt	CGP/Bağımsız/CHP	Mehmet Nebil Oktay	Siirt	Avukat, 36. Hükümet İmar ve İskan Bakanı
Siirt	Bağımsız/CHP	Abdülkerim Zilan	Siirt/Kozluk	Avukat
Urfa	AP	Mehmet Aksoy	Urfa/Bozova	Çiftçi
Urfa	CHP	Necati Aksoy	Urfa	Çiftçi
Urfa	AP	Mehmet Celal Bucak	Urfa/Siverek	Çiftçi
Urfa	AP	Necmettin Cevheri	Urfa	Avukat, Çiftçi
Urfa	DP/Bağımsız/AP	Mustafa Kılıç	Urfa/Millisaray	Hilvan ve Urfa Belediye Başkanı, Demokratik Parti Kurucu Üyesi
Urfa	AP	Halil Milli	Edirne	Çiftçi
Urfa	MSP	Abdülkadir Öncel	Urfa	Avukat,
Urfa	CHP	Celal Paydaş	Urfa	Avukat
Van	CGP/Bağımsız/CHP	İhsan Bedirhanoglu	Van/Muradiye	Tüccar, Çiftçi, Muradiye Belediye Başkanı
Van	CGP/Bağımsız/MSP	Müslüh Görentaş	Van/Gevaş	Çiftçi, Gevaş Belediye Başkanı, Kızılay, Göçmenler Yardım Cemiyeti Başkanı
Van	AP	Kinyas Kartal	Kafkas/Erivan	Askerlik, Çiftçi, Tüccar
Van	CGP	Mehmet Salih Yıldız	Hakkari	Hakim, Avukat, 38. Hükümet Devlet Bakanı

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve II.

1973 genel seçimlerinde bölge illerinden parlamentoya giren milletvekillerinin doğum yerleri ile temsil ettikleri il ilişkisini gösteren yerellik oranı, bir önceki yıla göre yüzde 2,3 puan gerilemiştir. Ancak yerellik düzeyi 95,1 ile hâlâ çok yüksektir. Bölge dışı doğumlu olanlardan biri, Edirne doğumlu, Tek Parti döneminin sürgün ailelerinden olan Milli aşireti üyelerinden, Urfa milletvekili Halil Milli'dir. Çok partili hayata geçişle birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerin yerellik düzeyi artarak devam etmiştir.

Tablo 5.4

1973 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar alan hesaplaması)	1973-1977
Anadili Kürtçe Olanların Oranının Yüzde 40'nin Üzerinde Olduğu Yerler	39 95,1%
İstanbul	0 0%
Diğer Yerler	2 4,9%
TOPLAM	41 100,0%

Kaynak: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı 1965, Nüfusun İllere ve Anadile Göre Dağılımı, s. 184-187.

Milletvekili sürekliliği bir önceki dönemde milletvekilliği yapıp yapmadığı, seçilme sıklığı hakkında bilgi verir. Milletvekili sürekliliğine bakıldığında, anadili yüzde 40 ve üzeri olan iller baz alındığında, doğdukları il ve çevresinden ilk kez seçilenler yüzde 53,7'dir. 1961 meclisinde bu oran yüzde 78,4, 1965 meclisinde 78,0, 1969 meclisinde 63,2'dir. 1961-1973 arası meclislerin süreklilik oranı düşükken, 1973 meclisinde süreklilik oranı yüzde 41,5 gibi yüksek bir orana çıkmıştır. Bu durumda 1970'lerde mecliste süreklilik oranının giderek arttığı söylenebilir. Meclis sürekliliğinin artması, siyasal partilerle, yerel seçkinler arasındaki ilişkinin sürekliliğine işaret etmektedir. Her dönem, seçilen milletvekilleri değişmesi, sürekliliğin az olduğunu göstermez. Aynı ailenin, farklı üyelerinin siyasette yer aldığını görebiliyoruz. Bir anlamda meclis yenilenir gözükürken, meclise seçilenlerin aynı aşiret ya da aileden

geldiği düşünülürse, süreklilik oranının, genel olarak görüldüğünden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 5.6
1973 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Milletvekili
Sürekliliği

Milletvekili Sürekliliği	1973 ve Öncesi
Doğdukları il ve Çevresinden İlk Kez seçilenler	22 53,7%
Doğdukları İl ve Çevresinden Daha Önce Seçilenler	17 41%
Diğer illerden İlk Kez Seçilenler	2 4,9%
Diğer illerden Daha Önce Seçilenler	0 0,0%
Toplamda İlk Kez Seçilenler	24 58,5%
Toplamda Daha Önce Seçilenler	17 41,5%
Toplam	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

1973 parlamentosunda bölge illerini temsil eden milletvekillerinin yaş ortalamaları 44'le bir önceki döneme (43) oldukça yakın seyretmiştir. Bu oran bir önceki parlamento dönemi olan 1965 yılı yaş ortalamasıyla da aynıdır. 1961 seçimlerinde ise milletvekili yaş ortalaması 41,7'dir. Milletvekili yaş ortalaması, birbirine yakın seyretmekle beraber iniş çıkışlar göstermektedir. Genel olarak Mecliste yaşlı temsiliyeti vardır. Meclis'in en yaşlı üyesi 73 yaşındaki Van milletvekili Kinyas Kartal'dır.

1973 Parlamentosu'nda bölge illerinin eğitim profiline bakıldığında, yüzde 46,3 olan üniversite mezunu oranında, önceki yıllara göre büyük bir düşüş gözlemlenmektedir. 1965 meclisinde yer alan eğitim profilinde, üniversite mezunu oranı yüzde 65,9'dur. Bu durumda, 1965 meclisinden sonraki meclislerde, üniversite

eğitlimlilerin oranının gittikçe düştüğü söylenebilir. Bu oranlar 1969 meclisinde 44,7, 1973 meclisinde ise 46,3'tür. Eğitimin düşüklüğünde dikkati çeken bir başka unsur ise 1950'li yıllarda görülen master ve doktora eğitlimlilere artık rastlanmamasıdır. Bunun yanında, lise ve daha düşük eğitlimlilerin oranındaki artış dikkate değerdir. Bu oran 50'li yıllarda yüzde 20 ile 30 bandında seyrederken 1954 yılında yüzde 40,9'a çıkmıştır. Uzun süredir rastlamadığımız medrese kökenliler bu parlamentoda görülmüştür. Medrese kökenli milletvekillerinin oranı yüzde 4,9'dur. Medrese eğitlimli milletvekillerinden biri Bitlis'ten önce bağımsız seçilip daha sonra MSP'ye geçen Muhyettin Mutlu, diğeri ise Muş'tan bağımsız seçilip sonra AP'ye geçen Kasım Emre'dir.

Tablo 5.7

1973 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Milletvekili Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	1973
	18
Lise ve daha düşük	43,9%
	1
Meslek Okulu	2,4%
	1
Askeri Okul	2,4%
	19
Üniversite	46,3%
	0
Master-Doktora	0%
	2
Dini Okul	4,9%
Toplam Milletvekili	41

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

1973 Parlamentosu'nun mesleki dağılımında 1969 Meclisi'nde olduğu gibi çiftçi ve tüccar oranının yüksekliği dikkati çekmektedir. Bu durum eğitim oranının düşüklüğü ile mecliste çiftçi ve tüccarların oranının yüksekliği arasında bir ilişki

olduğunu göstermektedir. Yine 1960'lı yıllarda daha düşük seyreden lise ve düşük eğitimlilerin oranında 1973 parlamentosunda hızla artış görülmüş, çiftçi ve tüccarların oranı buna paralel olarak dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1961'de lise ve daha düşük eğitimlilerin oranı yüzde 37,8 iken 1965'te yüzde 24,4, 1969'da yüzde 44,7 olmuştur. Buna göre çiftçi ve tüccarların oranı sırasıyla 1961'de 43,2, 1965'te 31,7, 1969'da 55,3'dür. Bu karşılaştırma eğitim oranıyla çiftçi ve tüccarların oranı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Örneğin, eğitim oranının yükseldiği 1965 seçimlerinde çiftçi oranlarında düşüş gözlenmiştir. Benzer bir şekilde, 1973 parlamentosunda eğitim oranı düşerken çiftçi ve tüccarların oranının yüksekliği (46,3) bu ilişkiyi doğrulamaktadır.

1973 bölge meclis profilinde çiftçi ve tüccarlardan sonra, avukatlık mesleğinin tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. 1950'lerin meslek dağılımında öne çıkan avukatlık mesleği, yüksekken, 1960'larda gerilemeye başlamıştı. 1973 parlamentosunda avukatlık yüzde 36,6 ile tekrar yükselişe geçmiştir. 1973 parlamentosunun meslek profilinde mülki idarede görev alan milletvekilinin hiç olmadığı görülmektedir. Üst düzey bürokratların oranının düşüklüğü ile mülki idarede görev almış milletvekillerinin olmaması dikkat çekicidir. 1950'li yıllarda yüksek olan mülki idarenin 1960'lı yıllarda düşmeye başlamış olması sivilleşmeye işaret etmektedir. 1973 meclis meslek profilinde belediye başkanlığı oranı 14,6 ile sırasını korumaktadır. Bunun merkezi idare ile yerel idare arasındaki bağı vurgulamak açısından önemli olduğu söylenilebilir.

Yine ticaret, ziraat ve sanayi oda başkanlıklarının aynı zamanda tüccar ve çiftçilerce yönetilmesi 1973 parlamentosunda da kendini gösterir. Toplam 3 oda başkanından 2'si çiftçi ve tüccardır. Diğer 1 kişinin ise yine bölge eşrafındandır. Diyarbakır'dan Abdülâtilif Ensarioğlu, Mardin'den İbrahim Aksoy bölgenin eşrafından olup aynı zamanda ticaret odaları yönetiminde yer almışlardır.

1960'ların sonlarında örgütlü şehir sermayesi ile küçük kırsal sermaye arasında en büyük çatışmalardan biri Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği yönetiminin kazanılması mücadelesinde yaşanmıştır. Bu mücadele belediye başkanlıkları, yerel idare teşkilatlarını ele geçirmek gibi yerel idare kurumları üzerinden de yürütülmüştür. Tablolarda görülen bu oranlar yukarıdaki ilişki üzerinden açıklanabilir.

Tablo 5.8
1973 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Milletvekili Meslek
Dağılımı

Meslek	1973-1977
	1
Asker-Askeri Tıp	2,4%
	0
Mülki Yönetici	0%
	3
Hakim-Savcı	7,3%
	15
Avukat	36,6%
	2
Eğitimci	4,9%
	1
Maliye, Bankacılık	2,4%
	6
Belediye Başkanlığı	14,6%
	3
Alt Düzey Memur	7,3%
	5
Üst Düzey Bürokrat	12,2%
	1
Sivil Tıp	2,4%
	0
Basın-Yayın	0,0%
	19
Çiftçi-Tüccar	46,3%
	3
Ticaret, Sanayi, Ziraat Oda. Başk.	7,3%
Ziraat, Sanayi, Ticaret od. Başk-Çiftçi, Tüccar	2
	4,9%
	2
Müteahhitlik	4,9%
	0
Din Adamı	0,0%
Toplam Milletvekili	41

Kaynak: TBMM Albümü Cilt I ve Cilt II.

1960'ların sonu ve 1970'lerde çiftçi ve tüccarların oranındaki büyük artış Ankara'nın yürütmeye çalıştığı iktisadi reformlarla ilişkili olarak açıklanabilir. Birinci Erim hükümetinin Aralık 1971'de düşürülmesi ve hükümetin, geçici olarak Ürgüplü'ye, daha sonra Ferit Melen'e geçmesi arkasındaki gerekçeler de bu ilişkiyi açıklamaktadır. Başka bir ifade ile Erim hükümeti reformlarının büyük şehir sermayesinden yana tavır almış olmasındandır. Erim yerine, Doğu Anadolu'nun toprak ağalarından, Erim hükümetinin reformlarının muhalifi Melen'in getirilmesi açıklayıcıdır. Programına koyduğu toprak reformu, küçük sanayici ve tüccarlarla toprak sahiplerinin eleştirilerine maruz kalmış, Erim hükümeti bu direnişe dayanmamıştır. Aslında Erim hükümetinin uygulamaya çalıştığı toprak reformu 1961 yılından 1972 yılın kadar çıkarılmaya çalışılan ancak kanunlaştırılmayan sekiz kanun tasarısıyla ilgilidir.⁴¹⁵ 1961 Anayasası bir yandan Sivas Kampı'na büyük toprak ağalarını yollayarak topraklarına el koymaya ve toprağa dayalı gücü kırmaya çalışırken bir yandan da toprağın yeniden tanzimini sağlayacak tedbirler çıkarmaya çalışmıştır. 1961 Anayasası'nın 37. maddesi bu tedbirlerle ilgilidir: "Devlet toprağı verimli işletir. Topraksız ve yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amacıyla gereken tedbirleri alır." Arkasından 1972 yılında, 1917 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu çıkarılır. Bu kanun bir yandan toprak reformuna, bir yandan tapulamaya yönelik tedbirleri içerir.⁴¹⁶

Melen hükümetinden yönetimi alarak seçimlere kadar ülkeyi kısa dönem yöneten Talu hükümeti döneminde, önceki iktidarlarca uygulanmayan, yeni bir toprak ve tarım reform ön tedbirler kanunu çıkarılmıştır. 1757 sayılı toprak reformu: "topraksız yada az topraklı çiftçi ailelerinin tarımsal aile işletmeleri haline getirilmesi için topraklandırılması ve gerekli araç gereçlerle desteklenmesi, bunun için kooperatifler kurulması"na yönelik tedbirler içerir. Kanun ayrıca, birbirine uzak, parçalı küçük köyleri, parçalı arazilerin birleştirilmesi ve tapulaştırılmasına yönelik tasarılar içerir. İlk uygulama Urfa ilinden başlatılır. Nedeni ise Urfa'nın adaletsiz toprak mülkiyetinin en çok olduğu yer olmasıdır. Kanun'un Urfa'da uygulanması sonucu: 1.218 aileye 231 km² toprak dağıtılmış, 1.616 km² toprak kamulaştırılmıştır.⁴¹⁷ Talu

⁴¹⁵ Zeki Çevik, Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları, Özgür Tarih, Tarih, Tarih

Yayınevi, İzmir,

⁴¹⁶ Çevik, s.

⁴¹⁷ Çevik, s.

Hükümeti tüm bu kanunları uygulamak amacıyla, ikinci bir kanunla müsteşarlık kurdu. Müsteşarlığın görevi toprak kanunun özellikle Doğu illerinde yürütülecek toprak reformunu gerçekleştirmek, su kaynaklarını geliştirmek ve sosyal refahı artırmak oldu.⁴¹⁸ 5 yıl yürürlükte kalan bu kanun, şekil yönünden eksikliklerin bulunması gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.

5.7 Dönemin Siyasi Gelişmeleri

1973 seçimlerinden Ecevit'le yenilenen CHP geniş kitleleri etkilemeyi başarmış ve seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştı. Seçimden sonra kurulan Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP koalisyonu üzerinden henüz birkaç ay geçmişken Kıbrıs bunalımı patlak verdi. CHP ile MSP'den oluşan koalisyon hükümetinin yürütmesi zorlaştı. Ekonomiden toplumsal sorunların çözümüne kadar birbirinden oldukça farklı siyasi eğilimlerin olduğu bu koalisyon, bakanlıkların paylaşımı, ekonomik program ve genel af gibi konularda ihtilaflar yaşamaya başlamıştı. Kıbrıs müdahalesi ise Ecevit'i ulusal bir kahraman haline getirmişti. Ecevit bu gücünü, erken seçimle mecliste çoğunluğu sağlayacak bir oya tahvil etmek istedi ve 16 Eylül 1974'te istifa etti. Ancak diğer partiler erken seçimi önlemek için direndiler ve bu dönemde Profesör Sadi Irmak yönetiminde geçici bir kabine ülkeyi yönetti.⁴¹⁹ Uzun süren pazarlıklardan sonra Demirel, AP, MSP, MHP, CGP ve DP'den ayrılan bazı bağımsızlardan oluşan ve kendini Milliyetçi Cephe olarak ilan eden bir koalisyonu toplamayı başardı. Süleyman Demirel Başbakan, MSP genel Başkanı Necmettin Erbakan ile MHP genel başkanı Alparslan Türkeş başbakan yardımcılıkları oldu. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak anılan bu hükümet 31 Mart 1975'te 218' oya karşı 222 oyla güvenoyu aldı ve 1977 seçimlerine kadar ülkeyi yönetti.⁴²⁰

⁴¹⁸ Ahmad, "The Turkish Experiment in Democracy," s. 131-140

⁴¹⁹ 8.5 ay süren CHP-MSP koalisyonu sonrası Cumhurbaşkanı Koral Türk tarafından partilerüstü bir hükümet kurma görevi verilen Sadi Irmak güvenoyu alamamasına rağmen 17 Kasım 1974'ten 31 Mart 1975 tarihine kadar 4,5 ay görevde kaldı. Parlamento desteği olmayan bu hükümet Irak'ta çıkan iç savaş nedeniyle Güney sınırları, Mardin, Siirt, Diyarbakır ve Hakkari'de sıkıyönetim ilan etmek istemiş ancak bu istek 28 Mart 1975 günü yapılan TBMM oylamasıyla reddedilmişti. Bknz: Ahmad, "Demokrasi Sürecinde," s. 379-390

⁴²⁰ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde," s. 400-405

CHP'nin seçim vaatleri arasında düşünce suçlarına yönelik af konusu da vardı. Ancak MSP ile AP, solcu mahkumları kapsam dışı bırakacak bir af kanunu üzerine anlaştı ve parlamentodan çıkardı. 7 Şubat 1974 tarihinde uygulamaya konan Af Kanunu'nun 141, 142 ve 149. maddeleri kapsam dışı bırakılarak, solculara yönelik daraltıldı. CHP grubu kanunu Anayasa mahkemesine götürdü ve mahkeme Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle yasanın kapsamını söz konusu maddeleri de içine alacak şekilde genişletti ve 12 Mart sürecinde hapse atılan hüküm giymiş binlerce kişi serbest kaldı.⁴²¹

CHP-MSP koalisyon hükümetindeki anlaşmazlıklar iyice tırmandığı sırada 15 Temmuz 1974'te Yunanistan askeri cunta desteğindeki adayı kendisine bağlamak için çalışan EOKA, Kıbrıs hükümetine darbe yapınca başbakan Ecevit 'Kıbrıs'a müdahale kararı aldı. Adaya müdahale uluslararası destek görmedi. İngiltere ile 1959'da yapılan Zürih Antlaşması, yani Kıbrıs Cumhuriyeti Kurucu Anlaşması, gereğince Türkiye diğer garantör devletleri müdahaleye çağırabilirdi. Ancak ne Amerika ne de İngiltere müdahaleye yanaşmadı. Bunun üzerine Türkiye 29 Temmuz günü Girne'ye çıkarma gerçekleştirdi. Ecevit tarafından "barış hareketi" adı konan hareket özellikle Yunanistan cunta yönetimine karşı olduğu için DİSK gibi sol çevrelerce desteklendi. Kıbrıs sorunu Yunanistan ile Türkiye arasında kıta sahanlığı ve hava hattı sorunlarını, tartışmalarını da beraberinde getirdi. Bu tarihten itibaren iki ülke karşılıklı notamlar yayımlayarak hava ve deniz sınırları konusunda birbirlerine uyarılarda bulunmaya başladılar. Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi uluslararası alanda tepkilere yol açtı ve Türkiye'nin adadan çekilmesi yönünde baskılara neden oldu. Türkiye yalnızlaştırıldı. ABD Türkiye'ye geniş kapsamlı ambargo uyguladı.⁴²²

Hükümet içindeki anlaşmazlıklar Kıbrıs meselesi, af kanunu gibi konularla su yüzüne çıkarken ülke başka bir sıkıntıyla da karşı karşıya geldi. 1974 yılında petrol fiyatları dört katına çıkmış dış ödemeler dengesi alt üst olmuştu. Petrol için harcanan

⁴²¹ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 257

⁴²² *Kıbrıs hareketinin ardından ABD tarafından ambargo uygulanan Türkiye JUSMAT tarafından finanse edilen Özel Harp Dairesi'nin mali zorluğa düşmesine neden olmuştu. (1967 yılında Seferberlik Tetkik Kurulu idi.) Dönemin Genel Kurmay Başkanı Semih Sancar Ecevit'ten örtülü ödenek yardımı isteyince böyle bir gizli teşkilatın varlığı ortaya çıktı. Örgütün 'kontrgerilla' adıyla 12 Mart'tan sonraki sorgulamalarda aktif rol aldığı bilinmekteydi. Bknz: Aydın ve Taşkın, s. 258-265*

para tüm ihracat gelirinin yarısını kapsıyordu. Bu açığı kapatmak için kısa süreli borçlanmalara başvuruldu. Bu da iktisadi bunalım demekti.

Ülkeyi saran büyük bir iktisadi bunalım hükümetlerin içinden çıkamayacağı bir hal almıştı. 1974 yılına kadar dış ödemeler dengesindeki açıklar bir yandan devalüasyonlar ve bir yandan da işçi dövizleri aracılığıyla kısa süreli rahatlama sağlasa da petrol krizi işçi döviz rezervlerin erimesine neden olmuştu. I. MCP Hükümetinin başbakanı Demirel “Dövizle Çevrilebilir Mevduat Hesabı” (DÇM) gibi yeni araçlarda çözüm bulmaya çalışmıştı.⁴²³ DÇM’ler kısa vadeli olarak kredi açığını kapatsa da ülkenin dış borç yükünü artırıyordu. Bu da dışa bağımlılığı artırdı. Hükümet kısa vadeli kredi peşine düştü.

Bu arada 26 Aralık 1975 günü senato seçimleri yapılmış CHP seçimlerde galip çıkmıştı. Ancak senato seçimleri çoğunluk esasına göre belirlendiğinden AP daha fazla senatör çıkarmıştı. 1973 seçimlerine göre AP ve CHP oylarını artırmış görünüyordu. Bu tablo halkın koalisyon hükümetleri istemediğini gösteriyordu. Seçimler öncesinde Demokratik Parti’de siyaset yapanların çoğunluğu AP’ye dönmüştü.

I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde AP on beş, MSP sekiz, CGP dört, parlamentoda sadece üç milletvekili çıkaran MHP ise iki bakan ile temsil edildi. Bu yolla MHP ve MSP kadrolaşma imkânı buldular. Milli Eğitim, adalet ve içişleri bakanlıklarında MHP’li ülkücü memur ve öğretmenlerin etkinlik kazanması, orta öğretim kurumlarının ülkücü militanların kontrolüne geçmesine, buralarda sol görüşlülere karşı şiddet uygulamalarının artmasına neden oldu. Örgütsel temelde ifadesini bulan siyasi ve ideolojik yarıma ve çatışma halk kesimlerini de doğrudan etkiledi. Sol ve sağ örgütler belli alanlarda hakimiyet kurma girişiminde bulundular. Bir kısmı sağcılar bir kısmı da solcular tarafından yönetilen kasabalar oldu.⁴²⁴

Komünizm tehlikesi bahane edilerek merkez sağı temsil eden AP ile MHP’nin temsil ettiği radikal sağ partiler arasında zımnî bir ortaklık da meydana geldi. 1972

⁴²³ DÇM üzerinden yurtdışından getirilen dövizlerle yerli bir bankada hesaplar açılıyor, banka bu dövizleri Merkez Bankası aracılığıyla Türk lirasına çevriliyor ve iç piyasada kullanılıyordu. Devlet kur riskini üstlenmiş olduğundan döviz sağlayan bankalar açısından kazançlı Merkez Bankası açısından ise riskli bir fon kaynağıydı. *Bknz: Aydın ve Taşkın, s. :271*

⁴²⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, s.226-232

yılında THKP-C önderlerinin tasfiyesi ve THKO liderlerinin idamı ardından sosyalist sol da yeni bir yol ayrımına gelmişti. 1974'te, CHP-MSP Hükümeti tarafından çıkarılan Af Kanunu sonrası içeride bulunan sosyalist solun teorisyenleri, eylemcileri yeniden toparlanmaya, örgütlenmeye çalıştılar. Yeniden toparlanma sürecinde sosyalist mücadelenin eylem ve programında farklılaşmalar oldu ve solun kendi içinde bölünmesiyle sonuçlandı.

Bu sürecin diğer bir sonucu ise 1974 Affı ardından legal sol partilerin kurulması olmuştur. Bunlardan biri 22 Haziran 1974 yılında Hikmet Kıvılcımlı'nın izinden giden, eski TİP'li aydınlardan oluşan bir grubun kurduğu, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) oldu. Aftan yararlanarak dışarı çıkan Behice Boran ve bazı TİP yöneticileri de 1975 yılında partilerini tekrar açtılar.⁴²⁵ Tarık Ziya Ekinci, Nihat Sargın, Mehdi Zana gibi eski TİP'liler partide yeniden görev aldılar. Her iki parti silahlı mücadeleyi yürüten gençlikle arasına mesafe koymuşlardı. Ancak TİP'in 1965-1970 yılları arasındaki gücüne ulaşamadı.⁴²⁶ Genç sosyalistler ise silahlı mücadele ile devrimin gerçekleşeceğine inandıklarından legal partilere destek vermediler. Radikal sol grupların dışında sol gençliğin yeni çekim merkezi Ecevit'in ortanın solu çerçevesinde inşa ettiği sosyal demokrasi programı oldu. 1975 yılında MDD ekibi ve Mihri Belli tarafından Türkiye Emekçi Partisi (TEP) kuruldu. Mehmet Ali Aybar önderliğinde bir grup da Sosyalist Parti'yi kurmuşlardı. Bu parti 1972'de Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını aldı. 1975 yılında Vatan Partisi kuruldu.⁴²⁷

1976 yılına gelindiğinde DİSK'in işçi sınıfı üzerindeki etkisi oldukça artmıştı. Yükselen işçi hareketinden endişe duyan sağ bu hareketi ve onu destekleyen sol gençliği zayıflatmaya çalıştı. Buna 100 bin katılımı ilk büyük kitlesel işçi eylemi olan 1976 1 Mayıs'ı örnek verilebilir.⁴²⁸ DİSK'in yalnızca sendikal alanda değil, toplumsal yaşamın her alanında ağırlığı artıyordu. 1976 Eylül ayında MC Hükümetinin DGM'leri yeniden kurma talebinin reddedilmesinin arkasındaki en büyük etken DİSK'in

⁴²⁵ Orhan Silier, TİP'in İkinci Dönemi "Daha İyi Yenilmek" Olanaklı mıydı?, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.449

⁴²⁶ Çoğu TİP'li TKP'ye yöneldi. Kıvılcımlı çizgisinden bir süre sonra ayrılan TSİP ise hiçbir zaman yaygın bir etkinlik kazanmadı.

⁴²⁷ Belge, Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri, s.38

⁴²⁸ 2.5.1976, Milliyet Gazetesi

gösterdiği dirençtir. 16 Eylül 1976'da DİSK 'Genel Yas' ilan etti ve bir dizi eylem başlattı. DİSK'e bağlı işyerlerinde ve diğer bazı üretim alanlarında üretim durduruldu. Eylemler 20 Eylül tarihine kadar sürdü ve DGM'lerin açılması kararında geri adım atıldı⁴²⁹ İşçi sınıfına en büyük darbe yaklaşık 500 bin kişinin toplandığı 1977 1 Mayıs'ı oldu. Taksim'deki 1 Mayıs kutlamalarında açılan ateş sonucu 36 kişinin öldü. Bu arada hükümet erken seçim kararı almıştı. Artık çatışmalar hükümetin yönetme erkini ortadan kaldırmıştı. 5 Haziran 1977'de yapılması kararlaştırılan seçim çalışmaları da çeşitli saldırılara maruz kalıyordu.

5.8 1977 Genel Seçimleri

Demirel'in başkanlığındaki AP, MSP, CGP ve MHP koalisyon hükümetinin (I. Milliyetçi Cephe Hükümeti) Anayasa'ya göre 1977 yılının Ekim ayında yapılması gereken milletvekili genel seçimlerini birkaç ay öne çekmeyi önermesi ve CHP'nin de bu öneriyi kabul etmesiyle seçimler 5 Haziran 1977'de gerçekleştirildi. Temel yasalar ve seçim sistemi açısından hiçbir yeniliğe gidilmeden yapılan seçimler 1969, 1973'te uygulanan nispi temsilin Barajsız d'Hondt sistemine göre yapıldı.⁴³⁰

Seçime koalisyonda yer alan dört parti yanında muhalefetteki CHP, DP, TBT ve yeniden kurulan TİP olmak üzere toplam 8 parti katıldı. Ülkede ekonomik ve siyasal kaos düzeni sokacak bir siyasi irade yoktu. Sanayi kesimi istikrarlı bir yönetim istiyor ve desteğini de CHP'den yana kullanıyordu. Ecevit bu anlamda "Umudumuz Ecevit" sloganıyla bir kampanya yürütürken, AP bir önceki seçimde çeşitli partilere dağılmış sağ oyları toplamaya çaba gösterdi.⁴³¹ Ancak Demirel döneminde yaşanan olumsuzluklar, şiddet ve ekonomik sorunlar ibreyi Ecevit'ten yana gösterecekti.

1977 seçimlerine katılım oranı yüzde 72,4 ile bir önceki seçime göre artış gösterdi. Fakat 1973 seçimlerinde olduğu gibi yine tek başına iktidar olabilecek bir parti çoğunluğu ortaya çıkmadı. CHP beklenildiği gibi yüzde 41,4 oy oranı ile 1950'den

⁴²⁹ 17 Eylül 2010. Cumhuriyet Gazetesi, 34.Yıldönümünde 16 Eylül 1976 DGM Direnişi.

⁴³⁰ Murat Belge, Sol, s.175

⁴³¹ Ahmad, "The Turkish Experiment in Democracy," s.134

sonrası aldığı en yüksek oy düzeyine ulaşarak seçimden birinci parti olarak çıktı. Fakat uygulanmakta olan nispi temsilin “Barajsız d’Hondt Usulü” nedeniyle tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamadı. CHP 213 milletvekilliği aldıysa da bu sayı mecliste çoğunluğu sağlamak için gerekli olan sandalye sayısından 13 eksikti. Bu sonuç koalisyonlar döneminin süreceğine işaretledi. Demirel’in AP’si sağ seçmenlerin oylarını kendi bünyesinde toplama stratejisinde başarılı oldu ve oylarını bir önceki seçime göre artırdı. Geçerli oyların yüzde 36,9’unu alan AP 189 milletvekili çıkardı.

İktidarın diğer ortaklarından MSP ve CGP’nin oyları 1973 seçimlerine göre azalırken MHP oyları artış gösterdi. MSP yüzde 8,5 ile 24 milletvekili, MHP yüzde 6,4 ile 16 milletvekili ve CGP yüzde 1,9 ile 3 milletvekili çıkardı. Büyük bir oy kaybı yaşayan parti DP oldu. 1,9 ile sadece 1 milletvekili çıkardı. Oyların yüzde 0,4’ünü TBT, yüzde 0,2’sini TİP aldı. Geçerli oyların yüzde 2,5’ini bağımsızlar alarak 4 bağımsız parlamentoya girmeyi başardı.⁴³²

1977 seçimlerinde toplam geçerli oyların % 78,3’ünün iktidar adayı iki büyük partide toplanmasına karşılık, geri kalan % 21,7’sinin seçime katılan diğer altı parti ile bağımsızlar arasında dağılması, geçen yasama döneminin hükümet formüllerine bir tepki olarak, algılanabilir.⁴³³ Ancak, 1977 seçimlerinin sonrası dönemi güvenoyu alamayan hükümetler, güçsüz koalisyonlarca yönetilmeye çalışılacaktır.

5.9 Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Seçim Sonuçları ve Oy Dağılımı

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bir yandan sıkıyönetim uygulamaları hüküm sürerken bir yandan da Kürt hareketinin radikalleştiği, çeşitli örgütler ve dernekler kurularak halkın “haksızlıklara” karşı mücadele için mobilize edildiği bir dönemde 1977 seçimlerine gidilmiştir. Bu koşullarda seçime katılım oranı 74,5 ile Türkiye ortalamasının yüzde 2,1 üstünde olmuştur. Bölgede bağımsızlara oy verme potansiyelinin yüksekliği bu seçimlerde de görülmüştür. 1977 seçimlerinde

⁴³² 1977 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s.30-94

⁴³³ Hikmet Sami Türk, “Nasıl Bir Seçim Sistemi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.36, S:1-4, 1979 ss.39-82

bağımsızlara verilen oylar Türkiye geneline kıyasla oldukça yüksek seyretmiştir. 1977 seçimlerinde Türkiye genelinde bağımsızlara verilen toplam oyun bütün oylar içindeki dağılımı %2,5 iken, bölgede bağımsız oy oranı %24,9 olmuştur.

Seçim sonucu Türkiye geneliyle uyumlu görünse de, MSP'nin bölgedeki oy oranının Türkiye ortalamasına göre oldukça yüksek olması, MHP'nin ise düşük kalması önemli farklılıklardır. MSP, Doğu'da olduğu gibi Türkiye genelinde de geleneksel kasaba küçük burjuvazisine hitap etmiştir. CHP yüzde 24,2 ile birinci parti olurken AP yüzde 23,9 gibi küçük bir farkla hemen arkasından gelmektedir.

Bingöl her seçimde olduğu gibi muhafazakâr ve sol oyların ikiye ayrıştığı bir sonuç çıkarmıştır. Bingöl'de CHP 1, AP 1 milletvekili çıkarmıştır. Bu oylar Bingöl'de tarikat bağlarının güçlü olduğu tarafla, Alevi nüfusunun yoğun olduğu taraf arasındaki ayrışmaya da işaret etmektedir. Ancak MSP'nin en yüksek oy aldığı il (25,4) olarak Bingöl'de sağ oyları topladığımızda yüzde 55 gibi bir oranla sağ muhafazakar oyların yüksekliği göze çarpar. Geri kalan en büyük payı CHP yüzde 25,4 ile kalan oyları küçük partilerle bölüşmektedir. MSP'nin Bingöl'de karşılık bulması teknelci kapitalizmin etkisini yeni yeni hissetmeye başlamış kasabalardaki esnafın ekonomik hoşnutsuzluğunu İslamcılıkla canlandırılmaya çalışmış olmasında yatar. AP'nin büyük sanayi burjuvazisi desteği karşısında, Anadolu esnafının silikleştiği bir ortamda MSP, toplumsal alanını cemaatçiliğe dayandırdığı İslam ile küçük esnafı büyük teknelci kapitalizm içinde koruyacak ekonomik vaatler sunuyordu.⁴³⁴

AP'nin en yüksek oy aldığı il yine tarikat bağlarının güçlü olduğu Hakkâri iken 43,4 CHP'nin en yüksek oy aldığı il yine 36,5 ile Hakkâri olmuştur. CGP'nin Türkiye ortalamasına oranla (1,9) bölge oylarının 3,8 olması bir önceki seçimde de gözlemlenen bir özelliktir. Bu CHP oylarının bölündüğüne işaret etmektedir.

En çok bağımsız oylar yüzde 46,5 ile Muş'ta toplanmıştır. AP ve CHP ve diğer küçük parti oyları kendi aralarında dağılmıştır. Bağımsız oyların en çok toplandığı ikinci il yüzde 43,4 ile Siirt'tir. Üçüncü il ise yüzde 42,1 ile Ağrı'dır. Ağrı'da oyların partiler arasında bölünmesi dikkat çekicidir. Bu bölünme Ağrı'da daha önceki

⁴³⁴ Keyder, "Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası," s.70

seçimlerde özellikle 1950’li yıllarda görülen blok oyların kayışına dikkat çekmektedir. Buna karşılık Ağrı’da yüzde 42,1 ile oyların bağımsızlarda toplanması, bir yandan oyların kişiselliğini gösterirken, dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde hükümet krizleri, koalisyonlar ve ekonomik istikrarsızlıkların özellikle bölgede üzerinde devlet baskısının arttığı bir dönemde, partilere karşı güvensizliği artırdığına işaret etmektedir. AP ve CHP bölge geneline göre en düşük oylarını bu üç ilde almıştır. Buna karşılık, MSP, Siirt ve Muş’ta bağımsızlardan sonra ikinci parti konumunda olmuştur. Genel olarak söylenebilir ki bölgede oylar AP, CHP ve MSP ve bağımsızlar arasında bölünmüş, en büyük payı birbirine yakın seyreden AP ve CHP paylaşmıştır.

11 Aralık 1977 yerel seçimlerinden, genel seçimlere yönelik analiz kapsamında, söz edilmeden geçmek eksik bir değerlendirme olacaktır. Solun güçlü olduğu bazı ilçe merkezlerinde bağımsız olarak seçimlere giren sosyalist sola ve Kürt soluna mensup adaylar; Diyarbakır’da Mehdi Zana, Urfa Hilvan’da Nadir Temel, Siirt Batman’da Edip Solmaz büyük farklarla seçimleri kazanmıştır. Hilvan’da üç kadın aday Türkiye’nin ilk kadın belediye meclisi yeleri olarak belediye meclisine girmiştir.⁴³⁵ Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde 1973 ve 1977 seçimlerinin bağımsız Kürt solu adaylarının kazanması bölge seçmenin Türkiye’deki mevcut siyasal partilerin dışındaki adaylara oy verme eğiliminin giderek güçlendiğini gösterir. 1977 yerel seçimlerinde merkez ile yerel idare arasında bağların kopmaya başladığını, Kürt dernek ve örgütlenmelerin, işçilerin, yoksulların yerel iktidar ağları dışında hareket edebileceklerine bir örnek teşkil eder. Bir başka ifadeyle, bölgede Kürt siyasal söylemi ve adaylarının yarattığı mobilizasyon, yerel eşrafın gücünü kırabileceğini göstermiştir.

⁴³⁵ Zana, “Bekle Diyarbakır,” s.202-204

Tablo 5.9**1977 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oy Dağılımı**

1977	Ağrı	Bingöl	Bitlis	Diyarbakır	Hakkari	Mardin	Muş	Siirt	Urfa	Van	Bölge	Türkiye
Katılım Oranı (%)	76,4	74	84,1	66,5	80	78,1	81,6	74,6	69,4	80,3	74,5%	72,4
Milletvekili Sayısı	4	2	2	7	1	6	3	4	7	4	40	450
AP	21	29,6	34,3	26,1	43,4	16,5	18	17,2	32,9	15,4	23,9%	36,9
CHP	12,3	25,4	17,1	34,8	36,5	21,2	16,4	15,9	33,5	19,4	24,2%	41,4
CGP	10,2	2	0,7	0,5	0,6	7,4	0,3	0,5	1,1	11,8	3,8%	1,9
Demokratik Parti	1,6	0,5	0,4	1,1	0,9	0,6	0,7	0,4	1,7	1,2	1,0%	1,8
MHP	6,5	1,1	0,3	1,1		0,1	0,2	0,6	6	2,8	2,2%	6,4
MSP	6,3	25,4	27,3	17,9	18,5	23,2	17,9	22	19,5	20,5	19,7%	8,6
TBP												0,4
TİP				1,5							0,2%	0,1
Bağımsız	42,1	16	19,9	17	0,1	31	46,5	43,4	5,3	28,9	24,9%	2,5

Kaynak: 1977 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s.30-94.

Partilerin illere göre temsil oranlarının dağılımında, partilerin millet meclisinde temsil edilme oranları ile alınan oy oranları arasındaki yakınlık göze çarpar. Ancak alınan oy ile temsil edilme oranı arasındaki ilişki bağımsızlar aleyhine değişmektedir. Buna göre Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van illerinde; AP 14 milletvekili çıkararak yüzde 35,0 ile parlamentoda temsil hakkı kazanırken ikinci sırayı 13 milletvekili çıkararak yüzde 32,5 ile CHP almıştır. CHP'yi, 8 milletvekili çıkararak yüzde 20,0 temsil ile MSP takip eder. Bağımsızlar, ortalama oy oranları yüzde 24,9 olsa dahi 3 milletvekili çıkarabilmiş, ancak yüzde 7,5'lük bir temsil olanağı bulmuştur. Bağımsızların oy oranlarının yüksekliği karşısında düşük temsil edilmesinin nedeni, seçim sisteminin bağımsızlar aleyhine işlemesidir.

Tablo 5.10**1977 Genel Seçimleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Temsil Oranı**

Partiler	Ortalama Oy	Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı	Temsil oranı eksi oy oranı
AP	23,9%	14	35,0%	11,1%
CHP	24,2%	13	32,5%	8,3%
CGP	3,8%	2	5%	1,2%
DP	1,0%			0,0%
MHP	2,2%			0,0%
MSP	19,7%	8	20,0%	0,3%
TBP				
TİP	0,2%			
Bağımsız	24,9%	3	7,5%	-17,4%

Kaynak: 1977 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011, s.30-94.

5.10 Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Milletvekillerinin Sosyal Profilleri

1977 Parlamentosu'nda bölge illerini temsil eden milletvekilleri profiline bakıldığında, şeyhlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Şeyhlerin 1960 sonrası parlamentoda daha görünür olması, 1970'lerde ise ön plana çıkması iki gelişmeyle ilişkilendirilebilir. Sol hareketlerin yükselişe geçmesi, geleneksel toplumsal örgütlenme formasyonunun dönüşümünü zorlayan dinamikleri içerir. Sekülerleşme, cinsiyet eşitliği, akılcılık gibi referansların toplumsal alanda yayılması dindarlığı, şeyhlerin dinamiklerini yerinden edici tehdidi, hem Türkler hem de Kürtler arasında dini yeniden devreye sokma ihtiyacı içermiş olabilir. Bunun yanında 70'li yılların kendi dinamikleri içinde, küresel anlamda komünizmi çerçeveleme politikası bağlamında, geliştirilen ideolojiler bir siyasal dönüşüm projesi olarak ortaya çıkmış ve bunların öncüleri de, şeyh- ulema dışında, kentli sınıf içinden çıkmıştır. Bu şeyh ve ulema sınıfı Türkiye çapında etkili, İslami referansları güçlü MSP gibi ayrı bir siyasal örgütlenme içinde, Nurculuk üzerinden patronaj ilişkilerini sürdürmeye çalışmışlardır. Bir anlamda, geleneksel İslamcılar, yeni İslamcılığı dışarıda bırakarak, kendi dindarlıklarına vurgu yapma ihtiyacı duymuş olabilirler. Ancak, dindar sınıfının tümünün bu partilerde yoğunlaştığı söylenemez. Şeyh ailesinden olup, AP listelerinde de yer alması patronaj

ilişkileri üzerinden okunabilir. 1977 parlamentosunda bölge özelinde eşraf hakimiyeti devam etmektedir.

Bingöl'de 1950 itibariyle DP, 1960'lı yılların başında YTP ön plana çıkmıştır. 1960'lı yılların sonunda ise AP ve MSP güçlenmeye başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda şeyhlerin de siyasete girmesiyle, MSP İslamcılığı Bingöl'ün dindar kimliği ile nispeten uyum sağlamış, medreseler, orta ve yaşlı kuşak arasında önemli oranda karşılık bulmuştur. AP çizgisini beğenmeyenler CKMP (MHP) veya MNP'yi tercih (MSP) etmişlerdir. AP anlayışı ise daha çok sistem rantlarından yararlanma düşüncesinde olan kesimlerde karşılık bulmuştur. 1977 seçimlerinde Bingöl'de MSP bölge genelinde en yüksek oyu (25,4) almasına rağmen milletvekili çıkaramamıştır. Bingöl'de AP'den listeye giren Mehmet Sait Göker, 1954 ve 1957 seçimlerinde DP'den milletvekilliği yapmış Yegki Aşireti lideridir.⁴³⁶

Muş'ta 1973 parlamentosuna önce MSP'den giren, sonra CHP'ye geçen Ahmet Hamdi Çelebi yerine, 1977 parlamentosunda bölgenin önemli dini figürlerinden Mehmet Emin Seydagil'in MSP'den yer aldığı görülmektedir. Milletvekillerinin bir partiden başka bir partiye kayışı Türkiye genelinde görülen bir özelliktir. İstikrarsız hükümetler, koalisyonlar parti değiştirmenin sıklığının nedenlerinden biridir. Ancak bölge genelinde partiler arasında görülen sirkülasyonun bir başka nedeni, parti tercihlerinin patronaj ilişkilerine dayanması, partiler arası, aşiretler arası rekabetin de parti tercihlerinde belirleyici olmasıdır.

1977'de önce bağımsız seçilen, sonra CHP'ye katılan ve daha sonra AP'ye geçen Eşref Cengiz, Diyarbakır'ın önemli şeyh ailelerinden birinin oğludur. Dedesi 1925'te Dağkapı'da idam edilen Şeyh Şemsettin'dir. Cengiz'in babası Şeyh Heybet, babasının idamı sonrası İzmir'e sürgün edilir ve Diyarbakır'a gelmesi yasaklanır. Bir ara bağımsız aday olur ve tüm partilerin aldığı oy oranından daha fazla oy alarak milletvekili seçilir. Ancak kendisine mazbatası verilmez ve milletvekili hakkı elinden

⁴³⁶ 1950 Genel Seçimlerine göre; CHP listesinde yer alan Feridun Fikri Düşünsel Bey, İstanbul doğumlu olup aslen Dersimlidir. DP'nin adayı olan Mustafa Nuri Okçuoğlu Bingöl'ün Kığı İlçesi'nin önemli aşiretleri arasında yer alan Şasili Aşireti'ne mensuptur. Üç dönem milletvekilliği yapmıştır. 1954 ve 1957 seçimlerinde DP'den Bingöl Milletvekili olan Ekrem Yıldız Bingöl doğumlu olup hem ağa ailesindedir hem de bürokrasiden gelmez.

alınır. Şeyh Heybet'in vefatından sonra oğlu Şeyh Eşref Cengiz, Bukarlı ailesinin büyüğü olarak, 1977 yılında bağımsız olarak girdiği seçimleri yine büyük bir oy farkıyla kazanıp milletvekili olmuştur. Diyarbakır'dan bir önceki dönemde de gördüğümüz Abdülatif Ensairoğlu AP listesinde görülmektedir. Nur Cemaatinin üyelerinden Mehmet Yaşar Göçmen MSP'den Diyarbakır milletvekili listesine girmiştir. Hakkari'den listelerin vazgeçilmez ismi Ahmet Zeydan, 1977 seçimlerinde de parlamentoda sürekliliği olan milletvekillerindendir.

Diyarbakır CHP listesinden görülen yeni isimlerinden biri 1968'de Lice Belediye Başkanlığı yapmış, toprak eşrafından Halil Akgül'dür. Yine Silvan'ın büyük ağa eşrafından eski DP ve YTP'li Yusuf Azizoğlu yerine, abisinin oğlu Mehmet İskân Azizoğlu, CHP listesinden parlamentoya girmiştir. İskân Azizoğlu mecburi iskânla Çanakkale'nin Babaeski ilçesine yerleştirilen sürgün bir Kürt ailenin oğludur. Adını İskân Kanunu'ndan almıştır.

Sivas Kampı'ndan sonra sürgüne gönderilen 55 ağa içinde yer alan Urfa'nın Bucak aşiretinden AP milletvekili Mehmet Celal Bucak ve Sivas Kampı'na gönderilen Van AP milletvekili Kinyas Kartal 1973 parlamentosunda olduğu gibi, 1977 parlamentosunda da yer almışlardır.

Bitlis'te önceki dönemden MSP'den milletvekilliği devam eden Muhyettin Mutlu şeyh ailesindendir ve siyasal hayatına Refah Partisi döneminde de devam etmiştir. 1977 seçimlerinde Siirt MSP listesinden meclise giren Abdülkadir Kaya daha sonra AP'ye geçmiş ve bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev almış milletvekillerindendir. Zilan şeyh ailesinden Abdülkadir Zilan, Siirt listesinde bir önceki dönemde de yer almıştır. 1973 seçimlerinde önce bağımsız seçilip sonra CHP'yle hareket etmiş, 1977 seçimlerine ise bağımsız girmeyi tercih etmiştir. Zeki Çeliker, Siirt listelerinin tanıdık simalarındandır. 14. 16. dönem AP, 18.dönem DYP'den Siirt Milletvekilliği yapmıştır.⁴³⁷

⁴³⁷ Zeki Çeliker 18.dönem hükümetinde milletvekilliği yaparken ANAP'tan Siirt Milletvekili İdris Arıkan'la yerel seçimler üzerine yaptığı tartışmanın taraflarındandır. Özal ANAP'lı Arıkan'ın yakınına aday göstermesi üzerine Çeliker'in aday olan yeğenin seçimi kazanması sonucu çıkan tartışma tarafları ayırmaya çalışan Ceylan'ın ölümüyle sonuçlanmıştı. 30.03.1989, Cumhuriyet Gazetesi.

MSP'den meclise giren Abdülkadir Timuraoğulları Mardin'de geniş toprakları olan eşraftan bir ailedir. 1973 seçimlerinde Mardin'den listeye DP'den giren Ahmet Türk 1977 seçimlerinde CHP listesinden girmiş, Güneydoğu'nun önemli aşiretlerinden Kanco Aşiret reisidir.⁴³⁸ 1973 listesinden milletvekili olan Nurettin Yılmaz, Mardin'in eşrafından olup 1977 yılında yaptığı bir konuşmasından ötürü 12 Eylül sonrası bölücülük yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁴³⁹ Önce bağımsız olarak girdiği mecliste bölgedeki desteğine bakılmaksızın “*CHP'nin merkez yoklamasında kendisini elediğini, MİT ajanlarının seçimlerden önce kendisine oy verecek isimlerin de Kürtçülükle suçlanıp tutuklanacağına dair korkutulduğuna*” dair açıklamalar yapar.⁴⁴⁰ Yılmaz, Kürt hareketinin artık kimlik ve dil siyasetine geçtiği bir dönemde, doğunun geri kalmışlığını kalkınmacı yaklaşımla ele almış, ancak daha sonra da ANAP çizgisiyle sağ cenahta siyasetine devam etmiştir.

Mardin'den, önce AP'den listeye giren daha sonra CHP'ye geçen Şerafettin Elçi, 1960 sonrası legal siyasetten çekilen aydınlar arasında, siyasete tekrar dönebilen aydınlardan biridir. Muhafazakâr kanattan olan Elçi, 49'lar Davası'ndan, 12 Mart 1971 Muhtırası döneminde, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi sanıkları arasında Diyarbakır Askeri Mahkemesi'nde yargılanmıştır. 1977 Türkiye Genel Seçimlerinde Mardin milletvekili olarak parlamentoya giren Elçi, 22 Aralık 1977 genel seçimlerinde Adalet Partisi'nden Mardin Milletvekili olarak seçilir. 1978 yılında 11'ler diye anılan grupla birlikte AP'den ayrılıp Bülent Ecevit liderliğindeki hükümete Bayındırlık Bakanı olarak katılmıştır. 1979'da bir gazeteye “Ben Kürdüm, Türkiye'de Kürtler var” şeklinde verdiği beyanattan dolayı 12 Eylül 1980'den sonra 30 ay cezaevinde kalmıştır.⁴⁴¹

⁴³⁸ 1988 yılında sayısı 6 bini bulan insanın ölümüne ve daha fazlasının da sakat kalmasına neden olan Halepçe Katliamı nedeniyle 1989 yılında Paris'teki Kürt konferansına katıldığı gerekçesiyle milletvekili bulunduğu SHP'den ihraç edilecekti. 1990'da Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurucu üyesi oldu ve Kürt siyasetine geçti.

⁴³⁹ 12.07.1981 Milliyet

⁴⁴⁰ 13.06.1977 Milliyet

⁴⁴¹ Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı'nı ardından 3 Ocak 1997 tarihinde Demokratik Kitle Partisi'ni kurdu. Parti, Anayasa Mahkemesi tarafından programında yer alan bazı görüşler sebebiyle devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı bulunarak 26 Şubat 1999 tarihinde kapatıldı. Elçi, uzun yıllardır sürdürdüğü yeni bir siyasi parti kurma arayışlarını, 19 Aralık 2006 tarihinde KADEP'i kurarak tamamladı. Daha sonra 12 Haziran 2011 Genel Seçimlerinde Diyarbakır'dan bağımsız milletvekili seçildi. Aslı Aydıntaşbaş, 16.11.2009. Milliyet

Ağrı'da bir önceki dönemde yer alan 4 milletvekilinden ikisi değişmiştir. CHP'den bir önceki dönemden meclise giren Cemil Erhan yerine, Celali aşiretine mensup, aynı zamanda dini ağırlıkları olan Aydemirler ailesinden (CGP/AP) Mikail Aydemir geçmiştir. Rıza Polat, 1973 listesinde CGP'den girmiş sonra CHP'ye geçmiş, 1977 listesinde CHP'den devam etmiştir. Kerem şahin, her iki dönemde de AP'den meclise giren milletvekillerindedir. 1973 listesinde gördüğümüz MSP'den Mir Bahattin Yardımcı, yerini AP'den yörenin tanınmış eşrafı Ahmet Hamdi şam'a bırakmıştır.

1977 seçimlerinde, Dinai aşiretinin yeni yüzü Sabri Kılıç'ı CHP'den parlamentoya girmiştir. Urfa'da Beski aşiretinden olan toprak sahibi Mehmet Melik, CHP listesinde yer almıştır. Ailenin siyasetle ilişkisi babadan oğula geçmiş, Oğlu Vedat Melik 22. dönem milletvekili olarak yine CHP'den milletvekilliği yapmıştır. Urfa'dan listeye giren bir başka isim ise seyyid ailesinden MSP milletvekili Salih Özcan'dır.

Tablo 5.11
1977 Parlamentosu Milletvekili Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

İller	Parti	Milletvekili Adı ve Soyadı	Doğum Yeri	Meslek
Ağrı	CGP/Bağımsız/AP	Mikail Aydemir	Ağrı/Göle	Tüccar
Ağrı	CHP	Rıza Polat	Ağrı	Öğretmen, Avukat, İmar ve Iskan Bakanlığı Müsteşar Yrdm.
Ağrı	AP	Kerem Şahin	Ağrı/Patnos	Patnos Belediye Başkanı, Nakliyecisi, Müteahhit
Ağrı	AP	Ahmet Hamdi Şam	Ağrı	Ticaret, Müteahhit
Bingöl	CHP	Hasan Celalettin Ezman	Bingöl/Yayladere	Hükümet Tabibi, Doktor
Bingöl	AP	Mehmet Sait Göker	Bingöl/Daraheni	Çiftçi, Müteahhit, Nakliyecisi, Genç Belediye Başkanı
Bitlis	AP	Abidin İnan Gaydalı	Bitlis/Hizan	Çiftçi
Bitlis	MSP	Muhyettin Mutlu	Bitlis	Çiftçi, Tüccar
Diyarbakır	CHP	Halil Akgül	Diyarbakır/Lice	Çiftçi, Lice Belediye Başkanı
Diyarbakır	CHP	Mehmet İskan Azizoğlu	Babaeski	Çiftçi
Diyarbakır	Bağımsız/CHP/Bağımsız/AP	Eşref Cengiz	Diyarbakır	Çiftçi, Tüccar
Diyarbakır	AP	Abdülkadir Ensarioğlu	Diyarbakır/Eğil	Çiftçi, Tüccar, Diyarbakır Ziraat Odası Başkanı
Diyarbakır	MSP	Mehmet Yaşar Göçmen	Urfa	Diyarbakır DSİ Genel Müd.
Diyarbakır	CHP	Bahattin Karakoç	Diyarbakır/Bismil	Avukat
Diyarbakır	AP	Mahmut Kepolu	Diyarbakır/Silvan	Çiftçi
Hakkari	AP/Bağımsız/CHP/Bağımsız/CHP	Ahmet Zeydan	Hakkari/Yüksekova	Tüccar, Çiftçi
Mardin	MSP	Fehim Adak	Mardin	Devlet Su İşleri Genel Müd. Elazığ, Diyarbakır 10.Bölge Müd.37,39,41.Hükümette Bakanlıklar
Mardin	AP/Bağımsız/CHP	Şerafettin Elçi	Cizre	Avukat, Ankara PTT Muharebe Memuru, 42.Hükümet Bayındırlık Bakanı
Mardin	CHP/Bağımsız/AP	Metin Musaoğlu	Mardin	Eczacı
Mardin	MSP	Abdülkadir Timurağaoğlu	Mardin	Çiftçi
Mardin	CHP	Ahmet Türk	Mardin/Açık	Çiftçi
Mardin	Bağımsız	Nurettin Yılmaz	Cizre	Hakim, Avukat
Muş	AP	Kasım Emre	Muş/Mutki	Çiftçi
Muş	MSP	Mehmet Emin Seydagil	Muş/Norşen	Çiftçi, Tüccar
Muş	CHP	Burhan Garip Şavlı	Muş	Öğretmen, İzmir Belediye Başkan Yrdm.
Siirt	AP	Zeki Çeliker	Siirt	Tüccar, Elazığ Orman Bölge Müd. Siirt Orman İşletme
Siirt	MSP/Bağımsız/AP	Abdülkadir Kaya	Midyat	DSİ Genel Müd. DPT Müsteşarlığı Uzmanı, Ticaret Bakanlığı Ticaret Planlama Genel Müd. Muavini
Siirt	CHP	Mehmet Nebil Oktay	Siirt	Avukat, 36.Hükümet İmar ve İskan Bakanı
Siirt	Bağımsız	Abdulkerim Zilan	Siirt/Kozluk	Avukat
Urfa	AP	Mehmet Aksoy	Urfa/Bozova	Çiftçi
Urfa	AP	Mehmet Celal Bucak	Urfa/Siverek	Çiftçi
Urfa	AP	Necmettin Cevheri	Urfa	Çiftçi, Avukat, 31.ve32. Hükümet Turizm ve Tanıtmak Bakanı
Urfa	CHP	Mehmet Sabri Kılıç	Urfa/Suruç	Tüccar, Çiftçi
Urfa	CHP	Mehmet Melik	Urfa	Avukat
Urfa	MSP	Salih Özcan	Urfa/Akçakale	Hilal Yayınları Sahibi, Dünya İslam Birliği Kurucu Meclis Üyesi,
Urfa	CHP	Celal Paydaş	Urfa	Avukat
Van	CHP	İhsan Bedirhanoglu	Van/Muradiye	Tüccar, Çiftçi
Van	MSP	Muslih Görentaş	Van/Gevaş	Çiftçi, Gevaş Belediye Başkanı,
Van	AP	Kinyas Kartal	Kafkas	Çiftçi, Tüccar
Van	CGP/Bağımsız/CHP	Mehmet Salih Yıldız	Hakkari	Avukat, Hakim, 38.42. Hükümet Devlet Bakanlıkları

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010. 2.Cilt:1950-1980, s.1027-1085

Bölge illerinden parlamentoya giren milletvekillerinin doğum yerleri ile temsil ettikleri il ilişkisini gösteren yerellik oranı 1977 parlamentosunda yüzde 97,5 ile çok partili hayatın en yüksek oranına ulaşmıştır. Bölge dışı doğumlu olup da parlamentoda yer alan tek kişi ise sürgün ailelerinden biri olan, Edirne'ye sürgün edilmiş Milli aşireti üyelerinden Urfa milletvekili Halil Milli'dir. Çok partili hayata geçişle birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerin yerellik düzeyi artarak devam etmiştir. (Tablo)

Tablo 5.12

1977 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yerellik Oranı

Doğum Yeri (Dar alan hesaplaması)	1973-1977	1977-1980
Anadili Kürtçe Olanların Oranının Yüzde 40'nin Üzerinde Olduğu Yerler	39 95,1%	39 97,5%
İstanbul	0 0%	0 0%
Diğer Yerler	2 4,9%	1 2,5%
TOPLAM	41 100,0%	40 100,0%

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010. 2.Cilt:1950-1980, s.1027-1085

1977 seçimlerinin milletvekilliği sürekliliğine bakıldığında anadili yüzde 40 ve üzeri olan iller baz alındığında, doğdukları il ve çevresinden ilk kez seçilenler yüzde 32,5'dir. 1973 seçimlerinde bu oran yüzde 53,7 olduğuna göre parlamentonun, bölge özelinde, süreklilik oranında büyük artış olduğu söylenebilir. 1960'lı yıllarda meclisin yenilenme oranının yüzde meclisin sürekliliğinin arttığını göstermektedir.

Tablo 5.13

1977 Parlamentosu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Süreklilik Oranı

Milletvekili Sürekliliği	1973 ve Öncesi	1977 ve Öncesi
Doğdukları il ve Çevresinden İlk Kez seçilenler	22	13
	53,7%	32,5%
Doğdukları İl ve Çevresinden Daha Önce Seçilenler	17	26
	41%	65,0%
Diğer illerden İlk Kez Seçilenler	2	1
	4,9%	2,5%
Diğer illerden Daha Önce Seçilenler	0	0
	0,0%	0,0%
Toplamda İlk Kez Seçilenler	24	14
	58,5%	35,0%
Toplamda Daha Önce Seçilenler	17	26
	41,5%	65,0%
Toplam	100,0%	100,0%

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010. 2.Cilt:1950-1980, s.1027-1085.

Ancak önceki bölümlerde de belirtildiği gibi süreklilik oranı bölgeyi temsil eden milletvekillerinin sınıfsal özelliklerinde herhangi bir değişiklik etkisi yaratmamıştır. Katmanlar arasında farklılaşmalar kabul edilmekle beraber, çok partili hayat boyunca parlamentodaki eşraf hakimiyetinin gücünde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hatta eşraf hakimiyeti, Kürtlüklerini kimlik temelinde sorunsallaştıran Kürt aydınlarını dışarıda bırakarak, merkezle sağ partiler üzerinden bütünleşmiştir. Parlamento sürekliliğindeki söz konusu farklılıklar, aileler, ya da aşiretler içinde farklı kişilerin ön plana çıkmasıyla ilgilidir.

1977 Meclisi'nde Doğu illerini temsil eden milletvekillerin yaş ortalaması 46'dır. 1961 Meclisi'nde 41,7 olan yaş ortalaması 1965 ve 1969 Meclisi'nde 43'dür. Görüldüğü gibi milletvekili yaş ortalaması birbirine yakın seyretmekle beraber artış gözlenmektedir. Mecliste yaşlı temsiliyeti vardır.

1977 Meclisi'nde yer alan eğitim profilinde üniversite mezunu oranında yüzde 45,0 ile bir önceki döneme göre (46,3) küçük bir düşüş gözlemlenmektedir. Genel olarak 1977 eğitim tablosuna bakıldığında 1973'teki oranlara yakın bir oran karşımıza çıkmaktadır. Meclis sürekliliğinin yüksek olması bu oranların birbirine yakınlığını açıklamaktadır. Yine bir önceki seçimde olduğu gibi master ve doktora mezunları 1977 parlamentosunda da yoktur. Medrese, askeri okul ve meslek okulu eğitilmiş olan milletvekillerinin sayısı 1973 yılıyla aynı kalmıştır.

Tablo 5.14
1977 Parlamentosu Milletvekili Eğitim Profili

Eğitim Düzeyi	1973	1977
Lise ve daha düşük	18	18
	43,9%	45,0%
Meslek Okulu	1	1
	2,4%	2,5%
Askeri Okul	1	1
	2,4%	2,5%
Üniversite	19	18
	46,3%	45,0%
Master-Doktora	0	0
	0%	0,0%
Dini Okul	2	2
	4,9%	5,0%
Toplam Milletvekili	41	40

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010. 2.Cilt:1950-1980, s.1027-1085.

1969 yılı itibariyle gittikçe yükselen çiftçi ve tüccar oranlarındaki patlama 1977 parlamentosunda yüzde 57,5 ile doruk noktasına ulaşmıştır. Avukatlık önceki döneme göre (36,6) sırasını korumuş olsa da yüzde 25 oranıyla oldukça gerilemiştir. (Tablo) 1977 parlamentosunda asıl dikkati çeken unsur, üst düzey bürokrasinin meslek dağılımındaki oranının bir önceki döneme göre oldukça artmış olmasıdır. 1973 yılında 41

milletvekilinden 5'i üst düzey bürokratken 1977 parlamentosunda bu sayı 9'dur. Siirt'ten CHP milletvekili Mehmet Nebil Oktay, MSP milletvekili Abdülkadir Kaya, Mardin'den AP milletvekili Şerafettin Elçi, MSP milletvekili Fehim Adak, Van'dan CGP milletvekili Mehmet Salih Yıldız üst düzey bürokratlar arasındadır. 1977 listesinde hakim ve savcıların sayısında giderek azalma görülmektedir. Diğer meslek oranları ise bir önceki döneme göre birbirine yakın seyretmektedir.

Tablo 5.15
1977 Parlamentosu Milletvekili Parti, Meslek ve Doğum Yerlerine Göre
Dağılımı

Meslek	1973-1977	1977-1980
	1	1
Asker-Askeri Tıp	2,4%	2,5%
Mülki Yönetici	0	0
	0%	0%
Hakim-Savcı	3	1
	7,3%	2,5%
Avukat	15	10
	36,6%	25,0%
Eğitimci	2	2
	4,9%	5,0%
Maliye, Bankacılık	1	0
	2,4%	0%
Belediye Başkanlığı	6	4
	14,6%	10,0%
Alt Düzey Memur	3	0
	7,3%	0%
Üst Düzey Bürokrat	5	9
	12,2%	22,5%
Sivil Tıp	1	1
	2,4%	2,5%
Basın-Yayın	0	1
	0,0%	2,5%
Çiftçi-Tüccar	19	23
	46,3%	57,5%
Ticaret, Sanayi, Ziraat Oda. Başk.	3	1
	7,3%	2,5%
Ziraat, Sanayi, Ticaret od. Başk-Çiftçi, Tüccar	2	1
	4,9%	2,5%
Müteahhitlik	2	3
	4,9%	7,5%
Din Adamı	0	0
	0,0%	0%
Toplam Milletvekili	41	40

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010. 2.Cilt:1950-1980, s.1027-1085.

5.11 Dönemin Siyasi Gelişmeleri

Sanayi kesiminin, de istikrarlı bir yönetim istemesi, solun bazı kesimlerinin ülkücü kadrolaşmaya karşı, CHP'yi desteklemesi üzerine 1977 genel seçimlerinde CHP oylarını yüzde 41,1'e çıkardı. AP de oylarını artırarak yüzde 36,9'a yükseltmişti. Ancak Ecevit seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına rağmen Meclis'te salt çoğunluğu sağlayamadı. Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini Ecevit'e verdiyse de Ecevit

Demirel'in büyük muhalefetiyle meclisten güvenoyu alamadı ve bu kez hükümet kurma görevi Demirel'e verildi.⁴⁴² Demirel AP, MSP ve MHP'nin katılımıyla ikinci bir 'Milliyetçi Cephe' (II.MC) koalisyonu kurdu. Bu koalisyonda MHP ve MSP'nin ağırlığı bir önceki döneme göre daha fazlaydı. 1 Ağustos 1977 günü güvenoyu olarak göreve başlayan II. MC hükümeti uzun ömürlü olmadı ancak aralık ayına kadar görev yapabildi. 11 Aralık 1977 yerel seçimleri AP'de birtakım kırılmalar yaratmıştı. Bazı AP milletvekillerinin partiden kopmaları istifalara yol açtı. Demirel 31 Aralık'ta güvenoyuna başvurduğunda AP'den istifa eden 12 bağımsızın oylarıyla yenilgiye uğradı. Böylelikle II.MC hükümeti de düşmüş oldu.⁴⁴³

1977 seçimleri ülkenin acilen ihtiyaç duyduğu istikrarı sağlayamamıştı. Şiddet olayları ekonomik sorunlarla birlikte tırmanmış, toplumsal tabanda, siyasal kutuplaşma artmaya başlamıştı. Ordu ve emniyet güçleri dışında, sokaklarda silahlı güç kullanan "paramiliter" güçler etkin hale gelmişti. 1977-1979 yılları arasında binlerce insan sokak çatışmalarında ve siyasal cinayetlerde hayatını kaybetti.

11 Aralık 1977'de yerel seçimler yapıldı. Seçimlerde CHP oyunu artırarak bir önceki seçimdeki başarısını tekrarladı. İstanbul, Ankara, İzmir dahil olmak üzere 67 ilin 42'sini CHP aldı. MSP oy kaybederken AP ve MHP'nin de oyları artmıştı. Solun güçlü olduğu bazı ilçe merkezlerinde bağımsız olarak seçimlere giren sosyalist sola ve Kürt soluna mensup adaylar seçimleri kazandılar. Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde 1973 ve 1977 seçimlerinin bağımsız Kürt solu adaylarının kazanması bölge seçmenin Türkiye partileri dışındaki adaylara oy verme eğiliminin giderek güçlendiğini gösteriyordu.⁴⁴⁴

İkinci MC hükümeti düşünce, Cumhurbaşkanı yeni hükümet kurma görevini Ecevit'e verdi. Ocak 1978'de Ecevit CHP ile AP'den kopan bağımsızlardan oluşan Üçüncü Ecevit hükümetini kurdu. Ancak Ecevit'in 226 salt çoğunluğu bulabilmesi ve güvenoyu alabilmesi için 13 milletvekiline daha ihtiyacı vardı. 10 bağımsız adaydan

⁴⁴² Ahmad, "Demokrasi Sürecinde Türkiye," s.418

⁴⁴³ 1979 Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Ara Seçimleri, TBMM 16. Dönemi içerisinde boşalan 5 milletvekilliği için yapılmıştır. Seçimler, 14 Ekim 1979'da 5 ayrı seçim bölgesinde (Konya, Manisa, Edirne, Muğla ve Aydın) yapıldı. Seçim sonucunda 42.Hükümet düşmüş, 43.Hükümet kurulmuştur. Aydın ve Taşkın, s. 286

⁴⁴⁴ 12. Aralık 1977. Milliyet Gazetesi

ayrı olarak CGP Prof. Turhan Feyzioğu ve Salih Yıldız'a, DP'den Faruk Sukan'a da yer vermek zorunda kaldı. Kutuplaşmış, muhalefetin de desteklediği şiddet ortamında Üçüncü Ecevit Hükümeti 1979'a kadar görevde kaldı.⁴⁴⁵

Ordu ise giderek güçlenen Kürt siyasi hareketine karşı Ecevit'i yeterince sert olmadığı gerekçesiyle eleştiriyordu. 1979 yazına gelindiğinde ordunun darbe hazırlığı içinde olduğuna yönelik söylentiler yayılıyordu. Bu süreçte 7 Mart 1978'de Kenan Evren Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştı. 28 Ağustos 1978'de Urfa'nın Hilvan ilçesinde yapılan bir cenaze töreninin bir tür "Kürt ayaklanmasına" dönmesiyle asker içinde sıkıyönetimin genişletilmesi yönündeki şikayetler artmaya başlamış, Ecevit ise bu talebe direnmişti. Evren ise ordunun taşra birliklerini gezerek birlikleri ve komutanları olası bir darbe sürecine hazırlamaya başlamıştı. Sıkıyönetim ancak Maraş Katliamı sonrası genişletildi. Ecevit sıkıyönetim uygulamasını denetim altında tutmak amacıyla "Sıkıyönetim Eşgüdüm Başkanlığı" kurdu. Ancak Evren, 1979 yılı şubat ayında verdiği bir demeçte sıkıyönetim komutanlıklarının hükümet tarafından oluşturulmuş Eşgüdüm Başkanlığı'na bağlı olmadığını belirtiyordu. Bu açıkça ordunun hükümetten bağımsız hareket edeceği anlamına geldiği gibi ordunun hükümetle bağı koparmaya hazır olduğunun da göstergesiydi⁴⁴⁶ Ecevit iyice yalnızlaştırılmıştı. Ecevit, İstanbul'daki 1 Mayıs toplantısını yasaklama kararını desteklediği için sendika desteğini de kaybetti.

Ecevit'in ülkedeki şiddetin ve ekonomik sıkıntıların üstesinden gelme konusundaki başarısızlığı seçmenler arasındaki popülaritesini azaltmıştı. 1979 Nisan ayında Ecevit kabinesindeki altı bakan, Altılar Muhtırası, Başbakan'a muhtıra verdi. TÜSİAD da hükümete karşı cephe almış, gazetelerde hükümeti istifaya çağırın ilanlar yayınlamıştı. Genelkurmay Başkanı Evren hükümet ve siyasetçiler aleyhine demeçler veriyordu. Üst üste hükümetten istifalar başlamıştı. Toplam beş milletvekili istifası üzerine açıkta kalan Edirne, Konya, Manisa, Muğla ve Aydın illerinin milletvekilliği ve Senato'nun içte bir oranında yenilenmesi için 14 Ekim 1979'da Senato ve ara seçimler yapılacaktı. Ecevit'in tek umudu 14 Ekim'deki senato ve ara seçimlerde üstünlüğü elde etmektir. Fakat sonuç partinin oy oranını altmışlardaki düzeyine, yüzde 29'lara düşürdü.

⁴⁴⁵ Ahmad, "Modernleşen Türkiye," s. 418-419

⁴⁴⁶ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s.293

AP'nin oyları ise senato seçimlerinde yüzde 46,83'e, ara seçimde ise 1969'daki çıtayı aşarak yüzde 54'e yükselmişti. Şiddet ortamında yaklaşık yüzde 73 katılım oranı seçmenlerin değişiklik istediğinin göstergesiydi.⁴⁴⁷ Ecevit 16 Ekim'de istifa etti. Demirel 12 Kasım 1979'da MHP ve MSP'nin dışarıdan desteğiyle bir azınlık hükümeti kurdu. Demirel azınlık hükümeti dönemi artık sokaktaki kargaşa hat safhaya varmış, askerinin tepkisi giderek artmış ve ekonomi çökmüştü. Tüm sağ partiler Demirel'i destekleyip 25 Kasım'da güvenoyu verdiler.⁴⁴⁸

1973-1980 yılları arasındaki koalisyon hükümetlerinin hepsi zayıf hükümetlerdi. Ülke aşırı uçtaki küçük partilerle yönetilmeye çalışılırken, ekonomi yönetilemedi, siyasal şiddet engellenemedi. Gerek ideolojik ayrışmalar gerekse liderler arasındaki gerilimler partiler arası kutuplaşmayı artırdı.

Birinci ve İkinci Cephe Hükümetleri zamanında, MHP'nin tabanı, güvenlik güçlerinin desteği ile sokaktaki şiddetini artırdı. 1978-1979 Ecevit hükümeti zamanında bile bu değişmedi. Şiddet artık mezhep farklılıkları üzerinden kendini göstermeye başladı. 1978 yılında Kahramanmaraş'ta Alevilere saldırılar oldu ve yüzden fazla Alevi öldürüldü. Malatya, Sivas, Bingöl'de Alevilere ait ev ve işyerlerine saldırılar devam etti. Ecevit 20 ilde sıkıyönetim ilan etti.

Tanınmış kişiler de hedef alınmaya başlandı. Mayıs 1980'de MHP'nin Genel Başkan Yardımcısı öldürüldü. Temmuz ayında eski başbakan Nihat Erim ve DİSK eski başkanı Kemal Türkler ve Abdi İpekçi izledi. Sokaklar, mahalleler bölünmüş özellikle gecekondu bölgeleri belirli grupların hakimiyetine girmişti.⁴⁴⁹

İthalata, dolayısıyla dövize bağımlı bir sanayi, dış ödemeler dengesi açığı, Türk ekonomisini kırılğan hale sokmuştu. 1975-1977 Türkiye'nin ithalatı ihracatını toplam 10,5 milyar dolar aşıyor, bu açığın neredeyse yarısı kısa dönemli sermaye hareketleriyle kapatılıyordu.⁴⁵⁰ 1973-1974 petrol bunalımı fiyatların dört katına çıkması 1950 yılından beri enerji kaynağı olarak petrole bağımlı Türkiye gibi bir ülke için dolarla ödemek

⁴⁴⁷ Ahmad, "Demokrasi Sürecinde," s. 422

⁴⁴⁸ Aydın ve Taşkın, "Türkiye Tarihi," s. 301-308

⁴⁴⁹ Zürcher, "Modernleşen Türkiye," s. 364

⁴⁵⁰ Keyder, *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*, s.72

zorunda olduğu ithalat ödemelerini zorlaştırdı. 1979-1980 yıllarında ikinci bir petrol krizi Türkiye döviz gelirlerini eritti. Avrupa'daki ekonomik durgunluk Batı pazarını da zayıflatmıştı. Yurt dışındaki Türk işçilerden sağlanan döviz transferleri de 1974'ten sonra azalmaya başladı. Milliyetçi Cephe Koalisyonları bu sorunu kısa süreli dış borçlanmalarla aşmaya çalıştı. İthalat sınırlamaları ile döviz rezervleri korunmaya çalışıldı. Artan enerji fiyatı yanlış mali politikalar enflasyonu körükledi. 1970'lerin ilk dönemlerinde yüzde 20 olan enflasyon 1979'da yüzde 90 olmuştu.⁴⁵¹ Fiyat denetimi ile enflasyonu indirmeye çalışmak karaborsa ticaretini artırdı. Türkiye'yi bu krizden çıkaracak reform paketi Demirel tarafından 1979 yılında DPT müsteşarlığına getirilen Özal'la uygulamaya konacaktı. Özal'ın teknik başkanlığında "24 Ocak Kararları" hemen uygulamaya konuldu.⁴⁵²

5.12 1975 Sonrası Kürt Hareketi'nin Sahneye Çıkışı

1971-1974 döneminde iki temel tartışma eksenini Kürt örgütlerinin siyasi yönünü belirlemede etkili oldu. Bu eksenlerden biri "Kürdistan sömürge" tezi bir diğeri ise yine bununla ilişkili olarak, ulusal sorun önceliği bağlamında, Türk solundan ayrı örgütlenilmesi kararı oldu. Türk solundan özerkleşme süreci, Kürt hareketinin çok parçalı bir yapı olarak ortaya çıkmasına yol açtı. Özellikle 1975 yılından itibaren yayına başlayan çeşitli dergi çevrelerinde ve Türk solu ile yapılan tartışmalarda bu ayrışmalar derinleşti.

Kürt solunun, Türk soluyla temel ayrışma süreci sosyalizmin "ulusal dava" eksininde hangi aşamada değerlendirileceğine dair tartışmalar üzerinden başlamıştı. Buradaki temel ayrışma, Türk solunun⁴⁵³ ulusal sorun çözümünü sosyalist devrime ertelemeleri, Kürt hareketlerinin ise ulusal demokratik devrim mücadelesini sosyalist devrimle tamamlama yaklaşımı üzerinden gerçekleşti. Kürt hareketinin özerkleşmesine

⁴⁵¹ Zürcher, s.388-389

⁴⁵² Kemer sıkma programı olarak ekonomik tedbirler paketi. Büyük bir Devalüasyon, Kamu ve KİT'lerde personel alımlarının durdurulması, KİT zararlarının kamudan değil kendi öz kaynaklarından giderilmesi. Bu karar IMF ile görüşmeler sonucunda alındı. Bknz: Keyder, Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, s.72-74

⁴⁵³ Türk Solu içinde Kurtuluş ve İbrahim Kaypakkaya çizgisi ulusal soruna önem vermiştir.

ve kendi içinde farklılaşmasına temel oluşturan iki etkenden söz edebiliriz. Bunlardan biri⁴⁵⁴ 1975 yılında Barzani hareketinin yenilgisinin Kürt hareketinin önemli bir kısmı üzerinde yarattığı travma bir diğeri ise dünya sosyalizm hareketinde yaşanan Moskova-Pekin merkezli ayrışma oldu.

Yine dönem açısından önemli bir tartışma alanı silahlı mücadelenin gerekli olup olmadığı üzerineydi. Örgütlerin hiçbiri silahlı mücadeleye karşı çıkmamış ancak zamanlaması açısından yaklaşım farklılıkları gösteriyordu. Kendisini “Kürt ulusal demokratik hareketi için ideolojik-siyasal zemin oluşturma” iddiası ile tanımlayan⁴⁵⁵ Rızgarî hariç, diğer Kürt örgütlerinin hepsi 1975 yılından başlayarak illegal örgüt formunda komiteler, merkez organlar ve kongreler temelinde oluştu ve faaliyet gösterdi.

12 Mart ikinci yarısından sonra başlayan Hamit Bozarslan’ın ifadesiyle fragmantasyon sürecinde, eskiden çatı örgütü niteliğinde olan ve bir sosyalizasyon kulübü olarak çalışan DDKO’lar yerine, yeni oluşumlar ortaya çıktı. TİP içindeki Doğulular grubunun önde gelen isimlerinden Kemal Burkay liderliğinde Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (TKSP) 1974 yılında kuruldu. Bölgede kitle örgütlenmelerini gerçekleştirmeye çalışan Parti, aynı zamanda Devrimci Halk Kültür Dernekleri yoluyla yasal bir gençlik derneği kurmuştu.⁴⁵⁶

TKSP⁴⁵⁷ Türkiye’deki “ırkçı” baskının giderilmesinde Türkiye demokratikleşmesinin etkili olacağını düşünerek 1977 seçimlerinde TKP’nin Ulusal Demokratik Cephe kampanyasına uyarak CHP’yi destekledi. Sovyet yanlısı, silahlı mücadeleye zamansız olduğu gerekçesiyle karşı çıkan, TKSP’de bağımsız Kürdistan fikri yoktu. Kürt ulusal demokratik ve sosyalist devrimin birlikte gelişeceği bir zeminde ayrılma değil, federasyon öneriyorlardı. İllegal olarak kurulan parti 1. Kongresi’ni 1980

⁴⁵⁴ Kuzey Irak’a 1961 yılından itibaren Kürtlerle merkezi Irak hükümeti arasında - ateşkes ve görüşmeler şeklinde kesintilerle de olsa- süre giden mücadele. Daha önce belirttiğimiz gibi Güney Kürdistan’daki bu gelişmeler 1960’lardan itibaren Kürt hareketinin sosyalizmin yanı sıra ikinci kaynağı olagelmıştır. TKDP’nin oluşumu, T-KDP’nin ortaya çıkışı ve her iki hareketin liderlerinin ölümü ile akamete uğramaları da buradaki gelişmelerle yakından bağlantılıdır.

⁴⁵⁵ Recep Maraşlı, Rızgarî’nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme - 1. Mesafe , 68-93. Online <http://gelawej.net/pdf/Rizgarinin-Sosyalist-Hareket-ve-Kurdistan-Ulusal-Demokratik-Mucadelesindeki-Yeri-1--Recep-Marasli.pdf> , 2010.

⁴⁵⁶ Tanıl Bora, Cereyanlar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.848

⁴⁵⁷ PSKT Dava Dosyası, 1984:21

yılında yaparken, örgüt faaliyetlerini, bu adla anılacaktır, aylık *Özgürlük Yolu* ve *Roja Welat* adlı yasal yayın organları üzerinden yürüttü.⁴⁵⁸

1975'ten 1979'a kadar 44 sayı çıkarabilen *Özgürlük Yolu*'ndaki yazılar Kemal Burkay'ın Hıdır Murat takma adı ile yazdığı "Türkiye Şartlarında Kürt Halkı'nın Kurtuluş Mücadelesi" adlı kitabın açtığı teorik tartışmalar üzerinden gitti. Esas olarak kendi kitle örgütünün (DHKD) yanı sıra TÖB-DER gibi meslek kuruluşları ile çeşitli sendikalarda aktif oldu.⁴⁵⁹ TKSP bağımsız adaylar yoluyla, 1977 yerel seçimlerin de halkı mobilize etti ve Diyarbakır'da Mehdi Zana, Ağrı'da Urfan Alpaslan ile belediye başkanlıklarını kazandı.

Sovyetik çizgide yer alan bir diğer örgüt ise, 12 Mart'ta kapatılan DDKO'nun devamı niteliğindeki, Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD) adı ile bilinen DDKD-KİP, 20-25 Nisan 1975'de Van'da gerçekleştirilen bir kongre ile kuruldu. Gençlik ve şehir eşrafı arasında, Şivan geleneğini yansıtan bir kitle örgütü olarak kurulan DDKD, bir dizi illegal Kürt oluşumuna kaynaklık etti. Örgüt, önce Şivancılar/DDKD diye anıldı, daha sonra da 1977 yılında Kürdistan İşçi Partisi (KİP) adını aldı ve⁴⁶⁰ Kürt illerinde kasaba esnafı, zanaatkarlar, öğrenciler ve geleneksel yurtsever taban üzerinde güçlü bir taban dinamiğine sahip oldu. Bölgede o dönem gerçekleşen protestolarda halkı mobilize etmeyi başardı. *Devrimci Demokratik Gençlik*, *Jina Nû* ve *Tirej* gibi yasal dergiler yayınlayan DDKD, DDKAD adı ile kadın derneği kurdu.⁴⁶¹ Çeşitli demokratik kitle örgütleri ile sendikalarda etkili olan DDKD-KİP, 1977 yerel seçimlerinde Diyarbakır'da TKSP adayının karşısına kendi desteklediği bağımsız adayla çıkıp önemli bir oy almasına rağmen, seçimleri kazanamadı.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Kemal Burkay, Kürt solu ve Ulusal Hareketi İçinde PSKT (Özgürlük Yolu). Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi. c.7. 1988, s. 2318

⁴⁵⁹ STMA, 2315

⁴⁶⁰ Bknz: Cemil Gündoğan, Kawa Davası Savunması ve Kürtlerde Siyasi Savunma Geleneği. İstanbul: Vate Yay. 2007

⁴⁶¹ Maraşlı, "Rızgarî'nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri," s. 68-93.

⁴⁶² Kuzey Irak'ta 1975'den sonra Barzaniler öncülüğündeki KDP ile Celal Talabani liderliğindeki YNK arasındaki çatışmada ikinciden yana tutum almış, özellikle 1978'de Hakkâri bölgesinde yaşanan silahlı çatışmada YNK'den aktif rol oynamıştır. Bu olay ve sonrası örgüt içi ayrışma ve kopuşları daha da derinleştirmiştir.

DDKO, DDKD, kökenli bir diğer örgüt de Rızgarî'dir. DDKO'nun "Ocak Komünü" içindeki Ankara merkezli yönetici ve kadroları⁴⁶³ tarafından çıkarılan Rızgarî (Kurtuluş) dergisi ile anılan bu çevre, faaliyetlerine, Kürt tarihi ile ilgili kitaplar basan Komal yayınevi ile başladı. 1976 yılında yayımına başlayan Rızgarî dergisi de 1979 yılına kadar 9 sayı çıkardı. Rızgarî, ideolojik inşaya verdiği önem ile siyasal mücadele biçimleri konusunda kendi içinden ayrılıklar yaşadı ve bölündü. Rızgarî'den, Şivan hareketinden gelerek silahlı mücadeleye öncelik veren bir grubun etkisiyle, Ala Rızgarî ortaya çıktı.⁴⁶⁴

DDKD'lerdeki sosyalizme kayış, TDKP çevresini de etkiledi. İKDP'nin bu dönem yaşadığı gelişmelerin etkisiyle, TDKP, diğer Kürt hareketleri ile benzer bir hatta buluştu ve sosyalist bir çizgiye kaydı.⁴⁶⁵ TKDP içinde 1977'de kendini sosyalist olarak tanımlayanların bir kısmı, Said Elçi kuşağının çizgisini ret ederek 1978'de silahlı mücadeleyi benimsedi.⁴⁶⁶ 1977'den itibaren Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) adıyla hareket edip örgüt yönetimini ele geçiren sol kanat, kendisini TKDP-KUK olarak adlandırdı. Geleneksel kanat eski adı TKDP ile faaliyetlerini sürdürmeye devam etti.⁴⁶⁷

PKK ise Kürt siyasal hareketi içinde 1980'lerden itibaren hegemonik güç haline geldi. Kürdistan Devriminin Yolu manifestosuyla çıkan, "Apocular" olarak da bilinen PKK (Partiya Karkeren Kurdistan- Kürdistan İşçi Partisi) 1973-1977 arasında Ankara'da öğrenci hareketi çevresinde oluşmuştu. Harekette Maocu, THKP-C ve Mahir Çayan etkisi belirgindi. 1975 yılından itibaren Doğu ve Güneydoğu'ya taşınan hareket 1977 sonbaharına kadar örgütlenme ağını genişletti. 26-27 Kasım 1978 tarihinde, Diyarbakır'ın Lice ilçesi Fis köyünde 22 delegenin katılımı ile yapılan kongrede, partileşme kararı aldı. 1978 yılından sonra ise PKK parti inşası ve silahlı mücadelenin

⁴⁶³ Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Orhan Kotan, Feqi Hüseyin Sağnıç, Şerafettin Kaya, Ruşen Arslan, Recep Maraşlı, Mehmet Uzaun, Hatice Yaşar ve İsmail Beşikçi.

⁴⁶⁴ Maraşlı, s. 92

⁴⁶⁵ TDKP Kürt hareketlilerinin en gelenekseli ve sola mesafeli bir partiydi.

⁴⁶⁶ TDKP, Said Elçi'nin örgüt içi hesaplaşmayla öldürülmesinin ardından 12 Mart sonrası ciddi bir liderlik krizi ile tekrar sahneye çıktı. 1973 ve 75'de iki kongre yaparak üst üste genel sekreter değiştirdi.

⁴⁶⁷ Gündoğan, Kawa Davası Savunması, " s,33

geliştirilmesine odaklanan bir döneme girdi. Öncelikle halk ve bölge üzerinde egemen yerel feodal aşiretleri hedef aldı.⁴⁶⁸

Kürt siyasal hareketi, bu süreçte de kitlesel gücünü göstermeye devam ediyordu. Ağrı ve Batman'da kendi desteklediği bağımsız adaylar belediye başkanlıklarını kazandı. 1979'da Batman Belediye Başkanlığını, PKK'nin desteklediği bağımsız aday Edip Solmaz kazandı. Bu, kitlesel mobilizasyonu yürütme gücünü göstermesi açısından dikkat çekiciydi.

Kürt örgütlerinin çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde kitle mobilizasyonu sağlamaya öncelik vermişlerdi. Bu dönemde Kürt hareketinin mobilizasyon dinamikleri protestolarla gerçekleştirildi. Silvan, Bitlis, Yüksekova'da devletin baskısına karşı dikkat çekmek için protestolar yapıldı. Kürt bölgelerinde protesto ve gösterilere karşı sağ kanat saldırıları gerçekleşti. İkinci Milli Cephe Hükümeti bir karşı-mobilizasyon yaratmaya çalıştıysa da bu halkın reaksiyonunu daha da artırdı. Bölgede gerek devlet, gerekse örgütlerin kendi içinde şiddet kullanımı arttı. Bu şiddet, Kürt siyasi aktörlerin öldürülmesiyle sonuçlandı.

Sonuç olarak 1970'lerin ortalarından itibaren ayrı bir Kürt politik alanının ortaya çıktığı söylenebilir. Bu süreçte Kürt siyasal hareketinin evrimini üç ana dönem olarak ele alınabilir. 1971-1974 düşünsel hazırlık dönemi, 1975-1977 sahneye çıkış ve 1978-1980 radikalleşme dönemi. 1971-74 düşünsel hazırlık döneminde Kürt siyasal hareketi "sömürge" tezi ve Türk solundan ayrı olarak örgütlenme kararı konusunda uzlaşma içindedir. Türk solundan özerkleşme kararı Kürt siyasal hareketini bir başka retoriğe, "Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri" kavramına yakınlaştırdı. Bu düşünsel hazırlık sürecinden 1975 yılı başında itibaren, farklı iç ve dış etkenlerin etkisiyle, genel olarak izlenecek yol anlamında ayrışmalar yaşandı.⁴⁶⁹ 1970'lerin özellikle ikinci yarısından itibaren, Türk ve Kürt sol örgütlerinin yayınları etrafında "Kürdistan sömürge" tezi, "ayrı örgütlenme" sorunu temelinde tartışmalar öne çıktı. Kürt örgütleri bu dönemde esas olarak örgütlenme ve yayın faaliyet üzerinde yoğunlaşırken, bir yandan da köylere komanda baskınları, sınır ticareti yapan köylülerin öldürülmesi gibi devlet baskılarına

⁴⁶⁸ Özellikle Siverek'te Bucak aşiretiyle çatışmalar yaşamıştır.

⁴⁶⁹ Bunlardan biri 1975 Barzani yenilgisi ve sosyalizmin Sovyet-Çin ayrışması üzerinden gerçekleşti.

yönelik protestoları da mobilize etmeye çalıştı ve Kürt siyasal hareketinin mücadele biçimleri giderek radikalleşti.⁴⁷⁰ 1977 yılının sonlarına gelindiğinde ise, çeşitli dergi ve kitaplar aracılığıyla ideolojik propaganda yapan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli il ve ilçelerinde belli bir kitle desteğine sahip bir Kürt örgütler yelpazesi vardı. Kamusal alanda bu mobilizasyonun en önemli göstergelerinden biri, yukarıda da bahsedildiği üzere yerel seçim sonuçlarını etkilemek oldu. 1970'ler Kürt siyasal hareketinin ortaya çıktığı bir dönem oldu.

⁴⁷⁰ Lice depremi nedeniyle yardım kampanyaları düzenleme gibi kitlesel kampanyalar önemlidir.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Siyasal katılım ve temsil genel olarak üç alan üzerinden değerlendirilir. Bunların en yaygın olanı; parlamento üyeliği, bakanlıklar ve parti üyeliğidir. İkinci alanı; bölgesel, yerel idari yapılar, il genel meclisleri oluşturmaktadır. Üçüncü alanı ise mesleki örgütler, sivil toplum örgütleri ve dernekler gibi ara örgütlenmeler oluşturur. Söz konusu üç alandan her biri üzerinde yapılacak olan bir çalışma o ülkenin siyasi kültürü ve sistemi ile ilgili önemli veriler içermektedir. Bu çalışmada, bugüne kadar Türkiye siyasi tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda eksik kalmış Doğu'nun temsiliyeti sorunsalı, esas olarak parlamentoda düzeyinde ele alındı.

Bu çalışmanın sorunsalı, 1946-1980 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerin, parlamentoda nasıl ve kimler tarafından temsil edildiğinin ortaya çıkarılması oldu. Parlamenter sisteme Doğu'dan bakmayı amaçlayan bu çalışma ile siyasi partilerle bölgedeki siyasi temsili sağlayan güçler arasındaki ilişkinin mahiyeti ortaya konmaya çalışıldı. Bu amaçla, parlamentoda yer almış milletvekillerinin profilleri ve merkez ile kurdukları ilişkinin mahiyeti irdelendi. Bunun için Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinden ve kişisel görüşmeler ve anılardan yararlandı.

Çok partili hayata geçilen 1946 ile 1980 yılları arasında bölgenin temsiliyetinin büyük ölçüde yerel eşrafın elinde olduğu gözlemlendi. Ancak siyasi partilerin, yerel seçkinlerle oy toplama yoluyla kurdukları ilişki biçiminin de dönemlere göre değiştiği görüldü. Bölgede ekonomik ve sosyal olarak güçlü olan sınıflara işaret eden “yerel eşraf”ın, içinde büyük toprak sahipleri, aşiretler ve tarikat liderleri ve bu sınıfın okumuş, entelektüel kuşağını içeren çok katmanlı bir yapı olduğu sonucuna varıldı. Yerel seçkinlerin, tüm katmanlarının parlamentoda temsil olanağı bulması 1950'li yılların DP iktidarı döneminin özelliği idi. Ancak bu katmanların siyasi partilerle kurduğu ilişki biçimleri 1950'lerin sonu itibariyle dönüştü.

İkinci bölümde de söz edildiği gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde, DP’ye destek veren taban üç katmanda toplanabilir. Bu katmanlardan biri Müslümanlık üzerinden tanımlanabilir. Said Nursi, Mevlana Halid Nakşibendi hareketi ve Kadiriler genel olarak DP’yi desteklemiştir. DP’yi destekleyenler arasında, Tek Parti döneminde kaybettikleri güçleri yeniden kazanma şansını yakalamak isteyen bir kesimi de katmak gerekir. İkinci grubu büyük toprak sahipleri, aşiret liderleri ve yerel eşraf oluşturur. DP’nin yerel eşrafla kurduğu işbirliğinin en güçlü kanadını ise 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı Mecburi İskân Kanunu’nun mağduru olan, sürgün aileleri oluşturmuştur. DP’nin 1950 seçimlerindeki zaferinin arkasında bu sürgün ailelerin desteği görülür. Bu destek 1950’ler sonrası açık bir ittifaka da dönüşür.

Yerel eşrafla, aşiret liderleri, şeyhler ve mellelerle DP arasında kurulan ittifakın bir diğer katmanını, 1960’larda sol içinde politize olan Kürt entellektüelleri oluşturur. 1950-1959 yılları arasında dindarlar, büyük toprak sahipleri, güçlü aşiretler yanı sıra, 1940’larda üniversitelerde okuyan daha genç eğitilmiş kuşaklar da parlamentoda yer almışlardır.

Birinci bölümde bahsedildiği üzere 1950’lerde parlamentoda yer alan Kürt entellektüellerinin kökleri 19.yüzyılın ortalarına dayanır. 1940’ların başında üniversite eğitimi alma olanağı bulan yerel Kürt elitlerinin çocukları Ciğerhun gibi Kürt sürgün hareketinin yazılarından etkilenmiş, yeni bir aydın kuşağını oluşturmuşlardır. Doğu’nun sorunlarını ekonomik ve kültürel olarak “geri kalmışlık” üzerinden değerlendiren bu kuşak, çok partili hayatın getirdiği parlamenter sistem içinde kendilerine yer bulmaya çalışmışlardır. Bu kuşağı harekete geçiren motivasyon demokratik kanallar üzerinden “Doğunun sorunlarına” çözüm bulabileceğine dair inanç olmuştur. Bu aydın kuşağı, çıkardıkları yayınlar ve kurdukları derneklerde Kürt kültürünü yaşatmaya çalışmış, ancak eğitim yoluyla bölgenin geri kalmışlıktan kurtulabileceğini düşünmüşlerdir.

1946 yılı itibarıyla parlamentoda yerelliğin artması Bölge’nin parlamentodaki temsilinin gücünü göstermektedir. Ancak milletvekillerinin meslek, eğitim ve aile soyağacına bakıldığında bunun elit temsiliyeti olduğu açıktır. Yerelliğin güçlenmesi, yerel güçlerin devletle olan ilişkisinin devamlılığına işaret eder. Dolayısıyla siyasal

partilerin, CHP ya da DP, bölge siyasetini nasıl belirlediği tartışmasında öne çıkan temel gerçeklik, yerellik oranındaki artıştan daha çok, siyasetin yerel güçler üzerinden sürdürülmesidir.

Bu ittifakın hafızası Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine uzanan sürece dayanmaktadır. Bu anlamda birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle kurdukları ilişki biçimleri ve bu ilişkilerin dönüşümü incelenerek, Cumhuriyet dönemine uzayan tarihsel süreklilikler, kopuşlar gösterilmeye çalışıldı. Erken Cumhuriyet dönemi ve çok partili hayat boyunca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'yle kurulan ilişki yerel güçler üzerinden yürümüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel seçkinlerle kurduğu ilişki, zaman zaman çatışmalar yaşansa da, büyük oranda dayanışma içinden sürdürüldü. Osmanlı merkezi idaresinin beyliklerle kurduğu patronaj ilişkisi, niteliği değişmekle birlikte, Cumhuriyet döneminde çok partili hayatın kurumları üzerinden de devam etmiştir. Örneğin 1908 seçimlerini inceleyen çalışmalara bakıldığında Şark vilayetlerine seçilmiş mebusların, “Türk” olarak gösterilmekle beraber, kentli Kürt eşrafı olduğu anlaşılır. Bu mebusların mensubu olduğu ailelerin erken Cumhuriyet döneminde de CHF ile birlikte hareket ettiği görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde, özellikle Şeyh Said İsyanı sonrası, CHF bölge illerinde parti teşkilatlarını kapatmış ve bölge partinin merkezden tayin ettiği bürokratlarca yönetilmiştir. Ancak, mebusan meclislerinde yer almış ailelerin bir çoğu; Uluğlar, Ocaklar gibi, CHF ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Verilerin ortaya çıkardığı gerçek, toprak sahipliği –siyaset- bürokrasinin ilişkisi çok partili hayat boyunca devam ettiğiidir.

1946-1961 yılları arası yapılan seçimlerde, seçimlere katılım oranının bölgede yüzde 84 ile yüzde 95 arasında seyrettiği görülmektedir. Bölge'deki katılım oranının yüksekliği, 1950'li yıllar için, yerel güçlerin halk üzerindeki gücünü gösteren olgulardan bir diğeridir.

Tek Parti dönemi listelerinin vazgeçilmez isimlerine, Tigrel, Uluğ, Kalfagil, 1946 yılı parlamentosunda da yer verildiği dikkat çeker. Ancak 1950'ler itibariyle

parlamento büyük oranda yenilenmiştir. Tek parti döneminde merkezle olan ittifakı devam eden yerel eşrafını 1950 yılı parlamentosunda liste dışı kaldığı görülmüştür. Tek Parti iktidarınca parlamentoda görülen mesleki dağılımda asker ve üst düzey bürokrasi, mülki idarenin oranlarının yüksekliği 1950 yılı itibariyle hızla düşüş göstermiştir. Bu düşüş Doğu'nun parlamentoda temsilinde bir sivilleşmeye ve yerelleşmeye de işaret etmektedir.

Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) uygulanmasında toprak ağaları ile sağlanan ittifak, bu ailelerden DP'ye gelen desteği önemli ölçüde artırdı. Tarımda makineleşme ve ÇTK arazi dağıtımının hız kazanması, ekilen arazileri genişletti. Kanunda yapılan düzenlemelerle 1945-1959 yılları arasında ailelere tahsis edilecek arazi büyüklükleri iki katına çıkartıldı.

Karayolu, inşaat alanında ilerlemeler ticareti geliştirdi. Büyük toprak sahipleri güçlenirken, tüccar oldular. Kredi bulmak ve yeni temsilcilikler almak için siyasal partilerin yerel örgütlerinde görev aldılar. İktisadi bütünleşme onları devlete daha bağımlı kıldı. 1957 yılında, ekonominin kötüye gitmesi ve DP'nin anti demokratik uygulamalarına rağmen DP bölgede birinci parti olmaya devam etti. 1950 ve 1961 yılları arasında Doğu'da siyasal etkinliği olan tek sosyal güç Türk burjuvazisiyle bütünleşmiş olan toprak ağaları ve şehirli eşraftı. Parti tercihlerinde ise ideolojik olmaktan çok pragmatik sebepler belirleyici oldu. Bir başka belirleyicilik ise bölgenin toplumsal yapısından kaynaklı, aşiretler ve aileler arası karşıtlık ve rekabetti.

1950-1961 yılları arasında, parlamentodaki meslek dağılımında çiftçilerin temsiliyetinin öne çıkması yerel eşrafın hakimiyetini gösteren bir başka göstergiydi. Milletvekili olan çiftçi ve tüccarların birçoğunun önceki dönemlerde belediye başkanlığı yapmış olmaları mesleklerin tek elde yoğunlaşmasını ve yerel eşrafın merkezi idarede olduğu kadar yerel idarede de söz sahibi olduğunu açığa çıkardı. 1950-1961 yılları arasındaki parlamentoların meslek profilinde görülen ikinci bir özellik, hukuk ve tıp eğitiminin ön plana çıkması oldu. Bu özellik, yerel eşrafın üniversiteli aydın kuşağının parlamentodaki varlığına işaret eder.

1957 seçimleri ile parlamento profilinin değişmeye başladığı, yerel elitin “Doğucu” entelektüel katmanının parlamento dışında kaldığı görüldü. DP, 1957 yılı itibariyle milletvekili adaylıklarında bir yandan önde gelen Kürt aydınları tasfiye ederken bir yandan yerel güçlerle ilişkisini sürdürdü. 1957 seçimleri sonrası DP’nin gittikçe artan otoriter eğilimleri Kürtlerin bir kısmının DP’ye desteğini zayıflatırken DP’nin Doğu sorununa yaklaşımında da bir takım kırılmalara neden oldu.

Bu kırılmanın en şiddetlisi 1959’da, ikinci bölümde ayrıntılarıyla söz ettiğimiz, 49’lar olayı ve *Kıvılcık Olayı* ile gerçekleşti. İçinde eski DP’lilerin de olduğu Kürt aydınlarının tutuklanması ve ardından 27 Mayıs darbesinin getirdiği uygulamalar ile devletin doğu sorununa yaklaşımında “güvenlikçi” politikalara geri dönüldü.

Böylelikle Kürt entelektüellerinin siyasal partilerle kurduğu ilişki biçimi 1960’larda değişmeye başladı. Kürt aydın grubunun bir kısmı siyasal sistem içinde edindikleri statükoyu devam ettirirken bir kısmı ise sol içinde, özellikle TİP içinde, kendini ifade etti. 1970’lerde ise illegal örgütlenmeler üzerinden legal siyasal alandan ayrıştılar. Parlamento alanı ise, özellikle 1960’ların ikinci yarısından itibaren, bölgeyi devletle özdeşleşmiş, aşiret, toprak ilişkilerine dayalı sınıfların temsiliyetine bıraktı.

27 Mayıs 1960 darbesiyle devlet, “Doğu Sorunu” nu toprak sorunu olarak belirledi ve feodal unsurları ortadan kaldırmak amacıyla arazilerin Kürt ağalarının elinde toplanmasının getirdiği politik gücü kırmak istedi. Bu amaçla eski DP’lileri önce Sivas Kampı’nda topladı, ardından içlerinden “55 ağayı” topraklarına el koyarak sürgüne gönderdi. Böylece DP’nin bölgedeki bağlarını da tasfiye etti. Devlet, bir yandan Kürtçe yer isimlerini Türkçeleştiriyordu. Diğer tarafta 1961 anayasasının getirdiği ifade ve özgürlük alanı içinde, Kürtler yayınlar ve dernekler aracılığıyla bölgede ve büyük şehirlerde etki alanlarını genişletti.

1961 seçimlerinde YTP’nin bölgede öne çıkması, üçüncü bölümde de bahsedildiği gibi, YTP’nin 27 Mayıs darbesinin desteklediği liberal bir parti programına sahip olmasıyla bağlantılıdır. Bir diğer nedeni ise Azizoglu gibi bölgenin oy ve prestij bakımından güçlü kişilerinden birinin YTP’deki temsiliyeti idi. Bu anlamda YTP, toprak ve ticaret burjuvazisinin, ekonomik güçlerini sanayii sınıfına kaptırmamak için,

merkez siyasetine daha çok entegre olmaya hevesli kesimlerinin toplandığı bir parti oldu. Ancak YTP bu zaferi 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'ye bıraktı. 1969-1973 arası bölge eşrafının temsiliyetini sağlayan partilerin başında AP geldi. Bağımsızların AP'den sonra en yüksek oy oranına sahip olması, Bölge'yi Türkiye genelinden farklı kılan bir özellik olmuştur. CHP üçüncü parti konumuna düşmüştür.

1961, 1965 ve 1969 seçimlerinde oluşan parlamentolarda bölgeyi temsil eden milletvekillerinin temel özelliklerinden biri, milletvekili eğitim profilinde görüldü. 1950'li yıllarda üniversite eğitilmişlerin oranı 1961'de düşmüş, 1965 yılında ise bir parça yükselmişti. Bunun karşısında düşük eğitimlilerin oranında artış görüldü. Eğitim düzeyindeki değişiklikler mesleki dağılımda da kendini gösterdi. Çiftçi ve tüccar oranında önceki yıllarda görülmemiş artış eğitim ortalamasını düşürdü. 1960'lı yıllar çiftçi ve tüccar temsiliyetinin gücünün yükseldiği bir dönem oldu. 1960'larda çiftçi ve tüccar oranındaki artış, DP'nin tarım politikalarının sonucu, 1950'lerde güçlenen tarım burjuvazisi ve ticaret burjuvazisinin, 1960'larda siyasi partilerden giderek özerkleştğine işaret eder. Artık, milletvekillerinin toplayabileceği oy sayısı hesaplanabilir olmuştur. Çiftçi ve tüccar sınıfının güçlenmesi, siyasi partilerin bu sınıflara bağımlılığını artırmıştır. Çiftçi ve tüccarların, siyasi partilerden özerkleştğine işaret eden bir başka gösterge de 1960'lı yıllardaki seçimlerde yer alan bağımsız adayların çokluğudur.

Yerel elitlerin bölge üzerindeki hakimiyetinin artmasını gösteren bir başka veri 1965 ve 1969 parlamentolarında bölgeyi temsil eden milletvekilleri arasında bürokratların ağırlığıdır. Bürokratların giderek artması, milletvekillerinin yerel kaynaklar üzerindeki hakimiyetine de işaret etmektedir.

Tarım ve ticaret burjuvazisinin, 1960'larda, siyasi partilerden özerkleşmesine katkıda bulunan bir başka gelişme ise bölgede sanayi, ticaret ve ziraat odaları yönetiminin aynı zamanda parlamentoda yer alan çiftçi ve tüccar ailelerin idaresinde olmasıdır; Bu da merkezle yerel güç ilişkilerinin yoğunlaşmasının bir göstergesidir. Yoğunlaşmayı işaret eden bir başka gösterge ise, 1950'li yıllarda olduğu gibi, belediye başkanlıkları yörenin eşraf ve toprak zengini ailelerde toplanmasıdır. Bu sınıflar güçlendikçe oy potansiyelleri de artmıştır. Bir anlamda, 1950'lerde yerel elit siyasi

partilere daha bağımlıyken, 1960'larda güçlendi ve partilerden özerkleşti. Siyasal partiler, ancak bu sınıfların gücüyle bölgeye sızabildi. Başka bir ifade ile merkezin bölgede siyaset kanalı açma anlamında etkisi azaldı. Bunun bir örneği de, yukarıda da söz edildiği gibi, 1965'ten itibaren seçimlere giren bağımsızların oranındaki artıştır. Bir diğer örnek ise Doğu'da seçmenin siyasal partilerden çok kişilere oy vermesidir. 1961 seçimlerinde Azizoğlu'nun etkisiyle YTP'nin bölgedeki başarısı, üçüncü bölümde bahsedildiği gibi CGP'nin Türkiye geneline göre aldığı oy, yerel seçkinlerin gücünün artışına ve Türkiye genelindeki güçlü merkez partilerinden özerkleşmesine örnektir. 1960'larda, CHP hariç, diğer partilerin oylarıyla Türkiye genelinde alınan oyların farkı da seçmenin kişiler üzerinden partilere oy verdiğine örnektir.

Milletvekillerinin doğdukları il ile temsil ettikleri il arasında görülen uyum anlamında yerelliğin güçlü olması, her zaman demokratik temsil ile ilişkilendirilemez. Yukarıda da açıklandığı gibi, Tek Parti döneminde bölge büyük oranda merkezden atanan bürokrat ve asker kökenli milletvekilleri tarafından temsil edilmiştir. Bu dönemde yerel temsil son derece zayıf kalmıştır. Bunların birçoğu devletin güvenlikçi politikalarının bir göstergesi olarak genellikle Balkan ve İstanbul doğumludur. Ancak çok partili dönemde ise yerel seçkinlerin çoğunlukla toprak ve tarikat liderlerinden oluşması, ticaret burjuvazisinin çıkarlarını savunması ve bu bağlamda parlamentoya alınması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, doğrudan yerel seçkinlerin oy kapasitesi üzerinden parlamentoda temsil olanağı bulması demokratik temsiliyeti göstermez. Demokratik temsiliyet, aşağıda da açıklayacağımız üzere, 1973 itibarıyla, yerel seçimlerde öne çıkan bağımsızların eşraf hakimiyetini kırmasıyla başlamıştır.

Gerek parlamento gerekse yerel idarede görev alan eşraf ailelerinin sahip oldukları oyların gücü üzerindeki denetimine işaret eden göstergelerden biri de bölgede bağımsız olarak seçimlere giren milletvekili oranlarının yüksekliğidir. Seçimlere bağımsız olarak girmeyi tercih eden adayların bir kısmı, siyasal partilerce aday gösterilmeyen küskünlerden oluşmuştur. Bir kısmı ise seçimleri, sosyal ve finansal gücünü, dolayısıyla oy kapasitesini kanıtlayabileceği bir imkân olarak görmüştür.

Yukarıda açıklanan iki sebepten ötürü; Doğucuların parlamento dışında sol içinde politize olmaları ve yerel eşrafın tarım ve ticaret alanında güçlenmesi, Doğu ve

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1950'lerde görülen milletvekilli profilinin 1960'larda değişmesine neden olmuştur. 1965 seçimleri Doğucuların TİP ile parlamentoda yer aldıkları son seçimler oldu. Bundan sonra Doğucular, Devrimci Doğu Kültür Ocakları gibi dernekler üzerinden parlamento dışında bölgeyi mobilize etmeye çalıştı. Uluslararası alandaki anti-emperyalist mücadelelerle Kürtlerin kurduğu yakınlık, kendilerini emperyalizme karşı mücadelenin bir parçası olarak görmelerine ve Kürt siyasal hareketinin kitleselleşmesine zemin hazırladı. Barzani Hareketi ve Türk solu, Kürt siyasal hareketini besleyen, kitleselleşmesini sağlayan iki dinamik oldu. Kürt hareketi ancak 1960'ların sonunda bu etkilerden kopup özerkleşti. 1957 sonrası giderek parlamento dışına itilen ve 1960'lar itibariyle Kürt siyasal hareketi içinde yer alan bu aydın kuşağının mayalandığı ortamda, 1990'lar sonrası Kürt partilerinin de kurulmasıyla, parlamentoda temsiliyeti sağlayacak Kürt parlamenterler yetişti.

Bölgede halkı mobilize edecek şartlar da bu dönemde olgunlaşmıştı. Tarımda makineleşmenin getirdiği üretim ilişkilerinin değişmesi ile tarımsal sektör dışında kalan köylüler küçük kasabalara, kasabalardan büyük şehirlere göç etti. 1960 ve sonrası gelişmeler, Doğu bölgesi özelinde, geleneksel sosyal ve ekonomik yapıların zayıflamasına neden oldu. Çoğu işsiz ya da geçici mevsimlik işlerde çalışan köylü katmanı Kürt toplumunun en dinamik ve duyarlı sınıfını oluşturdu. Sol entelektüel çevrenin bu toplum üzerindeki etkisi, onları hızla politize etti ve "Doğu Mitinglerine" belirli bir katılımı sağlayacak tabanı oluşturdu. 1967 ile 1969 yılları arasında gerçekleştirilen, Kürt aktivizmi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturan bu mitingler kültürel baskı ve ekonomik geriliğe karşı kitlesel protestolara dönüştü. Bu yıllar, Kürt aydınlarının dile getirdiği 'bölgesel eşitsizlik, Doğu'nun ihmali, kültürel ve politik baskı' gibi taleplerin karşılık bulduğu bir dönem oldu.

Yerel eşrafın parlamento alanındaki hakimiyeti büyük oranda sürerken Kürt kimliğinin gelişimi parlamento dışında solla bütünleşmiş Kürt entelektüelleri aracılığıyla sürdürüldü. Parlamentoda yer alan milletvekillerinin büyük çoğunluğu Kürtlüğü ideolojik olarak karşı oldukları solla tanımladı. Kürt hareketinin giderek solla özdeşleşmesi karşısında ise bazı Kürt entelektüellerini sağla bütünleşmeye ve merkezi siyasette devam etmeye itti.

Devlet, Doğu sorununu “feodal” yapılarla ilişkilendirirken, siyasal partiler ağalar, şeyhler üzerinden bölgeyi merkeze entegre etti. Sekülerleşmeyi sağlayan kesim ise parlamento dışı kaldı. Parlamento dışı kalan Kürt aydın kuşağının solla bütünleşmesi aynı zamanda Kürt kimliğini de sekülerleştirdi.

Burada ifade etmek gerekir ki şeyhlik sadece dini bir kurum olarak değerlendirilemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19.yy'da merkezileşme hamlesinin sonucu olarak emirliklerin yıkılması ile ortaya çıkan iktidar boşluğu şeyhler ve kısmen aşiretlerce doldurulmuştur. Mevlana Halid isimli bir medrese âliminin öncülüğündeki Nakşibendiliğin Kürt coğrafyasında yayılan gücü ile Şeyhlik Kürt coğrafyasında siyaseti belirleyici, yönetimi paylaşan önemli bir siyasal kuruma dönüşmüştür.

1960'larda meclis profilinde görülen özellikler, 1973 ve 1977 parlamentolarında artarak devam etti. Bölgeyi temsil eden parlamenterler ticaret, sanayi ve ziraat oda başkanlıkları bölgenin güçlü eşraf, toprak kesiminden gelenlerin elinde toplandı. 1960'ların sonlarında bölgede örgütlü şehir sermayesi ile küçük kırsal sermaye arasında en büyük çatışmalardan biri ticaret, ziraat ve sanayi odaları birliklerinin idaresini ele geçirme mücadelesidir. Bu mücadelenin belediye başkanlıkları, yerel idare teşkilatlarını ele geçirmek gibi yerel kurumlar üzerinden de yürüdüğü söylenebilir.

12 Mart Muhtırasından sonra yapılan 1973 seçimlerinde ve daha sonra 1977 seçimlerinde bölgede oy verilen partilerin, Türkiye geneline kıyasla, daha çok çeşitlendiği görülmüştür. 1973 seçimlerinde bölgede CHP ve AP birbirine yakın oy almıştır. 1977 ve 1973 seçimlerinde bölgede MSP oylarının da Türkiye geneline göre yüksek olduğu görülmüştür. Bingöl, Ağrı, Urfa gibi illerde MSP oylarının yüksek çıkması bu illerin aynı zamanda tarikat ağlarının güçlü olduğu iller olmasıyla ilişkilendirilebilir. MSP, Doğu'da olduğu gibi Türkiye genelinde de geleneksel kasaba esnafına hitap etmiştir.

1969 yılı itibariyle gittikçe yükselen çiftçi ve tüccar oranları 1970'lerde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1977 parlamentosunda asıl dikkati çeken unsur üst düzey bürokrasinin meslek dağılımdaki oranının bir önceki döneme göre oldukça artmış olmasıdır.

1973 ve 1977 parlamentolarında milletvekili profili oturmuştur; saflar tümüyle belirginleşmiş, bölgeyi yerel eşrafın sağla bütünleşmiş sınıfları temsil etmiştir. Parlamento düzeyinde yerel elitlerin hakimiyeti güçlenirken, yerel yönetimlerde elitlerin gücü kırılmaya başlamıştır. Bu anlamda 1973 ve 1977 yerel seçimleri oldukça önemlidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bir yandan sıkıyönetim uygulamaları hüküm sürerken bir yandan da Kürt hareketinin radikalleştiği, çeşitli örgütler ve dernekler aracılığıyla halkı “haksızlıklara” karşı mücadele için mobilize edebildiği bir dönemde 1977 seçimlerine gidildi. 1977 seçim sonuçları ve meclis profili 1973 döneminden farklı değildir. Genel olarak 1946 yılı itibariyle mecliste yerelliğin giderek arttığını ve bunun demokratik temsiliyet anlamına gelmediğini belirtmiştik. Bu ilişki meclis sürekliliği içinde geçerlidir. 1946 itibari ile bölgede, parlamentoya seçilen milletvekillerinin büyük oranda değiştiği gözlemlenmiştir. Bölge milletvekillerinin hemen hemen yarıya yakınının değişmesi, her dönem için, yeni bir parlamento görünümü vermiştir. Ancak, parlamentoda elit temsiliyetinin gücünde bir kayıp olmaması, seçilen parlamenterlerin bazen aynı ailenin, aşiretin farklı şahıslarından seçilmesi parlamentonun yenilendiği yanılgısını yaratmıştır.

1973 yerel seçimlerinde de bağımsızların Urfa, Bitlis, Tunceli ve Van olmak üzere 4 ilde kazandığı görülmüştür. Bu illerin belediye başkanlıklarını bağımsızların alması, tarihsel süreçlerle birlikte bakıldığında, Doğu illerinde etnik politikaya yönelen yeni bir siyasi eğilimin belirlemekte olduğunun göstergesidir. Doğu Mitingleri, DDKO örgütlenmeleri, 12 Mart sürecinin ardından artan baskılar bölgenin giderek radikalleşmesine ve taleplerinin etnik bir nitelik kazanmasına da neden olmuştur. Kürt siyasal hareketinin etnikleşme dinamikleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Üçüncü ve dördüncü bölümde de ayrıntılarıyla anlatıldığı gibi, 1960’ların sonu ve 1970’lerin başlarında Kürt gençlerinin önemli bir bölümü Türk solundan ayrı örgütlenme yolunu seçtiler. Devletin bölgeye yönelik güvenlikçi politikalarının geri tepmesi, Irak’ta Mustafa Barzani’nin öncülük ettiği hareketin Kürt gençleri arasında yarattığı hayal kırıklığı, Türkiye sınırları içerisinde sosyalist program dışında bir “ulusal sorun” tanımlamasına yol açtı. Kürt solu, 1970’lerde kendi içinde bir takım parçalara ayrıldı ve

illegal formlara büründü. Kürt solu kendi örgütleriyle bölge halkını mobilize etmeye, yerel idari mekanizmalara dahil olmaya çalıştı.

Bu anlamda 11 Aralık 1977 yerel seçimleri en büyük kırılmayı yarattı. Solun güçlü olduğu bazı ilçe merkezlerinde bağımsız olarak seçimlere giren sosyalist sola ve Kürt soluna mensup adaylar; Diyarbakır'da Mehdi Zana, Urfa Hilvan'da Nadir Temel, Batman'da Edip Solmaz büyük farklarla seçimleri kazanmıştır. Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde 1973 ve 1977 yerel seçimlerini bağımsız Kürt solu adaylarının kazanması bölge seçmenin Türkiye'deki mevcut siyasal partilerin dışındaki adaylara oy verme eğiliminin giderek güçlendiğini göstermiştir. Bölge'de Kürt siyasal söyleminin ve adaylarının yarattığı mobilizasyon yerel eşrafın gücünü kırabileceğini göstermiştir.

Kürt solunun yerel seçimleri kazanarak, yerel idaredeki geleneksel elit temsiliyetini kırabilmesi bölge temsiliyetinde sonraki dönemlere bir gelenek yaratması anlamında önemlidir. Kürt siyasal hareketi içinde olanların, belediye başkanlıklarını kazanıyor olmaları, yerelin önemini keşfetmeleri, 1990'lar sonrası parti programlarında göreceğimiz yerel yönetimlerin ön plana çıkmasına zemin oluşturmuştur. 1969-1980 yılları arası dönemde parlamentoda temsil imkânı bulamamış Kürt aydınları ancak yerelde siyaset yapma imkanı bulmuştur. Bu gelişme, siyasal temsil kanalı olarak parlamento kadar önemlidir.

Görüldüğü gibi 1946-1980 yılları arasında Kürtlerin parlamentodaki siyasal faaliyetleri devletle patronaj ilişkilerine dayalı olmuştur. Aşiret ilişkileri araçsallaştırılarak siyasal partilerin yerel seçkinlerle oy toplama yoluyla kurdukları ittifak bir anlamda başarı da kazanmıştır. Siyasal partiler, merkezi otoriteye bağımlı, klientelist ilişkiler yaratarak aşiret, tarikat liderlerinin merkez siyasetine ve ekonomisine entegrasyonunu sağlamaya çalışmıştır. 1950'lerde yeni yeni güçlenmeye başlayan yerel elitin siyasal partilerle daha bağımlı bir ilişki kurduğu görülmüştür. 1960'lar itibariyle toprak ağalığının feodal yapıdan kapitalist toprak ağalığına evrildiği ve sadece toprak değil aynı zamanda ticarete dayalı zenginliğin de gelişmesiyle birlikte, yerel elitin siyasette daha etkin hale geldiği görüldü. Bu anlamda 1960'larda yerel elit, siyasal partilerle ilişkisinde giderek bağımsızlaştı. 1960'lar aynı zamanda, 1950'lerde

parlamentoda yerel elitin iç içe geçen birlikteliğinin bozulduğu, parlamento profilinin değişmeye başladığı yıllar oldu. Kürtlüğün sol içinde temsili ile birlikte parlamento alanı sağla bütünleşen yerel eşrafın tekeline kaldı. 1960'larda etnikleşen Kürt siyasal hareketinin etkisi ile 1970'ler parlamentoda safların iyice belirginleştiği bir dönem oldu. Parlamenter alan sağla bütünleşmiş yerel elitlerle temsil olunurken, Kürt siyasal hareketi legal siyasi ortamdan çekilip illegal örgütler içinden bölgeyi mobilize etmeye çalıştı. Bunda başarılı da oldu. 1970'lere kadar yerel elitin parlamento ve yerel idarenin kurumları üzerindeki hakimiyetini 1973 ve 1977 yerel seçimleriyle kırdı.

Kürt siyasal muhalefetinin izlediği bu karmaşık temsiliyet gelişim ve dönüşümü, katılım ve değişim alanında 1990'lar sonrası daha da etken konuma geldi. 1990'larda sağ partiler içinde yer alan yerel eşrafın karşısında sol tandanslı Kürt partileri bölgeyi parlamentoda temsil etmeye başladı. Böylelikle yerel seçkinlerin birbirinden farklılaşmış katmanları farklı ideolojilerle ve farklı siyasal partilerde bölgeyi parlamentoda temsil etti. Sınıfsal temsiliyetin gücünde de değişim oldu. Yerel seçkinlerin yanında alt sınıflardan gelen, Kürt siyasal muhalefeti içinde sosyalleşmiş, okumuş Kürt aydınları da parlamentoda yer aldı.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, Nermin. *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1966.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Aşırı Milliyetçi Sağ”, içinde *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Schick, İrvin Cemil, Tonak, Ertuğrul Ahmet, Belge Yayınları, 1987.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayınları, 1994.
- Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Ahmad, Feroz. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara: Bilgi Basımevi, 1976.
- Ahmet, Alış. *Üç Devrin Tanığı: Modern Kürt Siyasi Tarihinin İçinden Musa Anter’i Okumak*, Birikim Dergisi, 20 Eylül 2010.
- Akekmekçi, Tuba ve Pervan, Muazzez. *Doğu Sorunu: Necmettin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2012.
- Akın, Rıdvan. *Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı (1945-1960)*. Türkler Ansiklopedisi XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akpınar, Alişan ve L. Rogan, Eugene. *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi*. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2001.
- Aktürk, Şener. *Regimes of Ethnicity and Nationhood in Germany, Russia, and Turkey*. New York: Cambridge University Press. 2012.
- Akyol, Mete. Bir Bakanın Makamındaki İlk Günü, Star Gazetesi, 7 Haziran 1992.
- Alakom, Rohat. *Eski İstanbul Kürtleri*. İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.
- Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Phoenix Yayınevi, 2004.
- Alemdar, Korkmaz. *Demokrat Parti ve Basın*. Tarih ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayınları, Mayıs 1988.

- Ali Arik, Salahattin, *Dr. Şivan, Sait Elçi-Süleyman Muini ve Kürt Trajedisi (1960-75)*. İstanbul: Peri Yayınları, 2011.
- Arslan, Rıfki. *Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme*. San Matbaası, 1992.
- Aslan, Şükrü. *Herkesin Bildiği Sır: Dersim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Ateş, Sabri. *Ubeydullah Nehri İsyanı III*, içinde Kürt Tarihi Dergisi, Ekim –Kasım, İstanbul, 2013.
- Avcıoğlu, Doğan. *Kürt Meselesi*. in Yön Dergisi, 16.12.1966.
- Aydın, Suavi ve Taşkın, Yüksel. *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Aygen, Cemal. *Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri*, Ankara: SBF, Mart, 1962.
- Bardakçı, Murat, *HaberTürk Gazetesi*. 18 Mart 2012
- Bayar, Celal. *Başvekilim Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul, 1969.
- Beşikçi, İsmail. *Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü ve Kürtler*. Ankara: Yurt Yayınları, 1991.
- Biyografiler, 1967-1973 Diyarbakır yıllıkları Kara-amed Dergisi sayı, 1-4.
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1987.
- Bourdieu, Pierre. "Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field," *Sociological Theory*, Vol. 12, No. 1, 1994.
- Bozarslan, Hamit, *Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Bozarslan, Hamit. "Kürtler ve Türkiye Devleti": *Türkiye Tarihi, 1839-2010*. ed. Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Bozarslan, Hamit. *Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-200)*. İçinde: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, 4.Cilt, 2002.
- Bozarslan, Hamit. *Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi: 1898-2000*, İçinde: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Bozarslan, M. Emin. *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*. Diyarbakır: Deng Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Bozarslan, Mehmet Emin. *Doğu'nun Sorunları*, Ankara: Toplum Yayınları, 1966.

- Bruinessen, Martin von ve Boeschote, n Hendrik. *Evliya Çelebi in Diyarbakir*. New York, 1988.
- Bruinessen, Martin von. *Aga, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Bruinessen, Martin von. *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2001.
- Bucak, M. Remzi. *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*. İstanbul: Doz Yayınları, 1991.
- Burkay, Kemal. *Anılar, Belgeler*. Cilt 1, Stokholm: Roja Nû. 2001.
- Burkay, Kemal. *Kürt Solu ve Ulusal Hareketi İçinde PSKT (Özgürlük Yolu)*. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi. c.7. 1988.
- Celil, Celile. *Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*. İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye*, İstanbul: İmge Yayınları, 1997.
- Çağatay, Soner. *Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları*. Toplum Bilim Dergisi, Sayı:93. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Çağlayan, Ercan. *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Çamlıbel, Yavuz. *49'lar Davası*, İstanbul: Siyam Kitap, 2015.
- Çavdar, Tefik. *Demokrat Parti*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Çavdar, Tefik. *Siyasal Gelişmenin Evreleri*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VIII, İstanbul, 1983.
- Çavdar, Tefik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 3. Baskı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
- Çavdar, Tefik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004.
- Çetinsaya, Gökhan. *II. Abdülhamid döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset*. Divan Dergisi. 2 Sayı, 1999.
- Çevik, Zeki. Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları, Özgür Tarih, Tarih Yayınevi.
- Çevik, Zeki. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=355358&/Cumhuriyet-T%3BCrkiyesinde-Toprak-Reformu-ve-Uygulamalar%4%B1/-Yrd.-Do%3CA7.-Dr.-Zeki-%C3%87evik->
- David, McDowall. *Modern Kürt Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004.

- Davison, H. Roderic. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1956-1876*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebûsan Seçimleri 1908-1914*. İstanbul: İmge Yayınları, 2007.
- Demirel, Ahmet. *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Demirel, Ahmet. *İlk Meclis'in Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Demirel, Ahmet. *Representation of the Eastern and Southeastern Provinces in the Turkish Parliament during National Struggle and Single-Party Era (1920-1946)*. New Perspectives on Turkey, 44, 2011.
- Demirel, Ahmet. *Tek Parti'nin İktidarı: Türkiye'de Seçimler Ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Demirel, Ahmet. *Tek Parti'nin Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Demirel, Tanel. *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Deringil, Selim. *Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire: 1876-1909*. LB. Tauris Publishers, 1998.
- Duguid, Stephan. *Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia*, Middle Eastern Studies, Vol.9, No:2, May: 1973.
- Duguid, Stephen Ralph. *Centralization and Localizm, Aspects of Ottoman Policy in Eastern Anatolia: 1878-1908*. M.A Thesis, USA: Simon Fraser University. 1970.
- Dündar, Fuat. *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği: 1913-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Ebinç, Sait. *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2008, s.112.
- Ekinci, Tarık Ziya. *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*, İstanbul: Sosyal Tarih yayınları, 2011.
- Ekinci, Tarık Ziya. *Lice'den Paris'e Anılarım*. İletişim Yayınları: İstanbul, 2010.
- Ercan, Çağlayan. *Tek Parti'nin 'Gözü ve Kulağı' Umumi Müfettişlikler*. İstanbul: Kürt Tarihi Dergisi. Sayı 21, Kasım-Aralık 2015.

- Erdem, Tarhan. *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1982.
- Eroğul, Cem. *Çok Partili Düzenin Kuruluşu (1946-1971)*. İçinde: Geçiş Sürecinde Türkiye. Derleyen: Schick İrvin Cemil- Ertuğrul Ahmet Tonak, Bilim Dizisi, 1987.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2003.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi, 1990.
- F. Watts, Nicole. *Activists in Office: Kurdish Politics and Protest in Turkey*. Seattle: University of Washington Press. 2010.
- Gezici, Aytekin. *Kürt Tarihi*, Ankara: Tutku yayınevi, 2013.
- Giddens, Anthony. "The Nation- State and Violence," Volume of A Contemporary Critique of Historical Materialism. USA: University of California Press, 1985.
- Gündoğan, Cemil. *Kawa Davası Savunması ve Kürtlerde Siyasi Savunma Geleneği*. İstanbul: Vate Yay. 2007.
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. I. Cilt, Ankara: TBMM Basımevi, 1997.
- Han, Şeref. *Şerefname*. Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul: Deng Yayınları, 1998.
- Hanioğlu, Şükrü. "İttihatçılık." İçinde: *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*. Cilt 9. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Hanioğlu, Şükrü. "Turkism and the Young Turks, 1889-1908," in Hans-Lukas Kieser, *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. London: I.B. Tauris, 2006.
- Heckmann, Lale Yalçın. *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, 2002.
- Heckmann, Lale Yalçın. *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002 .
- Hobsbawn, Eric. *Nation and Nationalism Since 1870: Program, Myth and Reality*. Cambridge Univeristy Press, 1990.
- Horani, Albert. "Ottoman Reform and the Politics of Notables" içinde; *The Beginning of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*. ed. W.R. Polk ve R.L. Chambers. University of Chicago Press, 1968.

- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çeviren Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I. 1300-1600*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2001.
- İnalcık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren yayıncılık, 1992.
- Joel, S. Migdal. *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, 2001.
- Jongarden, Joost. *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler*, Çev. Mustafa Topal, İstanbul: Vate Yayınları, 2008.
- Jwadih, Wadie. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Karademir, Nihat. *II. Abdülhamid ve Kürtler*. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2014.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Karpat, Kemal. *The Gecekondu Rural Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, 1976.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul Matbaası, 1967.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Karpat, Kemal. *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014
- Karpat, Kemal. *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- Kars, H. Zafer. *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Kirişçi, Kemal ve Winrow M. Gareth. *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Klein, Janet. *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. Çev. Renan Akman, İstanbul: İletişim Yay, 2013.

- Klein, Janet. *Power in the Periphery: The Hamidiye Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan 1890-1914*, USA: Princeton University, 2002.
- Koç, Yener. *Kürdistan Gazetesi (1908-1909) Üzerine Birkaç Not*. İstanbul: Kürt Tarihi Dergisi, Ağustos-Eylül 2013.
- Koçak, Cemil. *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Kurt, Ümit ve Çeğin, Güney. *Kıyam ve Kıtıl*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Kutlay, Naci. *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul: Peri Yayınları, 2011.
- Kutlay, Naci. *49'lar Davası*, İstanbul: Fırat Yayınları, 1994.
- Kutlay, Naci. *Anılarım*. İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.
- Kutlay, Naci. *İttihat Terakki ve Kürtler*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- Kutlay, Naci. *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- Malmisanij. *Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.
- Maraşlı, Recep. Rızgarî'nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme - 1. Mesafe , 68-93. Online <http://gelawej.net/pdf/Rizgarinin-Sosyalist-Hareket-ve-Kurdistan-Ulusal-Demokratik-Mucadelesindeki-Yeri,1>, Recep, Marasli.pdf
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- McDowall, David. *The Kurds: A Nation Denied*. London: Minority Rights Publications, 1992.
- Miroğlu, Orhan. *Hevsel Bahçelerinde Bir Dut Ağacı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Olgun, Kenan. *Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Ara Seçimler (1908-1912)*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Dergisi, Mart 2012.
- Önen, Nizam, “Bir Tek Parti Dönemi Politikacısının Gözünden Cumhuriyet'in 'Doğu' Meselesi ve Bürokrasinin Hali: CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın Doğu Gezisi”, Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar, Bahar: 2011.
- Öner, Kenan. *Siyasi Hatıralarım*, Bizde Demokrasi, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948.
- Özbudun, Ergun. *Çağdaş Türk Politikası*, Çev. Ali Resul Usul, DoğanEgmont Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Özbudun, Ergun. *Established Revolution versus Unfinished Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey*, S.P Huntington ve C.H.

- Moore (der.) in *Authoritarian Politics in Modern Society*. New York: Basic Books, 1970.
- Özbudun, Ergun. *Türkiye’de Siyasal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1975.
- Özdoğan, Nilay Göksu. *Ruling the Periphery, Governing the Land The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840 – 70*. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 34:1, 2014.
- Özoğlu, Hakan. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Parlak, Mehmet. *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*. Öz-Ge Yayınları, 2013.
- Parlar, Suat. *Türkler ve Kürtler*. İstanbul: Bağdat Yayınları, 2005.
- Pınar, Mehmet. *Demokrat Parti’nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:3, Sayı:21, Aralık 2015.
- Pınar, Mehmet. *Van’da Demokrat Parti Teşkilatlanması*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, 2013.
- Pınar, Mehmet. *Van’da Demokrat Parti Teşkilatlanması*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk dergisi, 2013.
- Sabri, Ateş. *Empires at the Marjin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples, 1843-1881*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York University, Mayıs 2006.
- Salzman, Ariel. “*Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire*.” in *Extending Citizenship, Reconfiguring States*. ed. Hanagan and Charles Tilly, N.Y: Rowman & Littlefield Publishers, 1999
- Saraçoğlu Şükrü. *Demokrat Parti ve Kuruluşu*, XI Yayla, 1953.
- Scott, C. James. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. USA: Yale University, 1999.
- Shaw, Stanford J. ve Shaw Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 2.cilt, Cambridge University Press, 2000.
- Silier, Orhan. TİP’in İkinci Dönemi “Daha İyi Yenilmek” Olanaklı mıydı?, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şengül, Serdar. *Bilgi, Toplum, İktidar: Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmeleriyle Karşılaşma Sürecinde Doğu Medreseleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2008.
- Tan, Altan. *Kürt Sorunu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789–1980*, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Tapper, Richard. *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*, New York: St. Martin's Press, 1983.
- Tapper, Richard. *Tribes and State Formation in The Middle East*. ed. Philip Shukry Khoury, Joseph Kostiner, USA: University of California Press, 1990.
- Tarık Ziya Ekinci ile yapılan görüşme kayıtlarından, 13.10.2016.
- Tezcan, Baki. "The Development of the Use of 'Kurdistan' as a Geographical Description and the Incorporation of this Region into the Ottoman Empire in the 16. Century." *The Great Ottoman-Turkish Civilization 3*, Ankara: 2000.
- Teziç, Erdoğan. *Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.
- Tilly, Charles. *Dynamics of Contention*, New York: Columbia University, 2001.
- Timur, Taner. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Toker, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Toker, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- Toprak, Binnaz, Dinci Sağ, içinde İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Geçiş Sürecinde Türkiye, Bilim Dizisi, 1987: İstanbul
- Toprak, Seydi Vakkas. *İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu*. Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 26. Sayı, 2013/1, 171-192.
- Toprak, Seydi Vakkas. *İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu*. Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 26. Sayı, 2013.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, (1908-1918)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat Terakki Partisi*. Cilt: III, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Tuncer, Erol. *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-2002*, İstanbul: İmge Kitapevi, 2003.
- Tunçay, Mete. "*Siyasal Tarih (1950-1960)*", Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980), Cilt: IV, Der. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları 2007.

- Tunçay, Mete. *Siyasal Gelişmenin Evreleri*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Tunçay, Mete. *Siyasi Gelişmenin Evreleri*. CDTA, Cilt 7.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Türk, Hikmet Sami, "Nasıl Bir Seçim Sistemi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.36, S:1-4, 1979.
- Uzun, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı bir İnceleme*, İstanbul: Eren Yayınları, 2002.
- Ülman, Haluk. *Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz*. Ankara Üniversitesi. S.B.F. Dergisi, Cilt -22,1957.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.
- Yeleser, Selin. *A Turning Point in the Formation of the Kurdish Left in Turkey: The Revolutionary Cultural Eastern Hearths (1969-1971)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul, 2011.
- Zana, Mehdi. *Bekle Diyarbakır*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014.
- Zürcher, Erik-Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Diğer Yayınlar

- 16 Şubat 1950 gün ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu, Resmi Gazete, 21.02.1950, sayı 7438.
- 1973 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011.
- 1977 Genel Seçimleri, Türkiye İstatistik Enstitüsü, 1923-2011.
- BCA, 490,01/578.229.4.
- BCA, 490.01.179/713.1.2.
- BCA, 490.01.440/847.351.2.
- BCA, 490.01.451/1856.5-1.
- BCA, 490.01/277.1112.2.
- BCA, 490.01/571.2274.1.

Cumhuriyet Gazetesi, 05.10.1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 06.09.1959
Cumhuriyet Gazetesi, 13.10.1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 17.10.1957.
Cumhuriyet Gazetesi, 21.09.1957.
Cumhuriyet Gazetesi, 26.09.1957.
Cumhuriyet Gazetesi, 30.03.1989
Cumhuriyet Gazetesi, 34.Yıldönümünde 16 Eylül 1976 DGM Direnişi. 17.09.2010.
Cumhuriyet Gazetesi. 19.10.1963.
Cumhuriyet Gazetesi. 27.01.1980.
Meclis Tutanakları, TBMM B:14 30.06.1964 O:2.
Milletvekili Albümü, XIII. Yasama Dönemi, 10.1965-12.10.1069.
Milliyet Gazetesi, 02.07.1959.
Milliyet Gazetesi, 08.10.1965.
Milliyet Gazetesi, 25.10.1960.
Milliyet Gazetesi. 02.05.1976.
Milliyet Gazetesi. 12.07.1981.
Milliyet Gazetesi. 13.06.1977.
Milliyet Gazetesi. 16.11.2009.
Resmi Gazete, Sayı: 7880, Kabul Tarihi:3.VIII.1951, İlan Tarihi:9.VIII.1951, Kanun
Nu:5826.
TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I.
TBMM Albümü 1920-2010, Cilt II.
TBMM Albümü, 1920-2010. 2. Cilt:1950-1980.
TBMM B:13 24.06.1964, O:2.
TBMM B14, 30.06.1964, O:2.

TBMM Milletvekilleri Kişisel Dosyası, Sicil No: 1545, Defter No: 22.

TBMM Tutanak Dergisi, 1.Dönem Cilt 22, Birleşim 08.10.1963.

TBMM Tutanak Dergisi, C.5, 5. Birleşim, 28.3.1966.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: X, Cilt: I, 1954.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı 1965, Nüfusun İllere ve Anadile Göre Dağılımı.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 1960, Anadil İtibariyle Nüfus

T.C. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, 1955 Nüfus Sayımı, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus.

T.C. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı 1940-1950, Vilayetler İtibariyle Nüfus, Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu.

T.C. Başbakanlık İstatistik Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı, 22 Ekim 1950, Vilayetler ve Anadil İtibariyle Nüfus.

TÜİK, Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2011.

Türkiye İstatistik Yıllığı, 1965.